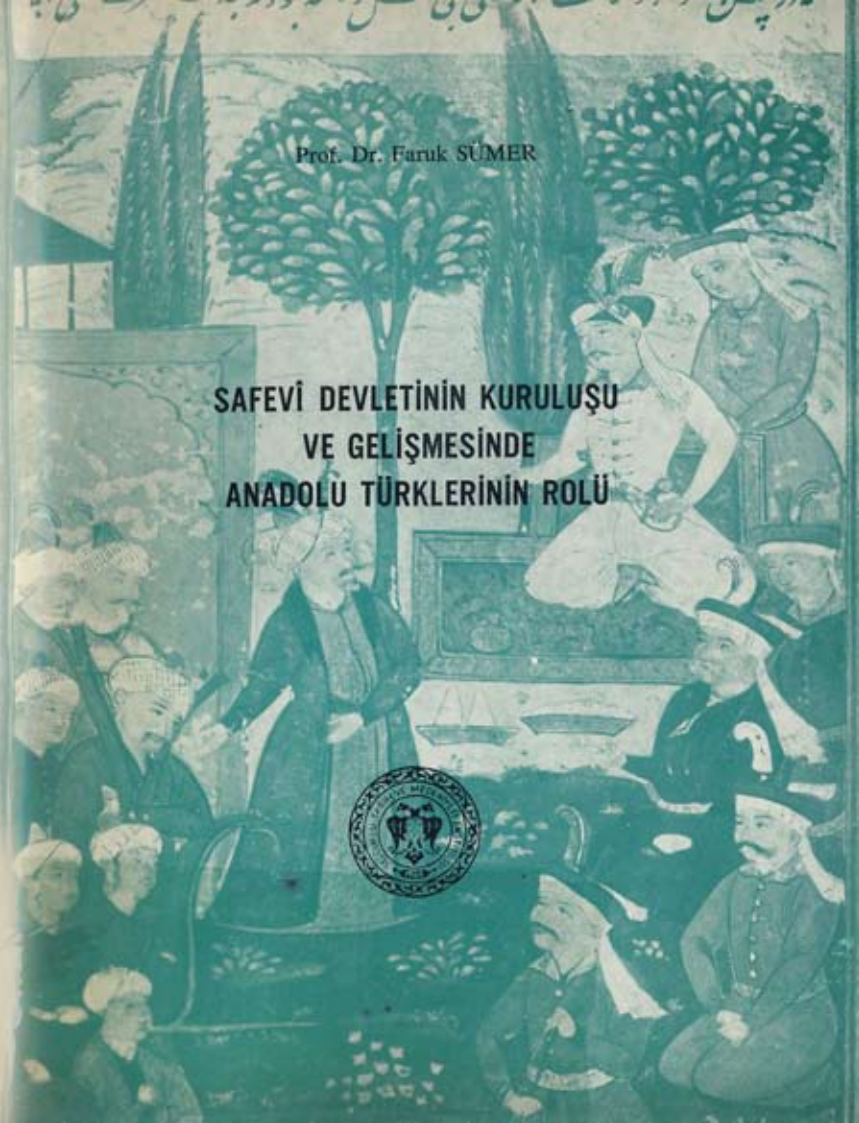

KURULUŞU VE GELİŞMESİNDE ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ

Prof. Dr. Faruk SÜMER

SAFEVİ DEVLETİNİN KURULUŞU
VE GELİŞMESİNDE
ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ

**THE ROLE OF THE
ANATOLIAN TURKS
IN THE
FOUNDATION AND DEVELOPMENT
OF THE
SAFAWID STATE**

(Shah Ismail, his successors and the Anatolian Turks)

By

Prof. Dr. Faruk SÜMER

Güven Press,
Ankara — 1976

Prof. Dr. Faruk SÜMER

**SAFEVİ DEVLETİNİN KURULUŞU
VE GELİŞMESİNDE
ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ**

(Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)

Güven Matbaası
Ankara — 1976

SAFEVİ DEVLETİNİN KURULUŞU VE GELİŞMESİNDE ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ

Prof. Dr. Faruk SÜMEY

SAFEVİ DEVLETİNİN KURULUŞU VE GELİŞMESİNDE ANADOLU TÜRKLERİNİN ROLÜ

(Şah İsmail ile Halefleri ve Anadolu Türkleri)

İSTEME ADRESLERİ :

Posta Kutusu 244, Yenışehir - ANKARA

Turhan Kitabevi - Kocabeyođlu Pasajı No. 67
Kızılay - ANKARA

Fiyatı : ₺ 5500₺

Ö N S Ö Z

S a f e v i d e v l e t i'nin *Anadolu Türkleri* tarafından kurulmuş olduğunun anlaşılması, meslek hayatımızın ilk yıllarına kadar gider. O zamandan itibaren muhtelif inceleme yazılarımda bu hususa temas etmiş ve meseleyi tafsilatlı bir şekilde ayrıca ele alacağım vaadinde bulunmuştum. Ancak, başka konular üzerindeki devamlı çalışmalarından dolayı bu vaadin yerine getirilmesi - gerçekten beni huzursuz kılacak derecede - gecikti. Nihayet, 1971 yılı içinde hazırlıklar ıtımal edilerek eserin yazılmasına geçildi. Öyle ki, 1973 yılı Şubat ayında kitap basılmak üzere matbaaya verilmiş bulunuyordu. Fakat bu sefer de eser matbaada epeyce bir zaman beklemek zorunda kaldı. Bunun, benimle ilgili olmayan sebeplerden ileri geldiğini söylemeğe lüzum yoktur.

S a f e v i d e v l e t i tarihinin bizim için taşıdığı ehemmiyet, bilhassa devleti kuran ve geliştiren unsurun *Anadolu*'lu olması ve bunlarla ilgili olarak kalabalık sayıda göçebe ve köylü *Türk* topluluklarının bu ülkeden *İran*'a göç etmeleridir. Bu da, bilhassa *Doğu* ve *Güney-Doğu Anadolu*'da yaşayan *Türkler*'in oralarda nüfusça zayıf bir duruma düşmelerinin başlıca sebebini teşkil etmiştir.

Eserde, diğer *Şii* topluluklarından ayırdetmek için, kurucu unsur, çok defa, *kızılbaş* adıyla anılmıştır. Esasen onlar *kızılbaş* sözünü bizzat kendilerini ifade etmek için iftiharla kullanmışlar, devletlerini (devlet-i kızılbaş), hükümdarlarını (pâdişâh-ı kızılbaş) ve ülkelerini de (ülke-i kızılbaş) bu tabir ile vasıflamışlardır. XIII. ve XIV. yüzyıllarda *Anadolu*'daki *Türk* göçebe unsurunun *kızıl börk* giydikleri kesin bir şekilde bilinmektedir. Bu usulün daha sonraki yüzyıllarda da yaygın olduğunda şüphe yoktur. Bu sebeble S a f e v i mürid ve askerlerinin giydikleri külâh ve taçların *kızıl* renkte olmasının bu gelenekle ilgili bulunması her halde imkânsız değildir.

O s m a n l ı devletin, tebaası olan *Alevî* topluluklara karşı baskı ve şiddet siyâseti güttüğü ileri sürülemez. Çünkü, böyle bir

siyâset *Anadolu*'nun birçok eyâletlerinde mâlî ve askerî sistemi tamamiyle işlemez bir hale getirebilirdi. Esasen *Osmanlı* ordusunda bu unsura mensup askerlerin istihdam edildiğini biliyoruz. XVI. yüzyılda bazı isyanların çıkmasında, adâletsizliğin âmil olmasının devletin siyâseti ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu adâletsizlik ve idareden duyulan memnuniyetsizlik *Sünnî Türkler*'in de *İran'a* gitmelerine veya isyan etmelerine sebep oluyordu. Devletin, *Kızılbaş Türkler* hakkında yaptığı şey, bilhassa siyasi faaliyet gösterenleri, faaliyetlerinin mahiyetlerine göre, cezalandırmaktan ibaretti.

Artık *Kemalpaşazâde*'nin *Safevî* devletinin kuruluşu ve vukubulan göçler münasebetiyle söylediği :

«*Türkler terk ittiler diyârların*

Yok bahâya sattılar davarlarını».

sözü asırların gerisinde kalmıştır. Şimdi *Alevî Türkler*, *Türk* olmanın şuuru içinde, her sahada vatan ve milletlerine değerli hizmetler ifa ettikleri gibi, esasî çok eski zamanlara kadar giden asıl *Türk* kültür unsurlarını korumakta da takdire değer bir başarı göstermişlerdir.

Eserde, Giriş mahiyetinde olmak üzere, *Şeyh Cüneyd* ve *Şeyh Haydar*'in faaliyetlerinden bahsedildikten sonra, *İsmail*'in, baba ve dedesinin müridlerini başına toplayıp *Safevî* devletini kurması anlatılmıştır. Bunu takiben de *Şah Tahmasb* ve ilk üç halefi (II. *Şah İsmail*, Sultan Muhammed ve *Şah Abbas*) devrindeki *Türk* oymaklarının durumu geniş bir şekilde incelenmiş ve onlara mensub beyler de gösterilmiştir. *Safevî* asilzâdesini meydana getiren bu beylere dâir, *Emevîler* devrindeki *Arab* emîrleri ve *İlhannlılar* zamanındaki *Moğol* noyanları için olduğu gibi, bir ensab kitabının yazılması beklenebilirdi.

Sözlerime son vermeden önce, çeşitli yorucu işleri arasında, *Dizin*'i hazırlamak zahmetine katlanan sayın eşime teşekkür etmek ve şükranlarımı sunmak isterim. Ayrıca eserin iyi bir şekilde basılması hususunda gösterdikleri gayretlerden dolayı *Güven Matbaası* sahibi sayın *Orhan Doynan'a*, basım işine nezaret eden sayın *Nâil Ataer'e* ve eserin daktilosunu yapan, provaları gözden geçiren kürsümüz asistanlarına da teşekkür ederim.

Faruk S Ü M E R

30 Haziran 1975

کتابخانه شخصی
دکتر جواد شهیدی
۱۳۸۱

İ Ç İ N D E K İ L E R

ÖNSÖZ	1 - 14
GİRİŞ : ŞEYH CÜNEYD VE HAYDAR'IN FAALİYETLERİ	15 - 42
I. BÖLÜM ŞAH İSMAİL DEVRİ (907 - 930 = 1502 - 1524)	43 - 49
DEVLETİN KURULUŞUNDA ROL OYNAYAN OYMAKLAR	43 - 49
A — BÜYÜK OYMAKLAR	43 - 49
1 — Rumlu	43
2 — Ustacalu	44 - 46
3 — Tekelü	46 - 47
4 — Şamlu	47 - 48
5 — Zü'l - Kadr	48 - 49
B — KÜÇÜK OYMAKLAR	49 - 56
1 — Varsak	49 - 50
2 — Çepni	50
3 — Arabgirli	50
4 — Turgudlu	51 - 52
5 — Bozcalu	52
6 — Acirlu	52 - 53
7 — Hınıslu	53
8 — Çemişkezeklu	53 - 56
II. BÖLÜM ŞAH TAHMASB DEVRİ (930 - 984 = 1524 - 1576)	57 - 84
A — BÜYÜK OYMAKLAR	85 - 104
1 — Rumlu	85 - 87
2 — Ustacalu	87 - 90

3 — Tekelü	90 - 92
4 — Şamlu	92 - 94
5 — Zül - Kadr	94 - 96
6 — Kaçar	96 - 98
7 — Afşar	98 - 100
8 — Türkmen	101 - 104

B — KÜÇÜK OYMAKLAR 104 - 109

1 — Varsak	104
2 — Çepni	104
3 — Arabgırlu	104
4 — Turgudlu	105
5 — Bozcalu	105
6 — Acırlu	105
7 — Hınıslu	105
8 — Sa'dlu	105 - 106
9 — Alpavut	106
10 — Bayat	106
11 — Karamanlu	106 - 107
12 — Bayburtlu	107
13 — Baharlu	107
14 — İspirlü	107 - 109

III. BÖLÜM II. ŞAH İSMAİL VE SULTAN MUHAMMED DEVİRLERİ (984 - 995 = 1576 - 1587) 110 - 142

A — BÜYÜK OYMAKLAR 143 - 146

1 — Rumlu	143 - 144
2 — Ustacalu	144
3 — Tekelü	144
4 — Şamlu	144 - 145
5 — Zül - Kadr	145
6 — Kaçar	145
7 — Afşar	145 - 146
8 — Türkmen	146

B — KÜÇÜK OYMAKLAR 146

IV. BÖLÜM ŞAH ABBAS DEVRİ (995 - 1037 = 1587 - 1628) 147 - 158

A — BÜYÜK OYMAKLAR 158 - 193

1 — Rumlu	158 - 160
-----------	-----------

2 — Ustacalu	160 - 169
a) Çavuşlu, b) Şeyhlu, c) Kengerlu, ç) Şerefli, d) Kerempâ, e) Koçulu, f) Sofular, g) Mâhi Fakihlu, ğ) Karasarlu, h) Kıçlu, ı) Kızıllu, i) Damlu, j) Gözü Büyüklü.	

3 — Tekelü	169 - 172
------------	-----------

4 — Şamlu	172 - 177
-----------	-----------

a) Beğdili, b) İnallu, c) Hüdâbendelü, ç) Avcı, d) Biçerlü, e) Abdüllü, f) Kerâmetlü, g) Acırlü, ğ) Arabgırlu, h) Nilkas.	
---	--

5 — Zül - Kadr	178 - 181
----------------	-----------

a) Koruğlu, b) Söklen (?), c) Şemseddinlü, ç) Eymür, d) Hacılar, e) Saru Şeyhlü, f) Çiçeklü, g) Camuslu, ğ) Şâdi Beğlü.	
---	--

6 — Türkmen	182 - 183
-------------	-----------

7 — Kaçar	183 - 188
-----------	-----------

a) Ağça Koyunlu, b) Ağçalı, c) Şam Bayadı, ç) Yiva (?), d) İğirmi Dört	
--	--

8 — Afşar	188 - 192
-----------	-----------

a) Gündüzlü, b) Araşlu, c) Usalu, ç) Eberlü, d) Alplu, e) İmanlu Afşarı.	
--	--

9 — Bayat	192 - 193
-----------	-----------

B — KÜÇÜK OYMAKLAR 193 - 201

1 — Karamanlu	193 - 194
---------------	-----------

2 — Çepni	194
-----------	-----

3 — Bayburtlu	194 - 195
---------------	-----------

4 — İspirlü	195
-------------	-----

5 — Hınıslu	195 - 196
-------------	-----------

6 — Bozcalu	196
-------------	-----

7 — Silsüpür	196 - 197
--------------	-----------

8 — Alpavut	197
-------------	-----

9 — Cäkırlu	197
-------------	-----

10 — Sa'dlu	198
-------------	-----

11 — Otuz İki	198 - 201
---------------	-----------

a) Mukaddem, b) Cevânsir.	
---------------------------	--

SONUÇLAR	201 - 203
ŞAH İSMÂİL (HATÂ'İ)'İN ŞİİRLERİNDEN SEÇME- LER	205 - 208
THE ROLE OF THE ANATOLIAN TURKS IN THE FOUNDATION AND DEVELOPEMENT OF THE SAFAWID STATE	209 - 214
BİBLİYOGRAFYA	215 - 220
DİZİN	221 - 265
HARİTA (SAFEFİ DEVLETİNİ KURAN TÜRK OY- MAKLARI VE KÖYLÜLERİNİN XV. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA ANADOLUDAKİ YURDLARI)	

K I S A L T M A L A R

- AT = Anonim Târîh-i Şâh İsmâ'il, British Museum, Or. 3248.
- FB = Ferîdun Beğ, Münşeâtü's - Selâtîn, İstanbul, 1275.
- CM = Celâluddin Muneccim-i Yezdî, Târîh-i Abbâsî, British Museum, Or. 3549.
- GAF = Gaffârî, Târîh-i cihân-ârâ, Tahran, 1343 ş. (tenkidli bir baskı değildir, sadece İstanbul nüshasına dayanmış görünüyor).
- HD = Handemîr, Habîbu's-siyer, Bombay, 1857, II, 4.
- HKH = Hûrşâh b. Kubâd el Huseynî, Târîh-i ilçî-i Nizâmşâh, Millet, Ali Emîri Ktp., nr. F. 756 (evvelce bu yazmanın müellifi bilinmiyordu).
- HR = Hasan-i Rumlu, Ahsenu't-tevârîh, yay. G.N. Seddon, Baroda, 1931 (dizini yoktur).
- HS = Hoca Sadeddin, Tâcü't-tevârîh, İstanbul, 1280, II.
- IA = Islâm Ansiklopedisi.
- İB = İskender Beğ-i Türkmen, Târîh-i âlem ârâ-yi Abbâsî, Tahran, 1334 - 1335 ş., I - II (içinde çok hatalar ve bazı eksiklikler bulunan eski taş baskısına dayanmaktadır; dizine de güvenmemeli).
- İBMY = İskender Beğ-i Türkmen ve Muhammed Yûsuf, Zeyl-i Târîh-i âlem ârâ-yi Abbâsî, yay. S. Hansârî, Tahran, 1317 ş. (dizin kifayetsizdir).
- KA = Kâdı Ahmed-i Kumî, Hulâsatu't - tevârîh, yay. H. Müller, Wiesbaden, 1964.
- ŞH = Şeref Han, Şeref-nâme, yay. V.V. Zernof, St. - Pétersbourg. 1862, I - II (dizini yoktur).
- ŞT = Şah Tahmasb, Tezkire, Bibliotheca Indica, Calcutta, 1912 (dizini yoktur; iyi bir baskı da değildir).
- YK = Yahyâ-yi Kazvinî, Lübbü't - tevârîh, Tahran, 1340 ş. (dizini yoktur).
- FI = Fazlî-i İsfehânî, Efdalu't - tevârîh, British Museum, Or. 4678.

GİRİŞ

ŞEYH CÜNEYD VE HAYDAR'IN FAALİYETLERİ

S a f e v î devletinin kuruluşu *İslâm ve Türkiye* tarihinde gerçekten mühim bir hâdisedir. Bu hâdisenin en mühim neticesi, *İslâm* âleminin merkezinde yeni bir âlemin meydana gelmiş olmasıdır. Başlıca vasfı *Şi'îlik olan ve İran'ı* içine alan bu âlem, varlığını, bilindiği gibi, zamanımıza kadar devam ettirmiştir. Bu konunun en dikkate değer tarafı, *Şi'îliğin İran'a Anadolu'dan* getirilmiş olmasıdır. *Şi'îliği İran'a* getiren unsur da S a f e v î devletini kuran ve *Kızılbaş* adı ile anılan *Anadolu Türkleri'dir*. *Anadolu'lu Türkler'in* S a f e v î devletini kurmaları ve bu unsurun zor kullanarak *Şi'îliği İran'ın* rakipsiz bir mezhebi haline getirmesi bu güne kadar ilim âlemince lâyıkıyla anlaşılmamış bir konudur. Öyle ümit ediyoruz ki bu inceleme ile bu mühim konu epeyce aydınlığa kavuşmuş olacaktır.

S a f e v î devletinin «*millî bir İran devleti*» olduğu görüşünün şimdi ciddi ilim adamları arasında taraftarı kalmamış gibidir. S a f e v î tarihi yakından tedkik edilince bu görüşün nasıl olup da ortaya atıldığına hayret etmemek mümkün olmuyor. Gerçekten hânedanın *seyyidlik* ile hiçbir alâkası olmayıp F i r û z Ş a h adlı *Sincar'lı* bir *Kürd'ün* neslinden geldiği şüphe götürmez bir şekilde, ortaya konmuştur¹. Tahmin etmek mümkün olabilir ki, S a f i y ü d d i n İ s h a k'ın atası F i r û z Ş a h, *Kürdler'in* X. yüzyılda *Âzerbaycan* ve *Errân'a* yayılmaları esnasında *Erdebil'e* gelmiş ve şehrin yakınında bir yerde yerleşmiştir. XI. yüzyılın ikinci yarısı

¹A. Kesrevî, *Şeyh Safi ve tebâreş*, Tahran, 1332 ş; Z. V. Togan, *Sur l'origine des Safavides*, Mélanges Massignon, Damas, 1957, III, s. 345-357.

sında Selçuklular Azerbaycan, Kürdistan, Errân ve Doğu-Anadolu'ya geldiklerinde buralarda hâkimiyet süren Revâdî, Şeddâdî, Mervanî ve Annâzoğulları gibi birçok Kürd hânedânları ile karşılaşmışlardı. Bunlardan Revâdîler Azerbaycan'ı idare ediyorlardı. Emir Ahmedî de bunlardan olup Erdebil ve Tebriz şehirlerinin hâkimi idi. Adı geçen yerler XI. yüzyılın sonlarından itibaren Ahmedî'nin Türk memlûkü Ak Sungur ve oğulları tarafından idare edilmiştir². Kara-Koyunlular zamanında Erdebil'den Muğan'a kadar uzanan bölgenin Cäkirlü oymağının yurdu olduğunu biliyoruz ki, İbn Arab Şah'a göre, bu oymak Kürd menşelidir³.

Hânedan mensuplarına gelince, onlar hiç olmaz ise, Şeyh Cüneyd'den itibaren seyyidlik iddiasında bulunmuşlar, kendilerini Hz. Ali ahfadından saymışlardır.

Elimizdeki çeşitli kaynaklardan açıkça anlaşıldığı üzere Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar zamanında, yani XV. yüzyılın ikinci yarısında İran'daki halkın çoğunluğu Sünnî mezhebine sâlik idi⁴. İsmailî, buyruğundaki Anadolu Kızılbaş Türkleri ile kan ve ateş saçarak bu Kızılbaş Türkler'in Şi'ilik anlayışını İran'daki Sünnî halka kabul ettirdi. Bilhassa Şah İsmail devrinde

²Bu hânedan hakkında : A. Kesrevî, *Şehriyâran-ı Gumnâm, Tahran, 1308 ş., II. Yalnız A. Kesrevî Aksungur'u, Ahmedî'nin oğlu göstermekle büyük bir hataya düşmüştür (s. 115 - 119). Halbuki Ak Sungur Ahmedî'nin oğlu değil, onun bir Türk memlûkü idi. Ak Sungur ve oğullarının yeniden ele alınıp işlenmesi faydalı olacaktır.*

³F. Sümer, *Kara-Koyunlular (T.T.K.)*, Ankara, 1967, I, s. 29. Fakat Cäkirlülülerin daha XV. yüzyılda tamamen Türkleşmiş oldukları anlaşılıyor.

⁴Bilindiği gibi, Hamdullah-ı Kazvinî'nin *Nuzhetü'l-kulüb'un* dan (eserin yazılışı : 739 = 1339 - 40), o zaman, Erdebil de dahil olmak üzere, İran'daki halkın ekserisinin sünnî olduğu açıkça anlaşılmaktadır. Erdebil şeyhleri faaliyete geçtikleri esnada da İran'daki mezhebî durum aynı idi. Bilhassa babası, İranlı Hasan Cân'ın sözlerine dayanarak Safevî devletinin kuruluşu esnasında İran halkından ekserisinin Sünnî olduğu hakkında HS'nin ifadesinin gerçeği ifade ettiğinde de (*Tâcü't-tevârih*, İstanbul, 1280, s. 280), devrin tarihini yakından tedkik eden bir kimse için, şüphe ile karşılanacak hiç bir cihet yoktur. Bu hususta, Köprülü Zâde Mehmed Fua'd'ın *Anadolu'da Islâmîyet* adlı makalesine de bakınız (*Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, sayı 5, 297, haşiye 2).

bu Şi'ilik İranlılar'ın anladığı Şi'ilik'ten, birçok bakımlardan, farklı idi⁵.

Safevî devletinin «millî bir İran devleti» olduğunu ileri sürenler, buna diğer bir delil olarak, Safevî devletinin, İran'ı Sâsânîler zamanındaki hudutlarına ulaştırmış olduğunu da kaydetmişlerdir⁶. Lâkin hudutlar hiç bir zaman bir devletin millî devlet sayılması için bir delil teşkil etmez. Çünkü bunlar her zaman değişebilir. Kaldı ki, İran Selçukluları ile İlhanlı devletinin hudutları da Safevî'lerinkinden pek farklı değildi.

Safevî devletini kuran ve onu ayakta tutan unsura gelince, bu unsuru Anadolu Türkleri'nin meydana getirdiği yukarıda söylenmişti. Bu unsur, Ak-Koyunlu ulusu'ndan olmadığı gibi, onun Kara-Koyunlular ile de hiç bir münasebeti yoktur. Bu unsur, aşağıda tafsilâtlı olarak anlatılacağı üzere, Anadolu'nun Orta ve Güney bölgesine mensup yeni bir Türk topluluğudur. Yine yukarıda işaret edildiği gibi, devletin ilk zamanlarındaki, kızılbaşlık adını verebileceğimiz Şi'ilik bu unsurun inançlarını ifade etmektedir.

Safevî devleti ile ilgili olarak ele alınıp ayrıca ve esaslı bir şekilde işlenmemiş meselelerden biri de bu devletin askerî ve mülkî teşkilâtıdır. Merhum Minorsky'nin *Tezkîretü'l-mülûk*'ün neşri ve İngilizce tercümesi dolayısı ile mezkûr konu üzerindeki değerli çalışması, böyle bir hüküm vermemize mâni değildir. Bu devletin teşkilâtı esas itibariyle Ak-Koyunlu devletinkine dayanmakla beraber, onda Çağataylar'dan alınmış bir çok müesseseler de görülür. Meselâ, *on iki hayvanlı Türk takvimi*, hassa askerî teşkilâtı, yâni korucular (korçı), *onbaşı, yüzbaşı, miñ (bin) başı* ve

⁵Safevîle r'in dinî siyasetleri çok kısa fakat gayet isabetli bir şekilde J. Aubin tarafından izah edilmiştir (*La politique religieuse des Safavides, Le Shîisme Imâmîte, Bibliothèque des centres d'études supérieures spécialisées*, s. 235-243).

⁶E. G. Browne, *A Literary history of Persia*, Modern Times, Cambridge, 1953 (yeni baskı), s. 3 - 4; 12 - 15; W. Hinz'in Türkçeye de çevrilmiş olan kitabı (*İrans aufstieg zum nationalstaat im funfzehnten jahrhundert*, Berlin-Leipzig, 1936, türkçesi: T. Bıyıklıoğlu *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, T.T.K., Ankara, 1948), İlmî ciddiyetten mahrum, siyasî bir maksatla yazılmış gibi görünen bir kitaptır. Safevî devleti'ni millî bir İran devleti olarak vasıflayan diğer müelliflerden bahsetmeye lüzum görmüyorum. Çünkü onlar umumiyetle E. G. Browne ile W. Hinz'in sözlerinin tesiri altında kalmışlardır.

bunlara mümasil daha bir çok tabir ve deyimler ki, biz bunları Ak-Koyunlular'da göremiyoruz. Safevîler'in bunları Çağataylar'dan aldıklarında şüphe yoktur. Bir de bunlara Çağatay edebiyatının Safevîler arasında çok revaçta olduğu ilâve edilir ise, Safevî devletine bir çok bakımlardan İlhanlı İmparatorluğunun ihyası nazarı ile bakmak hiç de isabetsiz bir görüş sayılmaz. Bilindiği gibi İran Selçukluları (hattâ Anadolu Selçukluları) divânından çıkmış hiç bir Türkçe vesikaya sahip değildir. Kara-Koyunlular için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Ak-Koyunlu beğlerinden bir kaçının Türkiye'ye Türkçe mektuplar gönderdikleri biliniyor. Safevîler'e gelince, daha Şah İsmail'den itibaren bu devletin divânında pek fazla olmamakla beraber, Türkçe mektuplar da yazılmakta idi. Buna karşılık, Türk arşivlerinde Türkistan'daki Özbek hanları tarafından yollanmış Türkçe bir mektuba galiba rastgelenmemiştir.

Safevîler'in İran'ı Türk unsurunun daha önceki devirlere nazaran en fazla kesafet peyda ettiği bir ülke haline gelmiş bulunuyordu. Bunun sebebi, Safevî devletinin kuruluşu ile ilgili olarak Türkiye'den vukubulan kümeler halindeki devamlı göçlerdir. Bu göçler bir asırdan fazla sürmüştür. Hattâ XVIII. yüzyılın başlarında bile bu ülkeye göçler yapıldığına dâir elimizde bazı deliller vardır. Daha önce başka yerlerde yazdığımız gibi⁷, Anadolu'dan İran'a XIV. yüzyıldanberi, siyasî faaliyetlerle ilgili olarak, göç hareketleri yapılmakta idi. Hattâ XIX. yüzyılda İran'daki Türk oymaklarından birçokları Anadolu'dan (Rûm) geldiklerini unutmamışlardı. Bu göçlerin ilki Moğollar'ın Diyarbekir valisi Uyrat Ali Pâdişah'ın 1336'da İlhanlı hükümdarı Arpağ'un (kısaca Arpa) üzerinde yürümesi ile başlamıştır. Ali Pâdişah'ın Arpağ'un'u yenerek iktidarı eline alması üzerine, Güney - Doğu Anadolu ile bir kısım Doğu - Anadolu yörelerinden kalabalık sayıda bir Moğol ve Türk topluluğu İran'a gitti. Bunu aynı yılda Moğollar'ın Anadolu umumî valisi Celâyir Şeyh Hasan idaresindeki Orta - Anadolu'dan gelen diğer bir Moğol - Türk kümesi takip etti. Çobanlı Şeyh Hasan ile Düzmece Demirtaş'ın yine

⁷ Azerbaycan'ın Türkleşmesi tarihine umumî bir bakış, Belleten (1957), sayı, 83, s. 429 - 447; Anadolu'da Moğollar, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, I, s. 95 - 110; Oğuzlar, ikinci baskı, Ankara, 1972, s. 145 - 154.

daha ziyade Orta - Anadolu'dan İran'a getirdikleri topluluk ise ilk ikisinden çok daha kalabalık idi. XV. yüzyılda İran'a Kara-Koyunlular'ın ve Ak-Koyunlular'ın göç ettiklerini biliyoruz. Eunlar yalnız Doğu - Anadolu ile Güney Doğu - Anadolu'da yaşayan Türk oymaklarının pek mühim bir kısmını götürmekle kalmadılar, Orta - Anadolu'daki Türk oymaklarından bazılarının da İran'a göç etmelerinde âmil oldular. Meselâ Kara-Koyunlular Maraş - Elbistan bölgesindeki Ağaç - Eriler'den bir kolu İran'a göçürdüler ki, bu kol orada varlığını zamanımıza kadar devam ettirmiştir. Fakat, aşağıda verilen bilgilerden anlaşılacağı üzere, Safevî devletinin kurulması ile vukubulan göçler diğerleri ile mukayese edilemeyecek derecede kesif ve devamlı olmuştur. Hattâ Safevî devleti, kurulduktan sonra da, uzun bir zaman — bilhassa insan gücü bakımından — Anadolu'dan beslenmiştir. Böylece birbirinin amansız düşmanı olan Osmanlılar ile Safevîler bir asır kadar bu ülkeden müştereken faydalanmışlardır.

Safevîler devrinde İran'daki Türk topluluğu Türk adıyla Fars ve diğer unsurlardan ayrılıyordu. Eserlerde Türk'ün karşılığı olarak, eskiden olduğu gibi, Tâcîk (cem'i: Tâcîkân, Tâcîkiyye) sözü geçiyor. Fakat Türkler bunun yerine kendi öz kelimeleri olan «Tat» sözünü kullanmışlardır. Tacikler, eskisi gibi, devletin mülki teşkilâtını ellerinde tutuyorlardı. Fakat XVI. yüzyılda, Selçuklu devrinde olduğu gibi, devletin idaresinde nüfuz ve kuvvete pek sahip değillerdi. Devletin idaresinde söz sahibi Türkler (Etrâk) idi. Onlar, bazı misalleri ileride görüleceği üzere, Tâcîkler'in mâli meselelerden başka işler ile meşgul olmalarını istemiyorlardı. Türkler devletin kaderine hâkim olduktan başka kuvvetli bir milli kültüre de sahip idiler. Zengin şifahî edebiyatları yanında yazılı (bilhassa manzum) edebiyatları da vardı. Bununla ilgili olarak Sâm Mirza ve Sâdîki gibi tezkireciler, şiir yazar Türk beğlerine hususî bölümler tahsis etmişlerdir. Bizzat Safevî sarayında Çukur - Ova Türkleri'nin varşıkları dinlenir iken Fuzûlî ve Ali Şîr Nevaî gibi Türk edebiyatının iki büyük üstadının divânları da okunuyordu. Devlet merkezinin İsfahan'a nakledilmesi, tahminin hilâfına, bu hususta hiçbir gerileme meydana getirmedi. Türkçe sarayın resmî dili olarak orada da Şah Abbas ve halefleri zamanında hâkimiyetini koruduğu gibi, bu şehirde türkçe şiirler yazan bir çok şâir

de yetişti. Çünkü Türkçe yalnız emirlerin dili değil, hânedânın da ana dili idi. Şah İsmail'in Farsça'dan çok Türkçe şiirler yazması⁸ ve Ali Şir Nevâî'nin eserlerine düşkünlüğü ana dilinin Türkçe olmasından ileri geliyordu. Osmanlılar ile Safevîler'in birbirlerine karşı düşmanlık ve münâferetine rağmen, iki ülke Türkleri arasında kültürel münasebetlerin devam etmesi çok dikkate şâyandır. Bu hususta en mühim âmil şüphesiz Anadolu'daki Kızılbaş Türkler idi. Her halde bunlar sâyesinde XVII. yüzyılın başlarında âşıklar tarafından söylenmeğe başlanan *Köroğlu Destanı*, *İran Türkleri* arasında da yayılmış ve onların da millî destanları olmuştur. *İran Türkleri*'nin aynı zamanda *Dede Korkut Destanları*'nı da bilip sevdikleri anlaşılıyor. *Kör Oğlu Destanı*, *İran Türkleri* vasıtası ile *Hazar Ötesi Türkmenleri*'nce de tanınmış ve onların da millî destanları vasfını kazanmıştır. Bu suretle *Kör Oğlu Destanı*, *Dede Korkut Destanları* gibi, *Ceyhun*'dan *Tuna*'ya kadar bütün *Batı Türkleri*'nin yâni *Oğuz veya Türkmenler*'in torunlarının müşterek millî destanları haline gelmiştir. Bunun gibi *Kerem ile Aslı*, *Âşık Garib*, *Arzu ile Kanber* ve diğer (çoğu *İran*'da meydana gelmiş) halk romanları da *Türkiye*, *İran* ve *Türkmenistan*'da zamanımıza kadar zevkle dinlenmekte ve okunmaktadır. Şu hülâsa ile izaha çalıştığımız husus Safevî devletinin gerek dayandığı zümre, gerek devlet teşkilâtı ve kültür bakımlarından kendisinden önce aynı ülkedeki *Türk* devletlerinden farksız olduğu ve hattâ belki onların bazılarında daha fazla *Türklük* vasıflarını taşıdığıdır.

Eski *İran* müellifleri, *Erdebil*'deki *Safevî* tarikatının *Anadolu*'lu mensuplarının, *Timur*'un bu ülkeden getirip de *Safevî* şeyhi *Hâce Ali Şah*'a hürmeten serbest bıraktığı tutsaklar ile onların neslinden olduklarını yazarlar⁹. Zamanımızdaki bir çok

⁸ Şah İsmail'in mevsuk türkçe divanı *Turhan Genceî* tarafından yayımlanmıştır: *Tourkhan Gandjei, Il Ganzoniere di Şah İsmâ'îl Hatâ-i, Napoli, 1959.*

⁹ AT, 16 a-b, (Ross), s. 250; E. Glassen, *Die Frühen Safawiden nach Qâzi Ahmed Qumî*, Freiburg im Breisgau, 1970, metin. s. 51-52; İB, s. 15-16. Şeyhi Hüseyin, *Silsiletü'n-nesebi Safeviyye*, Berlin, 1343, s. 48; Rıza Kuluhan, *Ravzatü's-Safâ-i Nâsirî*, Tahran, 1339, VIII, s. 9. H. Sohrweide, *Der Sieg der Safawiden in Persien und seine ruckwirkungen* (Der Islam, 1965, Band, 41, s. 95-223) adlı değerli yazısında bu mesele üzerinde de durmuştur (s. 125-131). Eski *İran* müellifleri *Timur*'un bu esirleri *Hâce Ali*'ye mi yoksa *Şeyh Sadreddin*'e mi bağışladığından emin görünmüyorlar.

Batılı ve Doğulu ilim adamlarının da tekrar ettikleri bu haberin gerçekte hiç bir ilgisi yoktur. *Timur Türkistan'a Orta-Anadolu*'daki kalabalık ve *Türkmenleşmiş Kara Tatarlar*'ın pek mühim bir kısmını zorla göçürdüğü gibi, ayrıca *Âzerbaycan*'dan da onbin evlik bir topluluğu götürmüştü¹⁰. *Hâce Ali Şah*'ın *Timur*'a ricada bulunarak bunları veya onlardan bir kısmını hürriyetlerine kavuşturduğuna dâir *Timurlular* devri kaynaklarında hiçbir kayda rastgelinmez. Bu sebeple, bu haber *İran*'da son asra kadar unutulmayan *Rûm* (Urum)'dan yâni *Anadolu*'dan geliş hâtırasının yanlış izahından başka birşey değildir.

Anadolu Türkleri'nden mühim bir kısmını *Safevî* tarikatına bağlayan *Cüneyd* (ölümü: 1460) olmuştur. *Cüneyd* amcası *Şeyh Cafer* ile *Safevî* tarikatı şeyhliği mücadelesine girişmiş ise de bu mücadelede muvaffak olamıyarak *Erdebil*'i terketmek zorunda kalmış ve bir çok *İranlı*'nın yaptığı gibi, *Anadolu*'ya gitmişti. *Şeyh Cafer*'in şeyhlik mevkiinde kalabilmesi ise daha çok veya münhasıran devrin hükümdarı *Kara-Koyunlu Cihan Şah*'ın kendini tutması ve desteklemesi sâyesinde mümkün olmuştur.

XV. yüzyılın ortalarında *Anadolu*'daki göçebe ve köylülerin dinî inançları hakkında sarıh bilgilere sahip değiliz. Anlaşıldığına göre, medresenin tesiri dışında kalan köylü ve göçebelerin mühim bir kısmı sathî bir islâmiyetin görünüşü altında *Orta-Asya*'dan getirdikleri eski dinî inanç ve telâkkilerini devam ettiriyorlardı. Onların dinî hayatlarına «dede» ünvanlı şahıslar hâkimdi. *Safevî* devleti kurulduktan sonra da bu dedeler, *İran*'a gelen *Moğollar*'ın kam veya şamanları gibi, hânedân nezdinde de ehemmiyet kazanmışlardır. *Şah İsmail* ve *Tahmasb*'ın oğullarından her birinin lalası (atabeg = atalık) olduğu gibi, dedesi de vardı. Bu dedeler hemen her bakımdan eski kam veya şamanların muakibleri gibi görünüyorlar. *Türkler*'de çıkardıkları büyük siyasi şahsiyetlere bile çok derin bir saygı ve bağlılığın mevcudiyeti malumdur. *Orhun* Âbideleri kahramanı *Kül Tegin* için «*Türk Budun*» saçlarını, kulak ve yüzlerini kesmek, gözlerinden kanlı yaşlar akıtmak suretiyle günlerce süren ağır yaşlar tutmuştu. *Selçuklular*'dan *Melik Şah*'ın oğ-

¹⁰ Bu konu üzerinde: F. Sümer, *Anadolu'da Moğollar*, s. 128-131.

lu Dâvud'un ölümü dolayısıyla *Türkler*'in *İsfahan*'da buna benzer bir yas tuttuklarını biliyoruz¹¹. Bunlar ile *Şî'ilerin* 10 *Muharrem*'de *Kerbela*'da şehid düşen Hz. Hüseyin için tuttıkları yas arasında hiç bir fark yoktur. Din adamlarına gelince, *Türkler*'in onlara çok daha fazla saygı gösterdikleri anlaşılıyor. Milâdi 985 yılında yazılmış olan *Hudûdu'l - Âlem*'de *Oğuzlar*'ın tabibleri olduğu, onlara rastladıkları zaman secde ettikleri (namâz berend), tabiblerin *Oğuzlar*'ın mal ve canlarına hükmettikleri yazılmaktadır. Kaynağın tabibler dediği şahısların kamlar olduklarında şüphe yoktur. Bunlar da her halde *ata* ünvanını taşıyorlardı. Dikkate değer başka bir misal de şudur: *Gazneli Mesud* ile savaşan *Selçuklu Tuğrul* ve *Çağrı Beğler* biraz daha sabrettikleri takdirde zaferi kazanacaklarını söyleyen yıldızlar ilmi ile meşgul bir *İranlı*'ya zaferden sonra atlarından inerek secde etmişlerdi¹². Buna *Türkçe*'de «yükünmek» denilmekte idi. 1240 yılında *Anadolu*'da büyük bir isyan çıkaran *Baba İshak*'a müridleri olan *Türkmenler*, İslâmın kesin ilkesine aykırı olarak «*Baba Resûl*», yahut «*Baba Resûlullah*» diyorlar, yani ona Peygamber nazarı ile bakıyorlardı. Hattâ *Baba İshak*'ın öldürülmesine inanan *Türkmenler*, onun yardım getirmek üzere göçe çıktığını söyleyerek isyanlarını devam ettirmişlerdi. *Baba İshak*'ın da kendi peygamberliğine samimiyetle inandığı anlaşılıyor¹³. Şu misaller ile *Anadolu*'lu *Kızılbaş Türkler*'in *Şeyh Cüneyd* ve haleflerini *Mehdi*, *peygamber* ve hattâ *Allah* olarak görmeleri daha iyi anlaşılabilir. İşte bu telâkkiden dolayı *Kızılbaş Türkler* şeyhleri veya şahları uğruna her türlü fedakârlığa seve seve katlanmakta idiler. Bu husus devletin kurulmasında ve yaşayabilmesinde pek mühim bir âmil teşkil etmiştir. Yukarıdaki misallerden çıkan en mühim netice ise İslâmiyete ilgili çok uzun bir zaman geçtiği halde, *Anadolu*'daki göçebe ve köylü *Türkler*'in dinî hayatla-

¹¹ *Türkler*'deki yas geleneklerine ait muhtelif devirler ile ilgili bazı dikkate değer misaller için : F. Sümer, *Oğuzlar'a ait destanî mahiyette eserler*, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Dergisi, XVII, s. 444 - 448.

¹² Bunlar hakkında, *Oğuzlar'a* bakınız (s. 44).

¹³ *Baba İshak* isyanına dâir : O. Turan, *Gıyaseddin Keyhüsrev II*, İslâm Ansiklopedisi, VI, s. 623 - 624; Cl, Cahen, *Bâbâi maddesi*, Encyclopaedia of İslâm, I, s. 843 - 844.

rında, en belli başlı ilkelerde bile, bir gelişmenin kaydedilmemiş olmasıdır. Bu telâkkilerin başında şahıslara aşırı saygı geliyor ki, dinî ve siyasi sahada *Türk* düşünce ve duygusunun en bâriz, en değişmeyen hususiyetlerinden biridir. «*Fahr-i kâinat Hazret-i Muhammed Mustafâ*»nın da başta «*Mevlid*» adlı eser olmak üzere en fazla *Türkler* arasında tebcil ve takdis edildiğini hatırlatalım¹⁴.

XV. Yüzyılda *Anadolu*'daki *Şîiliğin* köylü ve göçebeler arasında ne derecede yaygın olduğu ve bunun mahiyeti hakkında da malûmatımız yoktur. *Anadolu*'nun XVI. yüzyıla kadar dinî tarihine ait yazılmış incelemeler, bilhassa kaynakların kifayetsizliği yüzünden, bizi bu konuda aydınlatmaktan oldukça uzak bulunuyor¹⁵. Köylü, göçebe ve hattâ şehirlilerden bir kısmının bağlı bulunduğu *Bektaşî tarikati*'nin açık bir *Şîilik* inancını yaydığını ileri sürmek her halde mümkün değildir. *İsmail Hacı Oğulları*, *Dede Garkın* ve diğerleri gibi şeyh aileleri için de aynı şey söylenebilir. Ancak *İlhanlı hükümdarı Olcaytu*'nun (ölümü: 1316) «*On İki İmam Şîiliği*» ni kabul etmesinin bu mezhebin, bir *Moğol* eyaleti durumunda bulunan, *Anadolu*'daki Sünnî olmayan (Hétéredoxe) köylü ve göçebeler tarafından sevinçle karşılandığı muhakkaktır. *Olcaytu*'nun *İmamiyye Şîiliğini* kabul etmesi üzerine *Anadolu*'da da

¹⁴ Dinî ve siyasi şahsiyetlere karşı *Türkler*'deki derin saygı ve aşırı bağlılık mâzide onların bir zaafı değil, bilakis en başta gelen kuvvet kaynağı olmuştur. *Türkler*'in cemiyetçi bir telâkkiye sahip olmaları, her yerde devletler kurabilmeleri de şüphesiz bu telâkkî ile yakından ilgilidir.

¹⁵ F. Köprülü'nün *Anadolu'da İslâmiyet* adlı makalesi (Edebiyat Fakültesi Mecmuası, sayı : 4, s. 281 - 311, Sayı : 5, s. 385 - 486), aradan uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen, değerini ve ehemmiyetini muhafaza etmektedir. *A. Gölpınarlı*'nın çalışmaları da şüphesiz faydalı araştırmalardır. Adı geçen müellifin *Kızılbaşlığa* dâir makalesi (I A., VI, s. 789 - 795), bilhassa *Anadolu Kızılbaşlığı*'nin mahiyeti bakımından değerli bir incelemedir. Cl. Cahen *Selçuklular* ve *Beğlikler* devrinde Şîiliği araştırmış (*Le problème du Shi'isme dans l'Asie mineure Turquie pré-Ottoman*, Le Shi'isme İmâmîte, s. 115 - 129); H. Söhrweide de yukarıda adı zikredilen makalesinde XVI. yüzyılda *Anadolu*'daki şîilik hareketlerini incelemiştir. Ancak burada zikredilen ve edilmeyen araştırmalar, bilhassa XVI. yüzyıldan önce *Anadolu*'nun dinî tarihinin lâıykı ile incelenmemiş olduğunu söylemeğe mâni değildir. Bu konu üzerinde *Türkiye*'de doğrudan doğruya araştırma yapacak mütehasşisların henüz yetişmemiş olmasına ne kadar teessüf edilse azdır.

Ebûbekir, Ömer ve Osman'ın adlarının anılmasının yasaklandığını biliyoruz. *Anadolu Türkleri'nin Olcayt'unun, Harbende ismi de dahil olmak üzere, Moğollar'a mahsus bir çok isimleri kullandıkları, Türkmenler ile Moğollar arasında bir kaynaşmanın başlamış olduğu* görülüyor. Kara - Koyunlular'ın resmen Şii olmamakla beraber Ali ve evlâdına karşı sıcak bir sevgi duydukları, kullandıkları isimlerden anlaşılıyor. Hattâ bunlardan *Bağdad hâkimi İsfahan Mirza* (ölümü: 1444) *On İki İmam* adına hutbe okutup sikke kestirmişti.

Anadolu'ya gelen Şeyh Cüneyd bu ülkede kendi maksadı için, belki de ümit etmediği derecede, elverişli bir zemin buldu. Dolaştığı köylüler ve göçebeler arasında Şii ve Şii'liğe mütemayil ve müstaid pek çok zümreler ile karşılaştı. Şimdi burada şu suali sormak yerindedir: Cüneyd *Anadolu'ya* geldiğinde Şii mi idi? Bu soruyu cevaplandırmak kolay olmamakla beraber, onun bu ülkeye geldikten sonra Şii'liği kabul etmesi de mümkün, hattâ belki muhtemeldir. Cüneyd'in, *Anadolu'da*, yalnız ünlü bir tarikatın şeyh ailesine mensup olarak değil, aynı zamanda bir *seyyid* olarak dolaştığı da muhakkaktır. Hattâ bu sıfatla onun gibi muhteris bir adamın Şii'liği müsaide karşılması tabii görülebilir. Cüneyd'in *Anadolu'daki* faaliyeti hakkında, malûm olduğu üzere, pek az bilgi vardır. Bu bilginin çoğunu da *Âşık Paşa Zâde'ye* borçluyuz. Cerbezeli, telkin kabiliyetine sahip ve aynı zamanda faal bir insan olduğu anlaşılan Safevî şeyhi dolaştığı köylü ve göçebe *Türkler* arasında sayısı hiç de az olmayan bir topluluğu kendisine mürid yaptı. Hattâ Cüneyd bunlardan beş - on bin kişilik silâhlı bir kuvvet de meydana getirmeye muvaffak oldu. Kendisinin Hz. Ali evlâdından iddianı iddia etmesi, faaliyetinin siyasî bir gayesi olduğunu da gizlememesi, köylü ve göçebe *Türkler'in* iktisadî durumlarının her halde iyi olmaması ve bilhassa *siyasî bakımlardan tatmin edilememiş bulunmaları*, Cüneyd'in başarılarının diğer mühim sebeplerini teşkil ederler. Şeyh Cüneyd, başına topladığı bu beş - on bin kişilik silâhlı müridleri ile *Trabzon Rum devleti* topraklarına girerek burada yağmalarda bulundu; hattâ bizzat *Trabzon* şehrini kuşattı ise de fethedemeyeceğini görerek kuşatmayı kaldırdı. Bu esnada *Uzun Hasan Beğ, Ak-Koyunlular'ın* başı mevkiine yükselmişti (1452). Cüneyd onun yanına

gitti. *Hasan Beğ, Safevî şeyhine* iyi bir kabul gösterdiği gibi, kız kardeşi *Hadice Begim'i* de onunla evlendirdi. *Sünnilik* ilkelerine kuvvetli bir şekilde bağlı bulunan *Ak-Koyunlu hükümdarının* bu şekilde hareket etmesinin dâimi tehdidi altında bulunduğu *Kara-Koyunlu Cihan Şah Mirza'ya* karşı *Cüneyd'in* kuvvetlerinden faydalanmak gayesi ile ilgili olduğu aşikârdır. Buna ilâve olarak Cüneyd'in bu sırada kendisini mütedil bir Şii şeklinde göstermiş olduğu da düşünülebilir. Bu husus ne olursa olsun Safevî şeyhi uzun yıllar kaldığı *Anadolu'dan* bir kısım müridleri ile birlikte *Erdebil'e* döndü. Şeyh Cüneyd çok geçmeden *Çerkesler* ülkesine gaza yapmak için harekete geçti. Çünkü müridlerini geçindirmesi icap ediyordu; aynı zamanda bu gaz'a ile ün kazanacak ve müridlerinin sayısı artacak idi; *Şirvan* hükümdarı *Halilullah'ın* ülkesinden geçmesine rıza göstermeyeceğine ehemmiyet vermedi, onunla dahi vuruşmayı göze aldı; sayısı az, fakat şeyhleri uğruna hayatlarını seve seve vermeye hazır müridlerinin yiğitçe savaşarak *Şirvan* askerlerini yeneceklerine inanıyordu. Gerçekten müridleri fedakârca dövüşmelerine rağmen Cüneyd, *Şirvan-Şah'a* yenildi ve hattâ muharebe meydanında kaldı (doğumu belli değil, ölümü: 1460)¹⁶. Cüneyd'in şu faaliyeti *Anadolu'nun* o zaman ne kadar faal insan gücüne sahip olduğunu göstermesi bakımından da kayda değer.

Bu mağlubiyet Safevî tarikatı müridlerinin dağılmasına, hattâ tarikatla bağlarının gevşemesine veya zayıflamasına sebep olmadı. Çünkü, şeyhlerinin oğulları vardı. Onlar, Cüneyd'in vasiyetine uyarak çocuk yaşta olmasına rağmen *Ak-Koyunlu Uzun Hasan Beğ'in* kız kardeşinden doğan oğlu *Haydar'ın* etrafında toplandılar. Cüneyd'in yetişkin başka oğlu varken çocuk yaştaki *Haydar'ı* halefi tayin etmesi, anlaşılacağı üzere, sebepsiz değildi. *Haydar* anası cihetinden asil olduğu gibi, aynı zamanda, lüzumu halinde dayısının destek ve himayesini de elde edebilecekti. Gerçekten çok geçmeden *Uzun Hasan Beğ, Cihan-Şah'ı* ve oğlu *Hasan Ali'yi* yenerek *Kara-Koyunlu* devletini ortadan kaldırmış, *Horasan'dan Sivas* bölgesine

¹⁶ M. H. Yinanç, Cüneyd maddesi, I.A., III, s. 242-244. Burada lüzumlu bibliyografya da verilmiştir.

kadar uzanan geniş sahada bir imparatorluk kurmuştu (1468). Haydar Erdebil'deki şeyhlik postuna rahatça oturduğu gibi, dayısı «Hasan Pâdişâh»'ın kızı — Alem Şah olarak da tanınan — Halime Begim ile evlendi ki, bu izdivaçtan aralarında Safevî devletinin kurucusu İsmail'in de bulunduğu üç oğlu dünyaya geldi. Anlaşıldığına göre Şeyh Haydar'ın ilk yılları Anadolu'daki teşkilâtı geliştirmek ve müridlerin sayısını artırmak faaliyeti ile geçti. Anadolu'lu müridlerden istidatlı olanlar hususî bir şekilde yetiştirilerek halife ünvanı ile memlekete-rine gönderiliyorlardı. Halifeler orada tarikatı yaymak ve şeyhleri için mal toplamakla görevlendirilmişlerdi. Bunlardan biri de Teke-li (Antalya bölgesi halkından) Hasan Halife idi ki bu, Osmanlı kaynaklarının, tezyif makamında, Şeytan Kulu dedikleri meşhur Şah Kulu'nun babasıdır. Verilmiş olan şu kısa izahattan anlaşıldığı üzere, tarikatın başı Azerbaycan'daki Erdebil şehrinde, gövdesi de Anadolu'da idi. İran'da tarikatın pek az mensubu vardı ki, bunlar da Erdebilliler'den, Karaca Dağ Türkleri'nden, Tâlişler'den, Errân'daki¹⁷ Karamanlu ve Kaçar boylarından idiler. İran'ın diğer yerlerinde ise tarikat hiç bir varlık gösterememişti.

Şeyh Haydar zamanında, yapılan devamlı ve müessir propagandalar ile Anadolu'daki tarikat mensupları çoğalmış ve bunlar nezir ve hediyeler ile Erdebil'deki şeyhlerini ziyaret etmeye başlamışlardı. Hattâ bu kadar zahmet çekip Erdebil'e gidecekleri yerde Medine'ye gidip Hz. Peygamber'in türbesini ziyaret etmelerini tavsiye eden Sünnî komşularına: «biz ölüye değil diriye gideriz» cevabını veriyorlardı. Tarikatın bulunduğu Erdebil şehrinde Anadolu'lular'ın oturduğu bir mahalle meydana gelmişti¹⁸. Çağdaş müverrih Fadlullah b. Ruzbihan'ın sözlerine göre¹⁹, Osmanlı hükümdarı II. Bâyezid kuvvetli bir orduya, geniş

¹⁷ Karaca Dağ, Tebriz'in kuzeyinde, Tebriz ile Aras ırmağı arasında bulunmaktadır. O zamanlar halkı tamamen Türkler'den müteşekkil idi. Tâliş, Hazar Denizi'nin Güney-Batı köşesine isabet eden kısmına denildiği gibi halkına da aynı isim verilmektedir. Errân, bu günkü Kuzey Azerbaycan ile Ermenistan'ın bir kısım topraklarından meydana gelmişti. Gence, Berda, Şamkur, Debil, Errân'ın başlıca şehirlerini teşkil ediyordu.

¹⁸ AT, 30 a; ondan naklen HR, s. 5.

¹⁹ Tarih-i âlem âra-yi Eminî, Fatih ktp., nr. 4431, 132; İngilizce muhtasar tercümesi V. Minorsky, Persia in A.D. 1478 - 1490, London, 1957, s. 69.

bir ülkeye sahip olduğu halde Haydar'ın sayısı gittikçe artan müridlerinin karışıklık çıkarmalarından çekiniyordu. Gerçekten tarikatın Anadolu'da bu kadar gelişmesinde Bâyezid'in gevşek idaresinin pek mühim bir rolü olmuştur. Onun aczi yüzünden Anadolu'daki Şî'i halk şöyle dursun Sünnîlere bile baskı yapılmakta idi. Hülasâ, tarikatın Anadolu'da yayılmasında ve Safevî devletinin kurulmasında II. Bâyezid'in büyük sorumluluğu vardır.

Şeyh Haydar, müridlerinin sayısının gittikçe fazlaşması karşısında, arzu etse de, hareketsiz kalamazdı. Çünkü, adetâ Hz. Peygamber'in de üstünde bir inançla bağlanmış olan Anadolu'lu sofular (müridler) şeyhlerinden büyük işler bekliyorlardı²⁰. Esasen bu müridler Anadolu'nun yoksul insanlarından idiler. Aralarında «beğ» sınıfından ancak bir kaç kişi vardı. Bu sebeple Şeyh Haydar'ın 891 (1486) de Demirkapı (Derbend) ötesindeki Kafkas kavimleri üzerine sefere çıktığında on bin kişilik müridler ordusundaki askerler yoksul giyimli olup, bir kısmının atı, bir kısmının da silâhı yoktu. Buna rağmen sefer başarı ile neticelendi ve bol

²⁰ Fazlullah b. Ruzbihan, Şeyh Cüneyd ve oğlu Şeyh Haydar'ın Anadolu'lu müridlerinden sık sık bahsetmektedir. Adı geçen müellif, Anadolu'nun deli ve sapıklarının Şeyh Cüneyd'e Allah ve oğlu Haydara'a da Allah'ın Oğlu dediklerini yazmakta, Anadolu'nun her tarafından gelen halifelerin Haydar'ın ulûhiyyetini ilân ettiklerini söylemektedir. Yine aynı müellif Şeyh Haydar'ın bir takım kötü alışkanlıklar edinmesine ve davranışlarda bulunmasına Anadolu'lular'ın ona ifrat derecedeki bağlılık ve itaet-kârlıklarının sebep olduğunu da kaydetmektedir. Fazlullah, eserinin başka bir yerinde Haydar'ın Anadolu'lu putperestlerin desteği ile Şirvan'a yürüdüğüünü bildirir. Diğer bir yerde de Anadolu'dan, Karaca Dağ'dan ve Tâliş'ten çok kimsenin namaz ve orucu terkedip Haydar'ı kible ve mescitleri tanıdıklarını, onu mahûdları saydıklarını anlatır. II. Kafkas seferinden dönen Şeyh Haydar'ın büyük bir tehlike teşkil ettiği Ak-Koyunlu devlet adamları tarafından anlaşılmıştı. Hattâ onlar hükümdarları Yakub Beğ'e Haydar'ın Erdebil'den uzaklaştırılması ve Anadolu'lu müridleri ile alâkasının kesilmesi için tedbir alınmasını söylemişlerdi. Fakat Yakub Beğ devlet adamlarının bu ikazına ehemmiyet vermedi (Tarih-i âlem âra-yi Eminî, 132a, 133b, 134 a, 135b, 136a, 137b, 139a - b, 140a-b, 142b, 143a, 155b, İngilizce tercüme, s. 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 69, 70, 80). Müridlerin Cüneyd'e, Haydar'a Allah gözü ile baktıkları hakkında adı geçen müellifin sözleri mübalağalı sayılmamalıdır. Çünkü Osmanlı müelliflerinden başka (bu hususta bazı misaller için: M.Ş. Tekindag, Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Selim'in İran seferi, Tarih Dergisi, XVII, sayı: 22, s. 53 - 55, 77 - 78; S. Tansel, Yavuz Sultan Selim, İstanbul, 1969, vesika, 14), İtalyan seyyahları da (A Narrative of Italian travels in Persia, İngilizce tercüme, London, 1873, s. 43, 115, 206) Fazlullah'ı teyid etmektedirler.

ganimet ile dönüldü. Ertesi yıl yapılan sefer de aynı şekilde sonuçlandı. Bu başarılı seferlerin H a y d a r'ın ününü arttırdığında ve müridlerinin sayısını çoğalttığında şüphe yoktur.

Şeyh Haydar 893 (1488) yılında üçüncü bir sefer için Şirvan'a girdi. Anlaşıldığına göre bu defa asıl hedef Şirvan Şah'ın kendisi idi. Ferruh Yesâr, kalabalık ve iyi teçhiz edilmiş ordusuna rağmen, H a y d a r ile mücadele edemeyeceğini anlayıp bir kaleye kapandı ve güveyisi Ak - Koyunlu Yakub Beğ'den acele yardım istedi. H a y d a r'a gelince, müridlerinin fedakârlığına güvenen Erdebil şeyhi, son derecede cür'etkâr bir karar ile dayısının oğlunun, Biçen oğlu Süleyman Beğ kumandasında gönderdiği orduya karşı savaşmakta tereddüd etmedi. Sofular gerçekten yiğitliğin hakkını verdiler ise de, şeyhlerinin bir okla vurulup ölmesinden dolayı yenildiler (Şaban 893 = Temmuz - Ağustos 1488) ²¹.

Fakat bu ikinci büyük felâkete rağmen onlar dağılmayarak bu sefer de Haydar'ın oğullarından Sultan Ali'nin etrafında toplandılar. Bunu gören Yakub Beğ tehlikeyi anlayarak üç yeğenini (Ali, İsmail, İbrahim) anaları ile birlikte Fars'daki İstahr kalesinde hapsetti. Onlar burada dört buçuk yıl kaldılar. Bu müddet esnasında Sultan Yakub ölmüş, Ak - Koyunlu hânedânı arasında, devletlerinin yıkılmasına sebep olan, saltanat mücadeleleri başlamıştı. 1492 yılında tahtı ele geçiren Uzun Hasan Beğ'in torunlarından Rüstem Beğ (Maksud Beğ oğlu) Yakub Beğ oğlu Bay Sungur'a karşı, müridlerinden faydalanmak için, Sultan Ali ve kardeşlerini hapisten çıkarttı. Bay Sungur bertaraf edildi ise de (Şevval'in sonunda 898 = 13 Ağustos 1493) yerini daha büyük bir tehlike teşkil eden (Sultan) Ali aldı. Mamafih Rüstem yine hânedâna mensup olan mâhir kumandanı İbe Sultan ²² sayesinde Genç Safevî şeyhini de fazla bir güçlük çekmeden, Bay Sungur gibi, aynı âkibete uğrattı (898 yılı sonları = Eylül 1493).

²¹ F a z l u l l a h b. R u z b i h a n, 143a, 155b, ingilizce tercüme, s. 80.

²² Kemal Paşa Zâde de *(Tevârih-i âl-i Osman)*, Millet Ktp. nr. 32, 71a, 72b, 73a, 74a) : (ب) olduğu için böyle okudum. AT, (s. 39a) ve GAF de (s. 255) (ایب) şeklinde olup, görüldüğü gibi, İbe suretinde okunabilir. Kelimenin A y a b a'nın kısaltılmış şekli (Ayba) olduğunu farzetmek o devir için mümkün değildir. İ b e'nin menşei ve manasına gelince, bu, bence meçhuldür. İ b e S u l t a n'ın adı İ b r a h i m olup, A k - K o y u n l u hânedamından D a n a l i l B e ğ'in (b. Mehmed b. Kara Yülük Osman) oğlu idi.

I

ŞAH İSMAİL DEVRİ

(907 - 930 = 1501 - 1524)

S a f e v î muridlerinin üçüncü şeyhlerini de savaş meydanında kaybetmeleri, maneviyatlarını kırmamış, belki mücadele güçlerini arttırmıştı. Bu sebeple vakit geçirmeden İsmail ve İbrahim'i emin bir yerde sakladılar. Müstakbel S a f e v î devleti kurucusu bu sırada henüz altı yaşını üç-dört ay geçmiş bulunuyordu. (doğumu : 25 Receb 892 = 17 Temmuz 1487).

İsmail'i Erdebil'in Anadolulular (Rûm) mahallesinde oturan A b a yahut Ebe(?) ad veya lâkabını taşıyan bir kadın gizliyordu. A b a (Ebe) *Dulkadır* elinden idi. Fakat Ak - Koyunlu İbe Sultan, Haydar'ın hayatta kalan oğullarını ele geçirmek için şehirde sıkı bir aramaya girişmişti. Bu arama neticesinde şeyhlerinin oğullarının ele geçeceğini anlayan Şamlu L a l a H ü s e y i n B e ğ ve *Dulkadır*lı D e d e A b d a l B e ğ ve yine *Anadolulu* G ö k A l i gibi ileri gelen müridler onları *Gilân*'a kaçırdılar (898 yılı sonu veya 899 yılı başı = 1493). İ s m a i l, *Gilân*'da altı yıldan fazla (altı yıl bir kaç ay) kaldı ve bu zamanın pek çoğunu *Lahicân* şehrinde oturmakla geçirdi. Fakat sofular tarafından hiçbir zaman unutulmadı. Hattâ çoğu *Anadolulu* ve pek azı *Azerbaycan*'daki *Karaca Dağlı* ve *Eher*'li müridler tarafından nezir ve hediyeler ile ziyaret edildi²³. Zaman da İ s m a i l'in

²³ در خلال این حال ارباب ارادت و صوفیان یکجهت از اطراف و جوانب خصوصاً دیار روم و قراجه داغ و اهر و غیر ذلک باندر و نیاز در لاهیجان بخدمت مرشد کامل رسیده (AT, 32b)

lehine çalışıyordu. Gerçekten Ak Koyunlular arasında yeniden başlayan saltanat mücadeleleri kanlı bir şekilde devam ediyordu. Osmanlı sarayında büyümüş olan Uzun Hasan Beğ oğlu Uğurlu Mehmed oğlu Göde Ahmed Beğ, Ak Koyunlu beğlerinden bazılarının ısrarlı daveti neticesinde İstanbul'dan Azerbaycan'a gelip Rüstem Beğ ile mücadeleye girişmiş, onu mağlup ve katlederek (Zilkade 902 = Temmuz 1497 = Kabz) Ak Koyunlu tahtına geçmişti. Fakat o da çok geçmeden İbe Sultan ile Pars valisi Pürnek Kasım Beğ tarafından İsfahan yörelerinde Hâce Hasan-i Mâzi'de yapılan bir çarpışmada öldürülmüştü (Rebi-ulâhîr 903 = Aralık 1497). İbe Sultan, Hasan Beğ'in torunlarından Yusuf Beğ oğlu Elvend'i Tebriz'de Ak Koyunlu tahtına çıkardı (903 = 1498). Ertesi yıl Yusuf Beğ'in diğer oğlu Muhammedî Aziz Kendi'nde yapılan bir savaşta Elvend'i yendi (Şevval 904 = Mayıs-Haziran 1499) ve İbe Sultan da öldürüldü. Bu suretle hânedanın bu son kudretli şahsiyeti de ortadan kalkmış oldu. Fakat Muhammedî, Elvend'in Diyarbekir'den asker toplayıp tekrar üzerine yürümesi karşısında Sultaniyye'ye çekildi; sonra İsfahan tarafına gitti ve orada Yakub Beğ oğlu Murad ile giriştiği bir muharebede öldürüldü (905 = 1500). Çok geçmeden Elvend Beğ ile Sultan Murad Ebher yöresinde karşı karşıya geldiler ise de Baba Hayrullah adlı bir dervişin gayreti sayesinde barış yapıldı. Bu barışa göre iki Irak, Pars ve Kırmân'a Murad Beğ tasarruf edecek, Azerbaycan, Errân, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki Ak Koyunlu ülkesi Elvend'in idaresinde kalacak ve Kızıl Özen de sınırı teşkil edecekti (906 = 1500)²⁴. Henüz bu mücadeleler devam ederken İsmail, Gilâ'n'dan ayrıldı (Muntasıf-ı Muharrem 905 = Ağustos ortası 1499 = Biçin Yılı). İsmail bu esnada henüz 12 yaşını bitirmiş bulunuyordu. Mamefih Ak-Koyunlu hükümdarları da ondan daha büyük değillerdi. Bu hükümdarlardan Sultan Murad 10 yaşında idi (doğumu 13 Ramazan 895). İsmail'in Gilân'dan ayrılması siyasi durumun elverişli olması ile ilgili idi. İsmail, Hazar Denizi'nin batı köşesindeki Deylem ülkesinden Târûm'a geldi. Burada, denildiğine göre, İsmail'in

²⁴ Ak-Koyunlular'ın tarihi hakkında bir kitap hazırlamaktayız.

başına Anadolu'lu ve Şamlular'dan müteşekkil bin begyüz mürid toplandı. Fakat, muhtelif sebeplerden bu rakamın doğruluğunu kabul etmeye imkân yoktur. Gerçekte İsmail'in yanında, yine hepsi veya pek çoğu Anadolu'lu ve Şamlu, bir kaç yüz müridi vardı. İsmail Târûm'dan Halhal'a, oradan da Erdebil'e geldi ise de şehrin valisi Cäkîrlü Sultan Ali Beğ'in ikazı üzerine Tâlîş tarafına yollandı ve Hazar Denizi kıyısındaki Astara yöresinde, Ercüvan'da kışlamaya gitti. İsmail'e orada iken Tâlîş Muhammed Beğ'in kendisini yakalayacağı haberi verilmiş olduğundan, Erdebil'deki eski şeyhlerinin mezarlarını ziyarete gelmiş olan Rumlu ve Şamlu müridler Ercüvan'a celbedildiler. Şu husus İsmail'in yanında ne kadar az adam olduğunu göstermeğe kâfidir. Eğer, bir kaynaktan denildiği gibi²⁵, yanında 1500 kişi olsa idi, böyle bir tedbire lüzum hasıl olmayacak ve hattâ Erdebil valisi Cäkîrlü Sultan Ali'nin ihtirarna bile ehemmiyet verilmeyecek idi. 905 yılı kiş pek şiddetli geçmişti. Öyleki, kuşlar soğuğun şiddetinden uçamayarak yere düşüyorlardı. İsmail müridlerine kardan büyük bir kale yaptırdı; içine adam koyarak kaleyi hücumla fethedip eğlendi; 905 (1500) baharı gelince Erdebil'i ziyaret ettikten sonra, Gökçe Deniz'e (Göl) doğru yollandı; maksadı adı geçen gölün kıyısında bulunan Hüseyin-i Bârâni ile birleşmek olsa gerektir. Fakat İsmail'in asıl gayesi Anadolu'ya gitmekti. Daha kışlakda iken Erzinçan'a gelmeleri için Anadolu müridlere ulaklar gönderilmişti²⁶. Bu ulaklardan biri Kıc Oğlu (قیچ االى) Hamza Beğ olup kendi oymağı olan Ustacalu'lar'a yollanmıştı. Hüseyin-i

²⁵ İsmail Lâhicân'dan dönerken yanında fteri gelenlerden yedi kişi vardı. Bunlar da İsmail'in lalası Şamlu Hüseyin Beğ, dedesi Dalkard Abdal Beğ, Hâdim Beğ, Rüstem Beğ, Bayram Beğ, Kara Pîri ve Aygıt Beğ idiler (AT, 44b. Ayrıca 45a ya da bk.); HR, de su ifade var (s. 26):

... نظر در احوال عساکر نصرت مآثر کرده موازی هزار و پانصدکس از صوفیان روم و شام ملازم رکاب طغر انتساب یافت.

و آن حضرت از بیم اهل ظلم و عدوان مصلحت در توقف اوردیل ندیده مشورت با اولیای هدایت فرمودند که بکدام جانب اراده نماییم امرا همگی متفق بر این رسانیدند که چون از بودت قشلاق قبل ازین ارقام مطاع بافادان فر مسیر باطراف ولایت روم و شام از عقب صوفیان اخلاص کیش ارسال فرموده اند که اگر بس حد از نجان از راه کوه کجه دکنیز شریف برنده که

B â r â n î, *Kara Koyunlu Cihan Şah*'ın neslinden olduğunu iddia ediyordu ki, bunu şüphe ile karşılamak yerindedir. Denildiğine göre²⁷, İsmail'in buyruğunda bu esnada 1000 kişi vardı. Fakat buna rağmen Safevî Şeyhi, Hüseyin'in kendisini yakalamasından korkarak müridleri ile bir gece oradan uzaklaşıp *Erivan*'ın güneyindeki *Sa'd Çukuru* (Çuhur Sad) bölgesine geldi. Buradan *Dokuz Ulâm* (دوقوز اولام) mevkiine varıldığında *Bayburd*'lu *Karaca İlyas*'ın buyruğundaki bir kısım *Anadolulu* sofular şeyhlerinin huzuruna geldiler. Yoluna devam eden İsmail *Kağızman* ve *Erzurum*'dan geçip *Tercan*'a, sonra onun güneyindeki *Saru Kaya* yaylağına ulaştı²⁸ (905 = 1500). İsmail'i burada da *Ustacalular* karşıladılar. *Safevî şeyhi Ustacalu*'nun *Çavuşlu* obasından *Baba Süleyman*'ın babası *Oğlan Emel*'e konuk oldu. *Saru Kaya*'da iki ay kadar kalan İsmail, bir mağarada yaşayarak insanları rahatsız eden büyük bir ayıyı okla öldürüp müridlerinin daha fazla hayranlığını kazandı. Sonra *Erzincan*'a gidildi. *Osmanlı* kaynaklarının ifadesi ile *Erdebil Oğlu, Tâliş*'ten *Erzincan*'a kadar taciz edilmeden rahatça gelmişti. Bu husus *Ak Koyunlu*'ların nasıl derin bir çöküntü içinde bulduklarını açıkça gösteriyor. İsmail'in *Anadolu*'ya gelişi bu ülkedeki müridleri arasında derin bir sevinç yarattı. O derecedeki gerdeğe girmek üzere olan *Dulkadirli* elinden bir genç davet haberini alır almaz gerdeği unutup *Erzincan*'ın yolunu tutmuştu.

Her taraftan bölük bölük gelen *Türkler Ustacalu, Şamlu, Rumlu* (başlıca Sivas, Amasya, Tokat bölgelerinin yerleşik Türk halkı), *Tekeli* (Antalya bölgesi), *Zülkadr* (Dulkadır) ile yine *Anadolu*'daki *Karaman* bölgesi halkına (başta *Turgudlular* olmak üzere) ve *Var-*

درانجا هواخواهان این دودمان ولایت نشان نزدیکند و جمعیت ایشان از خیر ورود موبک مسعود زودتر خواهد شد بصواب اقریست بعد از اجتماع عساکر ظفر مآثر بهر جانب که رای عالی قرار گیرد بدانصوب در حرکت آمده تکیه بعون عنایات الهی و امداد حضرت ائمه معصومین علیهم السلام نموده متوجه مقصد گردیدن بصلاح انساب خواهد بود (AT, 49^b - 50^a).

²⁷ AT, 51^b; Hr, s. 27.

²⁸ GAF (s. 264) ve ona müvazî bilgiler veren *Tekmiletu'l-ahbâr* (O. A. E f e n d i e v, *Obrazovanie Azerbaydzhanskoga gosudarstva Sefevidovu nachle XVI. Veka*, Bakü, 1961, fotokopi, 242^b) da İsmail'in Bingöle (Miñköl) uğradığı da kaydedilir.

saklar'a (Tarsus bölgesi Türkmenleri) mensup idiler. Beğlerden *Ustacalu Mirza Beğ oğlu Muhammed Beğ, Şamlu Abdübeğ* de kalabalık maiyyetleri ile gelenler arasında bulunuyorlardı²⁹. İşte Safevî devleti'ni kuran ve devam ettiren *Anadolu*'lu Türkler bunlardır. Anlaşılacağı üzere bu Türkler'in ezici çoğunluğu veya hepsi *Orta* ve *Güney Anadolu* bölgelerinden idiler. İsmail bilhassa dahili mücadeleden dolayı hiçbir güçlüğü uğramadan istediği gibi *Ak-Koyunlu* ülkesinde dolaşmış ve yine bu devlete ait olan *Erzincan*'a gelip orada kolayca müridlerini etrafına toplamıştı. Bu esnada II. *Bâyezid Modon* ve *Korun*'un fetih ile meşgul bulunuyordu. Bu yüzden *Osmanlı* tebaasından binlerce kişi, günlük çekmeden hududa çok yakın *Erzincan*'daki müridleri İsmail'in yanına gidebildiler. İsmail *Erzincan*'dan hareket etmeden önce *Bâyezid*'e mektup yazarak *Ustacalu* boyunun çoluk çocuklarını ve göçkünlerini *Osmanlı* ülkesinde bırakmalarına müsaade etmesi için ricada bulunmuştu³⁰. İdaresi altında *Dulkadirli* elinden mühim bir topluluğun genç *Safevî* şeyhinin katına gitmesine, *Alâüddevle Beğ*'in kayıtsız kaldığı anlaşılıyor. Selefleri gibi *Alâüddevle Beğ*'in hâkimiyetinde de *Maraş, Elbistan* ve *Harpur* bölgelerinden başka *Pınarbaşı* yöresi ve daha mühim olarak da bu günkü *Yozgat* vilâyeti ile şimdi *Sivas* ve *Kayseri*'ye bağlı bazı yörelerden meydana gelen geniş *Boz Ok* bölgesi bulunuyordu. *Kara Tatarlar*'dan dolayı gecikmiş olan yerleşik hayatın ilk adımları onun ve oğlu *Şahruh Beğ*'in gayretleri ile *Boz Ok*'ta atılmıştı. Bu böyle olmakla beraber İsmail'in yanına gidenlerin çoğunluğunun *Boz Ok*'tan olduğu görülüyor. Sonraki göçler de yine daha ziyade buradan yapılmıştır.

و بعد از وصول بارزنجان سرخیلان و ریش سفیدان صوفیان خاندان امامت و خلافت از شام و روم و قرمان و حدود ارزنجان بدرگاه فلک سپاه فوج متعاقب میرسیدند و روز بروز جمعیت غازیان زیاده میشد... بعد از رسیدن صوفیان از اطراف ممالک از طوائف شاملو و استاجلو و روملو و تکلو و ذوالقدر و افشار و قاجار و ورساق... (A.T, 53^b-a)

³⁰ مقدمان اویماق استاجلو از حضرت شاه غفران پناه استعدا نمودند که خانه کوچ و پسران خود را بجانب روم فرستاده و خود در رکاب ظفر اتساب باشند (GAF, s. 264 - 265). Ayrıca *Tekmiletu'l-ahbâr* farsça metin, 243^a

Kendilerini bundan sonra *Kızılbaş* olarak da zikredeceğimiz *Anadolu*'lu *Safevî* müridlerinin *Erzincan*'da şeyhlerinin etrafında toplanmaları neticesinde, daha önce de işaret edildiği gibi, baş ile gövde birleşmişti. Artık harekete geçilebilirdi.

İsmail 906 yılının başlarında (Temmuz - Ağustos 1501 = Koyun yılı), *Erzincan*'dan ayrıldı. Buyruğunda takriben yedi bin kişilik bir kuvvet vardı³¹. Hedef, *Şirvan* ülkesi idi. Böylece İsmail hem baba ve dedesinin öcünü alacak, hem de zengin *Şirvan* ülkesinden elde edeceği ganimet ile yoksul müridlerini besleyecek ve donatacak idi. Esasen, tecrübe göstermişti ki, *Şirvan* Şah ordusunun çekinilecek bir tarafı da yoktu. Dönüşte *Pasin* ovasına gelindiğinde *Hâdim Beğ* kumandasında *Gürcistan*'a bir kuvvet gönderilerek bazı yerler yağmalandı. *Şuregil* yöresinde bir kalenin sahibi olup evvelce *Bayburdlu Karaca İlyas* ile yanındakilerin eşyalarını yağmalamış olan *Menteş* adlı bir emir tedip edildikten sonra, ünlü *Koyun Ölümü* geçidinden *Kür* ırmağı geçilip *Şirvan*'a girildi. *Şirvan* Şah *Ferruh Yesâr*, İsmail'in, müridleri ile üzerine yürüdüğünü haber alınca askerini topladı. *Şirvan* ordusu 20000 atlı ve takriben 6000 yaya olup silâh ve teçhizatı da mükemmeldi. *Kızılbaş* askerinin üstün tarafı ise maneviyatlarının son derecede kuvvetli olması idi. Şeyhlerini *Allâh* telâkki eden bu adamlar ölüme sevinçle gidiyorlardı. *Gülistan* ve *Baykurd* (? بيقرد) kaleleri yakınında *Cebânî* denilen yerde yapılan savaşta *Şirvan* ordusu ağır bir mağlubiyete uğradı. *Ferruh Yesâr* kaçmaya çalışırken kendisini tanımayan bir *Kızılbaş* askeri tarafından öldürüldü; sonra teşhis edilip cesedi yakıldı. Savaştan sonra, *Kızılbaş* askeri bir ağacın altına toplu bir halde koymuş oldukları çikın ve heybelerini, hiçbiri kaybolmaksızın, kolayca bulabildiler³².

³¹ *Tekmiletu'l-ahbâr*'da (243^a) on iki bin kişi olduğu söyleniyor ki, bu da kabule şâyân bir rakamdır.

³² AT, 53^b-60^a; HR, s. 41 - 47; HD, s. 29 - 31; YK, s. 241 - 253; GAF, s. 264 - 266; *Tekmiletu'l-ahbâr*, 243^b; KA (Glassen), farsça metin, s. 99 - 102. Bu son eserde savaşta bulunmuş olan *Rumlu Muhammед Yüzbaşı*'dan nakledildiğine göre (s. 102) İsmail, atlar ve katırlar da dahil olmak üzere, *Şirvan* ordusundan ele geçirilen bütün ganimetin suya atılmasını emretmiş. *Rumlu Muhammед* de emri yerine getirmek için, *Şirvan* Şah'ın hâzinesinden eline geçen mücevher dolu bir keseyi, kıymetini bildiği halde, suya atmıştır. Şeyhleri uğruna ölümü bile göze alan müridlerin bu emri tereddüt etmeden yerine getirdiklerinden şüphe edilmez. Savaşta sağ kolda Şamlular, sol kolda Ustacalular yer almışlardı (AT, 60^a).

Safevî ordusunun Kür ırmağını geçişi

İ s m a i l kazandığı bu ilk zaferden sonra *Şemâhi*'ye girdi. *Şirvan* askerinin mühim bir kısmının *Ferruh Yesâ*'rın oğlu *Şeyh Şah* (asıl adı *Şeyh İbrahim*) ile birlikte deniz kıyısındaki *Şehr-i Nev*'de olduğunu öğrenen *İsmail*, *Tâliş Hâdim Beğ* kumandasında bir miktar asker gönderdi ve kendisi de arkadan oraya yöneldi. *Şeyh Şah* bir gemiye binerek *Gilân'a* kaçtı, askerleri de dağıldılar. *İsmail* kışlamak üzere *Kür*'ün ağzına yakın yerdeki *Mahmud Âbâd*'a gitti. Buradan *Ustacalu Muhammed Beğ* ile *Hımslu Aygud Oğlu İlyas Beğ*'i *Bakü'nün* fethine gönderdi. Bunlar vazifelerini başarı ile yerine getirdiler. *İsmail* kışı geçirmekte iken (906 = 1500 - 1501 kışı) *Tebriz*'den *Emîr Zekerîyya* geldi. *İsmail* ona *Kilid-i Âzerbaycan* lâkabını vererek kendine vezir edindi. *Emîr Zekerîyya* *Tebriz*'in meşhur *Muhammed-i Keçecî* ailesinden olup uzun müddet *Ak-Koyunlular*'a vezirlik yapmıştı. Bahar gelince (906 = 1501) *İsmail* kışlaktan çıktı ve *Gülistan* kalesinin fethine girişti; bu esnada *Ak-Koyunlu Elvend*'in üzerine gelmekte olduğunu haber alınca onu karşılamak üzere harekete geçti. *İsmail* ve *Elvend* *Nahçıvan* havalisindeki *Şurûr* mevkiinde karşılaştılar (907 = 1501 herhalde Temmuz veya Ağustos). *Elvend* sayıca ve silâhça üstün bir durumda olmasına rağmen *Safevî* şeyhine yenildi. *Ak-Koyunlu* ordusunun mühim bir kısmı ile en büyük beğlerden çoğu savaş meydanında kaldı. Bu savaşta *İsmail*'in başlıca emîrleri, eski müridlerden *Şamlu Lala Hüseyin Beğ* ile *Dulkadırlı* (*Zû'l-kadr*) *Dede Abdal Beğ* başta olmak üzere, *Ustacalu Muhammed Beğ*, *Şamlu Abdi* (*Âbidin*) *Beğ*, *Bayburdlu Karaca İlyas*, *Tekelü Saru Ali Beğ*, *Rumlu Ali Beğ* (daha sonraları *Div Sultan*), *Tekelü Helvacı Oğlu İlyas Beğ*, *Zû'l-kadırlı* (*Dulkadır*) *Keçel Beğ* (asıl adı *İlyas*), *Karamanlu Bayram Beğ*, *Kacar Pîri Beğ*, *Tâliş Hâdim Beğ* ve diğerleri idiler³³. Görülüyorki bunlardan ancak son üçü *Anadolulu* değil idi. Bunlardan da *Karamanlu Bayram Beğ* *Erzincan*'dan dönülürken bir kısım *Zû'l-kadr* ve *Tekelü* askerine kumanda ediyordu.

³³ AT, 68a - 72a; HD, 32 - 33; YK, 231, 242; GAF, s. 266; *Tekmiletü'l - ahbâr*, 243b - 244a; KA, (Glassen), s. 119 - 121. Bu sonuncu müellife göre *Iran*'da ilk defa bu savaşta *tüfenk* kullanılmış (s. 121).

H â d i m Beğ'den sonra *Tâlişler*'den emîrler görülmemesi, H â d i m Beğ'in devletin kuruluşuna kendi kavminden pek az kimse ile katıldığı ifade eden diğer bir delildir. *Karamanlu* ve *Kacarlar* için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

Şurûr savaşı *Âzerbaycan*'ı İ s m a i l'e kazandırdı. S a f e v î şeyhi *Tebriz*'de kolayca şahlık tahtına oturdu, 12 imam adına hutbe okunup, para kestirildi, tayinler yapıldı. S a f e v î devleti resmen kuruldu (907 = 1501). *İranlı* H a s a n C a n'ın oğlu O s m a n lı müverrihi meşhur H o c a S a d e d d i n bu münasebetle:

"Başına tâc aldı çıktı ol pelid (yâni İsmail)

İtti bi-idrâk Etrâki (yâni anlayışsız Türkler) mürid"

beyti ile başlayan bir manzume yazmıştır. İ s m a i l bu esnada 15 yaşında idi. *Tebriz*'de ve diğer yerlerde estirilen tedhiş havasına ait bazı sahneleri İ b r a h i m G ü l ş e n'in *menâkıbnâme*'sinde görmek mümkündür. Yukarıda adı geçen beğlerden Ş a m l u L a l a H ü s e y i n B e ğ emirü'l-ümerâ, yâni beğlerbeği, Zû'l-kadr (Dulkadir) D e d e A b d a l B e ğ korucu başı (korçı başı) yâni hassa ordusu kumandanı, T e k e l ü S a r u A l i B e ğ mühürdar, Ş a m l u A b d i B e ğ tavacı (baş), H e l v a c ı - o ğ l u İ l y a s B e ğ avcıbaşı oldular. R u m l u D i v A l i B e ğ ve diğerleri de taşra valiliklerine tayin edildiler.

Ş e y h C ü n e y d'denberi gösterilen gayretler ve yapılan fedakârlıklar semeresini vermiş, tahakkuku imkânsız, bir hayal, gibi görünen gayeye ulaşılmıştı. *Anadolu*'lu *Kızılbaş Türkler* olmasa değil S a f e v î devletin kuruluşu, *Erdebil* şeyhlerinin siyasi gayeler taşımaları bile düşünülemezdi. Hattâ kaynaklardan açıkça anlaşıldığı gibi, onlar yâni *Anadolu Türkleri* veya onların bir kısmı, aşırı dinî inançlarını şeyh ve şahlarına kabul ettirmeye çalışmışlardır.

İ s m a i l baharda (907 = 1502) tekrar *Erzincan* üzerine yürüdü. Bunun sebebi Şurûr savaşı üzerine *Diyarbakir* tarafına kaçmış olan E l v e n d'in *Erzincan*'da asker toplamakta olduğunun haber alınmasıdır. Bu suretle E l v e n d aynı zamanda göç ve ziyaret yolunu da kapatmış oluyordu. Yâni *Anadolu*'dan İ s m a i l'in hizmetine girmek ve ziyarette bulunmak isteyen *Kızılbaşlar*'ın *İran*'a gelmeleri önleniyordu. İ s m a i l'in ise *Anadolu*'daki ana

müridler topluluğundan beslenmeye şiddetli ihtiyacı vardı. Aksi takdirde takriben onbin kişi ile başarılarını devam ettirmesi mümkün olamazdı. İ s m a i l ilk önce *Van Gölü*'nün kuzey doğusundaki İ l h a n l ı l a r'ın yaylağı *Ala Dağ*'a geldi; bir müddet burada kaldıktan sonra E l v e n d'in *Tercan*'ın güneyindeki *Saru Kaya*'da olduğunu haber alınca süratle üzerine yürüdü. E l v e n d ve askerleri ağırlıklarını bırakıp kaçtılar. E l v e n d *Tebriz*'e gitti. İ s m a i l bunu öğrenince geri döndü ve *Makû*'den ılgar ederek *Tebriz*'e geldi (908 yılı başları = 1502 Temmuz - Ağustos). *Tebriz*'in güneydoğusunda ve ona iki konak mesafedeki *Ucan*'da bulunan E l v e n d *Hemedan* yolu ile *Bağdad*'a kaçtı. Kaynakların bir çoğunda bu sefer D u l k a d ı r o ğ l u A l â ü d d e v l e Beğ'e karşı yapılmış gibi gösterilir. Bu husus İsmail'in *Saru Kaya*'dan A l â ü d d e v l e Beğ'in ülkesine asker göndermesi ihtimalini ortaya koymaktadır. Bu da A l â ü d d e v l e Beğ'in ülkesindeki *Kızılbaşlar*'ın *İran*'a gitmelerini önlemiş olması gibi bir hususla ilgili bulunabilir³⁴.

İ s m a i l'in *İran*'da hâkimiyetini sağlam bir şekilde tesis edebilmesi için, *İki Irak* (Irak-ı Acem ve Irak-ı Arab), *Fars* ve *Kirman*'ın sahibi olan A k - K o y u n l u S u l t a n M u r a d ile de karşılaşması gerekiyordu. Nitekim bu da oldu. İ s m a i l 908 yılında (1503 = Toñuz yılı), *Hemedan* yakınında *Alma Kulağı* denilen yerde A k - K o y u n l u M u r a d'a karşı da parlak bir zafer kazandı (24 Zilhicce = 21 Haziran). M u r a d kaçmaya muvaffak oldu ise de beğlerbeğisi ve akrabası G ü z e l A h m e d, E s l e m e s ve A l i B e ğ gibi büyük emîrler ile binlerce asker savaş meydanında kaldı. Bu zafer İ s m a i l'e *Acem Irakı* ile

³⁴ AT, 79b-81a; ondan naklen HR, s. 63-64; HD, s. 34-36 ;YK, s. 235; GAF, s. 267; *Tekmiletu'l-ahbâr*, 244b; KA, (Glassen), s. 124-125; *Menâkıb-ı İbrahim Güleşeni*, s. 251, 254, 255. Ş a h İ s m a i l'in bu seferinin aynı zamanda *Anadolu*'dan asker toplamak istemesi ile de ilgili olduğu anlaşılıyor. Hattâ Ş a h İ s m a i l 908 (1502-1503) yılında II. B â y e z i d'e mektub gönderip atalarının müridlerinin *İran*'a gelmelerine izin vermesini rica etmiş ise de O s m a n l ı h ü k ü m d a r ı r i c a s ı n ı y e r i n e g e t i r m e m i ş t i r (HS, s. 126-127).

Fars ve Kirman'ı kazandırdı³⁵. Kirman'ı Ustaca Oğlu Muhammed Han'a³⁶, Fars'ı Zülkadr (Dulkadrlı) Keçel Beğ adı ile anılan İlyas'a, Rey'i Aygüt Oğlu'na (İlyas-i Hinuslu) verdi. Afşar (Avşar) Mansur Beğ gibi bazı Ak-Koyunlu beğleri İsmail'e itaat ederek Kızılbaş tacını giydiler.

Şah İsmail zaferden zafere koşuyor, mukavemet gösterenleri kan ve ateş saçarak mahvediyordu. Bu zamanda bilindiği ve daha önce işaret edildiği gibi, İran halkının ekserisi Sünnî idi. Bunlardan İsfahan, Fars, Yezd, Kirman, Rüstemdâr vesâir bölgelerin yerli halkından mukavemete yeltenenler oldu ise de toptan merhametsizce öldürüldüler³⁷. Bu suretle İsmail getirdiği

³⁵ AT, 84^b - 87^b; HR, s. 64 - 69; HD, s. 36 - 37; YK, s. 243; GAF, s. 267 - 268; Tekmîletü'l-ahbâr, 245^a. Görüldüğü üzere ilk defa olarak bu savaşın vukubulduğu ay ve gün verilmektedir. İsmail'in, ilk gidişinde, Erzincan'a hangi ayda vardığı ve oradan hangi ayda ayrıldığı, Gülistan ve Şurûr savaşlarının hangi gün veya ayda yapıldığı kaynaklarda söylenmez. Bu husus hâdiselerin sonradan yazılması ile müelliflerin ihmalinden ileri gelmiştir. Biz Safevî tarihinin kuruluş devri için Kazvinli Yahya'nın verdiği tarihlere itibar ettik.

³⁶ GAF (s. 268) de böyle. HD, (s. 74) doğru olarak Şah İsmail'in emirlerine han ve sultan ünvanlarını 919 (1513) yılında Horasan'da bulunduğu zaman tevcih ettiğini yazar. Safevî hükümdarının emirlerine bu ünvanları Özbekler'i takliden verdiği açıkça anlaşılıyor. Ondan önce bütün emirler, Anadolu'da olduğu gibi, sadece «beğ» ünvanını taşımakta idiler.

³⁷ Hattâ bunların ileri gelenlerinden bazıları maiyetleri ile birlikte — bu sırada tebrîk'e gelmiş olan — Osmanlı elçisine göz dağı vermek için bizzat onun önünde yakıldılar (AT, 113^a; HD, s. 41). Tebriz'de Şeyh Haydar ile yapılan savaşa katılmış olanlar araştırılıp hepsi katledildiler. Katliâmlar daha sonra fethedilen Horasan'da da icra edildi. İsmail'in yaptığı katliâmlar hakkında bir çok misaller için şu eserlere bak: YK, s. 244, 246, 247, 249, 250; GAF, s. 269; HD, s. 39 - 41, 75; HR, s. 79, 80, 85, 88, 138, 139; Kemal Paşa Zâde, 30^a - 32^a; Münecim Baş, Sahâyifü'l-ahbâr, İstanbul, 1285, III, s. 182 - 183, 184, 185, 187. Angiolello, İsmail'in Tebriz'e girdiğinde din adamları, kadınlar ve çocuklar da dahil olmak üzere pek çok insan öldürdüğünü, savaşta ve Tebriz'de yirmi bin kişiden fazla insanın telef olduğunu söylemekte ve hattâ anasının bile hayatına son verdiğini yazmaktadır. (A Narrative of Italian travels, s. 105 ve ayrıca 190 ve 191 inci sahifelere de bak.). Kemal Paşa Zâde de Şah İsmail'in Tebriz'de Ak Koyunlu oymağından kırk elli bin kişiyi kılıçdan geçirdiğini ve kendisini fena itikad ve zulümden menetmeye çalışan anasına kızıp onu öldürdüğünü söyleyerek Angiolello'yu teyideder (30^a-b). Şah İsmail'in yaptığı katliâmlar ile ilgili olarak şu makaleye de bak: J. Aubin, Şah İsmail et les notables de l'Iraq Persan, journal of economic and social history of the Orient, II, 1, s. 37 - 81, bilhassa s. 57 - 60.

Şah İsmail'in Ak-koyunlu Elvend Mirza'yı yenmesi

Şah İsmail adına Tebriz'de hutbe okunması

Şîî mezhebini zorla *Farslar'a* da kabul ettirdi. Kaynakların tedkiki bu hususu şüpheye meydan vermeyecek bir şekilde ortaya koymaktadır. Osmanlı kaynaklarının ifadesi ile «E r d e b i l - O ğ l u» Ş a h İ s m a i l'in devletini güçlendirebilmesi ve başarılarını devam ettirebilmesi için *Türkiye'deki* ana müridler topluluğu ile eskisi gibi sıkı bir şekilde münasebetleri sürdürmesi, sayısını çoğaltması ve onların *İran'a* gelmelerini sağlaması gerekmekte idi. Çünkü kendisi ve taraftarları *İran'da* henüz seilmeyen ve hattâ nefret edilen müstevlî bir yabancı gibi idiler. İ s m a i l kuvvet zoru, şiddet hareketleri ile hüküm sürüyordu. *Türkiye'den* beslenmediği takdirde, *Kızılbaşlar'ın*, bir çok misalleri olduğu gibi, kısa bir zaman sonra varlıklarını kaybetmeleri mukadderdi.

D u l k a d ı r o ğ l u A l â ü d d e v l e B e ğ'den sonra, O s m a n l ı hükümdarı da, tebaasının *İran'a* gitmesini önleyici tedbirler almıştı. Böyle bir tedbirin alınması bir zaruret idi: Çünkü, gidenler ile gitmek isteyenlerin vergileri devlet hizmetinde bulunanlara veya dinî müesseselere tahsis edilmişti. Arkası kesilmeyen göçlerden hizmet erbâbı, yâni vazifeliler büyük zararlara uğruyor ve bu da devlet için halli güç bir mesele teşkil ediyordu. Ş a h İ s m a i l, II. B â y e z i d'e gönderdiği bir mektupta tarikat mensuplarının ziyaretine manî olunmamasını rica edince, B â y e z i d, yukarıda işaret ettiğimiz husustan dolayı mâni olunduğu, ziyareti yerine getirdikten sonra geri dönmeye söz verenlere bu yasağın uygulanmayacağı cevabını vermişti³⁸. Bu son cümle İ s -

بررای عالم آرا پوشیده نیست که از قدیم الایام الی الآن بخاندان ما نسبت ارادت و اعتقاد و سمت محبت و اعتضاد اهالیء مالک عالم خصوصاً اهل دیار روم ثابت و محقق است و همواره از آنجا ارباب طلب و سلوک متوجه این خاندان هدایت آشیان و حظایر مقدسه مشایخ جنت مکان قدس الله تعالی ارواحهم می شده اند (FB, I, s. 345).

II. B â y e z i d yazdığı mektupta bu hususta şu cevabı veriyordu :

اکثر رعایای غزاة مجاهدین بیہانہ زیارت ترک این سرزمین کرده طریق عطالت سلوک می داشته اند و از این جهت نقصان کلی بمحصول سپاهی روی نموده و هرگه که یکی از غازیان عظام برعیت قدیمیء خود میرسیده بموجب رسم قدیم و دیدن مستقیم گرفته بوطن اصل و خویشتن می آورده اند (Aynı eser, I, s. 346).

O s m a n l ı müverrihlerinin hepsi *Anadolu Türkleri'nden* mühim bir kısmın S a -

m a i l'in gönlünü almak için yazılmıştı. Mamafih çıkan olaylar dolayısıyla bu tedbirde de muvaffak olunamamış ve göçler devam etmiştir. İ s m a i l şimdilik O s m a n l ı hükümdarı ile bir mesele çıkarmak istemiyor ve yazdığı mektuplarda çok saygılı davranıyor ve hattâ ona «Baba» diye hitap ediyordu.

f e v î tarafdarı olduğundan iyice haberdâr idiler. Burada bir kaç misal vermek faydasız olmayacaktır. A l i b. A b d u l l a h, S e l i m'e takdim ettiği bir arzıda : «İşde bir zaman geldi kim Rûm memleketinin halkının çoğu Erdevil olup kâfir oldu» demektedir (S. T a n s e l, *Yavuz Selim*, s. 28, vesika, 11). Çağdaş müverrihlerden L ü t f i P a ş a bu hususta şunları yazıyor : «Bu Acem feterâtında Ş a h İ s m a i l k i Ş e y h H a y d a r oğludur, Gilân'dan hurûc edip, *Erzincan*'a gelip mekân edindi. *Erzincan*'a gelecek dedelerinin ve babalarının müridlerinden ve muhiblerinden Rûm vilâyetinde nihâyeti olmamağın varub *Erzincan*'a Ş a h İ s m a i l'e mülâki oldular. Kimi at getirüp, kimi yarağ getirüp, Ş a h İ s m a i l dahi bunlara kim «benim mühimmim vardır bana muavenet ider misiz?» deyecek ol gelenler dahi iki-üç bin âdem olup didiler kim : «şeyhimiz oğlusun, yoluna can ve baş terk ideriz, hizmet buyurun» dediler (*Tevârih-i âli Osman*, yay. Âlî, İstanbul, 1341, s. 198). *Gazâvât-ı Sultan Selim*'de şu beyitler görülmektedir :

«Başa tâc aldı vü çıktı ol ferîd
Âlem ehlin serbeser itti mürid
Şimdi Rûm içre müridi çok dürür
Âna meyletmez vilâyet yok dürür»

(S. T a n s e l, *Sultan II. Bâyezid'in siyasi hayatı*, İstanbul, 1966, s. 237, hâşiye 50). HS'nin (s. 242) :

«Başına tâc aldı çıktı ol pelid
İtti bi-idrâk Etrâki mürid»

beytinin aslının *Gazavatnâme*'den geldiği açıkça görülüyor. *İsfahan*'lı H â c e C e m â l adlı bir *Fars*'ın torunu olan HS *Türkler'e* her nedense *Etrâk-i büdrâk*, *Etrâk-i nâpâk* gibi sözler ile (II, s. 165, [189], 242 daha bir çok misaller verilebilir) hakaret etmekten hoşlanmaktadır. Meşhur *Etrâk-i bi-idrâk* (İdraksiz Türkler) sözü HS'nin mi icadıdır yoksa kendisinden önce var mı idi, bilemiyorum. Mamafih HS i fazla muaheze etmeye hakkımız yoktur. Türk asıllı oldukları bilinen veya sanılan bazı müelliflerin de HS den önce kendi kavimleri hakkında tahkir edici sözler kullandıklarını biliyoruz. HS de bu mesele ile ilgili olarak şu satırlar vardır : «Anadolu vilâyetinde olan Etrâk-i bi-idrâk ol gürûh-i mekrûhla (yani Erdebil şeyhleri ile) iş-tirâk üzere olup, gâybâne ol dalâlet nişâna (yani İsmail'e) iktidâ ve ehl ü iyâl ve mâl ü menâllerin yoluna fidâ ederler ve iktidârı olanlar nüzûr ve hedâyâ-yi mev-fûre ile ziyaretine giderler ve hulefâ-yi dalâlet intimâsi ile her sâl nüzûr-ı nâ-mahsur risal idüp ol menâhiler ile mübâhi olan mubahînin dergâh tebâhi penâhin hâşâ kible-i hâcât ve kâbe-i münâcât bilürler ve dâşîze duhterlerin belki hemşirelerin huddâm-ı liâmna pîşkes idüp nâmin işitseler secde kılurlar» (s. 242). Yine HS S a f e v î devletinin kuruluşu hakkında bilgi verirken şunları da kaydediyor : «Ve

Ş a h İ s m a i l 913 yılında (1508 = Ud yılı) A l â ü d d e v l e B e ğ'in üzerine yürüdü. K e m â l - P a ş a z â d e'ye göre bunun sebebi A l â ü d d e v l e'nin Ş a h İ s m a i l'in elçisini «el içinde ta'zir ve teşhîr etmesi» dir. Gerçekten A l â ü d d e v l e B e ğ, Ş a h İ s m a i l'in elçisi *Ustacalu O ğ l a n E m e t'i*

bilcümle bakâyâ-yi eşkiyâ-yi Haydariyye ictimâ'ile nice mülhid meşreb ve râfizî mezheb Türk-i sûtürk yanına derilip sene-i hamse ve tis'amie'de Şirvan hâkimi olan Ferruh Yesârîyi katl ve sene-i seb'a ve tis'amie'de Elvend Mirza ile muhârebe idüp mülküne mutasarrıf oldu. Ecdâdı hulefâsı Rûm diyârına müntesir olmağla ihsâ-yı hisâbdan efzûn ve hadd ü adeden bîrûn olmağın memâlik-i Rûm'a nâmeler tevzi'idüp davet-i mürde ve ahbab itmeğın Rûm'dan çok kimse gidüp havâsına tâbi ve emrine tâyi' oldular. Ekseri muhârebât-ı mütevâliyesinde kırılıp ensârı az kalacak celb-i a'vân için Rûm hudûdundan *Erzincan*'a geldi... Şâh-ı dalâlet-penâh eşkiyâ-yi Rûm'dan nice bin gümrâh cem' idicek girü dönüp Bayındıriler (Ak-Ko-yunlular) ile cenge şurû' itti. Serhadd-i Rûm'a gelmekten muradı mücerred cem-i sipâh idigü malum olcak âmâde olan asker-i mansûra düstur verildi (s. 126 - 127). K e m a l p a ş a - Z â d e'de Şehzâde K o r k u t'un *Teke*'den *Saruhan*'a gitmesi dolayısıyla şu kayıt var : «Teke diyârının dike burun bî-bâk füttâkları ser hayli Erdebil Şah İsmail'in a'vân ve ensârı onlar idiler. Zamân-ı fetrette fırsat eline girüb iki-üç yüz kişi ile baş kaldırıp hurûc idicek yoldaşı ve yârı anlar idiler. Takaddüm ve takarrub olup hadem u haşem olub, ziyâde râğbeti tahsil ittiler. Yerlerinde raiyyet idiler. Anda vardılar devlete girdiler ve esbâb-ı şevketi tekmil ettiler. Ol tâife-nin kalanı dahi terk-i diyâr etmek istediler. Ölüsü dirisine yüklenip cümlesi çıkub gitmek istediler. Beyt-i Türkî limüellifîhi :

«Türkler terk edip diyârların

Sattılar yok bahaya davarların ^(108b)».

Yine aynı müellif Ş a h K u l u'nun ayaklanması dolayısıyla şunları yazıyor :

«Şah İsmail-i gümrâh büm-i şüm gibi Gilân vilâyetinde kunc-ı humûlda sınıb otururken Bayındır beğlerinin fetreti zamanında fırsat bulup geldi. Anadolu'da olan hulefâya ve ehlibaya adam saldı ve Teke Etrâkiniñ dike burun füttâklarından yanına varanlar takaddümle takarrub bulub Kızılbaş içinde merdânelik ve yoldaşlığla meşhur oldular. Ömründe ve diyârında kendüye kimse âdem dimeyen bî-kârlar tuman beğleri olup hadden ziyâde itibar buldular. İşiden çıktı gitti... yerden ayrılıp yurdun terkidiüb çiftin çubuğun dağıttı. Evin ocağın yaktı harâb etti. Ana vâran, beğler olurmuş deyü zikrolan tâifeden kalanları dahî kemân-ı intikamı kurmuşlardı (Ali Emîrî, nr. 29, 8a)».

Kemal Paşa Zâde Ş a h İ s m a i l'in Anadolu'ya gelişini anlatırken de şunları yazıyor :

Ol esnada Şeyh Haydar'ın kiçi oğlu Şah İsmail fırsat bulup hurûc etti. Üçyüz mikdarı âdem'e doğru Erzincan'a indi. Ol bed-nihadîñ ecdadınıñ hulefa-yi bed râ-yi ile Anadolu'nun ekser yerleri doluydu. İşiden çıktı gitti. Ol zamanda merhum Sultan Bâyezid Inebahtı ve Motun ve Korun fethine ihtimam ider idi. Anadolu vilâye-

Közcülü (?) adlı gölde hapsetmişti³⁹. Diğer bazı Osmanlı müverrihleri ise⁴⁰ Şah İsmail'in güzel kızı Benlü Hâtun'u vermemesinden dolayı Dulkadır Oğlunun üzerine yürüdüğünü yazarlar. Fakat bu izahlar bizi tatmin etmediği için, başka sebepler aramak yerindedir. Gerçekten Alâüddeve Beğ, Güney - Doğu Anadolu'daki Ak-Koyunlu ülkesini hâkimiyeti altına almak gayesini taşıyordu. Bu maksatla Elven'din 911 (1505 - 6) yılında ölümü üzerine, yanında bulunan Ak-Koyunlu Uğurlu Mehmed'in oğlu Zeynel'i, kendi kardeşi A b-

tiniñ asker-i zafer rehberin bile alup gider idi. Mezkûr diyâr-ı mamuruñ havalisi (hâli?) kalub durur idi. Anıñ için bir müddet ol ñahiyette ikamet etdi. Yanunda hayli adam cem' olup sıyt u sadası âlemi tuttu. Beyt:

Her ne yerde var ise bir bed nihâd
Müfsid u mülhid mubâhî itikad
Vardı ol bed kîşe itti ittibâc
Oldu Erzincan'da hayli ictimâ.

Hayl-i cerrâr her taraftan seylvâr akub vardı. Habâb-ı pür-tâb gibi bir damla şişip kabardı. Ol bed-fiâliñ hilâl-i bahtı eve-i ikbâlde kemâl buldu (29b - 30a)».

İsmail'in taraftarlarının çoğunun Anadolu'lu olduğunu İtalyan tâciri de müşahede etmiştir: «And during my stay in Tauris, men were continually flocking to his standard, from all parts of the country, but especially from Natolia (Anadolu), Turkey, and Caramania. İsmail presenting gifts to them all according to their rank and condition (A. Narrative of Italian travels in Persia, s. 194). Yine o Ustacalu Muhammed Han'ın da Anadolu'lu olduğunu belirtiyor: «Another Natolian (Anadolu'lu) chieftain, named Ustacalu Maumutbec (Ustacalu Muhammed Beğ), who had come to the aid of İsmail with seven brothers, all valiant men (s. 194).» Yine o, bunu seyahatnâmesinin diğer bir yerinde de belirtiyor (s. 152). Aynı tâcir Şeyh Haydar'ın müridlerinden mühim bir kısmının Anadolu'lu ve Karamanlı olduğunu da yazar (s. 184).

Celâl - Zâde de İran tüccarının tevkifi dolayısıyla şunları söylüyor:

«Kızılbaşların hayat ve şevketleri diyâr-ı Rûm'dan olub, esbâb-ı sipah ve yarları külliyyen berüden gidüp şöyle ki ol bâb mesdûd ola. Anların kemâl-i zaaf ve inkisarları mukarrer idüğü her veçhile madde-i hayatlarının inkıtı ve şerr ve fesâdlarının def u indifai bu tarîke münhasır olup...» (Tabakâtul. memâlik, Fatih, ktp, nr. 4423, 21a-b).

³⁹ Bu mevkiin nerede olduğunu araştıramadım.

⁴⁰ Meselâ Âli, III, 3, s. 43.

dürrezak, oğulları Ahmed ve Şahruh beğler ile birlikte Diyarbekir bölgesine göndermişti. Âmid, Mardin ve diğer bazı yerler alınarak Zeynel Âmid'de Ak-Koyunlu tahtına çıkarılmıştı. Fakat bu, çok sürmemiş, Elven'din beğlerbeğisi Musullu Emir Beğ, Zeynel ve Dulkadırlı'ı geri çekilmeğe mecbur ederek duruma hâkim olmuştu. Buna rağmen Alâüddeve Beğ kendisini metbu tanınması için Emir Beğ'i tazyik ediyordu. Emir Beğ bu baskıdan kurtulmak ve Şah İsmail'den de emin olmak için Kızılbaş hükümdarının tabiiyeti altına girmek zorunda kalmıştı. İşte Şah İsmail'in bu seferi, Dulkadırlı hükümdarının Ak-Koyunlu ülkesi üzerindeki ihtiraslarına son vermek hususu ile ilgili olabilir. Alâüddeve'nin, ülkesindeki Kızılbaşların İran'a gitmelerini önlemiş veya önlemeğe çalışmış olmasından şüphe edilmez. Bunun da seferin diğer bir sebebinin teşkil etmesi pek muhtemeldir.

Şah İsmail, Dulkadırlı ülkesi seferi için Erzurum ve Erzincan yolunu seçmiş ve Amasya valisi Şehzâde Ahmed bundan babasını haberdâr etmişti. İsmail'in bu yolu tercih etmesi, İstanbul'da Safevî hükümdarının Osmanlı ülkesindeki Kızılbaşları etrafına toplamak gayesini gütmesi ile izah edilmiş ve bunu önlemek için sıkı tedbirler alınmıştı. Bu sebeple Kemâl-Paşazâde'ye göre⁴¹, Şah İsmail bir müddet Osmanlı hududunda oturduğu halde müridlerden çok bir kimse kendisine katılamamıştır. Sonra Safevî hükümdarı, II. Bâyezid'den Dulkadır ülkesine gitmek için müsaade rica etti. Bâyezid'in bu ricayı yerine getirmesi üzerine Safevî hükümdarı —halka herhangi bir zarar erdirmemeye dikkat ederek— Osmanlı topraklarından geçip Sarız yolundan Elbistan'a gitti. Alâ-

⁴¹ «Diyârbekir içinden dahi gitse olurdu. Ol yoldan da maksûda vusûl bulurdu; amma yerinden deprenüp bir taşla iki kuş vurmak istedi. Bahâne ile gelip serhadd-i Rûm'da bir zaman turmak istedi. Tâ ki Anadolu'nun Kızılbaş'ı vesâir evbaş'ı ol şem'-i bezm fitnenin kenara geldiğün duyup her taraftan yanına cem' oluna. Süvâri piyâde bende ve âzâde her kande varsa âlet-i rezme azm ide, vara kendünün haşmeti artub ziyâde şevket bula. Amma umduğun bulmadı; ol didüğü iş olmadı ve içinde Kızılbaş olan vilâyetlerin raiyyetleri boyunlanup birbirine merbut olmuşdu. Mecâl-i ubûr ve ihtimal-i mürûr merfû' ve medfu' olmuş, mesâlik-i memâlik mazbûr olmuştu» (116b).

ü d d e v l e B e ğ Ş a h İ s m a i l'e karşı ülkesini korumaya çalıştı. Sarp *Turna Dağı*'na sığınarak *Me ml ü k l e r*'den ve *O s m a n l l l a r*'dan yardım istedi. *Kızılbaşlar* her tarafı yakıp yıkorlardı. *Dulkadır* eli perişan bir şekilde etrafa dağılmıştı. Yine adı geçen *O s m a n l l* müverrihine göre, *Me ml ü k l e r*, *D u l k a d ı r* o ğ l u n a c e v a p b i l e v e r m e d i l e r . B â y e z i d , Y a h y a P a ş a k u m a n d a s ı n d a b i r o r d u g ö n d e r d i i s e d e b u o r d u *Ankara*'dan daha ileriye gitmedi. Kışın yaklaşması üzerine *Ş a h İ s m a i l* de *D u l k a d ı r* ülkesini terketti⁴². Dönüşte *D u l k a d ı r l l* l a r'a ait *Harput* fethedildiği gibi, *D i y a r b e k i r* hâkimi, *Musullu E m î r B e ğ* de aldığı davet üzerine bir kısım akraba ve oymağı ile *Ş a h İ s m a i l*'in huzuruna geldi. *S a f e v î* hükümdarı ona devletin en mühim memuriyetlerinden biri olan *mühürdarlık* mevkiini verdi. *E m î r B e ğ* boynunda taşıdığı murassa mühürle *Ş a h*'ın fermanlarını mühürlemeğe başladı. *E m î r B e ğ*, *U z u n H a s a n B e ğ*'in kumandanlarından aynı addaki beğin torunu, *S u l t a n Y a k u b* devri emirlerinden *G ü l â b î B e ğ*'in o ğ l u idi. Kendisinin aynı zamanda dirayetli bir kumandan olduğunu da biliyoruz⁴³. Bu suretle *E m î r B e ğ* gibi mâhir bir kumandan, *Musullu* gibi kalabalık ve ünlü bir oymak *Kızılbaş* emir ve oymaklarına katıldığı gibi, geniş ve fethi kolay olmayan *Diyarbakir* bölgesi de *S a f e v î* devletinin idaresi altına girdi⁴⁴.

Ş a h İ s m a i l *Diyarbakir*'e *U s t a c a O ğ l u M u h a m m e d* (Han)'i vali tayin etti⁴⁵. *M u h a m m e d* (Han) cesur ve dirayetli bir kumandan idi. Buyruğunda az bir kuvvet olmasına rağmen

⁴² AT, 122b-123a; HD, s. 44-46; GAF, s. 270; Kemalpaşa Zâde, 115-a-118b; HS, s. 130-131; *S o l a k Z â d e, Tarih*, İstanbul, s. 319-320; *A Narrative of Italian travels in Persia*, s. 108-110 (Angiolello), s. 195-197 (İtalyan tâciri); *İ b n İ y a s, Bedâiü'l-zuhûr*, Kahire, 1379, IV, s. 118, 121, 123; *İ b n T u l û n, Mufakehetü'l-hillân*, yay. M. Mustafa, Kahire, 1381, s. 316, 317, 318. Her iki kaynakta verilen bilgiler ehemmiyetli değildir.

⁴³ *E m î r B e ğ, E l v e n d*'in ölümünden sonra (910 = 1504) *Diyarbakir*'e hâkim olmuştu (AT, 129 b; GAF, s. 270; HD, s. 46; *A Narrative of Italian travels*, s. 108-109 (Angiolello), s. 197-198 (İtalyan tâciri); *M e h m e d M u h y i d d i n, Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, yay. T. Yazıcı (T.T.K.), İstanbul, 1975, s. 289-290, 291, 298, 303-304.

⁴⁴ AT, 130a; HD, s. 46-47; GAF, s. 270; *Menâkıb-ı İbrahim Gülşenî*, s. 303-304.

⁴⁵ AT, 131b ve devamı; HD, s. 44; GAF, s. 271.

men *Kürd* beğlerinden bazılarını yakalayıp *Tebriz*'e gönderdiği gibi, *Al â ü d d e v l e B e ğ*'in, yiğitliğinden dolayı, *S a r u K a p l a n* denilen o ğ l u *K a s ı m* ile diğ er o ğ l u *E r d u v a n a* kumandasında sevk ettiği orduyu da mağlup etmeye muvaffak oldu. Birçok ünlü *D u l k a d ı r l l* boy beğleri savaş meydanında kaldılar. *S a r u K a p l a n* ve *E r d u v a n a*'ya gelince, onlar da esir alındıktan sonra öldürüldüler (914 = 1508 — 1509)⁴⁶. Ertesi yıl (915 = 1509-1510 =) *Ş a h İ s m a i l* *Bağdad*'ı zaptederken, *U s t a c a O ğ l u M u h a m m e d* (Han) ikinci bir *D u l k a d ı r* ordusuna karşı da parlak bir zafer kazanmıştı. Bu ikinci ordunun başında *Al â ü d d e v l e*'nin diğ er o ğ u l l a r ı *Boz-Ok* vâlisi *Ş a h R u h* ile, *A h m e d B e ğ* bulunmakta idiler. Bunlar da kardeşleri gibi öldürüldüler. *Ş a h R u h*'un o ğ u l l a r ı *M e h m e d* ve *Al i* Beğler *İ s m a i l*'in katına gönderildiler⁴⁶. *S a f e v î* hükümdarı *Ş a h R u h B e ğ*'in o ğ u l l a r ı n ı sağ bıraktığı gibi, daha sonraları onlara emirlik verildi. Bunların 1535'deki *İ r a k e y n* (İki Irak) seferinde *S a f e v î l e r*'den yüz çevirip *O s m a n l l l a r*'ın hizmetine girdiklerinden ileride bahsedilecektir.

916 (1510-1511 = Koy yılı) iki mühim hâdise cereyan etti. Bunlardan biri *Türkistan* (Mâverâünnehr) ve *Horasan* hükümdarı *Özbek M u h a m m e d Ş i b a n î H a n*'ın (Şeybek Han da denilir) *Ş a h İ s m a i l* tarafından yenilmesidir. Hattâ *Tekelü* emirlerinden (Antalya bölgesi Türklerinden) *B u r u n* (Sultan) ile askerlerinin yaptıkları yiğitçe bir hücum neticesinde *Ş e y b e k H a n* ve yanındakiler de öldürüldüler⁴⁷. *Ş e y b e k H a n, Ş a h İ s m a i l*'in *Kızıl* tacına karşılık başına yeşil sarık sardığından kendisine *Yeşilbaş* lâkabı da verilmişti⁴⁸. Bu zafer üzerine bütün *Horasan* *S a f e v î* ükesine katıldı. Şimdi *S a f e v î* ülkesi *Fırat*'tan *Ceyhun*'a kadar uzanıyordu.

⁴⁶ AT, 137b-139 a; HD, s. 46-47; GAF, s. 271.

⁴⁷ AT, 195a-236a; HD, s. 56-63; GAF, s. 273-274; *A Narrative of Italian travels*, s. 55-56 (Caterino Zeno), s. 115-118 (Angiolello), s. 200 (İtalyan tâciri).

⁴⁸ *Ö z b e k* hükümdarı *M u h a m m e d Ş i b a n î H a n, Ş a h İ s m a i l*'in başına kızıl tac koyması üzerine, yeşil sarık sarmış ve bundan dolayı kendisine *Yeşilbaş* denilmiştir. İtalyan kaynaklarında da bu lakabı ile zikredilir (s. 55, 115, 201); *F B, I, s. 474; L ü t f i P a ş a, s. 236; H S s. 226.*

Aynı yılda vukubulan diğer olay ise Şah Kulu Baba'nın Anadolu'da çıkardığı isyandır. Bilindiği gibi, bu günkü Antalya bölgesine eskiden *Teke İli* veya sadece *Teke* denilirdi. Bu da Hamidoğulları'nın subaşı (kumandan)larından birinin adından gelmektedir. Yukarıda Safevî devletinin kuruluşuna kalabalık sayıda olmak üzere, *Tekelüler*'in de katılmış olduğunu görmüştük. Bu olayın vukubulduğu yıla kadar İran'da *Tekelüler*'den Saru Ali, Çuha (Çuka) (Sultan), Yeğen (Sultan) ve Burun (Sultan) adlı beğleri görüyoruz. Bunlardan Saru Ali devletin kuruluşu üzerine mühürdarlık memuriyetine getirilmişti. Saru Ali, 912 (1506 - 1507) yılında kendisi gibi devletin kurulmasında rol oynayan Şamlu Abdî Beğ ile beraber Kürd emirlerinden Şarım üzerine gönderildiler ise de yapılan savaşta her ikisi de öldürüldüler⁴⁹.

Şah Kulu'ya gelince o, *Teke*'nin *Kızılkaya* veya *Yalunlu* köyünden Hasan Halife'nin oğlu idi. Kendisi de aynı köyde doğmuş ve büyümüşü. Son derece cerbezeli, faal, cesur bir adam olan Şah Kulu, İsmail'in Safevî devletini kurup zaferden zafere koşmasından ve bilhassa II. Bâyezid'in görülmemiş aczi sebebi ile merkezî idarenin son derece zayıf bir hale gelmesi ve devlet adamlarının âdil olmayan hareketlerinden duyulan hoşnutsuzluklardan kuvvet ve cesaret alarak harekete geçti. Ordusunda bir kısmı mühim sayılabilecek bir kusurları olmadığı halde, dirlikleri alınmış pek çok da sipahi vardı ki, Şah Tahmasp devrindeki meşhur Ulama (han) da bu sipahilerden biri idi. Taraftarlarının geri kalan kısmının *Teke* dağlarının yoksul köylülerinden mütesekkil olduğu anlaşılıyor. Taraftarları Şah Kulu'na «Baba» demektedirler⁵⁰. Şah Kulu Osmanlı kuvvetlerini üstüste yenilgiye uğrattı. Bu başarıları adamlarının gittikçe çoğalmasına sebep oldu. Hele onun *Anadolu beğlerbeğisi* Kara Göz Paşa'yı yenip öldürmesi, taraftarlarının sayısını artırmış ve ününü her tarafa yaymıştı. *Anadolu'nun bir avuç ayağı çarklı*

⁴⁹ AT, 121b; GAF, s. 270; HR, s. 90.

⁵⁰ Baba'nın büyük bir dinî ünvan olduğu malumdur. Selçuklular devrinin «Baba Resûlü». Bunun yerine daha önce *ata* kelimesi kullanılmış olsa gerektir. Baba her halde *dedelerin* başı idi.

Şah İsmail'in bir hisara hücumu

Türkleri denilerek küçümsenen Şah Kulu ve taraftarları⁵¹ kazandıkları bazı başarılarından sonra çekildikleri *Teke*'de Vezir-i Âzam Hadım Ali Paşa tarafından üstün kuvvetler ile sarıldıkları halde çemberi yardılar. *Karaman İli*'ne giderlerken karşılarına çıkan bu eyâletin beğlerbeğisi Haydar Paşa'yı da yendikten sonra *İran*'a doğru yola çıktılar. Veziri Âzam, Şah Kulu'na *Kayseri-Sivas* arasındaki *Çubuk Ovası*'nda yetiştirdi ise de yapılan bir savaşta Ali Paşa öldürüldü ve ordusu da bozguna uğradı (5 Rebiülâhîr 917 = 2 Temmuz 1511). Savaşta ağır bir şekilde yaralanan Şah Kulu da çok geçmeden öldü. Mamafih evvelce vezir tayin etmiş olduğu en yakın adamlarından biri *Tekeliiler*'i sâlimen *İran*'a götürdü⁵². Bunların nüfusu 15.000 idi⁵³. Kuvvetle tahmin etmek mümkün olabilir ki Şah Kulu'nun asıl gayesi Şah İsmail adına sadece bir isyan çıkarmak veya *İran*'a gitmek değil idi. Onun maksadının çok büyük olup Osmanlı hâkimiyetine son vermek olduğu görülüyor. Bu sebeple ilk başarılarından sonra, en güvendiği adamlarından birini kendisine vezir yapmış, diğerlerini de bölge ve yörelere beğlerbeği ve sancak beği olarak göndermişti. Gayesinin ne kadar geniş olduğu şundan da anlaşılıyor ki, Şah Kulu, *Rum İli*'ndeki halifelere de mektup göndererek onlardan harekete geçme-

⁵¹ «Beğlerbeğiler hamiyetsizliğindedir ki, bir kaç Teke Etrâki'nin hakkında gelemezler» (HS, s. 165). «Anadolu Etrâkinden bir kaç ayağı çarıklı sârikler miyân-ı memlekette bunca fesadât ve hetk-i ırz-ı eşrâf ve sâdât ider iken» (HS, s. 189).

⁵² Şah Kulu olayına dâir kaynaklar : AT, 42b, 202b-204a; HR, s. 125-126, 128; GAF, s. 274; Kemal Paşa Zâde, nr. 29, 7^b-10^b. Adı geçen müellif, âsilerin ele başları arasında Gazâl Oğlu ile Çakıt Oğlu'nu, Ulaş'a'yı ve Kara Mahmu'd'u zikreder; HS, s. 162-181; Ç. Uluçay, *Yavuz Selim nasıl padisah oldu*, Tarih Dergisi, VI, sayı 9, s. 61-73 (bu makale esas itibarıyla Topkapı Sarayı'ndaki vesikalara dayanır).

و چون در آن ایام قریب پانزده هزار تكلو در روم خروج نموده با امرای روم مکرراً جنك کرده در حدود ارزنجان قافله را تالان کرده اهل آنرا که قریب پانصد کس بودند بقتل آورده دیگر حرکات ناهنجار ایشان بذروه عرض رسیده بود در شهریار ری فرمان قضا جریان سیاست سرداران ایشان واقع شده سائر را بر امرای قسمت فرمودند (GAF, s. 274) ondan naklen, Münecçim Baş, *Sahâyifü'l-ahbâr* III, s. 185. HS, da (s. 179-186) *Tekeliiler*'in kalabalık olduklarını yazar. *İran*'a gelen *Tekeliiler*'in başında bulunanlardan biri de *Rumlu Sofiyân Halife* idi (AT, s. 203b).

lerini istemişti⁵⁴. Kendisi başarıları ile o kadar derin bir tesir yaratmıştı ki, Bâyezid'in Karaman vâlisi olan oğlu Şehin Şah bile bir ara *Kızılbaş* olmuştu⁵⁵. Yine aynı gaye ile daha sonraları da *Anadolu*'dan bir çok şahısların zuhur ettiği ve bunların Osmanlı devleti için ciddi gâileler çıkardıkları malûmdur. Bütün bu hareketlerin en başta gelen sebeplerinden biri veya en baş sebebi her türlü adâletsizlikti⁵⁶. Şah Kulu ayaklanması çok insanın ölümüne ve birçok bölgelerin korkunç bir şekilde yağma ve tahribine sebep olmuştu. Dinî inanç ve davranışları, taraftarları üzerindeki hudutsuz nüfuzu ve Osmanlı askerinin onun manevî kuvvetinden korkmaları bakımlarından Şah Kulu, Selçuklular devrinde, 1240 yılında onun gibi dehşet verici bir isyan çıkaran Bâba İshak ile mukayese edilebilir.

1512 yılında Osmanlı tahtına Seli m'in geçtiğini haber alan Şah İsmail, *Rumlu Nur Ali Halife*'yi *Anadolu*'ya göndererek ona bu ülkedeki sofuları toplamasını emretti⁵⁷. Safevî hükümdarı, Seli m'in, her halde, onlara birşey yapacağından kaygılanmıştı ki, şüphesiz haklı idi. Nur Ali Halife *Kara Hisar* (Şebîn) da iken *Sivas*, *Amasya*, Tokat bölgesi *Türkleri*'nden üç-dört bin evlik bir topluluk kendisine katıldı. Bu sırada *Konya*'da

⁵⁴ «Gâh Mehdilik davasının güder, gâh Şah öldü anıñ vilâyeti bana değdi, memleket benlîmdür der» (Ç. Uluçay adigeçen makale, s. 63, vesika hâşiyeye 13, s. 67. Ayrıca 62. sahifedeki 12 numaralı hâşiyeye bakınız.)

⁵⁵ Aynı makale, s. 69 (Karaman beğlerbeğisi Haydar Paşa'nın mektubu).

⁵⁶ «Şu işleri eden Türktür. Ve bir kaç beğlerbeği elinden ciğerleri hûn olmuş kimesnelerdir» (Ç. Uluçay, aynı makale, s. 72 - 73, vesika 26). «Hüdâvendigâr Hazretleri zühûd ü salâh küncünü genc-i şâhî bilip köşe nişin ve uzlet güzîn olup inân-ı ihtiyarın vüzerâ eline teslim idip, anlarıñ istikâmetine mezîd-i itimad ile ahval-i âlem-den gûfûl ve urûz-i emrâz ile ihtilâl-i mizac-i memlekette zuhûl üzere olmağın kabz-u bast-ı umûr kabza-i iktidarlarında olanların yedd-i ahzı dirâz ve rüşvet kapusu bâz olmağla timâr sahiplerinin çoğu timarsızlık ile bîmâr ve beyhude mülâzemetleri ile fersûde olmadan cânından bîzâr olup sedd-i ramak tahsili için envâ-i mekârih ihtiyârına muztar olmuşlar idi. Nicesi ol kat'ı tarîk iden ferîk-i bî-tevfike refik olub var-dukça mâdde-i fesâd izdiyâd üzere oldu» (HS, s. 163). İsmail *Iran*'a gelen *Te-kelûler*'e niçin isyan ettiklerini sorunca, onlar şu cevabı vermişlerdi: «Sultan Bâyezid pîr olup itilâl-i mizacı ihtilâl-i mülke müeddi olup tedbir-i umûrdan el çekmiştir. Tetâvül-i vüzerâ ile çok mezâlim cereyan etti. Zulûmlerine tahammül edemeyüp bu sureti ihtiyâr ettik» (aynı müellif, s. 181).

⁵⁷ AT, 237-a-b.

bulunan Sultan Ahmed kardeşi Seli m'in hükümdarlığını kabul etmeyerek onunla mücadeleye hazırlanıyordu. Bu durum *Rumlu Nur Ali Halife*'nin işini kolaylaştırdı; *Sivas*, *Tokat*, *Amasya* ve *Çorum Kızılbaşları*'nı ayaklandırdı. Bunlar bu bölgelerde tedhiş havası estirmeğe başladılar. Sultan Ahmed'in *Amasya*'da bulunan oğullarından Sultan Murad, herhalde onlardan faydalanmak için, *Kızılbaş* oldu ve merasimle *Kızılbaş* tacını giydi. Osmanlı kumandanı Fâik Beğ'i Tokat civarında yenen Nur Ali Halife Tokat ileri gelenlerinin kendisini istikbal etmeleri ve Şah İsmail adına hutbe okutmaları üzerine şehir ve halkına dokunmayıp *Kaz Çayırı* (Kaz Ovası)'nda, yanında on bin *Kızılbaş* bulunan, Sultan Murad ile birleşti. Lâkin az sonra Tokat halkının muhalefete geçtikleri öğrenilince bu defa şehir yakıldı. *Karaman*'da bulunan Ahmed, oğlunun *Kızılbaş* olmasını tasvip etmediği gibi, *Amasya* halkının ricası üzerine *Karaman*'dan lalası Yular Kısdı Sinan Bey (veya Paşa) kumandasında bir kuvvet yolladı. Bu esnada Sultan Murad *Iran*'a, Şah'ın yanına gitmiş, Nur Ali de *Erzincan*'a dönmek üzere yola çıkmıştı. Yular Kısdı ona *Koyulhisar*'da yetişti ise de yenildi ve kendisi de savaş meydanında kaldı (912 = 1512). *Sivas* bölgesi halkından olan Nur Ali Halife görevini tam bir başarı ile yaparak *Erzincan*'a döndü⁵⁸.

Seli m'in harekete geçmesi karşısında Ahmed doğuya doğru çekildi, *Divriği*'de bulunuyorken oğlu Sultan Murad'dan Şah İsmail'in kendisini kumandanlarından *Rumlu Div* (Dev) Ali ve yirmi bin kişilik bir ordu ile gönderdiğini bildiren bir mektup aldı. Murad aynı mektupta babasını *Erzincan*'a çağırıyor ve bu ordu ile *Üsküdar*'a kadar gidebileceğini yazıyordu. *Kızılbaşlar*'dan nefret eden Ahmed çok nazik bir durumda olduğu halde, oğlunun bu teklifini reddetmiş ve mektubu teessüründen parçala-

⁵⁸ Savaş *Ayu Yazı* (yahut *Eyu Yazı*) denilen yerde vukubulmuştu. Sinan Beğ'in yanında Hüseyin ve Tâceddin beğler de vardı (AT, 238a-240a; ondan naklen HR, s. 134-135; Ç. Uluçay, aynı makale, sayı 10, s. 130, vesika 27). Yalnız 28 numaralı vesika (s. 130-131), *Çaldıran savaşı*'ndan sonraki zamana aittir. Ahmed'in oğlu Sultan Murad ile yanındaki *Kızılbaş* reislerinin (Kürd Hâlid, Zeynel, Şah Ali, Kara İskender, Yahya Pehlivan, Şah Kulu) faaliyetleri hakkında aynı makaleye bak (s. 127-130).

mıştır⁵⁹. Çok geçmeden A h m e d ve oğulları bertaraf edildiler. S e l i m O s m a n l ı ülkesine tamamen hâkim oldu.

Y a v u z S e l i m'in meşhur seferine çıkmadan önce tehlikeli gördüğü kırk bin *Kızılbaş*'tan bir kısmını öldürtüp bir kısmını da hapsettirdiğine dâir O s m a n l ı müverrihlerinin sözlerinin mübalağalı olduğu muhakkaktır. Bu kadar çok sayıda insanın öldürülmesi ve hapsolunması pek mühim bir mesele teşkil ederdi. Daha sonraki arşiv vesikalarının da gösterdiği gibi, bunlardan ancak faal olanları öldürülüyor, hapsediliyor veya sürgüne gönderiliyordu. II. Bâ y e z i d'in Ş a h K u l u hâdisesinden sonra *Teke*⁶⁰de kalmış *Kızılbaşlar*'ı veya bir kısmını *Mora* yarımadasındaki yeni fethedilmiş *Modon* ve *Koron* taraflarına sürmüş olduğunu biliyoruz.

Iran'da *Hoy* şehrinin Kuzey-Doğusundaki *Çaldıran*'da karşılaşan O s m a n l ı ve S a f e v î ordularında aynı dil konuşuluyordu. Bunların çoğu aynı ülkenin, aynı bölge ve yörelerin, aynı boy ve obaların çocukları idiler. İki taraf da «Allah Allah» diyerek yiğitçe döğüştü. *Şah İsmail*'in ordusunun sayısı S u l t a n S e l i m'inkine nazaran daha azdı. Fazla olarak S a f e v î ordusu ateşli silâhlarından da mahrum idi. Buna karşılık ağır O s m a n l ı ordusu üç aylık yerden gelmiş, kızgın Temmuz güneşi altında, pek harap, ot bile bulunmayan, çıplak ve ârızalı bir arazide günlerce yürümüştü. Ş a h İ s m a i l'in değerli emirlerinden bir çoğu savaş meydanında kaldılar. Bunların başında S a f e v î ordusunun sol koluna kumanda eden U s t a c a O ğ l u M u h a m m e d H a n bulunuyordu. Diğerleri, yine *Ustacalu*'dan *Korucu Baş*, yâni hassa askeri kumandanı S a r u P î r e, *Şıracı Baş* P î r e (yahut Pir) B e ğ, *Şamlu Lala Hüseyin* B e ğ, *Afşar Sultan* A l i M i r z a, *Türkmen Veli* C a n B e ğ (Kazaklu obasından) ile M î r A b d u l b â k î, M i r S e y y i d Ş e r i f v e S e y y i d M u h a m m e d K e m û n e idiler. Ş a h İ s m a i l'in, *Şamlu Durmuş Han*, *Rumlu Nur Ali Halîfe*, *Sofracı Baş* U s t a c a l u Ç a y a n S u l t a n (asıl adı Muhammed).

⁵⁹ Ç. U l u ç a y, aynı makale, s. 139-140, vesika haşiyeye 49. S u l t a n M u r a d 918 veya 919 (1512-1513) da *Iran*'a geldi. S a f e v î hükümdarı da *Fars*'ta bazı yerleri ona dirlik verdi. Fakat S u l t a n M u r a d dirliğine giderken (919 = 1513) öldü ve Şeyh Ali Sehl-i İsfahânî'nin merkadına gömüldü (HD, s. 64, 70).

Ustacalu M u h a m m e d H a n'ın kardeşleri K a r a B e ğ ve U l a ş B e ğ ile Z ü ' l - k a d r (Dulkadır) H a l i l S u l t a n (asıl adı Emet)⁶¹ gibi diğer büyük emirleri savaştan sağ-salim kurtuldular⁶¹.

Bilindiği gibi Y a v u z S e l i m'in maksadı S a f e v î devletine kuvvetli bir darbe vurmak değil, bu devleti büsbütün ortadan kaldırmaktı. Fakat devlet adamları ve bilhassa *Yeniçeri* ocağının beklenilmeyen mukavemeti ile karşılaştı. Mutaasıp ulemânın bile hamiyet gösterip fiilen kendisini kuvvetle desteklediklerine dâir elimizde deliller olmaması gerçekten hayret vericidir. Bu yüzden sadece büyük işler yapmak için yaşıyan bu büyük ülkücü hükümdar gayesine ulaşmadan öldü.

Kahramanımız Ş a h İ s m a i l'e gelince, o galibiyetten emin olmadığı için S e l i m ile karşılaşmak istemiyordu. Bu sebeble O s m a n l ı hükümdarının yazdığı sert ve tahrik edici mektuplara yumuşak cevaplar ile mukabele etmişti⁶². Şah gönderdiği cevabî mektuplardan birinde iki hususun kendisini *Anadolu*'ya karşı hareketten alıkoyduğunu, bunlardan birinin *Anadolu* halkından çoğunun

⁶⁰ Biz bu adı (امت) ü m m e t değil, E m e t şeklinde okumayı tercih ettik. Çünkü, şimdi bile *Anadolu* köylerinde bu adı taşıyanlar görülür. *Kütahya*'ya bağlı *Emet* kasabasının adı da aynı kelimedden başka bir şey değildir. *Ödemiş*'te de *Emetler* adlı bir köy vardır (İ ç i ş l e r i B a k a n l ı ğ ı, *Türkiye*'de meskûn yerler kılavuzu, Ankara, 1948, s. 350). *Tirebolu*'ya bağlı bir köyün adı olan *Emetçi*'nin bu kelime ile ilgili olup olmadığını bilmiyorum (Gösterilen yer).

⁶¹ H a y d a r Ç e l e b i'ye göre (*Ruznâme*, FB, 462) savaşta ölen ve yukarıda adları geçen S a f e v î emirleri arasında şu emirler de vardı : *Hemedan* hâkimi *Tekeli* Y e ğ e n (يگان) B e ğ'in oğlu, K ö s e H a m z a B e ğ, *Muş* valisi A ğ z ı V a r'ın (Şam!u) kardeşi, *Gence* ve *Berda*' valisi S e r d a r B e ğ (Kaçar?). K e m a l P a ş a Z â d e *Hemedan* valisi K â h i B e ğ (کاهى بك), *Acem Irak*'ı valisi P î r B u d a k B e ğ, *Kazvin* ve *Sultaniye* valisi K a r a S i n a n'ı da zikr eder (40a). Fakat bu isimleri Safevî kaynaklarında görmedim. Burada *Çaldıran* savaşı hakkında bilgi veren kaynakların en belli başlılarını zikrediyoruz : AT, 244a-253b; HD, s. 76-79; YK, s. 255-256; HKH, 43b-44b; GAF, s. 277; HR, s. 143-149; ŞH, s. 157-158; FB, s. 386-387, 388, 394-396, 402-403, 461-462; K e m a l P a ş a Z â d e, 32a - 46b; Ş ü k r ü, *Selimnâme*, T.T.K. Kütüphânesi, nr. 283, 54b - 94a; L ü t f i P a ş a, s. 206-240; HS, s. 226-280; Tedkikler : M.Ş. T e k i n d a ğ, *Yeni kaynak ve vesikaların ışığı altında Yavuz Selim'in İran seferi*, Tarih Dergisi, 17, sayı : 22, s. 49-78; S. T a n s e l, *Yavuz Selim*, s. 31-72.

⁶² FB, s. 379-381, 382-386.

atalarının müridleri idiğini, diğer hususun da gaza ile tanınmış bir hânedana karşı eskidenberi duyduğu derin sevgi olduğunu yazmıştı⁶³.

Çaldıran mağlubiyeti zaferden zafere koşmuş olan Safevî hükümdarın da derin bir manevî çöküntü yarattı. Hattâ onun, uğradığı mağlubiyetin acısına, dedesi Hasan Beğ'den daha uzun bir zaman dayanması Kanunî Süleyman, Vezir-i Azam İbrahim Paşa ve müverrih Hoca Sadeddin'in babası arasında yapılan bir sohbet, kendisini bütün bütün içkiye vermiş olması ile izah edilmişti⁶⁴. Şah İsmail'in savaştan önce de, minyatürlere göre, uzun bıyıklı, matruş, Türkmen yüzlü beğleri ile gece-gündüz içtiğini biliyoruz.

Şah İsmail Çaldıran yenilgisinden sonra mühim bir iş görmeyip Selim'in yeni bir seferini önlemek için onunla barış yapmak çarelerini aradı. Mamafih kumandanları Doğu ve Güney Doğu-Anadolu'da bu bölgeleri fethetmek için harekete geçen Osmanlı kuvvetlerine karşı ellerinden gelen mukavemeti gösterdiler. Çaldıran savaşından önce Osmanlı-Safevî hududu Sivas'a bağlı Suşehri'nden geçiyor, ondan sonra Fırat'ı takip etmek üzere Memlük-Safevî sınırı başlıyordu. Divriği, Dârende, Malatya, Ayıntab Memlükler'in, Kemah müstahkem kalesi ile Harput ve Urfa da Safevîlerin hudut şehirlerini teşkil ediyordu. Memlükler Safevîler ile bu kadar uzun hududa sahip bulunmalarına, gerek kendilerinin gerek Mısır ve Suriye halkının mutaassıp Sünnî olmalarına rağmen Şah İsmail'in faaliyetlerine ve tebaası Türkmenler'den pek çoğunun onun hizmetine girmelerine kayıtsız kalmışlardır⁶⁵. Yavuz Selim Çaldıran savaşı dönüşünde

غرض ما از تغافل آن صوب دو چیز بود یکی آنکه اکثر سکنه آن دیار مریدان اجداد عالی تبار ما اند رحمتهم الله الملك الغفار دوم آنکه محبت ما با آن خاندان غزا عنوان قدیمست و نمی خواستیم که شورشی چون عهد تیمور بان سر زمین طاری شود (FB, s. 385).

⁶⁴ HS, s. 274 - 276.

⁶⁵ Memlük kaynaklarında, es-Süfi, el-Hâricî sıfatları ile anılan, Şah İsmail'in faaliyeti hakkında verilen bilgiler çok kısa olduğu gibi, aynı zamanda ehemmiyetsiz haberlerdir. Bu husus Memlük ülkesinde bu esnada bilhassa büyük müverrihlerin olmaması ile ilgilidir. İbn İyas bile eski müverrihler ile kıyaslanmayacak surette basit bir müelliftir.

Anadolu'nun kilidi olan müstahkem Kemah kalesini fethetti. Kale kumandanı Varsak Muhammed idi. Muhammed Beğ teslim olmayarak üçyüz Varsak ile ölünceye kadar savaştı⁶⁶. Kemah'ın alınmasından sonra Selim eski mirahuru ve bir Ak-Koyunlu Türkü olan Bıyıklı Mehmed'i Doğu-Anadolu'nun fethine memur etti. Bıyıklı Mehmed, Şah'ın Erzincan vâlisi Rumlu Nur Ali Halife'yi bugün Tunceli'ne bağlı Ovacık yöresinde (Tekir Yaylağı'nda) ağır bir mağlubiyete uğrattı (Cumade'l-ulâ, 921 = Haziran 1515). Nur Ali Halife ile beğlerden Ulaş ve Yaraş öldürüldüler. Eski Kemah kumandanı Varsak Yusuf ve Aygıt Oğlu kaçtılar⁶⁷. Rumlu Nur Ali Halife'nin, Sultan Ahmed ve oğullarının Selim ile mücadeleye girişmelerinden istifade ederek, Sivas, Tokat ve Amasya Kızılbaşları'nı ayaklandırdığını ve bunlardan mühim bir kısmını beraberinde Safevî ülkesine götürdüğünü yukarıda görmüştük.

Safevî müverrihlerinden bazıları ile Osmanlı müverrihlerinden Lütfi Paşa ve Hoca Sadeddin'e göre, Diyarbekir vâlisi Ustacalu Muhammed Han Osmanlı hükümdarına pervasızca mektuplar yazarak onun sefere çıkmasına sebep olduğu gibi, Şah'ı da Selim ile savaşmağa teşvik etmişti⁶⁸. Bu, ne derece doğru bir ifadedir, kesin bir şey söylenemez. Ancak Muhammed Han Osmanlı

⁶⁶ FB, s. 407-408, 409, 410-411, 464-465; AT, 257^{a-b}; ondan naklen HR, s. 153-154.

⁶⁷ Bu hâdise hakkında Bıyıklı Mehmed Paşa'nın Selim'e gönderdiği mektubun aslı Topkapı Sarayı'nda olup Ç. Uluçay tarafından yayınlanmıştır (Yavuz Selim nasıl hükümdar oldu, Tarih dergisi, VII, s. 130 - 131, vesika 28). Yalnız rahmetli Ç. Uluçay çarpışmanın Çaldıran'dan önce olduğunu sanmıştır. Bu olay Çaldıran'dan sonra, 921 yılı Cumade'l-âhîre'nin başında (Haziran 1515) olmuştur (FB, Haydar Çelebi, Rûznâme, s. 465). AT (259^b) ve ondan naklen HR (s. 154), Şükürü (Selimnâme, 107^b - 111^a, 113^b 115^a) ve Lütfi Paşa (s. 211) bu savaş hakkında bilgi verirler. Yalnız Lütfi Paşa tarihinin basmasında sehven : نور علی yerine Tur Ali (طور علی، تور علی) yazılmıştır.

⁶⁸ AT, 244^b; HR, s. 143-144; Lütfi Paşa, s. 225; HS, s. 271. Şah Tahmasb Durmuş Han'ı babasını savaşa kışkırtmakla itham etmektedir (ŞT, s. 29). Tahmasb savaş günü babası ile emirlerin ve hattâ bütün askerinin sarhoş olmasını da tenkit ediyor (gösterilen yer).

ordusunun *Çaldıran* ovasına girmesi üzerine yapılan bir meşveret meclisinde düşmana dinlenme fırsatı verilmeden hücum edilmesini teklif etmiş ise de, Şah'ın üzerinde daha fazla bir nüfuza sahip olan *Şamlu Durmuş Han*: «*senin borun Diyarbekir'de öter.*» diyerek onun gerçekten makul olan teklifini reddettirmişti⁶⁹. Şah, İsmail Muhammед Han'ın savaşta ölümü üzerine *Diyarbekir*'i han ünvanı ile Muhammед Han'ın kardeşi *Kara Bey'e* vermişti. Şah'ın kız kardeşi ile evli olan *Kara Han* kardeşleri *Ulaş* ve *Süleyman* Beğler ile beraber *Diyarbekir*'de tutunmak için elinden geleni yaptı. Fakat *Mardin* yakınlarındaki *Dede Karğın* düzlüğünde yapılan savaşta, ordusunda ateşli silâhlar da bulunan *Bıyıklı Mehmed Paşa*'ya yenildi ve bir kurşun isabeti ile hayatını kaybetti. *Dede Karğın* zaferi neticesinde hemen bütün *Güney-Doğu* bölgesi kesin bir şekilde *Osmanlı* idaresine geçti. Bu suretle *Türkiye*'nin bu istikametteki birliği sağlanmış oldu⁷⁰.

1520 yılında *Yavuz Selim* vefat etti. O, *Osmanlı* hükümdarları arasında kendisini büyük ülkelere vermiş olanların başında gelir. Buna karşılık bütün hükümdarlığı müddetince mütevazı bir hayat yaşamıştır. Babasının ordularını mağlup etmiş olan mağrur *Memlükleri* tek bir seferle ortadan kaldırarak, *Anadolu*'nun *Çukur-Ova*, *Divriği*, *Malatya*, *Anteb* ve *Antakya* gibi bazı bölgeleri ile *Suriye*, *Mısır* ve *Hicaz*'ı ülkesine katmış, İmparatorluğun hudutları *Güney-Doğu*'da *Irak*'a dayanmıştı. Şah *İsmail* de yapılan fetihleri kabul ederek barış yapmak için elçiler göndermekte devam ediyordu. Fakat bütün bunlar onu *Kızılbaş* devletine son vermek şeklindeki asıl gayesinden bir türlü vazgeçirmemişti. Bu maksatla *Acem* tâcirlerini tevkif ettirerek mallarına el koydu. Çünkü bu tâcirler demir, bakır, altın ve gümüş gibi madenlerden başka *İran*'a ateşli silâhlar ile bunların imalini bilen ve bu silâhları kullananları da götürüyorlardı. *Osmanlı* ülkeleri ile yapılan ticaret, *Safevî* devletinin mühim bir gelir kaynağını

⁶⁹ *Nur Ali Halife* ile diğer bazı emirler de *Ustacalu Muhammed Han*'ın görüşünü desteklemişlerdi (AT, 246b; GAF, s. 277; HR, s. 145).

⁷⁰ AT, 264b - 267b; HR, s. 156 - 159; FB, s. 418 - 419 (Bıyıklı Mehmed Paşa'nın arzı). 450, 454, 456, 469, 470, 471, 472, 474, 476, 477. sahifelere de bakınız; Şükürü, 115a - 123a; HS, s. 299 - 316.

teşkil ediyordu. Lâkin *Selim*'in bu çok isabetli tedbiri, elçileri öldürtmesi gibi, oğlu *Kanunî Süleyman* veya onun veziri *İbrahim Paşa* tarafından tenkid edilmişti. *Kanunî*'nin tahta geçer geçmez mevkuf *İran*'lı tüccarı serbest bıraktığı malumdur⁷¹. *Yavuz Selim* beklenilmeyen ölümü ile asıl gayesine varamadı. Ne ümerâsına ne ulemasına ve ne de oğluna onun ülkücü ruhu tesir edebilmişti⁷².

Safevî devleti kurucusuna gelince O, *Selim*'in vefatı ile derin bir nefes almıştı. Gerek kendisinin ve gerek devletinin varlığını tehdit etmekte olan büyük tehlike sona ermişti. Şah *İsmail*'in, mürîdlerinin ölüm dahil olmak üzere her türlü fedekârlığa seve seve katlanmaları, siyasî durumun müsait bulunması birer gerçek olmakla beraber, 13 yaşında her tarafta şiddetli tepki ile karşılanabilecek bir mezhebi temsil eden bir devlet kurması onun gerçekten büyük bir şahsiyet olduğunu göstermeğe kâfidir. Kendisi şahsen çok cesur ve disiplin sever bir insan olduğu gibi, aynı zamanda, teşkilâtçı ve tahsilli bir hükümdardı. *Tebriz* meydanında beğleri ile birlikte ok atarken, *Dede Korkut* destanları'ndan *Kanturalı destanı*'nda olduğu

⁷¹ FB, s. 498; *Celâl Zâde*, *Tabakatü'l-memalik*, 21a; HS, s. 275.

⁷² Bilindiği gibi, *Eleşirt* Ovasına gelindiğinde, *Yeniçeriler* üç aydır sahra ve dağlarda yürüyüp büyük güçlükler çektikleri halde, düşmanın karşılarına çıkmadığını söyleyerek geri dönülmesini istediklerinde *Yavuz Selim* şu cevabı vermişti: «Bir mülhid-i nâ-pâk (Yani Şah İsmail) askerini helâk vartalarına sevk itse şevkle cân virirler ve seyl-i revân ve âteş-i suzâna sefâ-yi hâtırla girerler, evlâdını şahları uğrunda kendi elleri ile zebh iderler. Bunlar (yani Yeniçeriler) zimâm-ı ihtiyârların kabza-i iktidara teslim etmedikleri yetmez 'inân-ı azmimizi dahi keç iderler. Bendelik âyini bu mu dur? İtaat dâvası mücerred güft u gü mu dur? Zen ve beçce kaydı ile pâ-bend ve bister-i istirahatâ arzûmend olanlar gütsünler ve neşimin-i ferağda huzûr itsunler. Biz bu yolda dönmek için gelmedik» (HS, s. 258) *Suriye ve Mısır*'ın fethinden sonra *Selim* yeniden Şah *İsmail*'in üzerine yürümek istiyordu. Bu münasebetle toplanan bir meşveret meclisinde yine bu sefer üzerinde durulmuştu: «Mevâli-yi izâm ve sülehâ-yi fihâm vesâir erkân-ı saltanat ve âyân-ı devlet ile müşâveret idüp, Şah İsmâil'in emri itmamı kale-i menie-i mezbûre fethinden ehemmi ve akdemdür deyü ukalâ, ve nukalâ urfen ve şer'an fetvâ virdükde zarurî ol azîmetten ki fi'l-hakika ol mevsimde savab değildi, feragat kılındı. Lâcerem ol ızdırabla heman yine Dârü'l-Hilafe-i Edirne'ye teveccüh etmek tedarikinde olundu.» *Haydar Çelebi*, *Ruznâme*, FB, s. 499).

gibi, ozanlar kopuzlarının refakatında onun yiğitliğini ögen türküler söylüyorlardı⁷³. Bir *İtalyan* müşâhide göre⁷⁴ İsmail, müridlerinin kendisine *Allah* gözü ile bakmalarından hoşlanmıyordu. Şah İsmail *Çaldıran* savaşından sonra beğler beğiliğe *Sofracı Baş Ustacalu Muhammed Beği* getirmiş ve ona *Çayan Sultan* (چایان سلطان) lâkabını vermiştir. *Çayan Sultan* 929 (1522 - 1523) yılında öldü⁷⁵. Mevkii oğlu *Bâyezid*'e verilmiş, fakat o da ertesi yıl (930 = 1523 - 1524) vefat ettiğinden *Rumlu Div Sultan emîrül-ümerâhğa* getirilmiştir⁷⁶.

Bu tarihte (930 = 1523/1524) Safevî devletini kuran oymakların devlet hizmetindeki mevkilerinden bahsetmek yerinde olacaktır. Bunlara ait mufassal bilgiler daha ileride verilecektir.

DEVLETİN KURULUŞUNDA ROL OYNAYAN OYMAKLAR

A. BÜYÜK OYMAKLAR

1 — RURLU

Bu boy başlıca *Sivas*'ın *Koyulhisar* (Koylahisar) ve *Karahisar* (Şebin) kazaları ile yine *Sivas*'a bağlı diğer yöreler ve Tokat - Amasya bölgelerindeki köylü Kızılbaşlar tarafından meydana getirilmiştir⁷⁷. *Rumlular*'ın devletin kurulmasında mühim bir rol oynadıkları yukarıda görülmüştü. *Nur Ali Halife*, *Piri Beğ* ve *Div Sultan* bu teşekkülün en tanınmış beğleridir. *Div Sultan*, asıl adı *Div Ali* (Beğ)dir; kendisinin *Tokat* bölgesi halkından olduğu anlaşılıyor. Görüldüğü gibi *Div Sultan*, devletin kuruluşuna katılmıştı. Dirliği (tiyul) *Sa'd Çukuru* (Eri van bölgesi) olup, *emîrül-ümerâhğa* sadece şahsî kabiliyetleri sayesinde yükselmiştir⁷⁸. Kendisinden başka yine *Rumlu'dan* *Bâdîncân* (Patlıcan) *Sultan* (*Erdebil vâlisî*), *Kazak Sultan*, *Sofiyân Halife* ve *Aygud Beği* tanıyoruz.

⁷⁷ Bilindiği gibi başlıca *Şebin Kara Hisar*, *Sivas*, *Tokat*, *Amasya* sancaklarından müteşekkil olan bölgeye *Osmanlı* idarî teşkilâtında *eyâlet-i Rûm* denirdi. *Buraya*, bütün *Anadolu*'yu ifade eden *Rûm*'dan tefrik için, *Rûmiyye-i suğra* adı da verilmiştir.

⁷⁸ *HKH*'ye göre (50b) Şah *İsmail* öleceği sırada emirlerine *Div Sultan*'a sadakat göstermelerini ve ona itaat etmelerini vasiyyet etmiştir. *Çaldıran* savaşından sonra *Gürcistan*'a müteaddit seferler yapan *Div Sultan*'dan, *Div Ali*, *Div Ali Beğ* olarak bizim kaynaklarda da bahsedilir (*Haydar Çelebi*, *Ruznâme*, FB, s. 473, 474).

⁷³ «While he is at his sport they play on various instruments and sing his praises (A Narrative of Italian travels, s. 111, Angiolello).

⁷⁴ A Narrative of Italian travels in Persia, s. 115 (Angiolello), 206 (Venedikli tâcir).

⁷⁵ و چایان سلطان اشراوی استاجلو که وکیل السلطنه بود باجل طبیعی در گذشت و نمش اورانیز (GAF, s. 280). *Çayan Sultan*'ın adı bizim kaynaklarda da بغداد بردند (GAF, s. 456, 469, 473; *Lütfî Paşa*, s. 228).

⁷⁶ GAF, s. 281.

2 — USTACALU (USTACLU)

Bu boy aslında başlıca *Sivas - Amasya - Tokat* bölgesinde yaşayan ve bazı oymakları *Kırşehir*'e kadar yayılan *Ulu Yörük*⁷⁹ adlı büyük topluluğa mensup idi⁸⁰. Şeyh Cüneyd ve Haydâr'ın *Anadolu*'lu müridlerinin mühim bir kısmını *Ustacalular* teşkil ediyordu.

Oymağın adını, *Ustaca* (usta gibi veya belki Usta Hacı) adlı bir şahıstan aldığından şüphe edilmez⁸¹. 906 (1500) yılında *Erzincan*'da buyruğundaki ikiyüz atlı ile Şah İsmail'in katına gelen *Mirza Beğ oğlu Muhammed Beğ, Ustaca*'-

⁷⁹ *Ulu Yörük* topluluğu hakkında : *Oğuzlar*, s. 178.

⁸⁰ 982 (1574 - 1575) tarihinde *Ulu Yörük* arasındaki *Ustacalu* oymağı, yapılan göçler dolayısıyla, çok zayıf bir durumda bulunuyordu. 982 (1574 - 1575) tarihli *Ulu Yörük* defterine göre (Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 16, 98a — 98b), *Ustacalu* oymağı iki küçük obadan ibarettir :

«Bölük-i Ustacalu (اوستاجلو) tâbi-i Yörükân-ı Büzürk an pâre-i Orta.

1. Kışlak-ı Yağluca tâbi-i Kızıl Künbed, kethüda Ahmed, neferân : 63.

2. Kışlak-ı Karınca Kışla, tâbi-i Ustacalu, neferân : 31.»

Yine *Ulu Yörük*'ün *Orta Pâre* koluna mensup *Çayanlu* oymağı da vardır ki, altı kışlakta oturan oldukça kalabalık nüfuslu bir oymaktır (aynı defter, 91b - 94b). Şimdi, biri *Sungurlu*'da (Çorum), ikisi *Fethiye*'de (Muğla) olmak üzere, *Çayan* adlı üç köy, *Mecid Özü*'nde (Çorum) *Çayanlar*, *Pasinler*'de de (Erzurum) *Çayan Yurdu* köyleri vardır. (*Türkiye*'de *meskûn yerler kılavuzu*, s. 246). *Ustacalu*'ya, gelince, bu adda ancak *Çarşamba*'ya (Samsun) bağlı bir köy görülebiliyor (aynı eser. s. 1090).

⁸¹ «*Ak - Koyunlu* beğlerinin ahvâli İsmail'in sem'ine jrişüb mâlum olıcak derhal *Gilân*'dan *Irâk-ı Acem*'e andan *Âzerbaycan* içinden doğru *Ermeniye* vilâyetinden ve andan *Rûm* diyarına çıkub *Kara Hisar-ı Şark* kurbinde bir karyede nüzûl idüb mihman oldu. Meğer ol karyede nüzûl idüb mihman olduğu hânenin sahibine *Ustaca* (اوستاجه) dimekle maruf bir ehl-i firâset koca nâm itlak olunur idi. Ol hinde *İsmail* bile gelmiş babası sofularından otuz nefer mikdarı sofu kendi ile hem rikab olup bile gelmiş idi. *İsmail* nâ-muradınca *Ustaca* dedikleri nâbekâr kocanın hânesinde mihmân kalub, *Ustaca*, *İsmail Bahadur'a* ve bile olan sofiyân'a tamam murad üzere riayet etti» (*Mirza Mîr Mehmed Za'im, Câmîü't-tevârih*, Fatih Ktp., nr. 3270, 288a). Fakat *Mehmed Za'im*'in bu ifadesi oldukça şüphelidir. *Ustaca*'nın o zaman sağ olduğu diğer kaynaklarca teyid edilmiyor.

nin neslinden idi⁸². Bu *Muhammed Beğ Çaldıran*'da *Safevî* ordusunun sol koluna kumanda eden meşhur *Ustaca-Oğlu* (yahut *Ustacalu Oğlu*) *Muhammed Han*'dı⁸³. *Muhammed Han*'ın bu tarihte *Kılıç Han* adlı bir oğlunu tanıyoruz. *Ustacalular*'dan *Şah İsmail*'in *sofracı başını* diğer *Muhammed Beğ*'in 920 (1514) de *Çayan Sultan* lâkabı ile *emîrül-ümerâhğa* getirildiğinden, 929 (1523) de ölümü üzerine mevkiinin oğlu *Bâyezîd Sultan*'a verildiğinden evvelce bahsedilmişti⁸⁴. Yine *Ustacalu*'dan *Korucu Baş* *Saru Pîr*'e'nin *Çaldıran* savaşında öldüğü görülmüştü. Bu tarihte *Çayan Sultan*'ın kardeşi *Köpek Sultan* (asıl adı *Mustafa* idi), *Karınca Sultan*, *Menteşe Sultan* (*Şeyhlü* obasından,

⁸² *Muhammed Han* bizim kaynaklarda ve hattâ *İtalyan* seyyahlarının eserlerinde *Ustaca Oğlu* olarak anılır. Meselâ FB de bu emîr *Ustaca Oğlu* veya *Ustacalu Oğlu* (اوستاجه اوغلی, اوستاجلو اوغلی) şeklinde zikredilir (s. 402, 403, 462). Şükri'de (71^a, 77^b, 79^b, 80^a) *Ustacâlû* (اوستاجالو) ve *Ustacalu Oğlu* (اوستاجالو اوغلی), *Ustaca Oğlu* (اوستاجه اوغلی) *Kemal Paşa Zâd*'de (37b, 38a) ve HS de (s. 250) de böyle : «*Ustacalu Oğlu Muhammed Han ki*» (اوستاجلو اوغلی) . Aynı eserin diğer yerlerinde de böyledir (s. 226, 271, 303, 319). *Nişancı Mehmed Paşa*'da da oymağın adı : (اوستاجالو) (*Tarih*, İstanbul, 1290, s. 186); *Solak Zâd*'de (s. 446) *اوستاجالو* şekillerinde yazıldığı gibi, *İtalyan* seyahatnâmelerinde de : *Çustagiolu Mahmutbec* (Travels, s. 148), *Custagiolu Mahmutbec* (s. 152, 153), *Ustagiolu Maumudbec* (s. 194, 195) olarak geçer. *Lütfi Paşa*'da : *اوستاجالو* (s. 228, 229). *Selânik*'de de (*Tarih*, İstanbul, 1281, s. 177) : *اوستاجالو* şekilleri görülür. Anlaşılacağı üzere oymağın adının *Ustacalu* (en kuvvetli ihtimal : *Ustaca + lu*) olduğunda hiç şüphe ve te'eddüt yoktur. *İran* kaynaklarından oymağın adının umumiyetle *اوستاجلو* şeklinde yazıldığını ve bu gün *Ustachu* olarak söylendiğini biliyoruz.

⁸³ *Muhammed Han, Mirza Beğ*'in oğlu idi. Onun doğrudan doğruya *Ustaca*'nın torunu olduğu bilinmiyor. *Muhammed Han*'ın yedi kardeşi var idi ki (*A Narrative of Italian travels*, s. 194), bunlardan *Kara Han, Ulaş, Süleyman, İvaz* gibi ancak bazılarının adları tesbit edilebiliyor. *Türk* kaynaklarında *Muhammed Han*'ın *Ustaca Oğlu* (FB gösterilen yer) veya *Ustacalu Oğlu* (HS, s. 266, 271) olarak anıldığından yukarıda bahsedilmişti. Kendisinin oymağa ad veren *Ustaca*'nın neslinden olduğu görülmüyor.

⁸⁴ YK, s. 250, 256, 257; GAF, s. 277, 280, 281. Adıgeçen müellifler (gösterilen yerler) *Çayan*'ın bu tarihte *emîrül-ümerâhık* mevkiinde bulunduğunu söylerler. HR (s. 110) ise bunun 915 (1510) yılında olduğunu yazar ise de doğru değildir. Vâkıa

Korucubaşı Saru Pire'nin kardeşi), Bedir Beğ, Kürd Beğ, Kara Han'ın oğlu Abdullah Han, Kadı Beğ, Sofu Oğlu Ahmed Sultan (Kirman vâlisi), Kazuk lakablı Hamza Sultan, Taceddin Beğ (?) gibi emirler de bu boydan idiler. *Ustacalu Hızır Ağa* atını vermek sureti ile Şah İsmail'in savaş meydanından kaçmasını temin etmişti. Bu suretle *Ustacalular* Şah İsmail devrinde devleti kuran oymakların başında gelmektedir.

3 — TEKELÜ

Yukarıda bir kaç defa söylendiği gibi, bunlar esas itibariyle *Teke İli* veya sadece *Teke* denilen *Antalya* bölgesi *Türkleri*'nden idiler. Aralarında *Hamid* ili (İsparta - Burdur bölgesi) ve *Menteşe* ili (başlıca Muğla vilâyeti) halkından kimseler de vardı. *Tekelüler* devletin kuruluşunda mühim bir rol oynadıktan başka, 916 (1510 - 1511) yılında Şah Kulu Baba isyanı dolayısıyla 15000 kişinin İran'a gelmesi ile çok daha fazla kuvvetlendiler. Devletin kuruluşunda rol oynayan ve *mühürdarlık* mevkiine getirilen *Tekelü Mühürdar Saru Ali* 912 (1506) yılında *Şamlu Abdi Beğ* ile *Kürd Sârim* üzerine gönderildi ise de başarı gösteremeyip yapılan çarpışmada öldürüldü. Yine devletin kuruluşunda rol oynayan diğer bir *Tekelü* beği de *Burun Sultan* olup bu tarihte *Meşhed* emiri idi. Yukarıda adı geçen emirlerden başka *Tekelü Yeğen Sultan*, *Çuha* (Çuka) *Sultan*, *Reis Beğ* ile *Şerefeddin Beğ*'in de Şah Kulu *Tekelüleri*'nden önce Şah İsmail'in hizmetinde bulduklarını biliyoruz. Hattâ Şah Kulu *Baba Tekelüleri*'nin İran toprağına ayak bastıklarını öğrenen Şah İsmail, bunların durumunu anlamak için *Çuha Sultan*'ı

Şah İsmail mezkûr tarihte (915 = 1510) *Lala Şamlu Hüseyin Beğ*'i *divan beğliği*'nden ve *emirü'l-ümera*'lıktan azletmiş ise de (YK, s. 250) yalnız *Hüseyin Beğ*'in dirlik (ülke) ve birliğini (koşun) *Muhammed Beğ*'e vermiş ve ona *Çayan Sultan* lakabı ile hitap etmişti. GAF da (s. 280) *Çayan Sultan Ustacalu*'nun *Eşerlü* (شیرلو) obasından gösteriliyor. Fakat bu obaya aynı kaynaktan bir daha, diğer eserlerde ise hiç rastgelinemiyor. *Çayan Sultan*'ın adı bizim kaynaklarda da geçer (Meselâ, FB, s. 456, 469, 473). *Türkiye*'de bu gün bile *Çayan* adlı bazı köylerin bulunduğu yukarıda bahsedilmişti (80 numaralı haşiyeye).

göndermişti⁸⁵. Fakat bu tarihte başlıca *Burun Sultan*, *Çuha* (Çuka) *Sultan*, *Karaca Sultan* (*Hemedan vâlisi*), *Ahi Sultan*, *Çirkin Hasan*, *Tekelülerin* en başta gelen beğleri idiler. Bunların da Şah Kulu *Tekelüleri*'nden önce İran'a gelmiş olmaları pek muhtemeldir.

4 — ŞAMLU

Şamlular yazın *Sivas*'ın güneyindeki *Uzun - Yayla*'da, kışın *Haleb - Ayntab* (Gaziantep) arasında yaşayan ve *Osmanlı* devrinde *Haleb Türkmenleri* denilen oymakların umumî adıdır. Bu umumî isim *Safevî*le r'den çok önce *Anadolu*'da kullanılıyordu. *Şamlular* da *Şeyh Cüneyd*'den beri *Erdebil* tarikatının en eski müridleri arasında yer almışlardı. *Şeyh Haydar*'ın en başta gelen halifelerinden *Hüseyin Beğ*, *Şamlu*'ya mensup idi. Devletin kurulması üzerine *lala* lakabını da taşıyan *Hüseyin Beğ*, evvelce kaydedildiği gibi, *emirü'l-ümerâğa* getirilmişti. (907 de = 1502). 914 de (508 - 1509 = Yılan yılı) Şah İsmail saltanat vekilliğini *Reşt'li Tâcik Emîr Necm-i Zergere*'ye verip mâli işlerden *Türk emirlerinin ellerini çektirmişti*⁸⁶. Bu misalin de gösterebileceği gibi, devletin kurulmasında büyük emeği geçmiş olan bazı emirlere karşı zaman geçtikçe teveccühü azalan Şah İsmail ertesi yıl *Lala Hüseyin Beğ*'i *emirü'l-ümerâlıktan* azledip *Şirvan* taraflarında bir yerin valiliğine göndermiş ve 916 (1510 - 1511) da *Horasan*'ın fethi üzerine onu *Herat* valisi tayin etmiştir⁸⁷. Tarikatın bu en eski mensubu ve Şah İsmail'in en yakın iki emirinden biri olan *Lala Hüseyin Beğ* gördüğü müz gibi, *Çaldıran* savaşında ölmüştür.

Şamlu'dan diğer büyük bir emir de *Abdi Beğ* idi. *Abdi Beğ*'in üçyüz atlı ile *Erzincan*'da Şah İsmail'e katıldığını yukarıda söylemiştik. Devletin kurulması üzerine, *Tavacı* (başı)⁸⁸ olan *Abdi Beğ*, 912 (1506 - 1507) de *Kürd Sârim* ile yapılan savaşta ölmüştü. *Şamlu*'nun hangi obasından olduğunu bilemediğimiz *Abdi Beğ*'in *Durmuş* ve *Hüseyin*

⁸⁵HKH, 40a.

⁸⁶GAF, s. 271.

⁸⁷HD, s. 54, 61, 63; GAF, s. 274.

⁸⁸HD, s. 41; ondan naklen HR, s. 78.

y i n adlı iki oğlunu tanıyoruz. Bunlardan ilki kısa bir zamanda yükselerek en muteber emirler arasında yer almıştır. D u r m u ş H a n'ın *Çaldıran* savaşında *Ustacalu M u h a m m e d H a n*'in düşmana dinlenme ve savaş düzenine girme fırsatı vermeden hücum edilmesi teklifini reddettiğine yukarıda işaret edilmişti. D u r m u ş H a n 929 (1522 - 1523) yılında *Musullu E m î r H a n*'in yerine *Herat* vâlisi tayin edilmiş ve *S a m M i r z a*'nın lalası olmuştur⁸⁹. *Şamlu*'dan diğer bir emir de *Z e y n e l H a n* idi. Kendisinin mezkûr tarihte *Esterâbâd* valiliğinde bulunduğu görülüyor. *Şamlular* bundan sonra da itibarlarını devam ettirmişlerdir.

5 — ZÜ'L - KADR (DULKADIR)

Bu boy, *S a f e v î* kaynaklarında seksen bin ev olduğu söylenen *Maraş* ve *Boz Ok* (Yozgat) bölgesindeki *Dulkadır* elinin, daha ziyade *Boz Ok*'da yaşayan oymaklarından bazılarının kollarından meydana gelmiştir. *Ş a h İ s m a i l*'in babası *H a y d a r*'in en yakın müridlerinden *Dede Abdal Beğ* bu teşekkülden idi. Daha o zaman *Şamlu H ü s e y i n B e ğ* gibi, «beğ» ünvanını taşıması (daha sonraki mevkiine bakılarak verilmedi ise) kendisinin asılzâde zümresine mensup olduğunu gösterir. Devletin kurulmasından sonra *Abdal Beğ*'in *korucu başlığa* getirilmiş olduğunu görüyoruz. Daha sonra *Savuc Bulağ* ve *Reyy* valisi olan *Abdal Beğ* 915 (1509 - 1510) de azledilmiş ise ertesi yıl *Özbekler*'den fethedilen *Merv* şehri valiliğine atanmıştır. 919 yılında (1513 - 1514) *Özbekler*'in hücumu üzerine *Abdal Beğ* *Merv*'i bırakarak kaçmıştı. *S a f e v î* hükümdarı *Abdal Beğ*'i, bu hatasından dolayı, kadın kılığına sokup bir eşeğin sırtında ordugâhta dolaştırmış, herhalde hânedanın emektar bir emiri olduğu için, öldürülmeyerek eski mevkiine iade etmiştir⁹⁰. Fakat bu hâdiseden sonra *Dede Abdal Beğ*'den bir daha bahsedilmiyor.

Devletin kuruluşuna katılan diğer bir *Dulkadır* beği de *Keçel Beğ* lakabı ile tanınmış olan *İ l y a s B e ğ* idi. *Ş a h İ s m a i l* 909 (1503 = Sıgğan yılı) da *Fars*'ı fethedince bu geniş bölgenin valiliğini *İ l y â s B e ğ*'e vermişti. Fakat ertesi yıl bir ha-

⁸⁹ HD, s. 100, 101.

⁹⁰ Aynı eser, s. 74.

tası yüzünden onu öldürttüğü gibi, yerine tayin ettiği *S ü l e y m a n B e ğ*'i de aynı âkibete uğrattı. Bunun üzerine *Şiraz* vâililiğine *Afşar Mansur Beğ* getirildi. *Mansur Beğ*, *Ak-Koyunlu* *Uzun Hasan Beğ*'in daha *Diyarbakir*'de iken yakın emirlerinden biri olup *İran*'ın fethi üzerine kendisine *Kûh Gilûye* valiliği verilmişti. *Ş a h İ s m a i l*'in *Fars*'ı ele geçirdiğini gören *Mansur Beğ* başına *Kızılbaş* tacını giyerek dirliğini muhafaza edebildi. Ancak *Mansur Beğ*'in *Şiraz* valiliği pek az sürmüş ve burası yine *Dulkadır*'dan *Emet Beğ*'e (*Sarı Şeyhlü* obasından) verilmiş ve *Emet Beğ* bu tayinden sonra *Halil Sultan* lâkabı ile anılmıştır. Fakat *Çaldıran* savaşında gevşeklik gösterdiği ithamı ile *Halil Sultan* da öldürülerek⁹¹ yerine *Zûlkadr*'ın *Çiçekli* obasından *Korucu Baş* *İzzeddin* tayin edildi⁹². Bunun lakabı da *Ali Sultan* idi. *Zûlkadr*lılar *Ş a h A b b a s*'ın zamanına kadar *Fars* bölgesini ellerinde tuttular. Evvelce kaydedildiği gibi, *Diyarbakir*'de öldürülen *Dulkadır*lı *Alâüddevlé*'nin oğlu *Ş a h R u h B e ğ*'in oğulları *Mehmed* ve *Ali*, *İ s m a i l*'in yanında oldukları gibi, *Dulkadır* beğliğinin 1515'de *Ş e h s u v a r O ğ l u A l i B e ğ*'e verilmesi üzerine *Dulkadır*lılar'ın bir kısmı *Ş a h İ s m a i l*'in hizmetine girdiler⁹³.

B. KÜÇÜK OYMAKLAR

I — VARSAK

Bilindiği gibi *Varsak*, *Tarsus* bölgesindeki *Türkmen* oymaklarının adıdır⁹⁴. *Ş e y h C ü n e y d*'in *Varsaklar* arasında dolaşıp onlardan bir çoğunu kendisine bağladığını biliyoruz⁹⁵. Böylece *Varsaklar*'ın bir kısmı *S a f e v î l e r*'in siyasi faaliyetlerine katılmışlar ve

⁹¹ GAF, s. 268, 269, 279; HD, s. 80 - 81; HR, s. 152. GAF bir zuhûl olarak öldürüldüğü yılı 926 gösterir (s. 279).

⁹² GAF, s. 279 : (جنجکلو) . Bunun (جيجکلو) olacağı aşikârdır. Asıl adı *İ z z e d d i n* olan *Ali Sultan* *Şiraz* valiliğine getirilmeden önce *korucu baş* idi.

⁹³ AT, 262a; HR, s. 155.

⁹⁴ F. Sümer, *Çukur-Ova tarihine dâir araştırmalar*, Tarih araştırmaları, 1963, I, sayı : 1, sayfa : 70-98.

⁹⁵ Aynı makale, s. 80.

devletin kuruluşunda rol oynamışlardır. *Kemah* kalesi kumandanı *Yusu f Be ğ* ve muavini *Mu h a m m e d Be ğ* ile askerlerinin *Varsaklar*'dan olduğunu görmüştük. *S a f e v î* hizmetine girmiş olan *Varsaklar*'ın çoğu hassa askeri olan korucular arasına dahil edilmişlerdir. *Ş a h İ s m a i l*, *S e l i m*'in *İ r a n*'dan döndüğünü bildirmek üzere *Horasan*'a korucu *Varsak K a r a Ü v e y s i* göndermişti. *K a n u n î* devrinde de *Tarsus* ve *Adana* bölgesinden bir çok *Varsak* oymaklarının *Kızılbaşlı ğı* kabul ederek *İ r a n*'a gittikleri, *O s m a n l ı* tahrir defterlerinde kırmızı mürekkep ile kaydedilmiştir. *İ s m a i l*'in halefi olan *T a h m a s b*'in devrinde *Varsaklar*'dan *K a s ı m H a l i f e* ile *M u s t a f a B e ğ*'i tanyoruz⁹⁶. *Varsaklar*'ın kendilerine mahsus şiir ve türküleri vardı ki, buna *varsâ ğı* denilmektedir. *Varsa ğı l a r S a f e v î* sarayında ve *Kızılbaş* beğleri arasında zevkle dinlenen şiir ve türkülerden biri idi. Bu *varsâ ğı l a r İ s t a n b u l*'da da tanınması ve hattâ *İ V*. *M u r a d*'in *v a r s a ğ ı l a r s ö y l e m e s i*, b u n l a r ı n *İ r a n*'da, rağbet görmüş olmasından ileri gelmiş olabilir. Çünkü, *Çukur Ova* bölgesinde kendilerini ziyaret etti ğ i m *Varsaklar*, *Varsa ğı l a r* bilmediklerini söylediler.

2 — ÇEPNİ

Çepniler'in 24 *O ğ u z* boyundan biri olduğu malûmdur. *Çepniler Anadolu*'nun fetih ve iskânında pek mühim roller oynamış boylardan biridir. *Çepniler*'den kalabalık bir kümenin eskidenberi *Ş i r i* veya *Ş i r l i ğ e* mütemayil olduğu görülüyor. *XVI*. Yüzyılda onlardan bir bölüğü *Hale b T ü r k m e n l e r i*, mühim bir küme de *Sivas*, *Tokat* ve *Amasya* bölgesindeki *Ulu Yörük* arasında yaşadığı gibi, yine bu boyamensup pek kalabalık bir topluluk da *Trabzon*, *Bayburt*, *Gümüşhane*, *Giresun* ve *Canik* (Ordu ve Samsun) bölgesinde oturuyordu. İşte *S a f e v î l e r* hizmetindeki *Çepniler* de bu sayılan topluluk ve bölgelerden idiler⁹⁷.

3 — ARABGİRLÜ

Bilindi ğ i gibi *Arabgir* bugün *Malatya*'ya ba ğ l ı bir kazadır. Bu kaza halkından da bir miktar *Kızılbaş*'ın *İ r a n*'a gitti ğ i görülüyor.

⁹⁶ Aynı makale, s. 86-87.

⁹⁷ *O ğ u z l a r*, s. 327-335.

929 (1523) tarihinde bu oyma ğ ın başında *E m i r A l i K u l u* (Kuli) *B e ğ* vardı. *Arabgırlüler* daha sonra *Şamlu*'ya dahil olmuşlar ve onun bir obasını teşkil etmişlerdir⁹⁸.

4 — TURGUDLU

Ça ğ d a ş ve muteber, müellifi meçhul kayna ğ ımızda 906 (1500-1501) yılında *Erzincan*'da *İ s m a i l*'in katına gelenler arasında *Karaman İli* halkından da müridlerin bulunduğu söylenir⁹⁹. Gerçekten *Ş a h İ s m a i l K a r a m a n O ğ u l l a r ı* ile dünürlük kurmuş, en muteber boybe ğ i ailesi olan *T u r g u d O ğ u l l a r ı*'ndan *M ü s a B e ğ*'e 918 (1512) yılında gönderdiği *türkçe* bir mektupta *Karamanlı A h m e d A ğ*'a'nın iste ğ i üzerine hareket olunmasını ve onunla söz birli ğ i ederek vâki olan işlerin bildirilmesini yazmaktadır¹⁰⁰. Biz *Ş a h İ s m a i l*'in ölümünden beş yıl sonra (935 = 1528-1529) *T a h m a s b*'in emirleri arasında *T u r g u d O ğ l u H a s a n S u l t a n*'ı görüyoruz. *H a s a n S u l t a n* adı geçen hükümdarın aynı yılda yaptığı *Horasan* seferine katılmıştı. *Ş i k â r i n i n K a r a m a n O ğ u l l a r ı* tarihinde *K a r a m a n O ğ l u K â s ı m B e ğ*'in *çeribaşısı* (kumandanı) *P i r B a y r a m* ile yine büyük emirlerden *K ö k e z O ğ l u*'nun altı bin er ile *Ş a h İ s m a i l*'in hizmetine girip, *T e b r i z*'i *Ş a h*'a alıverdikleri ve *Horasan* cenginde *K ö k e z i* (o ğ l u o l a c a k) ve *P i r B a y r a m*'ı tutup öldürdükleri

⁹⁸ GAF, s. 280.

⁹⁹ 29 numaralı haşiyeye bak.

¹⁰⁰ 1) "Bismillahi'r-rahmâni'r-rahîm,

2) Ebû'l-Muzaffer İsmâil Bahadır sözümüz,

3) Emir-i âzam-i ekrem Durgut o ğ l u (درغوت اغلی) *Mûsâ inâyet* ve şefkatimize ümmidvâr olandan sonra şöyle bilesün kim iftihârü'l-eazim

4) ve'l-âyân Ahmed Aka Karamanlu (aynen böyle) ol tarafa gönderdik ve ol her ne ki ihtiyar gelesi (?) kendüye şefkat etmek

5) Gerek kim müşârünileyh sözünden ve maslahatından çıkmasun ve mütâbeât (?) ve yardım ona kılasun kim inşâllah-ı

6) Tealâ her ne kim etmek muradı iste ğ i olsa hâsıldur günden güne ne iş vâki bolsa Ahmed Aka ittifâkı ile dergâh-ı muallamıza bildirsinler kim her nev'i buyru ğ umuz olsa amel etsin gönlünü

7) Hoş dutup merhametimize ısdar olasun.

8) Tahriren fî rebii'l- ulâ sene-i 918."

Bu mektubun fotokopisi için: *S. T a n s e l, Y a v u z S e l i m*, nr. 13 (mektubun aslı Topkapı Sarayı arşivindedir). Mektupta adı geçen *D u r g u t O ğ*

anlatılır¹⁰¹. Şikâri'nin bu sözleri Karaman Oğulları beğ ve askerlerinden bir kısmının Safevî devletinin kuruluşuna katıldıklarını teyid etmesi bakımından şüphesiz bir değer taşımaktadır. Hasan Sultân'dan¹⁰² başka yine Turgud Oğullarından Kasım Ali adlı bir beğ'in de Safevî devleti hizmetinde bulunduğu görülüyor¹⁰³. Turgud Oğullarından Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bâyezîd'in en başta gelen emirlerinden Pîr Hüseyin Beğ de Bâyezîd ile birlikte İran'a gitmiş ve Bâyezîd'in öldürülmesinden sonra hayatına dokunulmamıştı¹⁰⁴.

5 — BOZCALU

Haleb Türkmenleri'ne bağlı oymaklardan biri idi¹⁰⁵.

6 — ACİRLÜ (?)

Bunun da *Haleb Türkmenleri*'ne mensup olduğu anlaşılıyor. *Fuzûlî divânı*'nın eski ve doğru nüshalarından biri bu oymağa mensup bir beğ için istinsah edilmiştir¹⁰⁶.

İu Mûsâ, Yapa Oğlu Emîr Şah-Beg, Sey'en Li'l-Lah Oğlu Ali Beğ (eski Moğol beğleri ailesinden?) ve diğer Karaman emirleri gibi, Şehzâde Ahmed'in taraftarlarından idi (Ç. Uluçay, aynı makale s.119, ve haşiye 5). Ahmed 917 yılı Cemâziye'l-evvelinde (Ağustos 1511 başı) *Eskişehir*'den Mûsâ ve kardeşi Mehmed Beğlere yazdığı mektupta, yeğenleri, diğer akrabası, adamları ile derhal gelmesini bildirmekte (gösterilen yer, haşiye 5), yine *Eskişehir*'den gönderdiği ikinci bir mektupta da (11 Şaban 917 = 3 Kasım 1511) vaadlerde bulunarak acele gelmesi isteğini tekrarlamaktadır (aynı makale, s. 121, haşiye 9). Gerçekten, *Topkapı Sarayı Arşivi*'ndeki mektuplardan Turgud Oğulları'nın, Ahmed'in davetine icabet ettikleri görülüyor (aynı makale, s. 132, 133 ve haşiye 32, 34, s. 134, haşiye, 37). Sultan Ahmed, Selim'e yenilip *Divriği*'ye gelince, hangi ülkeye sığınması hususunda emirleri ile yaptığı istişarede Turgud Oğulları *Mısır*'a iltica edilmesini görüşünü ileri sürmüşlerdi (aynı makale, s. 139, haşiye, 49). Turgud Oğlu Musa Beğ'in âkibeti hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye sahip değiliz.

¹⁰¹ Şikâri, *Tarih*, Konya, 1946, s. 206-208. Şikâri, acaba Pîr Bayram adı ile Karamanlı Bayram beği mi kasdetmektedir?

¹⁰² HR, s. 214, 216.

¹⁰³ GAF, s. 303; HR, s. 302, 401.

¹⁰⁴ ŞH, s. 215; Münecimbaşı, III, s. 193. Turgud Oğulları hakkında bilgi için IA de tarafımızdan yazılmış maddeye bakınız.

¹⁰⁵ Özbek hükümdarı Muhammed Şibânî Han'ın başını Bozcalı'dan Aziz Ağa kesmişti (IB, s. 38).

¹⁰⁶ *Fuzûlî Divanı*, yay. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1961, s. CX.

7 — HINISLU

Şeyh Haydar'ın ileri gelen emirlerinden Ayğut Oğlu İlyas Beğ'in bu oymaktan olduğu anlaşılıyor. *Hınıslu* oymağının Kürd menşeli olduğu söylenir. Bununla beraber beğlerinin Ayğut, Kara Güne, Deli Budak gibi türkçe adlar taşımaları bu oymağın, aslen Türk olmasa bile, kuvvetli bir şekilde Türkleşmiş olduğunu gösteriyor.

8 — ÇEMİŞKEZEKLU

Mensupları *Tunceli*'ne bağlı *Çemişkezek* kazası halkından olan bu oymağın da kaynaklarda Kürd olduğu yazılıdır. Bu oymak da pek ehemmiyetsiz bir rol oynamıştır.

İşte Safevî devletini kuran, onun asıl dayanağı olan ve hâkim unsurunu teşkil eden oymakların belli başlıları bunlardan ibarettir. Bu oymakların meydana getirdiği *Safevî Kızılbaş* topluluğu Anadolu'lu yeni bir teşekküldür; mezhebi bakımdan olduğu gibi siyasi bakımdan da Ak-Koyunlular'dan ve Kara-Koyunlular'dan farklı bir topluluktur. Kara-Koyunlu devletinin yıkılmasından sonra bu devlete mensup oymakların çoğu veya hepsi Ak-Koyunlu hizmetine alınmışlardır. Ak-Koyunlu Ulusu'nun bir kısmı ile Kara-Koyunlu oymakları da Safevîlere tabi oldular ve zamanla devlet hizmetine alındılar. Fakat bunlar *Kızılbaşlı* kabul ettikleri halde çoğu birinci derecede bir mevkie sahip olamadılar. Bunlardan Kaçarlar'ın XV. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'daki Boz-Ok (Yozgat) bölgesinden Gence bölgesine geldikleri anlaşılıyor. 897 yılında (1492) Ak-Koyunlu hânedânından İbe Sultan Kaçar askerini (لشکر قاچار) yanına alarak *Alıncak* kalesi hakimi Kazak Seyyidi Ali ile anlaşıp Uzun Hasan kimi Kazak Seyyidi Ali ile anlaşıp Uzun Hasan Beğ oğlu Maksud Beğ Oğlu Rüstem'i hükümdar ilân etmiş, Baysungur'u ve Biçen oğlu Süleyman Beği yendikten sonra Rüstem'i Ak-Koyunlu tahtına geçirmişti. İbe Sultan ertesi yıl yine Kaçar askeri ile beraber *Gilân*'a girip Karkiya Mirza Ali'nin ülkesini gâret etmiş ve *Gilân* askerinden birçoklarını öldürmüştü. Bunun sebebi adı geçen Karkiyâ Mirza Ali'nin Kazvin ve Rey'deki bazı Bayındırlı emirleri-

ni öldürmesi ve *Sultaniye*'yi de yağmalaması idi. Rüstem Beğ 902 de (1496 - 1497) Gode Ahmed Beğ'e mağlup olunca Kaçar beğine sığınmış ve ondan yardım istemişti. Kaçar beği Rüstem'e yardım etti ise de vukubulan çarpışmada Rüstem yakanıp öldürüldü. Bu sırada Kaçarlar'ın başında Kaçar hânının bilinen en eski atası, Ziyad Beğ'in bulunmuş olması muhtemeldir. Şeyh Haydar'ın müridleri arasında Kaçarlar'dan Piri Beği görüyoruz. Piri Beğ İsmail'in Şirvan Şah Ferruh Yesâr ve Ak-Koyunlu hükümdarları Elvend ve Sultan Murad ile yaptığı savaşlara katılmış ve yiğitlikler göstermiştir. Hattâ Şah İsmail şecaatından dolayı kendisine «Toz Koparan» lâkabını vermişti. Piri Beğ'den 909 (1503 — 1504) yılından itibaren bir daha bahsedilmiyor. Kendisinin Ziyad Oğullarının değil, Kaçar'ın başka bir obasının başı olduğu anlaşılıyor¹⁰⁷. Kaçarlar'dan diğer bir emir de Urfa hâkimi Ece Sultan idi. Ece Sultan buyruğundaki az bir kuvvetle 921 (1515) de Yakub Beğ oğlu Sultan Murad'ı yenip öldürerek Safevî hükümdarından «Kudurmuş Sultan» lâkabını almıştır¹⁰⁸. Şah İsmail zamanında, Kaçarlar'dan bu iki beğ'den başkasını tanımıyoruz. Adları geçen bu iki beğ'in de yüksek mevkilerde bulunmadıkları görülüyor. Bu husus kalabalık, ehemmiyetli bir boy olduğu anlaşılan Kaçar'dan ancak bir kısmının İsmail'in faaliyetine katılmış olması ile izah edilebilir.

Karamanlı oymağına gelince, bu oymak Kara-Koyunlular devrinden beri *Errân*'da yaşıyordu. Adını Karaman adlı bir beğden aldığını sanıyoruz¹⁰⁹. Buna göre adı geçen oymağın Anadolu'daki Karaman ili ile hiçbir münasebeti olmasa gerektir. Bu oymağa mensup Bayram Beğ ile Rüstem Beğ, Şeyh Haydar'ın ve İsmail'in yakınlarından idiler. Devletin kurulmasından sonra Bayram Beğ *divân* beği olmuş ve Horasan'ın fethi üzerine de *Belh*, *Murğâb*, *Garcistan* yörelerini içine alan geniş bir eyâletin valisi tayin edilmiştir. Kendisi 918 (1512) yılında Özbekler ile yapılan bir savaşta öldürülmüştür. Bayram Beğ'in Muhamm-

¹⁰⁷ Kaçar oymağı hakkında : F. Sümer, *Kadjar* maddesi, Encyclopaedia of Islam.

¹⁰⁸ AT, 256^a, 257^a (bu metinde : ٤٣١); HR, s. 151.

¹⁰⁹ F. Sümer, *Kara-Koyunlular*, T.T.K., Ankara, 1967, s. 26-27.

medî adlı bir oğlunu tanıyoruz ki 933 (1526 - 1527) yılında *Tekelüler* ile *Ustacalular* arasında yapılan bir savaşta ölmüştür. *Karamanlular* bütün Safevî tarihi boyunca ikinci derecede bir oymak olarak kalmışlardır.

Ak-Koyunlu Ulusu'nun iki büyük oymağından biri *Musullu* adını taşıyordu (diğeri *Pürnek*). Daha önce yazıldığı gibi, Şah İsmail'in *Dulkadır* ülkesine yaptığı sefer esnasında *Musullu* Gülbâbi Beğ oğlu Emir Beğ, bulunduğu *Diyarbakir* bölgesinden Safevî hükümdarının katına gelerek *Kızılbaş* tâcını giymiştir. Bundan son derecede memnun kalan Şah İsmail, ona *mühürdarlık* mansıbını vermişti. Bu suretle *Musullu* boyu'nun mühim bir kısmı başlarında Uzun Hasan'ın ünlü beğlerinin torunları olmak üzere Safevî hizmetine girdi. Safevî hizmetine giren *Musullu* beğleri arasında Sofu Halil Beğ'in torunları da vardı. Şah İsmail *Musullu* beğlerden birinin kızı ile evlenmiş¹¹⁰ ve bu evlenmeden onun en büyük oğlu Tahmasb dünyaya gelmiştir. Şah İsmail 921 de Tahmasb'ı *Horasan* vâlisi tayin ederken Emir Beği de *hanlık* ünvanı ile oğlunun lalâlığına getirmiştir. Emir Han 928 (1522) yılında azledilmiş ve aynı yılda ölmüştür¹¹¹. Emir Han'ın birliği (koşun) kardeşi İbrahim Han'a verilmiş ve bu emir *Bağdad* vâililiğine tayin edilmiştir. *Bayat* boyundan olan meşhur şâir Fuzûlî'yi Bağdad'da himaye eden işte bu *Musullu* İbrahim Han'dır¹¹². *Musullu* oymağı, *Pürnek* ve diğer bazı *Ak-Koyunlu* oymakları ile (meselâ *Kazaklar*) birlikte Safevî kaynaklarında *Türkmen* adı verilen boyu

¹¹⁰ HKH (s. 30b), Şah İsmail'in bu kıza Tâclü Hanım lâkabını verdiğini söylüyor. Tâclü Hanım *Çaldıran* savaşından kaçarak *Hoy* melikinin evine sığınmış, sonra oradan *Tebriz*'e ulaşmış ve Şah İsmail buna çok sevinmiştir (aynı eser, 44b). Kemal Paşa Zâde'ye göre (39b, 40a) Şah İsmail'in *Çaldıran*'da esir alınan karısı Hulefâ Beğ'in (yani Tâliş Hâdim Bey) kızı idi.

¹¹¹ HD (s. 94 - 105) Emir Han'ın Horasan valiliği hakkında geniş bilgi verir. YK (s. 258) Emir Han'ın ayağındaki yara için zararlı ilaç verilerek kasten öldürüldüğünü yazar. Emir Han, 1511 de Muhammed Şibânî Han ile yapılan savaşta büyük yararlık gösterdiği gibi, onun *Horasan* valiliği de başarılı geçmiştir.

¹¹² «Mevlâna Fuzûlî Bayat'dur. İbrahim Han hidmatıda Bağdad'ga barup hân-ı merhûm Sultan Süleyman-ı Hundkârdın hezîmet kılup Irakga gilganda Mevlânâ-yı müşarünileyh Hille'da mutavattin bulurlar» (Şâdıkî, *Mecmaü'l-Havass*, yay. A. Hayyampur, Tebriz, 1327 ş., s. 102 - 105). Şâdıkî'nin, Fuzûlî'nin *Bayat*

meydana getirmiştir. Bu boy, *Doğu - Anadolu*'daki *Ak - Koyunlu* ulusu kalıntısından beslendiğinden bilhassa II. İsmail ve Muhammed Hüdâbende zamanında birinci sıradaki *Kızılbaş* oymakları derecesinde bir ehemmiyet kazanmıştır. *Afşar*'a gelince, Şah İsmail zamanında bu boydan Dana Muhammed Beğ, Şah Ruh Beğ ve Sultan Ali Mirza ve Ah-Beğ, Sultanı tanıyoruz. Bu *Afşar* beylerinden Dana Muhammed Beğ, Şeybek Han ile yapılan savaşta (1511) bir ok isabeti ile ölmüştü. Şah Ruh Beğ'in ikinci *Horasan* seferinde (919 = 1513) adı geçiyor. Sultan Ali Mirza'ya gelince, o *Çaldıran*'da «Şah benim» diyerek Şah İsmail'in esir alınmasını veya öldürülmesini önlemişti. Adı geçen beğlerin Mansur Beğ ailesi ile münasebetleri olup olmadığı hakkında bir şey söylemek mümkün değildir.

boyundan olduğuna dair ifadesi üzerinde şüphe etmeğe hiçbir sebep yoktur. Fuzûlî'nin öldüğü yılda (963 Safer? = 11 Ocak 1556) *Bağdad*'a geldiği rivayet edilen Nidâî'nin onun *Ak - Koyunlu Türkmenleri*'nden olduğunu söylemesi (A. Gölpınarlı, *Fuzûlî diyanı*, s. CVII), doğru olsa bile Sâdikî'nin ifadesini nakzetmez. Çünkü, Bayatlar'dan kalabalık bir kümenin Ak-Koyunlu hizmetinde bulunduğunu ve *Iran*'a *Ak-Koyunlu* fethi neticesinde gittiğini biliyoruz (*Oğuzlar*, s. 222-237).

Fuzûlî'nin İbrahim Han'ın maiyyetinde, *Bağdad*'a geldiği hakkındaki Sâdikî'nin sözlerine inanılabilir. Çünkü, Fuzûlî'nin bir terci-i bendinde İbrahim Han'ı öğdüğünü biliyoruz (A. Gölpınarlı, aynı eser, s. 178). Biz Sâdikî'nin sözlerini ve tarihî şartları göz önüne alarak, Fuzûlî'nin bir müddet *Iran*'da yaşadığını düşünüyoruz. Onun *Ali Şir Nevâî*'nin edebî tesiri altında kalması da (A. Gölpınarlı, aynı eser, s. XXII, XXVIII, XXXVI) bu suretle daha iyi izah edilebilir. Şah İsmail'in de *Nevâî*'nin eserlerine hayran olduğundan ve hattâ «Hataî» mahlasını ona hürmeten aldığından yukarıda bahsedilmişti. Kabul etmek mümkün olabilir ki, Fuzûlî *Irak*'a *Türkmen* Musullu Emîr Han'ın kardeşi İbrahim Han'ın *Bağdad* valiliğine tayin edilmesi üzerine (bunun 928 = 1521 — 1522 olması en kuvvetli ihtimaldir) *Bağdad*'a geldi ve İbrahim Han'ın öldürülmesinden sonra da *Hille*'de yerleşti. Bu mütalaaı ileri sürerken *Arab Irakı*'nda Fuzûlî'nin yetişmesine âmil olacak kuvvetli bir *Türk* edebî çevresinin mevcudiyetinden şüphe etmemiz de göz önüne alınmıştır. A. Karahan'ın İbrahim Han'ı *Kürd* menşeli göstermesine gerçekten hayret edilir (*Fuzûlî, Muhiî, Hayatı, Şahsiyeti*, İstanbul, 1949, s. 79). Kanunî *Bağdad*'a geldiğinde şehrin valisi, Sâdikî'nin dediği gibi İbrahim Han değil, *Tekelü* Muhammed Han idi. İbrahim Han 934 yılında (Ramazan = 1528 Mayıs - Haziran) akrabasından (yeğeni) Nohud Sultan (Zülfikar) tarafından öldürülmüştü. Kanunî'nin *Bağdad*'a girmesi ise İbrahim Han'ın öldürülmesinden yedi yıl sonra, 941 (1535) tarihindir. Bu son hususa ileride yeniden temas edilecektir.

II

ŞAH TAHMASB DEVRİ

(930 - 984 = 1524 - 1586)

930 (1524 = Biçin yılı) yılında Safvî devleti kurucusu vefat etti; ölümünde otuz sekiz yaşında idi. İçkiye karşı aşırı düşkünlüğü, onun genç yaşında hayata veda etmesinde her halde pek mühim bir âmil olmuştur. Yerine en büyük oğlu Tahmasb geçirildi ki, bu tarihte on yaşında bulunuyordu. Yeni hükümdarın çocuk yaşta olması, oymak beğleri arasında mevki mücadelesine yol açtı. Tahmasb tahta çıkarıldığı sırada boylardan her birinin - umumiyetle - *Iran*'ın bir bölgesini dirlik halinde elinde tuttuğu görülüyor. *Ustacalular*, emirlerinin sayısı ve en mühim mevkilerde olmaları dolayısıyla yine en başta geliyorlardı. *Ustacalu* beğlerinin dirlikleri daha ziyade *Âzerbaycan*, kısmen *Acem Irakı*'nda bulunuyor ve *Kirman*'a da tasarruf ediyorlardı. *Şamlular*'ınki *Horasan*'da, *Tekelüler*'inki de *İsfahan* ve *Hemedan* başta olmak üzere *Acem Irakı*'nda idi. *Fars* hemen münhasıran *Zû'l-kadr* (Dulkadır) lıların, *Bağdad*'da *Musullular*'ın elinde bulunuyordu. *Rumlu*ların dirliklerinin de daha ziyade *Âzerbaycan* ve *Errân*'da olduğu görülüyor. Eski oymaklardan *Kaçar* ve *Karamanlılar*'ın, *Ak-Koyunlu* devrinde olduğu gibi, *Gence* ve *Berda*' yörelerinde, *Afşar* (Avşar)ların *Kûh Gilûye* bölgesinde yaşadıklarını biliyoruz. *Şirvan*, *Gilan*, *Mâzenderân*, *Lûristan* eskisi gibi mahallî sülâlelerin idaresinde olup, onlar şahları metbu tanımakta idiler.

Tahmasb tahta geçtiği esnada *Rumlu Div* Sultan yine *beğlerbeğilik* (emirü'l-ümera) mevkiini muhafaza ediyordu. Bir kaynağımıza göre, Şah İsmail öleceği sırada, emirlerine

Div Sultan'a mutlak surette itaat etmelerini ve onun sözünden çıkmamalarını vasiyet etmiştir. Fakat buna rağmen *Ustacalular'*ın baskısı üzerine onlardan Köpek Sultan'ı (asıl adı Mustafa) *beğlerbeğilikte* kendisine ortak (şerik) yaptı ise de Div Sultan bu ortaklıktan memnun kalmadı; *İsfahan* valisi *Çuha* (Çuka) Sultan, *Meşhed* valisi *Burun* Sultan, *Hemedan* valisi *Karaca* Sultan gibi *Tekelü* beğleri ve *Şiraz* valisi *Zû'l-kadr* Ali Sultan ile ittifak ederek *Ustacalular'a* karşı harekete geçti. Onlardan *Karınca* Sultan öldürüldü, Köpek Sultan ve diğerleri merkezden uzaklaştırıldıkları gibi, dirlikleri de kesildi. *Tekelü Çuha* (Çuka) Sultan *emirü'l-ümerâlıkta* Div Sultan'ın ortağı oldu. (931 = 1525)¹. Ertesi yıl *Şamlu* Abdi Beğ'in oğlu *Durmuş Han* *Herat*'da vefat etti ve yeri kardeşi *Hüseyin Han*'a verildi². *Ustacalu* beğlerinden bir kısmının dirliklerinin kesilmesi onları *Tekelüler* ile mücadeleye sevketti. Köpek Sultan, *Menteşe* Sultan, *Kılıç Han*, *Kürd* (Kürdi) Beğ (Şerefli obasından), *Korucu Baş* *Bedir Beğ* (Şerefli obasından), *Taki Beğ*³, *Çayan*'ın kardeşi *Kazuk* Sultan gibi *Ustacalu* beğleri toplanıp Div Sultan ve *Çuka* Sultan'ın üzerine yürüdüler. Bu sonuncular muhalefetten vazgeçmeleri için *Varsak Kasım* Halife'yi gönderdiler ise de uzlaşma olmadı ve iki taraf *Sultaniye* yöresindeki *Seksen Çift*⁴ mevkiinde karşılaştılar. Vukubulan şiddetli bir çarpışmada *Tekelü*'den *Burun* Sultan ve *Karaca* Sultan öldüler ise de *Ustacalular* yenilerek (4 Şaban 932 = 16 Mayıs 1526 =

¹ ŞT, s. 2-6; GAF, s. 282-283; HR, s. 187-189; ŞH, s. 169.

² ŞT, s. 3; GAF, s. 283; HR, s. 189. *Mübârizüddin* *Abdi Beğ*'in oğlu olan *Hüseyin Han* aynı zamanda *Tahmasb*'in halası oğlu idi. *Şah İsmail* kızkardeşlerinden birini *Ustacalu* *Muhammed*'e diğerini de *Şamlu* *Abdi Beğ*'e vermişti. Diğer biri de *Ustacalu* *Muhammed*'in kardeşi *Karaca Han*'ın nikâhında idi. *Karaca Han*'ın oğlu *Abdullah Han*'ın bu kadından doğduğu anlaşılıyor. HR (s. 189) *Hüseyin Han*'ın *Durmuş Han*'ın yeğeni olduğunu söylüyor ki, doğru değildir.

³ ŞH (s. 6) : آق بيك تمشلو برادر زاده سا رو پيره قورجى باشى. سابق.
Fakat bu adda bir *Ustacalu* obasına bir daha rastgelinemiyor.

⁴ ŞT, s. 6). Bu در مقام هشتاد جفت که ترکان سکسنجک (سکسن جفت) گویند. Bu ada XIV. yüzyılda bile rastgelineyor (F. Sümer, *Azerbaycan'ın Türkleşmesine* Umumî bir bakış, *Belleten*, XX, s. 443). ŞH'da da (s. 171) öyle : سکسنجک

İt yılı) *Gilân*'daki *Reşt* hâkimine sığındılar. Bu yenilgiye rağmen⁵ *Ustacalular* *Reşt* hâkiminden yardım alarak yeniden harekete geçtiler. Bu defa, yukarıda adı geçen beğlere *Karaca Han* oğlu *Abdullah Han*, *Kirman* hâkimi *Sofu Oğlu Ahmed* Sultan da katılarak bütün *Ustacalular* bir araya geldiler; fakat yapılan savaşta ağır mağlubiyete uğrayıp yine çoğu *Gilân*'a sığındılar. Ertesi yıl *Ustacalu* beğleri *Gilân*'dan çıkıp *Erdebil*'e geldiler. *Şehrin* valisi *Rumlu Bâdîncân* (Patlıcan) Sultan çok yaşlı olmasına rağmen, *Rumlu* *Aygut Beğ* ve *Çepni* *Maksud Beğ*'i yanına alarak *Ustacalular*'ın karşısına çıktı ise de yapılan çarpışmada öldürüldü⁶. Âsi emirler bu galebeden sonra Div Sultan'ın *Sa'd Çukuru*'ndaki ordasını (aile ve oymağının bulunduğu yer) çapmak için o tarafa yöneldiler. Fakat *Nahçıvan* yöresindeki *Şurûr* denilen yerde Div Sultan ve *Çuka* Sultan onlara yetiştiler. İki taraf arasında yapılan bu üçüncü çarpışmada *Ustacalular* yiğitlik göstermekle beraber yine yenildiler. *Hattâ*, *Köpek* Sultan, *Taceddin Beğ* ve *Derviş Beğ* savaş meydanında kaldılar. Diğerleri de yine *Gilân*'a kaçtılar (933 = 1527)⁷. Bu sonuncu savaş *Ustacalular*'ın gücünü kırdı. Bunda en büyük rolü *Tekelüler* oynadılar. *Rumlu*'dan başka diğer oymaklar hemen hemen bu mücadeleye seyirci kalmışlardı. Aynı yılda *Tekelü* *Ahi* Sultan ve *Şamlu* *Demiri* Sultan *Bistam* önünde *Özbek* *Ubeyd Han* tarafından öldürüldüler. Ertesi yıl Div Sultan'ı öldürerek *Tekelüler* iktidarın mutlak hâkimi oldular. *Çuha* Sultan *emirü'l-ümerâlıkta* rakipsiz kaldı. *Çuha* Sultan boşalan mühim mevkilere *Tekelüleri* getirmeğe başladı. *Herat* valiliği hükümdarın kardeşlerinden *Behram Mirza*'ya verilmiş, fakat lalâhına *Tekelü* *Gazi Han* getirilmişti. *Bağdad*, buraya tağallub etmiş olan *Nohud* Sultan'ın öldürülmesi üzerine hanlık rütbesi ile *Kazvin* valisi *Şerefeddin Oğlu* *Muhammed* Sultan'a verildi. *Tekelü* *Ulama* da emirliğe yükseltildi. *Ulama* *Teke* sipahilerinden idi. Kendisine yiğitliğinden dolayı «*Yavuz Oğlan*» deniliyordu; *Şah*

⁵ ŞT, s. 6; GAF, s. 283 (bundan sonra görüleceği gibi, hâdiselerin zikrinde her iki eserde de bir muvazilik var); HKH; HR, s. 191-194.

⁶ ŞT, s. 6-7; HKH; GAF, s. 283; HR, s. 198-199; Fi, 26^b.

⁷ ŞT, s. 9; HKH; GAF, s. 283-284; HR, s. 199-200; Fi, 27^{a-b}; ŞH, s. 172.

K u l u ayaklanmasına katılmış ve onbeş bin *Tekelü* arasında *İran*'a gelmişti. Şah İsmail devrinde ilk önce *yasavul* (yani, teşrifatçı), sonra da *eşik ağası başı* olmuştu. Çuha Sultan'ın *emirü'l-ümeralığı* esnasında emirliğe yükselmiş, çok geçmeden de büyük emirler arasına dahil olmuştur. Fakat *Tekelüler*'in, *beğler-beğilik* başta olmak üzere, en yüksek mevkileri ellerine geçirerek devlete hâkim olmalarının diğer *kızılbaş* boylarında kıskançlık yaratması ve fiili bir tepki ile karşılanması beklenirdi. Nitekim de öyle oldu. Her halde bu sırada onsekiz yaşında bulunan ve iktidarı eline almak isteyen hükümdar *Tahmasb*'in tasvibi veya teşviki ile eski *Herat* valisi *Şamlu Hüseyin Han*, Çuha Sultan'ı devirmek üzere adamları ile beraber *Kazvin*'de onun otağına hücum etti. Yanında ancak bir kaç kişi bulunan *Emirü'l-ümera*, Şah'ın bulunduğu yere kaçtı; orada *Şamlular* ile anlaşmış bulunan keşikçi *Zû'l-kadr* korucularından (belki de Şah'ın gizli buyruğu ile) biri tarafından öldürüldü (3 Zilkade 937 = 18 Haziran 1531 = Tavuşgan yılı)⁸. Çuha Sultan *Gilân*'da bulunan *Menteşe* Sultan, *Bedir Han*, *Hamza Sultan* gibi *Ustacalu* emirlerinin ülkeye dönmelerini temin etmiş ve onlara dirlikler vermişti. Çuha Sultan'ın ölümünü haber alan *Tekelüler*'in bir kısmı sür'atle *Kazvin*'e gelerek *Şamlular*'ı mağlup ve *Hüseyin Han*'ı firara mecbur ettiler. *Tekelüler* bu vuruşmada, *Şamlu*'dan, aralarında beğler de olmak üzere; bir çoklarını öldürdüler. *Emirü'l-ümeralığa* Çuha Sultan'ın oğlu *Şah Kubad* geçirildi ise de hâdise yatışmamış ve bilhassa daha fazla alevlenmişti. Her halde yine *Tahmasb*'in muvafakatı veya teşviki ile *Ustacalu*, *Zû'l-kadr* (Dulkadır), *Afşar* ve *Rumlular* birleşerek *Tekelüler*'e cephe aldılar. İki taraf arasında savaş başladı. *Tahmasb* bu defa açıkça *Tekelüler*'in hasımları tarafını tuttu ve onların öldürülmelerini emretti. Bilhassa *Korucu Başı Tekelü Perwane* *Beğ*'in öldürülmesi, *Tekelüler*'in yenilmesinde mühim bir âmil oldu. *Mühürdar Tekelü İbrahim Hâlif*e ile bir çok *Tekelü* beğzadeleri öldürüldüler. Diğerleri *Bağdad* valisi *Şerefeddin Oğlu Muhammad Han*'ın yanına kaçtılar ise de ondan ümit ettikleri desteği göremediler. Hattâ *Şerefeddin Oğlu*, kendisini himaye ederek *Bağdad* valiliğine kadar yükselten Çuha Sul-

⁸ ŞT, s. 14; HKH; GAF, s. 285; HR, s. 235.

tahmasb'in oğlunu ve *Kudurmuş Sultana*'nı öldürterek başlarını *Tahmasb*'a gönderdi ve bu suretle mevkiini muhafaza etti⁹. Fakat *Tekelü Ula*ma *Sultana*, oymağına reva görülen bu kanlı hareketi hazmedemedi, öç almak için harekete geçti. Gerçekten *Tekelüler* büyük bir felâkete uğramışlardı; o derecedeki bu felâket ve *Ula*ma'nın *Osmanlı*la r'a sığınmasından sonra ikinci derecedeki oymaklardan biri durumuna düştüler.

*Tekelü Ula*ma 938'de (1531-1532 = Luy yılı) *Tahmasb*'in *Horasan*'a gitmesinden faydalanarak *Azerbaycan*'da Şah'a karşı ayaklandı. O, oymakdaşlarına karşı yapılan kanlı hareketin her ne bahasına olursa olsun öcünü almak istiyordu.

Şah *Tahmasb*'a göre, *Ula*ma, başına mümkün olduğu kadar çok adam toplamak için "ilhad ve zındıklık,, ile tanınmış ve hattâ karılarını birbirlerinden esirgemiyen *Sarulular*'ı bile taraftarlarına arasına dahil etmişti. *Tahmasb*'in bahsettiği bu *Sarulular* hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz¹⁰. *Ula*ma, etrafına Şah ile mücadele edebilecek derecede kuvvet toplayamamıştı. Bu sebeple üzerine gönderilen askere karşı koyamıyarak *Van*'a, oradan da *İstanbul*'a gitti; *Tahmasb*'in haklı olarak söylediği gibi¹¹, *Kanun-*

⁹ Bu hâdise için «âfet-i Tekelü» (937 = 1531) tarihi düşürüldü (ŞT, s. 15; GAF, s. 285 - 286); HKH; HR, s. 236.

¹⁰ وبه بعضی از مردم سارلو که بالحد و زندقه معروفند و از غایت وقاحت و اباحت مناکیح خود را از یکدیگر دریغ نمیدارند...

(ŞT, s. 17). *Tahmasb* diğer bir yerde *Sarulular*'ı *Tekelüler*'e mensup olarak gösteriyor (s. 33). Fakat bu, *Sarulular*'ın *Ula*ma'nın buyruğuna girmeleri ile alakalı olabilir. HKH de (44 a), *Çaldıran* savaşına katılan Şah İsmail'in en muteber devlet erkânından *Mîr Abdülbağ*'ın muharebe meydanından kaçarken *Sarulular* tarafından öldürüldüğünün rivayet edildiği yazılıyor. *Kara-Koyunlular* zamanında, *Kara-Yusuf* devrinde, *Şehri Zor* emiri *Muhammad Saru* adlı bir emir vardı ki (*Kara-Koyunlular*, s. 71, 82, 93) *Sarulular*'ın adlarını bu beğden almış olmaları pek muhtemeldir. Yani *Tahmasb*'in bahsettiği *Azerbaycan*'daki bu *Sarulular*, *Şehri Zor* bölgesindeki *Sarulular*'ın bir kolu olabilir. Çünkü biz XVII. yüzyılda *Şehri Zor* bölgesinde *Sarulular*'ın yaşadıklarını biliyoruz (*Mühimme defteri*, Başbakanlık Arşivi, I, hüküm numaraları, 740, 1126, 1128). *Azerbaycan*'daki *Sarulular*'ın adlarını, devletin kuruluşuna katılan *Tekelü mühürdar Saru Ali*'den almış olmaları pek az muhtemeldir. Bu takdirden kendilerine *Saru Alilü* denmesi beklenirdi.

¹¹ چون حضرت خواندگار از سخن ابراهیم پاشا تجاوز نیکرد و اگر يك سخن آورد ميشد البته دیگری درجه قبول می افتاد (ŞT, s. 17 - 18).

nî Süleyman'ın, bir dediğini iki etmiyen Vezir-i Âzam İbrahim Paşa'ya tesir ederek meşhur *Irakeyn seferinin* açılmasına sebep oldu. Ulama, İbrahim Paşa'yı *Şark seferine* teşvik ederken *Kızılbaş* beğlerinden bir çoğunun kendisi ile müttefik olduğunu söylemişti. İbrahim Paşa buyruğunda kalabalık bir ordu olduğu halde *Tebriz'e* geldi (941 = 1534). *Tebriz'de* bir kale yapıldı ve *Âzerbaycan* imparatorluk topraklarına katılarak bir eyâlet halinde teşkilâtlandırıldı. Ulama Paşa beğlerbeğliğe tayin edildi. Ulama Paşa'nın kardeşi Veli Beğ'e *Nahçıvan* sancağı ve yine *Tekelü'den* Veli Ca'na *Merağa, Erdebil, Serâv* (Serâb) ve *Mişkin* şehirlerinden meydana getirilen sancak ise Ali Beğ'e verildi. Hattâ *Acem Irakı* yörelerine bile nazari olarak tayinler yapıldı. Bu yöreler Ak-Koyunlu hânedânı mensupları ile beğlerine verildi¹². Ancak İbrahim Paşa'ya, beklenildiği gibi, *Kızılbaş* emirlerinden katılmalar olmadı. Kanunî'ye gelince O, 940 Zilkadesinde (Haziran 1534) *İstanbul'dan* hareket etti. Ağustos ayında *Tercan'a* varıldığında soğuklar çıkmış dağlara kar yağmıştı. Eylül sonlarından *Tebriz'e* giren Kanunî buraya 117 günde ulaşmıştı¹³. Tahmasb'a gelince, İbrahim Paşa'nın *Âzerbaycan'a* girdiğini duyunca kardeşi Sâm Mirzayı *Şamlu Demiri Han'ın* oğlu Ağzı Var Sultan ile *Herat'ta* bırakarak *Irak-ı Acem'e* yöneldi. Kendisinden önce de *Korucu Baş* Muhammed Halife ve büyük emirlerden *Ustacalu Menteşe Sultanı* yola çıkarmıştı. İbrahim Paşa'nın Osmanlı'ya meyli olduğunu sanıp mektup gönderdiği¹⁴ *Menteşe Sultan*, işte bu *Ustacalu Menteşe Sultanı'dır*.

Osmanlı ordusu *Kızıl Özen'i* geçerek *Acem Irakı* toprağına girdi. Ağır ordu ıssız, harap, halkı *Kızılbaşlar* tarafından göçürülmüş olan bir arazide güçlükler çekerek, fakat azimle yol alıyordu. İlhanlılar'dan *Ulcaytu Muhammed Hüdabend* e'nin yaptırdığı *Sultaniye* şehrine gelindiğinde kar yağmağa başladı. Burada Tahmasb'ın emirlerinden *Zû'l-kadr* (Dulkadir)

¹² M. T. Gökbilgin, *Arz ve raporlarına göre İbrahim Paşa'nın Irakeyn seferi'ndeki ilk tedbirleri ve fütuhâtı*, Belleten, XXI, s. 473 - 475.

¹³ FB (Ruznâme), s. 587 - 588.

¹⁴ Gökbilgin, aynı makale, s. 477.

Oğlu Muhammed Han, Kaya Sultan ve Tekelü Burun Sultan'ın oğlu Hüseyin Sultan, üç bine yakın asker ile, Osmanlı hizmetine girdiler¹⁵. Savaşa davet mektubuna verdiği cevapta Hünkârın ordusunun onda biri kadar olan askeri ile muharebeye girişmenin akıllıca bir hareket olmadığını bildiren Tahmasb, *Ebher'e* doğru çekildi¹⁶. Diğer taraftan kar kesilmeksizin devam ediyordu. Bütün bunlara rağmen yürüyüşe devam edildi. Bunda gözetilen gaye Tahmasb'ı çok daha müşkül bir duruma sokmak idi. *Ebher'e* gelindiğinde güz ortasında nâdir görülecek derecede çok kar yağmıştı. İâşe sıkıntısı çekilmeğe başladı. *Ebher'den* bir konak ilerlendikten sonra *Bağdad'a* gidilmesine karar verildi. Her halde *Reyy'de* kışlanılmağa cesaret edilemedi. Halbuki bu sırada Tahmasb'ın yanında az bir kuvvet bulunduğu biliniyordu. Bu sebeble *Reyy'de* kışlanılmasının düşünülmemesi, ordunun tamamen iâşesiz kalması endişesi ile ilgili olsa gerektir. Kar yağmakta devam ediyordu. Dondurucu bir soğuk başlamıştı¹⁷. Gerçekten görülmemiş bir müşkilât çekilmekte olduğu halde ordudaki inzibat her türlü takdirin üstünde idi. *Bağdad'a* varılincaya kadar bu meşakkat devam etti. Hattâ *Nişancı Seydi Beğ* zahire tedarikinde çektiği ızdıraptan dolayı *Dinever'den* iki konak ileride vefat etti¹⁸. Osmanlı ordusunun *Irakeyn* (İki Irak) *Sefer* i'nin şüphesiz sadece kendi tarihinde değil dünya ordularının tarihinde de müstesna bir yeri vardır. Gerçekten bu, pek muhteşem bir yürüyüş idi. *Erzurum'dan Dinever* yöresine kadar geçilen yerlerde ağaç yüzü görülmemiş, harap, ıssız, ârızalı yerlerden geçilmiştir¹⁹. *Bağdad'a İstanbul'dan* 123 konakta ve altı aydan fazla (180 veya 183 gün) bir zamanda gelindi (24 Cumadelulâ 941 = 1 Aralık 1534)²⁰.

¹⁵ FB (Ruznâme), s. 588; ŞT, s. 28; GAF, s. 288; HR, s. 249; FI, 76b; ŞH, s. 182.

¹⁶ ŞT, s. 29.

¹⁷ ŞT, s. 32; FB (Ruznâme), s. 587 - 588; GAF, s. 288.

¹⁸ FB (Ruznâme), s. 590.

¹⁹ «Yevmü'l-isneyn fi 3 minhu Jemekân çayı (ژمکان چایی) konağına, ziyade sa'b yerlerdir. İnişli, yokuşlu, bataklı, derbend geçilüb meşakkatler çekülüb hayli davar kaldı, ana - baba günü oldu ve nişancı Seydi Beğ zahire zahmetinden fevt oldu. Bağdad'a iletüp İmam-ı 'Âzam yanına defnolunmak buyuruldu. Erzenirrûmdan bu konağa gelince ağaç cinsinden asla nesne bulunmayub bu konak (da) mişe ve sakız ağacı vâfir idi» (FB, Rûznâme, s. 590).

²⁰ FB, (Rûznâme), s. 592.

Tekelü Şerefeddin Oğlu Muhammed Han 935 (1528-29) denberi *Bağdad* valisi bulunuyordu. Buyruğundaki *Tekelüler*'den mühim bir kısmının *Osmanlı*'ya itaat etmek için kendisine muhalefet ettiklerini görünce, Şah'tan aldığı emir üzerine şehri bırakıp *Basra* tarafına kaçtı. Şehirde kalan *Tekelüler* *Osmanlı* hizmetine alınıp ileri gelenlerinden üç emire (Koca Veli, Budak Beğ ve diğer biri) sancak beğliği verildi²¹. Şu misallerin gösterdiği gibi oymak taassubu ve menfaatler, bir çok ahvalde, mezhep duygusunun üstüne çıkabiliyor, bir peygamber hattâ *Allah* gibi itaat gösterilen Şah'a muhalefet ve hattâ hiyanet ediliyordu. İleride bunlar gibi daha bir çok misaller görülecektir.

Tahmasb'a gelince, o ilk büyük tehlikeyi atlattığından dolayı şüphesiz sevinçli idi²². *Safevî* hükümdarı hasmının «*Hazret-i Hundkâr*» (yani Kanuni) olmadığını ve bundan dolayı *Muhammed Han*'a emir vererek *Bağdad*'ı tahliye ettirdiğini söylüyor ve «*benim hasmım Ulama*» dır diyordu²³. Bu esnada *Tahmasb* kendisini küçümsediğine zâhib olduğu veya sadâkatından şüphe ettiği beğlerbeğisi, aynı zamanda halasının oğlu *Şamlu Hüseyin Han*'ı öldürttü. Bunun üzerine ileri gelen emirlerden *Tekelü Gazî Han* birkaç adamı ile *Tebriz*'e kaçtı²⁴. Böylece *Tekelü* büyüklerinden Şah'a sâdık yalnız eski *Bağdad* valisi *Şerefeddin Oğlu* kalmış, diğerleri *Osmanlı* tarafına geçmişti. *Gazî Han*, *Ulam*'a Şah'ın üzerine geleceğini haber verdiğinden birlikte *Tebriz*'i terkedip *Van*'a gittiler. *Tahmasb* *Van*'ı kuşattı ise de alamadı²⁵. *Ulam* *Paş*'nın devamlı olarak yardıma gelinmesi ricasında bulunması üzerine Nisan başında *Bağdad*'dan hareket edildi ve 91 günde *Tebriz*'e varıldı. Burada bir müddet dinlenildikten sonra tekrar *Irak*'a yönelinerek *Derguzin*'e²⁶

²¹ FB (Rûznâme), s. 592.

²² Tahmasb bu sıkıntılı günlerinde bizzat su türkçe beyti söylemişti :

«*Hakkdur cihanda mededgâr olanî*

Kulusına yaman günde gâmhâr olanî» (ŞT, s. 32).

²³ ŞT, s. 33.

²⁴ ŞT, s. 33 - 34, 37 (metinde umumiyetle : قاضی خان ; GAF (s. 289), HR (s. 249, 250), ŞH (s. 178) ve FI (108^a) de : غازی خان

²⁵ ŞT, s. 34 - 35; GAF, s. 289; HR, s. 250 - 252.

²⁶ *Derguzin*, Hemedan'ın kuzeyinde tarihî bir kasabadır (G. L. S t r a n g e, *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1950, s. 196, 228).

gelindi. Bu yürüyüş esnasında dellallar vasıtasıyla Pâdişah'ın *Sâmirz*'a'yı (*Tahmasb*'ın kardeşi) oğul edinip, *Kızıl Özen*'den ötesini ona verdiği ilân edildi. Bunu duyan *Tahmasb* : «ben *Dulkadır Oğlu*'nu oğul edindim de ne çıktı» dedi. *Derguzin*'den dönüldü²⁷ (941 = 1535).

Irakeyn seferi *Safevî* devletinin varlığına son verilemeyeceğini açıkça ortaya koymuştu. Bunda en mühim âmil, şüphesiz, coğrafî şartlardır. Ağır silâhlar ile mücehhez, mühimmatı, azığı ve eşyası deve katarları ile taşınan, yayası olan bir ordu *Âzerbaycan*'a vardığında yaz mevsimi sona ermek üzere bulunuyordu. Esasen harab olan bu memleketin, halkı da *Kızılbaşlar* tarafından göçürülüyor veya dağıtılıyor, ot dahil, faydalanılacak ne varsa yakılıb yıkılıyordu. Böylece ağır ordunun iaşesi'ni sağlamak imkânsız denilebilecek bir duruma geliyordu.

Tahmasb, *Osmanlı* ordusunu ancak mahsulü telef etmek, otlakları yakmak, kuyuları doldurmak ve buna benzer tedbirler ile harekâttan alkoymanın mümkün olabileceğini ve bunlardan başka bir çare olmadığını açıkça söylüyor ve bu tedbirler alındığı takdirde *Osmanlı* ordusunun pek az bir zaman için *İran*'da kalabileceğini ifade ediyordu²⁸. Görüldüğü gibi, *Safevî* devleti tamamen *Türk* oymakları tarafından kurulduğu ve yalnız onlara dayandığı için, ordusu da eski *Türk* ve *Moğol* orduları gibi hafif atlı birliklerden (koşun) müteşekkil olup, son derecede hareket kabiliyetine sahip idi. Böyle bir ordu için bir bölgeden diğerine gitmek

حضرت خواندگار تا درجین آمد چون مقدمات را بنوع دیگر دید و لشکرش از آب و آذوقه و علیق دواب عاجز و زبون می شدند از آنجا باز گشت (ŞT, s. 37)

FB (Ruznâme), s. 593-596; GAF, s. 289 - 290; HR, s. 256 - 260.

و بارها من گفته ام در حضور امرا که لشکر روم بمثابة مرض آتشکند که اگر در ابتدای طنین خواهی علاج کنی مریض را میکشد و اگر ملاحظه آن نمی کنی بد است پس در ملاحظه باید بود تا مدتی که کامرانی خود بکنند بعد از آن باندک وسیله علاج شان میشود و ایشان را سوای قلت آذوقه بطریق دیگر چسان عاجز و زبون میتوان کرد

«Emirlere de'alarca söylediğim gibi, Osmanlı ordusu ateşli hastalık gibidir. Ateşi yükseldiği anda ilaç verirsen hasta ölür. Fakat onu düşünmez isen bu da fenadır. Bunun için, bir müddet onu kendi haline bırakacaksın. Bunu müteakip az bir şey kâfi gelir. Onlar, azık sıkıntısından başka nasıl âciz ve zayıf bir duruma düşürülebilir!» (ŞT, s. 52. 51. sahifeye de bakınız).

ve yiyecek tedarik etmek o kadar mühim bir mesele teşkil etmiyordu. Bu ordu daha ziyade akın ve baskınlarda büyük başarılar gösteriyordu. Bu husus bu kadar açık bir gerçek olduğu halde Tahmasb'ın, daima hürmetkâr bir tavır takınarak her fırsatta yaptığı barış tekliflerini reddeden Kanunî'nin 1548 de tekrar İran seferine çıkması, herhalde hayretle karşılanabilir. Tahmasb akılcıca bir hareketle, eskisi gibi, saf düzeninde savaşmayı kabul etmedi. «Hazret-i Hündkâr»'ın çok geçmeden ülkesine dönmek mecburiyetinde kalacağını pek iyi biliyordu. Kanunî'nin ise ümitleri boşuna çıkmış, beraberinde bulunan Tahmasb'ın kardeşi Elkas Mirza'nın katına Kızılbaş emirlerinden hiç biri gelmemiş, bilâkis adamlarından bir çoğu Tahmasb'ın yanına gitmişti. Tebriz'de ancak dört gün kalabilen Osmanlı hükümdarı dönüşte Van'ı kuşatarak muhafızı Çepni Şah Ali'yi teslim olmağa mecbur bıraktı. Van'ın düşmesi Safevî hükümdarını ağlatacak derecede müteessir etti²⁹. Tahmasb her halde bu teessürün sâiki ile oğlu İsmail Mirza'ya mühim bir kuvvet vererek onu Kars kalesinin tamiri ile meşgul Osmanlı kuvvetini dağıtmaya memur etti. İsmail Mirza bu kuvveti dağıttıktan sonra Erzurum bölgesinde babası ile birleşti. Tahmasb daha önce Erciş ve Ahlat bölgesini yağmalamış, yakıp yıkmıştı. Erzurum, Erzincan, Bayburt şehir ve yöreleri Tahmasb tarafından görülmemiş bir şekilde yağma ve tahrip edildi. Bizzat Tahmasb'ın itiraf ettiğine göre³⁰ tahribattan sadece câmi ve mescidler masun kalmıştı. Bu yağma ve tahribat Trabzon bölgesine kadar uzanmış, o bölgede yaşayan Kızılbaş Çepniler'in bir kısmı mezhepdaşlarına yardımda bulunduktan sonra onlar ile beraber İran'a göçmüşlerdi³¹. Gerçekten Tahmasb izlerini uzun bir zaman devam ettiren, dehşet verici bir yağma ve tahribat yapmıştı. Bu tahribat neticesinde, Tahmasb'ın emrine rağmen

²⁹ گفتند شاه قلی سلطان چکنی (جینی) قلمه را سپرده ازین جهت بغایت ملول و آزرده خاطر شدم که سایه سار قیا (سارو قیا : تمام آذربایجان را در پناه خود داشت یکستون آذربایجان افتاد (ŞT, s. 56).
³⁰ (علی سلطان حسینى) yazılmıştır. ŞH da (s. 199) yanlış olarak (حسینی) yanlış olarak yazılmıştır.
³¹ Oğuzlar, s. 332.

Kars, Erzurum, Bayburt, Erzincan, Ahlat, Âdilceviz ve Erciş'te medrese, türbe, zâviye, kervansaray, câmi gibi san'at değerini haiz bir çok eserlerin yok edildiği, veya hasara uğratılmış olması, muhtemeldir. Tahmasb'ın bu yağma ve tahrip akınlarından gayesi, kendi sözlere göre, Doğu Anadolu'yu oturulması ve geçilmesi imkânsız bir bölge haline getirerek Osmanlıların İran'a yapacakları seferlere mâni olmak idi. Buralarda Osmanlı idaresinin kuvvetli bir şekilde yerleşmesi ile İran daimî bir tehdit ve tehlike karşısında bulunacak idi. Şah Tahmasb şüphesiz bu görüşünde tamamiyle haklı idi. Kanunî'nin 1548 yılındaki ikinci seferinden sonra, başta Van olmak üzere göl çevresindeki Erciş, Adilceviz ve Ahlat ile diğer kaleler kesin bir şekilde Osmanlı idaresine girmiş ve buralara merkezden beğlerbeği ve sancak beğleri tayin edilmişti. Safevî hükümdarı yukarıda ifade edilmiş olan gayesi ile ilgili olarak 959-961 (1551-1554) yılları arasında Erciş ve Âdilceviz, Bargiri, Ahlat kalelerini alarak Muş'a kadar olan yerleri yağma ve tahrip ettiği gibi, oğlu İsmail Mirza da Erzurum beğlerbeğisi İskender Paş'a'yı yenip orada ve Pasin ovasında aynı şeyi yaptı³². Mamafih bu yağma ve tahrip akınlarının bir gayesinin de Osmanlı hükümdarını barış yapmağa zorlamak olduğu muhakkaktır. Çünkü Safevî hükümdarı yıllardanberi «Hazret-i Hündkâr» ile barış yapmanın özlemi içinde bulunuyordu. Bunun kendisi ve devleti için maddî olduğu kadar manevî bir değeri de vardı. Barış yapıldığı takdirde Safevî devleti varlığını tehdit eden büyük tehlikeden kurtulacağı gibi, dünyanın en kuvvetli devleti tarafından da tanınmış olacaktı.

Tahmasb'ın bu son yağma ve tahrip akınını haber alan Kanunî üçüncü defa olarak Şark seferi'ne çıktı (961 = 1554-1555). Tahmasb, mutadî üzere, Osmanlı ordusunun geçeceği yerleri yakıp yıktıktan ve halkını dağıtarak saklanmalarını emrettikten sonra çekildi. Kanunî, Tahmasb'ın ülkesinde misilleme olarak Sa'd Çukuru (başlıca Erivan bölgesi), Karabağ ve Nahçıvan bölgelerini vurdurdu. Fakat Osmanlı hükümdarı tahribedilmiş ve yakılmış arazide daha fazla ilerlemeyi uygun bulmayarak Erzurum'a döndü. Tahmasb Kanunî'nin bu defa barışa yanaşacağını kuvvetle tahmin ederek bir elçi gönderdi; Hü-

³² ŞT, s. 56, 77.

kâ r'ın *Amasya*'da kışlayarak gelecek yaz *Tebriz*, *Safevî* şeyhlerinin ve Şah İsmail'in türbelerinin bulunduğu *Erdebil* şehrini de tahrip edeceğini öğrenmesi barış yapmak hususundaki arzusunu kuvevtlendirmişti. En sonunda mühim bir güçlük çıkmadan *Amasya*'da barış andlaşması imzalandı (962 Receb = Mayıs 1555). Bu andlaşmaya göre *Şehrizer* eyaleti, Van Gölü çevresi *Osmanlı* r'ında kalıyor ve kuzey'de *Arpaçay* sınırı teşkil ediyordu. *Amasya* barışı *Tahmasb* için gerçekten büyük bir başarı idi. *Tahmasb* bu barış ile *İslâm* Âleminin en kudretli devletine *Şiî* *Safevî* devletinin varlığını kabul ettirmişti. Diğer taraftan bu andlaşma *Osmanlı* r'a bu devleti ortadan kaldırmak görüşüne son verdimişti. *Tahmasb* bu başarıyı elde etmekle gerçekten dirayetli bir hükümdar olduğunu gösterdi.

En yakınları arasında bile *Tahmasb*'ın bu dirayetini göremeyenler veya ondan şüphe edenler vardı. Yumuşak mizacı, oldukça sade bir hayat geçirmesi, kibirli ve gururlu görünmemesi, gerçekçiliği (istişareye değer veriyor, işlerinde kızına bile danışıyordu) birçoklarını onun şahsiyeti hakkında yanlış hükümlere sevk etmişti. *Venedik* elçisinin onun harbi sevmemesini tenkid etmesi³³ isabetli bir görüş değildir. Çünkü *Safevî* devletinin askerî gücü ve *İran*'ın iktisadî durumu göze alınırsa ikinci bir *Çaldıran*, şüphesiz, devletin yıkılmasına sebep olabilirdi. Buna karşılık *Tahmasb* *İran*'da *Safevî* hâkimiyetini kuvvetlendirmiş, mahallî hânedanları ortadan kaldırarak *Şirvan*, *Gilân* ve *Kandahar*'ı doğrudan doğruya ülkesine katmıştı. *Tahmasb* *Osmanlı* devletinin kudretini ve geniş imkânlarını gayet iyi bir şekilde takdir ediyor ve bunu emirlere ve diğer devlet erkânına açıkça söylüyordu. *Tahmasb* içkiden hoşlanmıyordu. Bu yüzden bozahaneleri bile kapattırmıştı. Kendisini âdil, dindar ve halka karşı şefkatli bir hükümdar olarak göstermeğe ehemmiyet veren *Tahmasb*, damga resmini de kaldırttı. Mamafih davranışlarında gördüğü rüyaların yorumu mühim bir âmil oluyordu. Ölümü esnasında ülkesinin birçok yerlerinde vergiler yedi ve hattâ dokuz yıldanberi tahsil edilmemişti. Hayatının sonlarına doğru sarayına kapanarak devlet işlerini emirlere bırakmış ve bu, bir çok emir ve kadıların vazifelerini

³³ *Narrative of the most noble Vincentio D'Alessandri, A Narrative of Italian travels*, s. 216 - 217.

kötüye kullanmalarına yol açmıştı. Bu yüzden sarayının önünde toplanan şikâyetçileri uzaklaştırıyor «*memlekette kadılar var, bu şikâyetlerinizi onlara anlatın*» diyordu³⁴. *Tahmasb*'ın düşkün olduğu iki şey vardı ki, bunlardan biri para biriktirmek, diğeri de kadınlar ile eğlenmekti. Öldüğü zaman geride *Şerefnâme* müellifi Şeref Beğ'in tahrir ettiği muazzam bir servet bırakmıştı³⁵. Paraya olan hırslından korucularına 14 yıl maaş vermemişti. Karılarının çoğunu *Gürücü* ve *Çerkes* kadınları teşkil ediyordu ki, oğullarının ekserisi de bunlardan doğmuştur.

Tahmasb'ın barışçı, akıllı ve âdil siyaseti sayesinde *Amasya* andlaşmasından sonra *İran*'da ziraî ve iktisadî hayat canlanarak sür'atli bir gelişme göstermiştir. Bunun bir neticesi olarak da imar hareketleri başlamış, ülkenin nüfusu artmıştır. Babası İsmail'in silâh kuvveti ile uyguladığı *Şiî* mezhebi de onun zamanında halk arasında tamamen benimsenmiştir. *Tahmasb*'ın hayatı yakından tedkik edilir ise onun, âdil, akıllı ve halka karşı şefkatli olduğu hakkındaki Şeref Han'ın sözlerine katılabilir³⁶.

XVI. yüzyılın ikinci yarısı ile XVII. yüzyılın birinci yarısındaki Anadolu *Kızılbaş Türkleri*'nin dinî inançlarını ve bununla ilgili olarak siyasi gayelerini veya ülkülerini en açık bir şekilde, *Sivas*'lı Şâir Pîr Sultan Abdal ifade etmektedir. Pîr Sultan Abdal'ın şiirleri, vâkıaların da teyid ettiği gibi, *Anadolu Kızılbaşlarının* şahırlara nasıl kuvvetli bir şekilde bağlı olduklarını gösteriyor. *İran*'a göç ederek «*Güzelce şahırların*» hizmetinde bulunmak veya, hiç olmaz ise, hediyeler ile ziyaretlerine gitmek³⁷ ve nihayet *Anadolu*'nun bir gün

³⁴ Aynı eser, s. 216, 217.

³⁵ ŞH, s. 252; ondan naklen *Müneccimbaşı*, III, s. 199.

³⁶ ŞH, s. 251. *Rumlu Hasan Beğ* de (s. 489) halkın *Tahmasb* devrinde pek müreffeh bir hayat yaşadığını söyleyerek ŞH'ı teyid eder. Aynı müellif (gösterilen yer) korucuların 14 yıl ulûfe almadıkları halde şikâyet etmemelerini ona karşı duydukları sevgi ile izah etmektedir. Her halde bu mesele tedkik edilmeğe değer. *Tahmasb*'ın diğer bazı hususiyetleri için *Venedik* elçisinin raporuna bakınız (s. 211 - 229).

³⁷ «*Hızır Paşa bizi berdâr etmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim
Siyaset günleri gelip yetmeden
Açılın kapılar Şah'a gidelim.*»

şahların idaresi altına girdiğini görmek³⁸, onların siyasi ülkülerinin başlıca esaslarını teşkil eder. Bu ülkü onları yaşıyor ve bu uğurda her türlü meşakkata, ızdırab ve hattâ fedakârlığa seve seve katlanıyorlardı.

Gönül çıkmak ister Şah'ın köşküne
Can boyanmak ister Ali müşküne
Pirim Ali, oniki imam aşkına
Açılın kapılar Şah'a gidelim,

İlgün ilgin eser seher yelleri
Yâre selâm eylen Urum erleri
Bize peyik geldi Şah bülbülleri
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

Pîr Sultanım eydür, müriüvvetli Şah'ım
Yârem başverdi sızlar çiğergâhım
Arşa direk direk olmuşdur âhım
Açılın kapılar Şah'a gidelim.

(Pîr Sultan Abdal, hazırlayan : C. Ö z t e l l i, Milliyet yayınları, İstanbul, 1971, s. XIX.)

³⁸ Şu şiir buna en güzel bir misaldir :

«Ey benim sarı tanburam
Sen niçin böyle ağlarsın?
Derdim büyük, içim oyuk
Ben Şah'ım deyü ağlarım»

«Sefil aylarında sökün eyledim
Güzel Şah'ım seni görmeye geldim
Yüz sürüp de temennahın eyledim
Üstad divanına durmaya geldim»

Hak'dan inayet olursa
Şah Urum'a gele bir gün
Gazâda bu zülfikârı
Kâfirlere çala bir gün.

Hep devşire gele iller
Şah'a ola köle kullar
Urum'da ağlayan sefiller
Şâd ola da güle bir gün.

Çeke sancağı götüre
Şah İstanbula otura
Frenkten yesir getire
Horasan'a sala bir gün.

Amasya barışından önce de, Anadolu'dan İran'a toplu ve devamlı şekilde göçler olmuştur³⁹. Adıgeçen barış andlaşmasında iki taraf ülkelerinden diğerine sığınacakların iade edileceğine dâir bir madde bulunması, bu gibi göçleri önlemek maksadiyle Osmanlılar tarafından koydurulmuş olsa gerektir. Bu göçler yine eskisi gibi başlıca Rûm eyâleti (Sivas, Amasya Tokat bölgesi) ile Boz Ok sancığı, Dul-kadr ili ve Haleb Türkmenleri'nden yapılmakta idi. Bu göçlerin ana sebebi veya onlardan biri, evvelce belirtildiği gibi, gayri âdilâne bir icraatın uygulanmasıdır. Devşirme sisteminin gittikçe gelişmesini de bu ana sebebin içinde mütalâa edebiliriz. Gerçekten devşirme sisteminin XV. yüzyılın ikinci yarısından XVII. yüzyılın sonlarına kadar olan devirde en fazla gelişmiş olduğu malûmdur. Pâdişahın kulları, yâni devşirmeler, yalnız merkez kuvvetlerini teşkil etmekle kalmıyorlar, imparatorluğun bütün eyâlet ve sancak merkezleri ile kalelerinde de istihdam ediliyorlardı. Kul ve kul oğullarının ihtiyacı karşılayamadığı hallerde, Anadolu gençler (Rûm yiğitleri) de hizmete

Devşire beği paşayı
Zapteyleye dört köseyi
Hüsrev evde temaşayı
Âli divan kura bir gün».

(aynı eser, s. 133, 134, 137 - 138).

³⁹ Misal olarak V e n e d i k elçisi M e m b r e 'nin şu haberini kaydedelim : «Tam o gün (Ağustos 1539) Erzincan'dan Türkmen Ali adında biri sekizyüz ev ile Şah'a gelmişti. Altıyüz kadar da silâhlı bulunuyordu. Şah'ın etrafında «Allah, Allah» diye bağıyorlardı. Şah da onları teker teker kabule başladı. Her içeri giren onun ayağını öpüyordu. Şah da onlara tâc (?) veriyordu. Müridler de hediyelerini sunuyorlar. Şah onları memleketin üç kısmına dağıttı: Horasan, Şirvan, Aras. Anadolu'dan yani Adana'dan bir adam geldi. Getirdiği hediyelere karşılık Şah'tan bir mendil almak istemiş. Mendili alan Türk ellerini havaya kaldırıp Allah'a hamdetti, sonra başını yere koyup «Şah, Şah» dedi. Çok memnun olarak ayrıldı. Bunun ne olduğunu sordum; teberrük (hediye) olduğunu söylediler. Türk'ün babası evde hasta yatarken rüyasında Şah'ı görmüş, iyileşmesi için o mendili elde etmek istemiş. Böyle gizli olarak her sene çok kimse ziyarete gelmektedir (M i c h e l l e M e m b r e : *Relazione di Persia*, 1542, Belleten, XXXVI, s. 112, tanıtın M. H. Ş â k i r o ğ l u). D u l k a d ı r l ı beğliğine son verilmesi üzerine Ali Beğ oğlu V e l e d H a n kalabalık bir topluluk ile Ş a h İ s m a i l'in katına geldi (928 = 1522). Bu topluluğun bir bölümü Şah'ın mülâzemetinde kaldı; bir bölümü Fars'daki eldaşlarının yanına gönderildi; bir kısmı da Herat valisi D u r m u ş H a n'ın hizmetine verildi (AT, 299^a — 300). V e l e d H a n'ın âki-beti hakkında bir kayda rastgelenemedi.

alınmakta idiler. Bu gibi fevkalâde haller dışında *Türkler*'in çiftçilik, esnafılık, zanaatkârlık gibi mesleklerini bırakıp — medrese tahsili müstesna — başka işlere girmeleri şiddetli bir şekilde yasaklanmıştı. Bir fırsatını bulup girmiş olanlar da bu işlerden alınıp eski mesleklerine iade ediliyorlardı. Pek eski ve köklü siyasi ve askerî geleneklere sahip olan *Türkler*'in *raiyyet* hayatından (yâni babadan oğula yahut ebediyyen idare edilenler durumuna getirilmekten) hoşlanmadıkları açık bir vâkiadır. Raiyyet hayatına mahkûm edilen *Türkler*'in bir de âdilâne şekilde idare edilmemeleri ciddi ayaklanmalara sebep olmaktadır. Bu tür hareketleri tarihimizin hemen her devrinde görmek mümkündür. Bu hareketler ile saltanat mücadeleleri Türk tarihinin en buhranlı devirlerini teşkil etmişlerdir.

S a f e v î devletine gelince, bu devletin *Anadolu Türk* oymakları tarafından kurulduğu ve onlara dayandığı yukarıda görülmüştü. S a f e v î askerî sisteminin bu hususiyeti *Anadolu*'dan yalnız Şîî *Türkler*'in değil *Sünnî* Türk oymaklarının da *İran*'a gitmelerinde en mühim âmillerden birini meydana getiriyordu.

Şimdi yukarıdaki mütalâamız ile ilgili olarak bazı olaylardan bahsedelim.

Y a v u z S e l i m *Memlük* seferinden dönüşünde *Haleb*'de iken (1518) *Bolu* kadısı Mevlâna H ü s â m'ın Ş a h İ s m a i l ile münasebetde bulunduğu haber alındığından gönderilen kapıcılar Kadı'yı *Merzifon*'da yakalayıp halkın gözü önünde astılar⁴⁰.

S e l i m'in *Edirne*'ye gelişinden az sonra *Boz Ok* bölgesinde büyük bir ayaklanma çıktı. *Boz Ok*, evvelce izah edildiği gibi, bu günkü *Yozgat* vilâyeti ile bu vilâyetin *Sivas* ve *Kayseri*'ye bağlı komşu yörelerinde oturan *Oğuzlar*'ın *Boz Ok* koluna mensup oymakların adıdır. Bu kelime sonra bu oymakların oturduğu yere verilmiştir. Burası *T i m u r*'un XV. yüzyılın başlarında *Kara Tatarlar*'ı *Türkistan*'a göçürmesi üzerine *Dulkadırlı* oymakları tarafından iskân edilmiş ve bölge *D u l k a d ı r l ı* beğliğinin ülkesine katılmıştır. Kalabalık nüfuslu *Boz Ok* oymaklarının belli başlıları şunlardı: *Kızıl Kocalu*, *Ağca Koyunlu*, *Şam Bayadı*, *Ağçalı* (انچالو en kalabalık obası Hacılar), *Hisar Beğlü*, *Söklen* (en kalabalık obası Sarı Halillü), *Çiçeklü*. Bu oymakların çoğu onları idare etmiş olan beğ-

⁴⁰ FB (Rûznâme), s. 497.

lerin adları ile anılmışlardır. oymaklara adlarını vermiş olan beğlerden *Hisar Beğ* ile⁴¹. *Kızıl Koca*'nın *Dulkadır* oğullarından olduğu anlaşılıyor.

929 yılı sonlarında (1519) Ş a h V e l i adlı biri başına üç-dört bin adam toplayarak *Dulkadırlı* Ali Beğ'in oğlu *Boz Ok* valisi Ü v e y s B e ğ'in evini bastıktan sonra *Rûm* (Sivas) beğlerbeğisi Ş â d i P a ş a'nın asker toplamasına vakit bırakmadan, üzerine ilgar edip, *Zile* civarında onu bozguna uğratmıştı. Ş â d i P a ş a yaralandığı gibi, *Dulkadır Oğulları*'ndan *Zünnun*, *Tokat* çeri başısı ve *Rûm* (Sivas) eyâleti defterdarı ile bir çok asker de şehit düştü. Ş a h V e l i *Zile* ve *Amasya* yörelerinde oturan *Keçeci* ve *Çanağı* adlı «mülhidler» topluluğu ile⁴² *Kızılbaşlar*'dan yardım görüp askerinin sayısını artırdı. Ancak çok geçmeden, *Dulkadır* oğlu Ali Beğ ile *Karaman* beğlerbeğisi H ü s r e v P a ş a ve *Rûm* (Sivas) beğlerbeğisi Ş â d i P a ş a'nın birlikte gelmekte olduklarını haber alan Ş a h V e l i, onları Ş a h r u h B e ğ Köprüsü'ne⁴³ uzak olmayan bir yerde karşıladı. Akşama kadar süren kanlı savaş, bilhassa Ş e h s u v a r O ğ l u A l i B e ğ'in yiğitliği sayesinde kazanıldı ve Ş a h V e l i adamlarının çoğu ile firara mecbur edildi. Ş a h V e l i çok geçmeden *Zile* taraflarında oturan *Ulu Yörük* topluluğuna bağlı *Çungar* oymağı⁴⁴ tarafından yakalandı. Ş e h s u v a r O ğ l u A l i B e ğ âsinin başını kesip Y a v u z S e l i m'e gönderdi. Savaşta Ş a h V e l i'nin adamlarından pek çoğu öldürüldü; H a m z a H a l i f e adlı yakın adamı, boy beğlerinden ve Ş e h s u v a r O ğ l u A l i B e ğ'in akrabalarından *Hisar Beğ Oğlu*, iki karısı, gelini dört oğlu tutsak alındı⁴⁵. Ş a h V e l i çağdaş kaynaklarda

⁴¹ S. T a n s e l, *Yavuz Selim* (Şâdi Paşa'nın mektubu, fotokopi 23).

⁴² Aynı eser, s. 96 ve fotokopi, 21. Mektuptan anlaşıldığına göre, *Keçeci* ve *Çanağı* tâifeleri mülhid (hak mezhepten çıkıp bâtil mezhebe giren) olmakla beraber *Kızılbaşlar*'dan sayılmıyor. T a h m a s b gibi, diğer S a f e v î müellifleri mülhid (cemi melâhide) tabirini müfrit ve acayip dinî inançlara sahip zümreler için kullanıyorlar.

⁴³ Bu köprü *Kızılırmak* üzerinde olup sekiz gözlüdür. Bu gün dahi köprüye «Şahrîh'in köprüsü» denilir. Bu köprü hakkında «*Boz-Ok tarihine dâir araştırmalar*» adlı makalemizde bilgi verilmiştir (s. 341-342).

⁴⁴ Bu oymak hakkında *Oğuzlar*, s. 178; *Anadolu'da Moğollar*, s. 137-138.

⁴⁵ S. T a n s e l, aynı eser, s. 97, fotokopi, 22, 23.

mülhid ve daha mühim olarak da *Celâli* (Celâl değil) olarak vasıflandırılıyor⁴⁶. Bu sebeple Şah Veli ile Celâl'in ayrı şahıslar olduğu ve Şah Veli'nin Celâl'in müridi idiği hatıra gelmektedir. Bu Celâl ise Âşıkpaşa Zâde'nin bahsettiği Celâl olabilir⁴⁷.

Bir çok idare adamlarının açılan seferleri fırsat sayıp halka baskı yaptıkları görülmektedir. Selim Mısır Seferi'nden dönerken bununla ilgili olarak halktan ve askerden pek çok şikâyetnâmeler aldığından yetkilerini kötüye kullananları şiddetle cezalandırmıştı⁴⁸. Bu sebeple Şah Veli'nin isyanında asıl âmilin böyle bir baskı ile ilgili olması muhtemeldir. Nitekim Ferhad Paşa'nın Sivas (Rûm) vilâyetinde mal toplamak hırsı ile halka zulüm yaptığını ve altı yüz kişiyi öldürmeye karar verdiğini biliyoruz.

⁴⁶ Celâlî târifesi hususunda Âsitâne-i saâdetlerinden hükm-i şerif vârid olup ... (fotokopi 23); Celâlîye Sûfileri peydâ ve zâhir olub (fotokopi, 22).

«Celâlî (جلالی) dimekle maruf bir mülhid zuhûr itmekle» (Haydar Çelebi, *Rûznâme*, FB, s. 499).

Lütfi Paşa da bu hususta şöyle diyor (s. 283) : «tarih-i hicretin 926 sında Zülkadır vilâyetinde Şah Veli nâm müfsid Celâlî olub. Celâl Zâdede de böyledir : "Bu esnada diyar-ı Türkmân'dan (yani Boz - Ok) Celâlî (جلالی) dimekle ma'rûf bir tâife hurûc idüp eknâf-i memâliki nehb ü gâret idüp fesâda mübaşeret ettükleri ma'rûz-i dergâh-ı âlempenâh olıcak ... (Tahakat-ı memâlik, 16 b 3).

⁴⁷ «Haydar dört-beş yaşına girdiği vakitda Şeyh Güneyd'e beñzer Tokat'da bir kişi zâhir oldu. Şeyh Cüneydüñ müridleri «Şeyh Cüneyd'dür» dediler. Ana uydular. Ol kişiyi Sultan Mehmed getürdi. Şeyh Cüneyd'in hocası Hayreddin, Sultan Mehmed'e hoca olmuş idi; ona gösterdi. Ol eyitti : «Cüneyd degüldür» dedi. Ol kişi dahi : «Ben Cüneyd degülem. Bana Celâl derler» dedi. Ol kişiyi salverdiler, gitti. Gider iken Cüneyd'in müridleri : «Niçin Cüneyd degülüm dedüñ» deyü burunun kestiler. Ol kişiyi daşa basdurdular. Öldü deyü kodular gitdiler. Celâl'in müridleri daş altından çıkarıb aldılar gitdiler. Gâh Cüneyd, gâh Celâl'dür derler idi (Âşıkpaşa oğlu, *Tevârih-i Âli-i Osman*, yay. N. Atsız, Osmanlı tarihleri, 1949, s. 251; yay., Âli, İstanbul, 1332, s. 267).

⁴⁸ «Ol tarihte olan zâbitan-ı mâliñ (مالك) kesret-i zulmünden ve defterdârın vefreti zımnında re'ya ve sipâh enis-i nâlevâh olub şikâyetnâmeler imlâylediler. Âhirü'l-emr Hüsrev-i Rüstem savlet vâkif (olıcak?) ekseri tu'maî hişâm-ı intikam ve lokma-i dîrgâm-ı hûn âşâm vâki oldu. Ve Menteşe sancağında ba'zı kadıların levendlerle muamelelerin kapudan Cafer Beğ ilâm etmeğın ol kadınlara üçer yıla dek mansıp virilmemek emrolundu ve kapudan aynı ile kangı kazılar idigün arzyledüğüne siyâset dahi emr olundu (Haydar Çelebi, *Rûznâme*, F.B., s. 498).

1522'de Rodos Seferi'ne çıktığı esnada Dulkadırlı beğliğinin başında bulunan Şehsuvar Oğlu Ali Beğ, Kanunî'nin buyruğu üzerine beş oğlu ile birlikte gizlice öldürüldü. Kendisine isnad edilen suç, halkından bazısına zulümde bulunması ve yapılan şikâyetleri teftişe memur olanları öldürmesidir⁴⁹. Babası Şehsuvar Beğ gibi çok cesur bir harp adamı olan Ali Beğ, Çaldıran savaşında, Doğu ve Güney Doğu Anadolu'nun fethinde, Memlük seferinde, görmüş olduğumuz gibi, Şah Veli isyanının bastırılmasında, Şam valisi Canbirdi Gazali'nin tenkilinde unutulmaz hizmetler ifa etmişti. Hattâ Ali Beğ Belgrad'ın fethi (1521) dolayısıyla Kanunî'ye gönderdiği *tebriknâmeye* seferlere davet edilmesini rica etmiş ve seferlerde Pâdişah'ın önünde seve seve savaşaacağını bildirmişti⁵⁰. Ali Beğ'in öldürülmesinin asıl sebebine gelince, bunun Dulkadır ülkesini doğrudan doğruya imparatorluk topraklarına katmak gayesi ile ilgili olduğunda şüphe yoktur. İşte bu gibi olaylar Anadolu'da «Osmanlı *yiğit basandır*» sözünü ortaya çıkardı. Şehsuvar Oğlu Ali Beğ'in öldürülmesi, Dulkadır ülkesini bir Osmanlı eyâleti ve Boz Ok'u da bir Osmanlı sancağı haline getirdi ise de, bu devlete pahalıya mal olan isyanların çıkmasına sebebiyet verdi.

1526 yılında Osmanlı ordusu Mohac'ta Macarlar'a karşı parlak bir zafer kazanırken, imparatorluğun anavatanında da kan gövdeyi götürüyordu. Osmanlı topraklarına katılan Boz Ok sancağının tahriri yapılırken, ekinliğine ikiyüz akçe vergi yazılan Söklen (?) oymağı beği Mûsa, vergisinin fazla yazıldığını söyleyerek bunun yüz akçesinin indirilmesini sancak beği Hersedek

⁴⁹ Celâlî-zâde 53^a-61a; Ali, *Künhü'l-ahbâr*, matbu kısım, III, 3, s. 44. Aynı müellif diğer bir yerde şunları yazıyor (T.T.K. Ktp., nr. 546, 275b) : «zâhirde ubudiyet ve vîfak davasıyle râh-i hidmette dâmen dermiyân idi. Ammâ bed nihâd ve kec nijât olmağla bâtunen atabe-i ulyâ kullarına bedhâh ve bedgümân olmus idi. Bu ahvâl-i nişâk akran bâb-ı muallâya arzolundu.» Hülâsa, Şehsuvaroğlu Ali Beğ'in öldürülmesini haklı gösterecek bir suçu olmayıp, başta Ferhad Paşa olmak üzere, devşirme emirlerin iftirasına kurban gittiği muhakkaktır (Müneccim Baş'a bak : III, s. 170-171). Ali Beğ, oğullarının, «mecnûmumuz gitmek alâmet-i hayr degüldür, siz giderseniz biz kalalım», ihtarına karşı, «ben Âli Osmanın doğrusuyum kimden ne bâkim vardır» demişti (Âli, matbu kısım, III, 3, s. 44).

⁵⁰ FB, s. 519.

zade Mustafa Beğ ile Kadı Muslihiddin'den rica etmiş ise de, ricası is'af olunmadığı gibi, yanında bulunan bir dede'nin sakalı da kesilerek hakaretle kovulmuştu. Bunun üzerine adı geçen Mûsa bir baskın ile Kadı Muslihiddin (Kara Kadı) ve sancak beği Hersek-zâde Ahmed Paşa oğlu Mustafa Beğ'i öldürdü. Bu olaydan sonra Atmaca adlı bir Kızılbaş'ın etrafına Söklen, Hisar Beğlü ve Tatar (Moğol kalıntısı) oymaklarından bir hayli adam toplandı. Söklenler'in yurdu Yozgad vilâyetindeki Sarı Kaya (Hamam) kasabasının kuzey-doğusunda, Yukarı Kanak yöresinde, Hisar Beğlüler'in Has Bek'in kuzeyindeki Alıki yöresinde, Tatarlar'ın ki de Sarı Kaya'nın batısında (İli Su çevresinde) bulunuyordu. Atmaca, Karaman beğlerbeğisi Hürrem Paşa'yı, Kanak'da (muhtemel olarak Yukarı Kanak'da) ağır bir yenilgiye uğrattı. Öyle ki Hürrem Paşa ile İç-İl ve Kayseri sancak beğleri savaş meydanında kaldılar. Atmaca bir çok yerleri yağma ettikten sonra İran'a gitmek için yola çıktı. Rûm (Sivas) beğlerbeğisi Hüseyin Paşa, bazı sancak beğleri ile birlikte Cemre denilen yerde Atmaca'ya hücum etti ise de yenildi ve çekildiği Sivas'ta öldü. Ancak isyancılar yaralıların tedavisi ile meşgul iken Diyarbekir beğlerbeğisi Hüsrev Paşa kumandasındaki kalabalık bir Osmanlı ordu-sunu da karşılarında buldular. Bozoklular bu taze ve sayıca üstün kuvvetle baş edemeyeceklerini anlayıp dağıldılar. Atmaca ele geçirilemedi. Onun bir kısım Kızılbaş ile İran'a gitmeğe muvaffak olması muhtemeldir⁵¹.

⁵¹ Araştırmalarımızın neticesine göre bu hâdise için en güvenilir çağdaş kaynak Ferdî'dir (*Târih*, Ayasofya Ktp., nr. 3317, 96b—98a). Celâlî-zâde isyancıların başının Dulkadırlı hânedânından Zünnun olduğunu söyler ise de (12 a—b; ondan naklen *Âli*, Üniversite Ktp., nr. 546, 284b—285b ve Âli'den naklen Peçevî, İstanbul, 1283, s. 120 - 123) bunu kabul etmeğe imkân yoktur. Çünkü, Zünnun Beğ, Rûm (Sivas) beğlerbeğisi Şâdi Paşa ile birlikte 1519 da Şah Velî'ye karşı savaşmış ve şehit düşmüştü (S. Tansel, aynı eser, fotokopi 21). Hamme'r'in (*Devlet-i Osmaniyye tarihi*, türkçe tercümesi M. Ata, İstanbul, 1330, IV, s. 69-70) ve Uzunçarşılı'nın (*Osmanlı tarihi*, T.T.K., Ankara, 1949, II, s. 334) bu hâdise hakkında yazdıkları, onların konuyu lâıyık ile incelememiş olduklarını gösterir. Nişancı Mehmed Paşa (s. 323) Atmaca ayaklanmasını kısaca kaydeder. Lütfî Paşa ise (s. 331) Celâlî adıyla zikrettiği isyancıların «Kızılbaş'a (yani İran'a) çıktıkları gittiklerini» yazar.

Ertesi yıl (1527) Boz Ok sancağında yeniden bir ayaklanma oldu. İsyancıların başında bu defa Dulkadırlı Zünnun Beğ'in oğlu bulunuyordu. Hisar Beğlü oymağının boy beği olan Zünnun Oğlu kendi oymağından başka Çiçeklü, Ağça Koyunlu, Mes'udlu ve sair oymaklardan başına beş altı bin kişi toplayıp, geçtikleri yerleri yağmalayarak İran'a doğru yönelmiş ve önüne çıkan Rûm (Sivas) beğlerbeğisi Yakub Paşa'yı Unavur (اوناور) mevkiinde yenip, yoluna devam etmişti. Diyarbekir beğlerbeğisi Hüsrev Paşa, aldığı emir üzerine, Pasin Ovası'nda Zünnun Oğlu'nun yolunu kesti. Zünnun Oğlu'nun adamlarından çoğu öldürüldü ise de kendisi kaçıp kurtuldu⁵².

Aynı yılda (933 = 1527=28) çıkan Kalender Çelebi isyanı diğerlerinden daha mühim idi. Hacı Bektaş neslinde olduğu söylenen Kalender Çelebi, başına Amasya Yörükleri'nden ve (muhtemelen daha sonra) Maraş-Elbistan bölgesindeki başta Karacalu ve Bişanlı (diğer adı Dokuz) olmak üzere bir çok oymaklardan pek çok insan toplamıştı. O derecede ki müverrihler Kalender Çelebi'nin etrafında toplananların sayısının yirmi-otuz bin kişi olduğunu yazarlar. Bunların mühim bir kısmını Dulkadırlı beğliğinin ortadan kaldırılması neticesinde dirlikleri kesilmiş sipahiler teşkil ediyordu. İsyanın ehemmiyeti dolayısıyla Kalender Çelebi'nin üzerine Vezîr-i Âzam İbrahim Paşa gönderildi. Ferdî'ye göre⁵³, Kalender Çelebi, İran'a doğru giderken Anadolu Beğlerbeğisi Behram Paşa yetişip, Kaz Ova'da muharebeye tutuştu ise de bozguna uğradı. Behram Paşa, Karaman Beğlerbeğisi Mahmud Paşa ile birleşip tekrar Kalender Çelebi'nin üzerine yürüdü; fakat Tokat havalisindeki Cincife adlı yerde yapılan ikinci savaşta da yenildi. Kendisi ve Mahmud Paşa savaş meydanında kaldılar. Kalender Çelebi İran yolunun Hüsrev Paşa tarafından kesildiğini öğrenince, Bağdad tarafına gitmek için Kayseri-Elbistan arasındaki Sarız'a gitti. Anadolu ve Karaman askerinin yenilmesi Vezîr-i

⁵² Ferdî, 100b - 101b, 102b - 103b; Celâlî-zâde, 132 b, Nişancı Mehmed Paşa, Sivas beğlerbeğisi Yakub Paşa'nın, Zünnun Oğlu'nu Pasin ovasında öldürdüğünü yazar (s. 223; ondan naklen ŞH, s. 171 - 172).
⁵³ 103b,

Âzam İbrahim Paşa'yı, Kalender Çelebi'nin başına bu kadar çok adam toplamasının sebebini aramağa sevketti. Yukarıda söylendiği gibi, ayaklananlardan mühim bir kısmını dirlikleri kesilmiş sipahilerin teşkil ettiği anlaşıldığından, onlara dirlikleri geri verileceği vadedildi. Bu vaad üzerine Kalender Çelebi'nin etrafındakilerden pek çoğu dağıldı. Yanında ancak beş yüz kadar adam kaldığından, kendisi ve Dulkadırlı beğzâdelerinden Veli (veya Deli) Dünder öldürüldüler (933 = 1527)⁵⁴.

1526 - 27 yıllarında Çukur Ova bölgesinde de bazı ayaklanmalar vukubuldu. Bu ayaklanmalar Berendi yöresinde (takriben bugünkü Ceyhan kazası) Domuz (Doñuz) Oğlan, Tarsus'un az kuzey-batısında yaşayan Ulaş boyunun beği Beğce ve Adana'nın kuzeyindeki Kara İsalu kazasında Veli Halife tarafından çıkarıldı. Adana hâkimi Ramazan Oğlu Pirî Beğ Domuz Oğlan'ı Koñur Kuyu denilen yerde yenip öldürüldüğü gibi, mühlid olarak vasıflanan Ulaşlı Beğce Beği de yakalayıp, İstanbul'a gönderdi (933 = 1526). Mustafa Halife'nin oğlu olan Veli Halife, «halife» ünvanından da anlaşılacağı üzere, Kara İsalu Kızıbaşı'nın başı ve Şah'ın mümesili idi. Veli Halife beşyüz kadar adamı ile, uğrayacağı âkibetten korkmayarak, Kara İsalu ve Kusunlu kazalarını yağmaladıktan sonra, bin kişilik askeri olan Tarsus beğini yendi ise de, Pirî Beğ karşısında başarı gösteremeyerek taraftarlarının çoğu ile birlikte hayatını kaybetti⁵⁵ (1527). 935 (1529) yılında Özer sancağı (İskenderun - Payas - Dört Yol yöresi) beği, muhtemelen Özer oğullarından Ahmed Beğ'in yeğeni, Seydi başına Kızıbaş tâcını giyip, İncir Yemez denilen biri ile Ramazan Oğlu Pirî Beği epeyce uğraştıran bir isyan çıkarmıştı⁵⁶.

Kanunî'nin İrakeyn seferi esnasında Amasya bölgesindeki Şî'iler isyan etmişler ise de bu isyan kanlı bir şekilde bastırılmıştır⁵⁷. Bu isyanların çıkmasında halife ünvanı taşıyan temsilcilerin mühim bir rol oynadıkları şüphesizdir. Nitekim bu husus

⁵⁴ Ferdî, 101b - 102b, 103b - 104b; Celâl-zâde, 133b - 136b.

⁵⁵ Celâl-zâde, 131b - 132a.

⁵⁶ Peçevî, I, s. 126 - 127.

⁵⁷ FB (Rûznâme), s. 594.

ile ilgili olarak Arşiv'de bir çok vesikaya rastgelmektedir. Arşiv vesikalarından anlaşıldığına göre, Kızıbaşlık faaliyetleri en fazla yine eskisi gibi Amasya - Tokat bölgesinde görülmekte ve bu bölgeyi Sivas, Çorum ve Boz Ok sancakları takip etmektedir. Bu faaliyetleri yapanların ise münhasıran adı geçen bölgelerin Türk halkına mensup oldukları hakkında bilgi vermeğe lüzum yoktur.

976 (1568) tarihli Amasya beğine gönderilen bir hükümde Amasya'ya bağlı Budak Özü kazasında yaşayan Süleyman Fakih'in «Yukarı Cânibin hulefâsından olup» diğer halifeler ile birlikte toplantılar yaptığı ve halkı da sapıklığa teşvik etmekten geri durmadığının bildirilmesi üzerine bunların durumlarının tahkik edilmesi ve iddia gerçek ise Süleyman Fakih ile ona uyanların gizlice Kızıl İrmak'ta boğulması veya hırsızlık ve yol kesicilik isnad edilip öldürülmeleri emredilmiş ve bu emir yerine getirilmişti⁵⁸. Vesikaların diğer birinde Ulu Yörük'ün üç büyük kolundan Orta Pâre koluna mensup Veli Fakih'in Kızıbaş'tan râfızilik ile ilgili otuz dört adet kitap getirdiği bildiriliyor⁵⁹. 987 (1579) tarihli bir başka hükümde ise Artuk Âbâd (Artuk Ova = bugün Tokat'a bağlı Artova) köylülerinden Mansur Halife ile arkadaşlarının 1500 sikke filoriyi İran'dan gelen Emîr Ali Halife'nin adamına verdikleri ve bu adamın mezkûr meblağ ve Boz Ok, Tokat ve Artuk Âbâd'da yaşayan üç bin Kızıbaş'ın adlarını ihtiva eden bir defter ile İran'a döndüğü, İran'dan halifelere kılıç ve kalkan getirildiği, Boz Ok'a bağlı Akdağ'da toplanacaklarından bahsediliyor⁶⁰. Amasya, Çorum, Zile, Artuk Âbâd, Hüseyin Âbâd, Demürlü Kara Hisarı vesair yerlerin kadılarına yazılan bir hükümde de, burarda yaşayan bazı mühlid ve Kızıbaş tâifesinin Halife Ebubekir, Ömer ve Osman'a söğdükleri, Sünnîler'e «Yezid geldi» diye söz söyledikleri, geceleri toplanıp birbirlerinin karı ve kızlarına tasarruf ettikleri yazıldığı gibi⁶¹, halifelerin İran'dan çizme ve başka şeyler getirerek bunları Kızıbaşlar arasında dolaştırdıkları, Celâl Halife ve Resûl Halife'nin yaptıkları gibi mezhepleri

⁵⁸ Ahmed Refik, XVI. Asırda Râfızilik ve Bektaşilik, İstanbul, 1932, s. 26, 27 - 28, vesika : 29, 31.

⁵⁹ Aynı eser, s. 35 - 36, vesika 47.

⁶⁰ Aynı eser, s. 39 - 40, vesika 52.

⁶¹ Aynı eser, s. 40 - 41, vesika 53.

uğrunda harekete geçmek hususunu konuştukları anlatılmaktadır⁶². 979 (1571) tarihli bir hükümde de *Kastamonu'nun Taşköprü* kazasına bağlı *Hacı Yüğü* (Bükü?) köyünden bir kadının, kocasının kendisi gibi bir çok *Kızılbaş* ile geceleri toplanıp çalgı çalarak eğlendikten sonra mum söndürüp birbirlerinin karılarına tasarruf ettiklerini (kocasının yanında) kadıya itiraf ettiği yazılıyor⁶³. Çok yukarıda *Şah Tahmasb*'in da *Âzerbaycan*'da yaşadığı anlaşılan *Sarulu* cemâati için aynı şeyi söylediğine işaret edilmişti.

Zikredilen bu hükümler ile diğer vesikalardan, *Türkiye*'deki *Kızılbaşlar*'ın hareketlerinin gizli bir surette dikkatle takip edildiği, onlardan faal olanların ehemmiyetleri veya faaliyet derecelerine göre küreğe konmak ve öldürülmek suretiyle cezalandırıldıkları anlaşılıyor. Bu, *Yavuz Selim*'den beri uygulanan siyasetin bir devamı idi. Bu siyaset ile ilgili olarak *Kanun*'nin ölümü dolayısıyla *Tahmasb*'in *Anadolu*'da yoksul halka para dağıtmasına engel olunmuştu⁶⁴. *Kızılbaşlar*'a karşı girişilen takibatın gizli olarak yürütülmesi de, anlaşılacağı üzere, çıkması muhtemel isyan hareketlerini önlemek maksadı ile ilgili idi. *Osmanlı* devletinin aldığı tedbirlerden biri de *Kızılbaş* olup, aralarında sık, sık hiyanet edenlere rastgelindiğinden *Çepniler*'in askerî hizmete alınmalarının yasaklanması ve evvelce alınmış olanların da çıkartılmasıdır⁶⁵.

Ağabeyisi *Selim* ile yaptığı savaşı kaybeden *Şehzâde Bâyezîd*, on iki bin kişi ile *Tahmasb*'a sığınmak zorunda kaldı⁶⁶. Onun başlıca emirleri *Aksak Seyfedin*, *Turgud Oğlu Pîr*

⁶² Gösterilen yer. Buradaki *Celâl Hâlife*, meşhur *Tokatlı Celâl* olmalıdır. *Resûl Hâlife* hakkında hiç bir bilgiye sahip değiliz.

⁶³ Aynı eser, s. 29, vesika : 35. Diğer bir hükümde (XLII, s. 123, sıra 420, tarih : 989), *Kızılbaşlar*'ın *Peygambere*'nin üç eshabına söğdükleri, farzları inkâr ettikleri, kadınlı, kızlı toplantılar yaptıkları *Resûl* ve *Celâl Hâlife*'nin yol ve inancına uydukları bildirilmektedir.

⁶⁴ Aynı eser, s. 24, vesika 24. Adı geçen eserdeki konumuz ile ilgili diğer vesikalara da bakınız : nr. 32, 33, 34, 36, 37, 41, 43, 45, 49, 50.

⁶⁵ *Oğuzlar*, s. 334 - 335. Bu meseleler ile ilgili arşiv vesikalarına dayanan diğer bazı haberler için : Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı - İran siyasi münasebetleri* (I, 1578 - 1590), İstanbul, 1962, s 7 - 13, 199, 200.

⁶⁶ Bu hâdise hakkında : Ş. Turan, *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bâyezîd vak'ası*, Ankara, 1961, *İran* kaynaklarından yalnız HR dan faydalanılmıştır.

Hüseyin Beğ ve *Kuduz Ferhad* idiler. Askerlerinin bir kısmı *Anadolu*'lu sipahiler ile köylülerden, bir kısmı da *Türkmen* oymaklarından müteşekkil idi. Bu sonucu kuvvetin başında yine bir *Türkmen* olan mâhir binici, savaşçı ve kara düzen adlı çalgı'nın mucidi *Kuduz Ferhad* bulunuyordu. *Bâyezîd*'in askerleri arasında *Şî'i* mezhebine mensup ve mütemayil olanlar da vardı. *Tahmasb*, *Kanun*'nin tehdidi ve va'dleri karşısında *Bâyezîd* ve oğullarını *Osmanlı* elçilerine teslim etti⁶⁷. Askerlerine gelince, bunlardan *İran*'da oymağı olanlar oymaklarına verildiler. Olmayanlardan beş bin kişi öldürüldü. *Kuduz Ferhad* da öldürülenler arasında idi. İleri gelenlerden *Turgud Oğlu Pîr Hüseyin Beğ*, *Şahincibaşı Ahmed Beğ*, *Karamanlı Deli Seyfedin*⁶⁸ ve *Sivaslı Abdülgani Çavuş* hayatlarını kurtardılar⁶⁹. Bunlardan *Turgud Oğlu Pîr Hüseyin Beğ*'in, *Safevî* hizmetinde yakın akrabalarının bulunduğunu biliyoruz.

Tekelüler'e vurulan ağır darbeden sonra *Türk* oymaklarının durumuna geçmeden önce, *halifelik* ve korucu teşkilâtlarına kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

⁶⁷ *Şah Tahmasb* hâtıratında *Bâyezîd*'i akılsız bir şehzâde olarak vasıflıyor ve bu münasebetle şu Türkçe beyti yazıyor (s. 77) :

«Havâî kimise sultânlik başaramaz ne
Sultanlık ki çobanlık başaramaz»

Tahmasb, *Bâyezîd*'in ilticası hâdisesini de tafsilâtle anlatır (s. 74 - 81). Hâtıratında Osmanlı elçilerine bizzat şöyle söylediğini samimiyetle yazar ve hâtırat bununla sona erer :

«بعدکه فرستادگان خواندکار آمدند فرمودم : «پاشا حضرتلری و حسن آقا شما خوش آمدید صفا آوردید آنچه فرموده حضرت خواندکار است چنان می کنم و از اشارت ایشان تجاوز نمی نمایم و بهر خدمت که فرمایند استادگی دارم اما در برابر این نوع خدمت کلی از حضرت خواندکار و سلیم خان جائزه و جلدویی که لایق ایشان باشد میخواهم در عالم دوستی از خواندکار توقع دارم که اذیت سلطان بایزید و فرزندانش نرسد» (s. 81.)

⁶⁸ Bunun yukarıda adı geçen *Aksak Seyfedin* olup olmadığını bilemiyoruz.

⁶⁹ GAF, s. 305 - 306; HR, s. 407 - 410, 411 - 412, 415 416; ŞH a göre (II, s. 215) kurtulanlar şunlardır : *Turgud Oğlu Pîr Hüseyin Beğ*, *Şahincibaşı Zulkadr Ahmed Beğ*, *Sivaslı Abdülgani Çavuş*, *Karamanlı Deli Seyfedin*, *Sekbanbaşı Ali Ağa*; Müneccimbaşı, III, s. 193.

Halifeler Türkiye'de muhtelif yerlerde yaşayan *Kızılbaş* zümrelerinin başında bulunan temsilcilerdir. Bunlar menşe bakımından yine o zümrelere mensup, yâni *Anadolu*'lu kimselerdir. Halifeler bir müddet *Erdebil*'de bulunup tarikatin usul ve erkanını öğrenirler ve aldıkları talimatla memleketlerine dönerlerdi. Bu talimatın başlıca esasları, âyinler tertip ederek başında buldukları zümrelerin tarikata bağlılıklarını devam ettirmek, propagandalar yaparak taraftarların sayısını çoğaltmak ve taraftarlardan «*nezir*» adı altında vergi toplayarak bunu *İran*'a göndermek, ayaklanmalar çıkarmak ve *İran*'a taraftar götürmek idi. Görmüş olduğumuz gibi, *Seli m*'den itibaren *Anadolu*'daki *Kızılbaşlar* devlet tarafından dikkat ve hassasiyetle takip edilip faaliyetlerini önlemek için şiddetli tedbirler alınmıştı. Bihassa bu takibatla ilgili olarak *Halifelerin* mühim bir kısmı *İran*'a gittiler. Bunların çoğu orada müstakil bir topluluk teşkil ettiler. Başlarına «*halifetü'l-hülefâ*» deniliyor ve bu, *beğ* ünvanını taşıyordu. *Halifeler* arasında asilzâde sınıfına mensup kimseler de görülmekle beraber, ezici çoğunluğu alelâde insanlardan müteşekkil idi. Bunlar da kabiliyetleri derecesinde askerî mevkilere geçebiliyorlardı. Hattâ en yüksek mevkilere yükseldikleri ve en mühim kararlar üzerinde söz sahibi oldukları bile görülmektedir. *Halifetü'l-hülefâ*lara kısaca *Hülefâ Beğ* denirdi. İlk *halifetü'l-hülefâ Tâliş Hâdim Beğ* idi. *Bağdad* valisi olan *Hâdim Beğ*'in *Çaldıran* savaşında öldüğünü evvelce görmüştük. *Tahmasb* devrinde uzun müddet *halifetü'l-hülefâ*lardan bahsedilmiyor. Adı geçen hükümdarın son yıllarında *halifetü'l-hülefâ Rumlu Hüseyin Kul* idi. Bunun buyruğunda *Kazvin*'de oturan on bin sofı vardı ki, bunlar *Türkiye*'den gelmişlerdi. İleride görüleceği gibi, II. *İsmail Hüseyin Kul*'un gözlerini kör ederek *halife'tü'l-hulefâ*ktan uzaklaştırmış ve yerini *Bulgar Halife*'ye vermiştir.

Korucu (Korcu = Kurcu) ya gelince bu, *Safevî* hassa askerini ifade etmektedir. *Ak-koyunlular*'da bu adda hassa ordusunun mevcut olmadığını ve *Şah İsmail*'in bunu *Çağataylar*'ı taklid ederek meydana getirdiğini söylemiştik. Bu hassa askerini çoğunlukla devlet hizmetindeki oymaklara mensup bölükler teşkil etmektedir, *Ustacalu* korucuları, *Şamlu* korucuları, *Çepni* korucuları gibi. Bir de *Garibli* korucuları vardı ki, bu da oymaklara mensup olmayan efrattan meydana gelmişti. (Her

halde Osmanlı hassa atlı askeri arasındaki *Garibler* gibi). Korucuların, eski *Türk* ve *Moğol* orduları gibi *on*, *yüz*, *bin* olmak üzere, kısımlara ayrılmakta olduğu görülüyor. Ancak biz *Şah İsmail* ve *Tahmasb* devirlerinde yalnız *yüzbaşı* rütbesine rastgelebiliyoruz. Hasse askeri olarak korucuların, askerlik bakımından değerleri yüksek idi. *Türkmen İskender Beğ*⁷⁰ yüz korucunun, bin kişilik alelâde bir birliğe muadil olduğunu söylüyor. *Tahmasb*'in ölümü esnasında korucuların sayısı dört bin beş yüz idi. Bundan başka *yasavul* (inzibat ve teşrifat zabıtları), *bukavul* (aşçılar), baş korucularından müteşekkil bin beş yüz kişilik bir kuvvet vardı. Her korucunun beş ilâ elli arasında değişen maiyetleri olup, hepsinin sayısı tahminen yirmi bin kişiyi buluyordu⁷¹.

Tekelüler'in ağır bir darbe yemelerinden sonra *Ustacalular* eski itibarlarına kavuştular ve kısa bir zaman içinde diğer boylara karşı üstün bir duruma yükseldiler. O derecede ki, *Tahmasb* devrindeki *Ustacalu* beğlerinin sayısı, diğer oymaklarınkinin üçte ikisine yakın idi. Bu husus *Safevî* hükümdarının en fazla bu oymağa güvenmesi ve onun mensuplarına karşı yakın bir sevgi duyması ile ilgilidir. Bu devirde *Tekelüler* gibi, ağır kayıplar vermemekle ve *Osmanlılar*'a iltica etmemekle beraber *Şamlular* da gözden düşmüşler, yerlerini *Kaçar* ve *Afşarlar*'a kaptırmışlardı. *Hattâ Kaçarlar*'ın, *Ustacalular*'dan sonra olmak üzere, ikinci sıraya yükseldikleri görülür. Üçüncü sırayı *Dulkadırlular* almışlardı. *Şah İsmail* devri ile *Tahmasb* zamanının ilk yıllarında mühim bir rol oynadığı bilinen *Rumlular*, *Dulkadırlular*'dan sonra gelmektedir. Mamafih *Rumlular* adı geçen hükümdarın son yıllarında *Hüseyin Kul*'un şahsında devlet idaresinde söz sahibi oldular. *Şamlular*'ın, büyük reisleri *Abdi Beğ* oğlu ve *Durmuş Han*'ın kardeşi *Hüseyin Beğ*'in öldürülmesi, yine aynı oymaktan *Demirî Sultân*'ın oğlu *Herat* valisi *Ağzı Va*'rın itaatsizliği gibi sebeplerden, yıldızları oldukça sönmüştü.

Afşarlar Tahmasb devrinde yükselerek en önemli boylar arasına girdiler. Onlardan on bin çadır olan pek önemli bir kümenin *Kûh Gilûye* ve *Huzistan* gibi devlet merkezine uzak, kıyı

⁷⁰ s. 142.

⁷¹ Aynı eser, s. 141 - 142.

bölgelerinde yaşaması daha mühim rol oynamalarına engel olmuştur. Buna karşılık bu husus onların çabuk yıpranmalarını önlemiştir. *Tekelüler'e* gelince yukarıda bahsedilen olaylardan onların ne gibi bir durumda buldukları kolayca anlaşılabilir. Oymakların *T a h m a s b* devrindeki siyasî mevkileri hakkındaki bu umumî mütalâalardan sonra şimdi onları ayrı ayrı inceleyelim.

A. BÜYÜK OYMAKLAR

1 — RURLU

Rumlular'ın başlıca *Sivas*, *Tokat* bölgesi halkından meydana geldiklerinden ve bundan dolayı da kendilerine *Rumlu* denildiğinden daha önce bahsedilmişti. *Rumlular*, münhasıran veya çoğunlukla köy ve şehir halkından müteşekkil idiler. Bu sebeple onların ileri gelenlerinin bir kısmı *halife* ünvanı taşırlar. 940 (1533—34) tarihinde *T a h m a s b*'in yakın emirlerinden *E m i r B e ğ* (Sultan) bu boydandır⁷². Müverrih *Rumlu H a s a n B e ğ*, 946 (1539-40) yılında ölen bu *E m i r S u l t a n*'ın torunudur. 937'de (1530-31) *Kum* şehrinde doğan müverrih *H a s a n B e ğ*, korucular arasında bulunarak bir çok seferlere katılmıştır⁷³. *Rumlu S ü l e y m a n S u l t a n* 940 (1533-34) yılında, *E m i r S u l t a n* gibi, merkez emirlerinden idi⁷⁴.

Rumlular'dan diğer bir emir de *S o f i y â n H a l i f e* idi *S o f i y â n H a l i f e* 941 (1534-35) de *Meşhed* ve 942 de *Herat* valiliğinde bulunmuş ve aynı yılda *Ö z b e k* hükümdarı *U b e y d H a n* ile yaptığı bir savaşta öldürülmüştür. Kendisinin *Sivas* şehri halkından olduğunu biliyoruz. *Rumlular'dan* *H ü s e y i n C a n S u l t a n* da büyük emirlerden olup 954 (1549) de *Çukur Sa'd* valisi idi⁷⁵. *P i r S u l t a n H a l i f e* de *H ü s e*

⁷² TŞ, s. 21, 23, 27, 34, 36, 39; GAF, s. 287, 288, 290; HR, s. 235, 249, 257, 284, 355.

⁷³ HR, s. 238, 316, 345.

⁷⁴ ŞT, s. 24, 39; GAF, s. 290. *D i v S u l t a n*'ın koşunu (askerî birliği) onun bertaraf edilmesinden sonra *S ü l e y m a n S u l t a n'a* verilmişti (HR, s. 205).

⁷⁵ HR, s. 235, 252, 263, 268, 273.

yin Can Sultana'ya çağdaş *Rumlu* emirlerinden biridir. Aynı yılda *Rumlu Kanakara* (قنقرا) Sultana'nın İskender Paşa ile yapılan savaşa katıldığını biliyoruz⁷⁶. *Rumlu Edhem Beğ'e* gelince bu, eski *emirü'l-ümerâ Div Sultana'nın* oğlu idi⁷⁷. Kendisinin 954 (1547) de *Dekkan* hükümdarına elçilik ile gönderildiği görülüyor⁷⁸. Ölümü 959 yılından sonradır⁷⁹. Veli Halîfe⁸⁰, Şah Kulu Beğ⁸¹, Aras Han⁸² ve Hüseyin Kulu Hulefâ Tahmasb'in son zamanlarındaki *Rumlu* emirlerini teşkil ederler. Bunlardan Aras Han *Şirvan* valisi olup, Osmanlı-Safevî harbinde Özdemir Oğlu Osman Paşa ile savaşması dolayısıyla bizim tarihlerde de adı geçer. Hüseyin Kulu'ya gelince, kendisi, evvelce kaydedildiği gibi, *halîfetül-hulefâ* idi. Bu sıfatla *Türkiye'nin* her tarafından gelerek devlet merkezi *Kazvin'de* oturan 10.000 kadar sofunun başı sayılıyordu. Mamafih, Hüseyin Kulu Hulefâ'nın en muteber devlet erkânından biri sayılması daha ziyade akıllı ve dirayetli bir şahsiyet olmasından ileri gelmiştir⁸³. Şah Tahmasb öldüğü zaman en kuvvetli şahsiyet olarak Hüseyin Kulu Hulefâ görülür. Nitekim kalabalık olan muarızlarına galebe çalarak tahtı İsmail Mirza'ya temin etmiştir. Hüseyin Kulu Hulefâ'nın çağdaşı olan *Rumlu'dan* bir başka emir de *Hoy* valisi Deli Budak

⁷⁶ ŞT, s. 64; HR, s. 284, 299, 301, 320, 328, 341.

⁷⁷ HR, s. 310.

⁷⁸ HR, s. 326.

⁷⁹ ŞT, s. 72; HR, s. 357, 360, 362, 364.

⁸⁰ HR, s. 420-421. Veli Halîfe'nin oğlu Safi, 972 (1564-5) de *Gürgen* valisi idi (HR, s. 424).

⁸¹ HR, s.439. Sâdikî (s. 117) Şah Kulu'nun iyi bir şâir olduğunu söyler ve türkçe şiirlerinden bir örnek verir; Babasının da Karpa (قارپا) adını taşıdığını yazar. *Rumlu'dan* پروندی اقا da Elkas Mîrza'nın adamlarından idi (HR, s. 319).

⁸² HR, s. 324, 491; İB, s. 140.

⁸³ حسین قلی خلفاء در درگاه معلى منصب خلیفة الخلفائی داشت میر صاحب نقاره و علم نبود اما بشایر ممتبر و مشیر و مشار الیه بود طائفة صوفی که از دیاربکر و هر طرف روم بیایه سریر اعلی جمع آمده اند بالتمام تابع او بودند (IB, s. 140).

olup, dürüst, temiz inançlı bir Türk idi⁸⁴. İsfahanlı Fazlî'ye göre Tahmasb'in ölümü esnasında bir kısmının adlarını verdiğimiz dokuz *Rumlu* emiri vardı.

2 — USTACALU

Araştırmalarımıza göre 1532'den 1576 yılına kadar olan zamanda bu oymaktan beğ, sultan ve han ünvanlarını taşıyan otuzdan fazla emir görülmektedir. *Tekelü Çuha* (Çuka) Sultana'nın öldürülmesinden sonra Tahmasb, *emirü'l-ümerâğa Şamlu Hüseyin Beğ* ile *Ustacalu Abdullâh Han*'i getirdi. Evvelce kaydedildiği gibi, Abdullâh Han devletin kudretinde pek mühim bir rol oynayan Muhammed Han'ın yeğeni ve Kara Han'ın oğlu idi. Abdullâh Han'ın Şah'ın kızı kardeşi ile de evli olduğunu biliyoruz. 950 (1543) yılında Abdullâh Han, *Hemedan* valisi olarak, başlarına buyruk hareket eden *Kelhur Kürdleri'ne* başarılı bir akında bulunmuştur; 974 (1566) yılında vukubulan ölümü Tahmasb'i pek müteessir etmişti⁸⁵. *Ustacalular'dan* diğer büyük bir emir de Abdullâh Han'ın çağdaşı *Menteşe Sultan* (Şeyhler obasından) idi. Tahmasb'in en itimat ettiği merkez emirlerinden biri olan *Menteşe Sultan* 952 (1545-46) yılında ölmüştür⁸⁶. Adı geçen bu beğlerin çağdaşı olan *Bedir Han*'ın da aynı oymaktan (Şerefli obasından) ve büyük emirlerden biri olduğu görülüyor. *Bedir Han* 965 (1558) yılında *Yaka Türkmenleri'nden Ohlu* (Oklu) oymağı başı *Abâ* ile *Harizm* hâkimi *Ali Sultana'a* karşı yapılan bir seferde esir düşmüştür. Kendisinden bir daha bahsedilmediğine göre, B e-

روز سیم دلو بوداق از امرای روملو مرد ترک درست راست اعتقاد بود طالب داشت نمودہ گفت کہ... (IB, A. 203).

Deli Budak (yahut *Durak*) hakkında ayrıca, HR, s. 476; FI, 275^a. Yine bu zamandaki *Rumlu* emirlerinden biri de *Kurban Sultan* idi. Tahmasb'in öldüğü yılda *Kurban Sultan* merkezde bulunuyordu (IB, s. 140). Fi'nin Tahmasb'in ölümü esnasında muhtelif oymaklara dair listesinde, (275^a) dokuz *Rumlu* emirinin adı geçiyor ki, bunların çoğundan yukarıda bahs edilmiştir.

⁸⁵ ŞT, s. 10, 41, 53, 59; GAF, s. 286, 295, 295, 298, 299; HR, s. 305, 340, 432; *Abdullâh Han'ın ölümüne* Tahmasb pek üzülmüştü (F. 1. 249^a).

⁸⁶ ŞT, s. 21, 24, 25, 26, 28, 33, 34; GAF, s. 286, 288; HR, s. 248, 287, 314.

dir Han'ın serbest bırakılmayarak öldürülmüş olması muhtemeldir⁸⁷. Bedir Han'ın İmam Kulu Sultan adlı bir oğlunu tanıyoruz (980 = 1572 — 73 de *Gilân*'da öldürüldü). Aynı seferde *Dinever* valisi Kıc Oğlu Hasan Sultan ile Keçel Şahverdî'nin oğlu Şah Kulu Sultan da esir düştüler. Sadreddin Han da *Ustacalular*'ın büyük emirlerinden biri idi. Kendisi daha 940 yılında han ünvanını taşıyan emirler arasında bulunuyordu. Sadreddin Han 944 (1537) ve 955 (1548) de olmak üzere iki defa *Esterâbâd* valiliğinde bulunmuştur⁸⁸. Burada kendisinden bahsedilmesi gereken diğer bir emir de *Yüzbaşı* Hasan Beğ'dir. Hasan Beğ daha 940 (1533 — 34) yılında en muteber merkez emirlerinden biri idi. Kendisi 967 yılında ölmüştür⁸⁹. Bunu bir yıl önce ölen ve yine *Ustacalu*'dan olan (Çavuşlu obasından) diğer Hasan Beğ ile karıştırmamalıdır. Bu sonuncusu da Şah'ın yakınlarından olup, onun okçu korucusu idi ve kendisine, zulümde bulunmuş bir emir olmasından dolayı, *Firavun*-ı Sâni lâkabı verilmişti⁹⁰. Şah Kulu Sultan da Tahmasb'in itimadını kazanmış emirlerden biri idi. Kendisi *Kirman*, *Esterâbâd*, *Meşhed* ve *Çukur Sa'd* emirliklerinde bulunmuş ve 975 de (1567 — 68) elçi olarak *İstanbul*'a gitmiştir⁹¹. Yukarıda adı geçen *Yüzbaşı* Hasan Beğ'in oğlu Hüseyin Beğ de Tahmasb'in son yıllarında en kudretli merkez emirlerinden biri olmuştu. Bunlara ilâve olarak aynı oymağa mensup şu emirler de vardı: *Çerağ* Sultan (ölümü: 955 = 1549 dan sonra)⁹², Şah Ali Sultan (955 = 1548, *Esterâbâd* valisi)⁹³, *Esterâbâd* valisi Keçel Şah Verdi (*Yaka Türkmenleri* ile yaptığı bir sa-

⁸⁷ GAF, s. 296, 303; HR, s. 244, 302, 304, 320, 349, 358; ŞH, s. 171.

⁸⁸ ŞT, s. 39; GAF, s. 275, 283, 290, 294; ŞH, s. 186.

⁸⁹ ŞT, s. 39, 41, 63, 71, 75, 76, 78, 79; GAF, s. 303, 306, 307; HR, s. 345.

⁹⁰ GAF, s. 306; ŞH, s. 216.

⁹¹ ŞT, s. 53, 56, 64, 65; GAF, s. 300; HR, s. 313, 336, 338, 348, 440. Şah Kulu'nun oğullarından Allah Kulu Beğ 981 (1573) de *Tebriz* daruğası idi (HR, s. 455; İB, s. 117). Diğer oğlu Muhammedî, ölümünden sonra *Çukur sa'd* valisi olmuştur.

⁹² ŞT, s. 27, 53, 60; HR, s. 257, 321.

⁹³ GAF, s. 298; HR, s. 284, 298, 305, 336.

vafta öldü, 957 = 1550)⁹⁴. Cafer Beğ (Kengerlü obasından, 967 = 1559 — 60 da elçilik ile *İstanbul*'a gönderildi)⁹⁵, Çayan Sultan'ın torunu Aykut (Ayğut Beğ; 972' de *Nişapur*, *İsferâyin valisi*)⁹⁶, Kanber Sultan (971 = 1563 — 64'de *Horasan* yörelerinden birinde vali)⁹⁷, Halil Akâ (Kengerlü obasından, 940 = 1533 - 34'de adı geçiyor)⁹⁸, *Yasavul Baş* Veli Beğ (969 = 1561'de elçilik ile *İstanbul*'a gönderildi)⁹⁹, İçik Oğlu Allah Kulu Sultan (975 = 1567 - 68 de *Gilân*'da dirlik sahibi, 977 de *Gilân* valisi Mahmud Mirza'nın atabegi; *Gerempa* obasından)¹⁰⁰, Nazar Sultan (Yüzbaşı Hasan Beğ'in kardeşi)¹⁰¹, Emir Gayb Sultan (966'da *Teb-riz* valisi, 972 de *Herat*, 975 de *Gilân*'ın fethinde bulundu, *Deylemân* ve *Kûh-i Gilân* valisi iken 979 da orada öldü)¹⁰², Pire Muhammed Han (Çavuşlu obasından, aynı sefere katıldı)¹⁰³, *Kirman* valisi Timur Han (Kengerli obasından), oğlu Murad Han¹⁰⁴ ve *Rumlu* Hasan Beğ'in, Sâmi Mirza gibi, akıllı ve dirayetli bir emir olduğunu söylediği *Çavuşlu* Babâ Süleyman oğlu Yusuf Beğ¹⁰⁵.

Türkmen İskender Beğ, Tahmasb'in ölümü esnasında hayatta bulunan *Ustacalu* emirlerinden bir kısmının adlarını verir ki şunlardır¹⁰⁶: *Yüzbaşı* Hasan Beğ'in oğlu Hüseyin

⁹⁴ HR, s. 346.

⁹⁵ ŞT, s. 27; GAF, s. 306 - 308.

⁹⁶ GAF, s. 309; HR, s. 310.

⁹⁷ HR, s. 421.

⁹⁸ ŞT, s. 27, 28.

⁹⁹ HR, s. 417.

¹⁰⁰ ŞT, s. 54; HR, s. 357, 439, 440; ŞH, s. 236, 240.

¹⁰¹ HR, s. 424, 437, 438. 964 (1557) yılında İran üzerinden *Türkiye*'ye dönmekte olan Seydî Ali Reis'e *Zincir* kalesine kadar refakat etmişti (Mir'âtu'l-memâlik, *İstanbul*, 1313, s. 92, 93).

¹⁰² HR, s. 347, 362, 409.

¹⁰³ HR, s. 438; ŞH, s. 243.

¹⁰⁴ Tahmasb, Murad Han'ı 983 (1575 - 76) de *Gilân*'da *Keçu*'nun fethine memur etmişti (ŞH, s. 247). Murad Han *Figânî* mahlası ile türkçe ve farsça şiirler yazıyordu (Sâdikî, s. 30).

¹⁰⁵ s. 456; İB, s. 118. Pîr Kulu (Kulî) Beğ, Yusuf Beğ'in akrabasından olup, türkçe şiirleri de vardı. Kendisi aynı zamanda Hüseyin Mirza'nın atalığı idi (Sâdikî, s. 128).

¹⁰⁶ s. 139. Fînin listesinde ondokuz *Ustacalu* emirinin adı geçer (274^b).

yin Beğ, Timur Han oğlu Sofracı Murad Han, Allah Kulu Sultan (Gerempa obasından), Pîri Beğ (Koçulu obasından, Rey valisi), Pîre Muhammed Han (Çavuşlu obasından, Gilân valisi; İmam Kulu Mirza'nın ata-beği), Tokmak lâkabı ile tanınmış olan Çukur Sa'd valisi Şahkulu Sultan oğlu Muhammedi Han (Tahmasb'in ölümü esnasında elçi olarak gittiği İstanbul'da bulunuyordu), Yeğen (oğlu?) Şah Kulu Sultan (Herat valisi ve Abbas'ın lalası), Serahs valisi, Şah Kulu Sultan'ın oğlu İbrahim Sultan, Veli Han (Şerefli obasından, Havaf ve Baherz valisi), Turşiz valisi Sofu Oğlu Mahmud Han, Siistan valisi Bediüzzaman Mirza'nın lalası Timur Han, Aygüt Sultan (Çavuşlu obasından, Şuster ve Dizful valisi)¹⁰⁷, Karınca Oğlu Şah Kulu Sultan (Mâhi Fakihli obasından, Tiflis'de Gürcü Dâvud Han'ın yanında Şah'ın mümessili), Keçel Şah Verdi'nin oğlu Mustafa Sultan.

Ustacalular'a dâir zikredilmiş olan şu isimler onların Tahmasb devrinde ne kadar mühim bir mevkiye sahib olduklarını gösteriyor. Bu husus aynı zamanda bu oymağın Anadolu'dan beslenmekte olduğunu da ifade edebilir. İsfahanlı Fazlı on dokuz Ustacalu emirinin adını verir.

3 — TEKELU

Eski Herat valisi Gazi Han'ın, her halde Tahmasb'in kendisi hakkında iyi niyetler beslemediğinden şüphe ederek *Irakeyn seferi* esnasında Osmanlılar'a iltica etmesinden sonra Şah'ın hizmetinde ileri gelenlerden yalnız Şerefeddin Oğlu Muhammed Han ile belki akrabalarından ikinci derecede bir kaç emir kalmıştı. anlaşılacağı üzere, Muhammed Han'da oymakçılık gayreti yok gibi görünüyor. Kendisine sığınan, mevkiini borçlu bulunduğu, Çuha Sulta'nın oğlunun bile,

¹⁰⁷ Bu, yukarıda adı geçen Çayan Sulta'nın torunu olsa gerektir. Sâdikî'de tahsilli ve türkçe, farsça şiirleri olduğu söylenen Çayan Sulta'nın torunu Yakub Sultan, Aygüt Sulta'n'dan başkası olamaz. Belki yayınlayanın veya mürettip hatası ile Aygüt, Yakub haline geldi. Fakat *Sâm Mirza'nın* tezkiresinde de öyle (*Tuhfe-i Sâmî*, Vahid Destgerdi, Tahran, 1314 ş., s. 183 - 184).

tereddüt etmeden, boynunu vurdurup Tahmasb'a gönderdiği gibi, Kanun'un yaklaşması üzerine Bağdad'ı bırakıp hükümdarının buyruğunu yerine getirmişti. Muhammed Han bu sadakatının mükafatı olarak 942 (1535 - 36) veya 943 de Herat'a vali tayin edilen Tahmasb'in en büyük oğlu Muhammed Mirza'nın lalahına getirildi. Fakat Muhammed Mirza'nın valiliği bir isimden ibaret olup bütün işler Muhammed Han tarafından görülüyordu. Şerefeddin Oğlu 964 (1557) yılında vukubulan ölümüne kadar Herat valiliğinde kaldı. Bu husus tamamıyla onun dirayetli bir emir olması ile ilgilidir. Fakat sert mizacı yalnız yeğenlerini değil bizzat oğullarından bazılarını dahi kendisine aleyhtar yapmıştı. Hattâ 963 (1556) yılında İsmail Mirza'yı Herat'a getiren Tekelü Ali Sultan, Muhammed Han'ın oğulları Tatar Sultan ile Ali Beğ ve Üveys Sultan'ın oğlu Şerefeddin Beğ başta olmak üzere, yeğenleri ile birleşerek ona ğır sözler söylemiş ve hattâ öldürmeğe bile teşebbüs etmişti. Fakat Ali Sultan, Muhammed Han'ın şikâyeti üzerine, Şah tarafından Gürcüler'e tekmelettirilerek öldürtüldü¹⁰⁸. Yukarıda *Irakeyn Seferi* esnasında Osmanlılar tarafına geçtiğinden bahsedilen Tekelü Çirkin Hasan oğlu Gazi Han'a beğlerbeğlik şeklinde Bağdat bölgesinin yarısı verilmişti. Fakat hakkında yapılan şikâyetler üzerine İstanbul'a çağırıldı ise de Gazi Han bu emri dinlemeyerek, 947 (1540 - 41) yılında 5-6 bin kişi ile İran'a döndü. Tahmasb, Gazi Han'ı Şirvan valiliği ile mükâfatlandırdı; fakat Safevi hükümdarı, şeytan tabiatlı, hiylekâr ve yalancı bir insan olarak vasıfladığı¹⁰⁹ bu Tekelü beğini iki kardeşi (bunlardan birisinin adı Mustafa'dır) ve yakın adamları ile birlikte öldürttü¹¹⁰. Herat valisi Muhammed Han'a gelince, 964 (1556 - 1557) yılındaki ölümü üzerine¹¹¹ mevki oğullarından Kazak'a verildi. Kazak cesur bir insan, muktedir bir kumandan olup, Özbekler'e karşı bir çok başarılar kazanmıştı. Fakat zâlim bir emir idi. Hattâ *Heratlılar'a*

¹⁰⁸ GAF, s. 302; HR, s. 328, 346, 353; ŞH, s. 208.

¹⁰⁹ ŞT, s. 14, 35, 37; ŞH, s. 193, 196, FI, 108^a.

¹¹⁰ GAF, s. 294, 295; HR, s. 295, 355.

¹¹¹ GAF, s. 303; ŞH, s. 210.

yaptığı zulümden dolayı bir şâir onu II. H a c c â c olarak vasıflandırmıştı. Kaynaklara göre K a z a k son yıllarda başına buyruk hareket etmeğe başlamış ve kendisini *Herat*'ta müstakillen hükümdar olmak arzusuna kaptırmıştı. K a z a k'ın isyankâr davranışını öğrenen Ş a h T a h m a s b, Mustafa Beğ, Ahmed Beğ, Müseyyib Beğ, Üveys Sultan oğlu Şerefeddin Beğ gibi, *Herat* valisinin kardeş ve amcası oğullarına gizlice haber gönderip hangisi K a z a k'ı öldürür ise meykiini ona vereceğini vadetmişti. Fakat onlar K a z a k'a karşı bir şey yapamadıklarından *Meşhed*'de bulunan büyük emirlerden S a f e v î M a s u m B e ğ, Ş a h'ın buyruğu üzerine, yanında bazı şehzâdeler de olduğu halde, *Herat*'a gidip fitaktan yürümeğe dahi kudreti olmayan K a z a k'ı kolayca ele geçirdi. K a z a k üç-beş gün sonra öldü (972 = 1564 - 65)¹¹². Şerefeddin O ğ l u ailesinin aslen *Anadolu*'daki *Menteşe*'li (başlıca *Muğla* bölgesi) olduğu anlaşılıyor. Fakat *Kazak Han*'ın isyanının kendisinden başka oymağı halkına da zararı oldu. Esasen U l a m a'nın isyanı ve O s m a n l ı l a r'a ilticasından *Tekelüler*'e kızgın olan Ş a h, bu olay üzerine onları epeyce bir müddet dirliksiz bıraktı. Bu da *Tekelüler*'i perişan bir duruma soktu. Nihayet S a f e v î hükümdarı ölümden bir yıl önce «*Türkler'in yaşamaktan hoşlanmadıkları*» rutubetli ve sıtmalık *Gilân*'da (*Biye Piş* kesiminde) onlardan bazılarını dirlikler verdi (983 = 1576). Bahsedilen şu olaylar *Güney-Batı Anadolu*lu *Türkler'in*, *Anadolu*'nun diğer bölgelerinden giden *Türkler*'e nazaran daha faal, daha iyi savaşçılar, daha muhteris ve daha kuvvetli şahsiyete sahip insanlar oldukları fikrini veriyor. T a h m a s b'm öldüğü yılda, Ş e r e f e d d i n O ğ l u V e l i S u l t a n *Horasan*'da küçük bir dirliğe sahip idi. *Solağ* (Solak) H ü s e y i n ile E r d o ğ d u H a l i f e gibi *Tekelü* emirlerinin dirlikleri de *Gilân*'da bulunuyordu¹¹³.

4 — ŞAMLU

Emîrül-ümerâ H ü s e y i n B e ğ'in 940 (1534) yılında öldürülmesinden sonra *Şamlular* itibardan düşmüşlerdi. Onun öldürül-

¹¹² HR, s. 423 - 426; ŞH, s. 222 - 225.

¹¹³ İB, s. 140. Fİ de (275^a) beş *Tekelü* emîrinin adı veriliyor. Bunlardan biri Hârun Âbâd hâkimi Veli Beğ, diğeri, Verâmîn ve Rûdbâr valisi Müseyyib Han ki, ileride adı çok geçecektir.

düğünü haber alan *Herat* valisi D e m i r î (ديميرى) S u l t a n o ğ l u A ğ z ı V a r H a n kendisinin de aynı âkibete uğrayacağından kaygılanarak, atabegi olduğu S â m M i r z a'yı (tezkire sahibi) da yanına alıp *Kandahar* taraflarına gitmiş ve orada Ç a ğ a t a y l a r (Babürlüler) ile yaptığı savaşta ölmüştü (941 = 1535)¹¹⁴. 940 yılında korucu başı olan O ğ l a n H a l i f e lakaplı M u h a m m e d H a l i f e de çok geçmeden görevinden uzaklaştırıldı. 941'de Ağzı Var Han'ın yerine *Herat* valisi tayin edilen Ş a m l u H a l i f e S u l t a n çok yaşlı olduğu halde Ö z b e k l e r ile yaptığı savaşta öldürülmüştü¹¹⁵. Aynı yılda yine Ş a m l u'dan M a h m u d B e ğ ve E m e t B e ğ dirlik sahipleri idiler. 954 (1547) yılında T a h m a s b hiyanet ile itham ettiği aynı oymaktan H ü s e y i n B e ğ ile oğullarını tevkif ettirdi¹¹⁶. Bu yıllara ait olaylarda adı geçen Ş a m l u beğlerinden biri de Ç e r e n d â b (C e r e n d â b)¹¹⁷ S u l t a n idi¹¹⁸. Ç e r e n d â b S u l t a n'ın o ğ l u A b b a s A l i B e ğ'i 962 (1556) de *Yaka Türkmenleri*'nden A b a'nın üzerine sevk edilen emirler arasında görmekteyiz¹¹⁹. Yine Ş a m l u'dan M e c n û n S u l t a n 959 da (1552) *Horasan*'da *İsferâyin* hâkimi olduğu gibi¹²⁰, V e l i H a l i f e de 972'de (1564 - 1565) *Kum* valisi idi. Bir yıl önce Ş a m l u'dan H ü s e y i n B e ğ'i *yasavul başı* olarak görüyoruz. Yine bu oymaktan A h m e d H a l i f e-i V e f a d a r'a gelince, o 975 (1567 - 68) de *Gilân*'ın fethine gönderilen emirler arasında bulunmaktadır¹²¹. Anlaşılacağı üzere, Ş a m l u'nun büyük emirleri sayıca az oldukları gibi, bunlardan çoğu da han ünvanını taşıyor. İ s k e n d e r B e ğ'e göre T a h m a s b'in ölümü esnasında (984 = 1576) Ş a m l u'dan beş emir vardı ki, bunlardan biri yukarıda adı geçen V e l i H a l i f e idi¹²². V e l i H a l i f e (Avcı obasından) mezkûr tarihte *Meşhed* valisi olup Ş a m-

¹¹⁴ ŞT, s. 23, 24; HR, s. 236, 260, 263; ŞH, s. 181.

¹¹⁵ HR, s. 264 - 265.

¹¹⁶ HR, s. 326.

¹¹⁷ Bu Ş a m l u emîrinin adını *Tebriz* civarındaki Ç e r e n d â b'dan aldığı görülüyor. Her halde kendisi orada doğduğu için, *Türk* geleneğine göre, bu adı aldı.

¹¹⁸ ŞT, s. 53; HR, s. 341, 386.

¹¹⁹ GAF, s. 303; ŞH, s. 211 - 212.

¹²⁰ HR, s. 370.

¹²¹ HR, s. 437.

¹²² HR, s. 395, 414.

lu beğzadelerinden çoğu onun maiyyetinde bulunuyordu¹²³. Yine *Şamlu*'dan *Fula d Halife Hemedan* valisi, *Esterâbâd* valiliğinden azledilmiş bulunan *Süleyman Halife* de merkezde oturmakta idi¹²⁴.

5 — ZÛ'L-KADR (DULKADIR)

Zû'l-kadr boyu *Tahmasb* devrinde de en itaatkâr boylardan biri idi. Bu oymağın kalabalık kısmı yine *Fars*'ta oturuyordu. 931 (1525) yılında *Şiraz* valisi *Çiçeklü Ali Sultan*'ın ölümü üzerine yeri yeğeni *Murad Sultan*'a verildi ise de sonra bundan vazgeçilip, *Şiraz* valiliğine oymağın diğer bir obasına (جامولو) mensup olan *Hamza Sultan* tayin edildi¹²⁵. 939 (1532 - 33) yılında aynı yerin valiliğine *Halil Han*'ın kardeşi *Gazi Han* gönderildi. Onun da 946 (1539 - 40) da ölümü üzerine¹²⁶ *Hacılar* obasından *Keçel Beğ*'in oğlu *İbrahim Sultan* mezkûr şehrin valiliğine tayin edildi. *İbrahim Han* uzun müddet *Fars* valiliğinde bulunduktan sonra, 962 (1555) de azledildi. ve *Esterâbâd* valisi iken iki yıl sonra 965 de *Türkmen Ağa* ve *Özbek Ali Sultan* ile yapılan savaşta öldü¹²⁷. *İbrahim Han*'ın *Cüneyd Beğ* adlı bir kardeşini¹²⁸, *Zeynel Beğ* ve *Yakub* adlı oğullarını tanıyoruz. *Zeynel Beğ* 977 (1569 - 70) de *Horasan*'daki *Câm* şehri valisi idi¹²⁹. Bu boya mensup emirlerden biri de *Mahmud Beğ* olup (*Kavurgalı* obasından), *mühürdar* idi. Kendisi 939 (1532 - 33) yılında kabağa ok atarken attan düşüp ölmüştü¹³⁰. Bunun (yani sıırğın ucuna diki-

¹²³ İB, s. 138.

¹²⁴ Gösterilen yer. *Fî'nin* listesinde *Şamlu*'dan adını okuyamadığım bir yerin valisi olarak *Mûsa Sultan* geçtiği gibi, *Atamut* hâkimi *Ali Sultan* ile *Kelhur* hâkimi olarak da *Durmuş Han*'ın oğlu *Sultan Hüseyin Han*'ın ve diğer bazı beğlerin de adları zikrediliyor (275^b).

¹²⁵ TŞ, s. 5; GAF, s. 287; Fİ, 74^{a-b}.

¹²⁶ ŞT, s. 27, 39; GAF, s. 290, 294; HR, 259, 275, 299, 300; ŞH, s. 182.

¹²⁷ ŞT, s. 37, 54, 55, 56; GAF, s. 294; HR, s. 301, 304, 317, 357, 391, 402, 404; ŞH, s. 211; Fİ, 112^b.

¹²⁸ HR, s. 335.

¹²⁹ HR, s. 437, 440, 444.

¹³⁰ GAF, s. 287; ŞH, s. 181; Fİ, 74^a. *Mahmud Beğ Kavurgalı* obasından idi. *Mühürdarlık* memuriyetinin çok defa bu obanın beğlerinin elinde olduğu görülüyor.

len kabağa ok atmanın) *Türkler* arasında yaygın bir spor olduğunu biliyoruz. Yine bu esnada yaşayan *Yol Aldı Ağa* (*Hacılar* obasından), *İsmail Mirza*'nın *dede*'si (dinî anlamda) olup, *Tahmasb* onu *Irakeyn Seferi*'nden önce elçilik ile *İstanbul*'a göndermişti¹³¹. *Zû'l-kadr Ürkmez Sultan*, *Ulama* ile işbirliği yaptığı ithamı ile 937 (1530 - 31) yılında öldürülmüştür¹³². Yine aynı oymaktan *Kaya Beğ*'in ise *Dulkadır Oğlu Mehmed Han* ile *Irakeyn Seferi* esnasında *Osmanlı* tarafına geçtiğinden evvelce bahsedilmişti¹³³. *Zû'l-kadr* boyuna mensup emirlerden biri de *Şah Kulu Halife*, (*Kavurgalı* obasından) idi. *Şah Kulu Halife*, *Mahmud Sultan*'ın halefi olarak 939 (1532 - 1533) dan beri *mühürdarlık* mevkiinde bulunuyordu. Kendisi bu mevkii 965 (1558) yılında, *Türkmen Ağa* üzerine yapılan sefer esnasındaki ölümüne kadar muhafaza etmiştir¹³⁴. *Saffaltu's - safâ*'yı türkçe'ye çevirten de işte bu zattır.

İbrahim Han'ın azlinden sonra *Fars* valiliği *Tatı Oğlu* (طاتی اغلی، تاتی اغلی) *Ali Sultan*'a verildi. 953 (1546) yılında merkezde bulunan *Zû'l-kadrlular* ile *Afşarlar* arasında ihtilâf çıkmış ve bu, silâhlı bir çatışmaya kadar gitmişti. Fakat iki taraf emirleri (*Zulkadır*'dan : *Mühürdar Şah Kulu Halife*, *İbrahim Han* ve *Tatı Oğlu*. *Afşar*'dan : *Korucu Baş* *Sevündük Beğ*, *Şah Kulu Sultan* ve *Mahmud Han*) toplanarak olayı yatıştırdılar¹³⁵. Aslen *Boz Ok*'lu olan *Söklen* (*Sevgülen*?)ler *Tahmasb* devrinde müstakil bir teşekkül gibi zikrediliyor. *Irakye Seferi* esnasında *Söklen Oğlu Şahverdi Halife korucu*, 967 (1560) de de *bayrakdar* idi¹³⁶. Yine *Zû'l-kadr*'ın *Eymür* obasından *Şîr Hüseyin*'in 941 de (1534 - 35) *korucu* olduğu görülüyor¹³⁷. *Zû'l-kadr* boyuna mensup *Veli Sultan* 954 (1547) de *Urmijede*¹³⁸, *Mel-*

¹³¹ ŞT, s. 28.

¹³² GAF, s. 286.

¹³³ GAF, s. 288.

¹³⁴ ŞT, s. 26, 39, 72; GAF, s. 290, 293, 303; HR, s. 303, 349, 376, 403; ŞH, s. 181, 211.

¹³⁵ ŞT, s. 57; GAF, s. 3. HR, s. 275, 315, 332, 389.

¹³⁶ ŞT, s. 40, 54.

¹³⁷ ŞT, s. 38 - 39; GAF, s. 290.

¹³⁸ HR, s. 325.

k e n (ملکن اغل) O ğ l u da *Horasan*'da (967 = 1560) bir yerde vali bulunuyordu¹³⁹. Elçilik ile *Türkiye*'ye giden (964 de döndü) Tebbet (?) A ğ a¹⁴⁰, 957 (1550) yılında *Kürdler* ile yapılan bir savaşta ölen Ş â d i B e ğ¹⁴¹, ilk önce kapı ağası sonra da devlet erkânından olan Y o l K u l u (ölümü: 975 = 1567 - 68)¹⁴², 977'de (1569 - 1570) *Özbekler* ile yapılan bir çarpışmada ölen S e n c e r O ğ l u H a m z a B e ğ de bu boydan idiler¹⁴³. *Türkmen İskender Beğ*'e göre¹⁴⁴, T a h m a s b 'm ölümü esnasında *Zû'l-kadr*'a mensup şu emirler vardı: Merkez emirlerinden *Kavurgalu* (قورغلو) *Esterâbâd* valisi M u h a m m e d K u l u H a l i f e (İbrahim Han'ın yeğeni Hacılar obasından), *Şiraz* valisi K a l h a n c ı — Kalkancı — (قلخانچی) O ğ l u V e l i S u l t a n, *Lâr* (*Fars* eyâletindeki) valisi Ş a h K u l u H a l i f e, İbrahim Han'ın oğullarından *Hoy* valisi M a n s u r B e ğ.

6 — KAÇAR (KACAR)

T a h m a s b devrinde *Kaçarlar* birinci derecede boylar arasına girmişler ve onlardan bir çok emirler mühim mevki-lere yükselmişlerdir. Bu boydan E ç e (چه) S u l t a n 939 (1532 - 33) yılında *Bidlis* hâkimi Ş e r e f B e ğ'e yardıma gönderilmiş ise de, her ikisi U l a m a ile yaptıkları savaşta yenilmişler ve hattâ *Bidlis* hâkimi de öldürülmüştü¹⁴⁵. Daha önce adı geçen Y a k u b S u l t a n'a gelince, 944'den sonra kendisinden bahsedilmiyor¹⁴⁶. Adı geçen *Kaçar* beği ile çağdaş olan B u d a k H a n 943 veya 944 (1537) de fethedilen *Kandahar* ve

¹³⁹ HR, s. 413.

¹⁴⁰ HR, s. 328, 401. Kaynakların çoğunda böyle : تابت Seydî Ali Reis'de (s. 188) : تابت اغا

¹⁴¹ HR, s. 345. Bu emirin buyruğunda bulunan *Zulkadırlular*, Şâdi Beglü adını aldılar (Abbas devrindeki Türk oymakları bölümünde *Zulkadr* maddesine bakınız).

¹⁴² HR, s. 436; ŞH, s. 235.

¹⁴³ HR, s. 444.

¹⁴⁴ s. 140. Fİ nin listesinde (275^b) *Sâbûr* hâkimi olarak İ b r a h i m H a n 'ın oğlu Y a k u b B e ğ'in de adı geçiyor.

¹⁴⁵ ŞT, s. 21.

¹⁴⁶ ŞT, s. 39, 41; HR, s. 286; Fİ, 39^b - 40^a.

Zemindâver valiliğine tayin edildi¹⁴⁷. 967 de (1559-60) *Horasan*'da bir yerin valisi olan *Kaçar B u d a k S u l t a n* başka bir emir olsa gerektir¹⁴⁸. *Kaya Beğ* de, (yahut *Kayapa*) bunlar ile çağdaş idi. 965'de (1558) adı geçen *Kaya O ğ l u A h m e d B e ğ* her halde *Kaya Beğ*'in oğludur¹⁴⁹. *Kaçar* emirlerinden biri de *Ziyad O ğ l u Ş a h V e r d i S u l t a n*'dır. XVIII. yüzyılın sonlarında *Iran*'da iktidarı eline geçiren *Kaçar h â n e d â n ı Z i y a d O ğ u l l a r ı n d a n* gelmektedir. *Ziyad*'ın XV. yüzyılın son ve XVI. yüzyılın başlarında yaşadığından pek az şüphe edilir. *Kaçarlar*'ın yurdu *Errân*'da Gence yöresi idi. Oymağın buraya XV. yüzyılın sonlarına doğru *Boz Ok*'tan geldiği daha önce söylenmişti. 944 (1537 - 38) yılında *Kandahar* seferinde bulunan Ş a h V e r d i, bundan sonraki belli başlı seferlere katılmıştır. Kendisi atayurdu, merkezi *Gence* olan *Karabağ* valisi idi. Ş a h V e r d i S u l t a n 975 (1567 - 1568 = Bars yılı) de ölmüş ve yerine İbrahim Beğ (Sultan) geçmiştir¹⁵⁰. Diğer bir *Kaçar* emiri de *Gökçe Sultan* olup, *İrakeyn Seferi* münasebetiyle adı geçiyor. 946'da (1539 - 40) *Gürcistan*'a bir akın yapan *Gökçe Sultan*, 954 (1547 - 48) de *Şirvan* valisi *Behram Mirza*'nın lalası olmuş ve 962'de *Türkmen A b a* ve *Özbek Ali Sultan* ile yapılan savaşta ölmüştür¹⁵². 951 (1544) yılında bayrakdar olan *Ebû'l-Kasım Hulefâ*¹⁵³, 961 (1554) de barış yapılması için elçilikle *Kanuni*'ye gönderilen Ş a h K u l u (Ağa) B e ğ *Kaçarlar*'dan olduğu gibi¹⁵⁴, 958'de *Şeki* valiliğine tayin edilen *Toykun Beğ* ve onunla çağdaş olan *Bayram Beğ*¹⁵⁵, 967 (1559 - 60) de elçilik ile *İstanbul*'a gön-

¹⁴⁷ ŞT, s. 39; GAF, s. 290, 291; HR, s. 259, 275, 305, 310.

¹⁴⁸ ŞT, s. 413.

¹⁴⁹ GAF, s. 303.

¹⁵⁰ ŞT, s. 71; GAF, s. 297; HR, s. 283, 317, 320, 341, 353, 357, 358, 392, 401, 406, 414.

¹⁵¹ HR, s. 437.

¹⁵² ŞT, s. 41; HR, s. 293, 386, 387.

¹⁵³ GAF, s. 295.

¹⁵⁴ ŞT, s. 73, 74; GAF, s. 302; HR, s. 309, 379.

¹⁵⁵ HR, s. 322, 351. *Erzurum Beğlerbeğisi İskender Paşa* 959 (1552) yılında bu iki *Kaçar* beğini *Gürcistan*'da yenmişti (HR, s. 361).

derilen *Yüzbaşı Akçasakal Ali Ağa*¹⁵⁶, 975 (1567-68) de adı geçen *Mirza Ali Beğ*¹⁵⁷, 976'da zikredilen *Ali Kulu Beğ*¹⁵⁸ aynı oymağa mensup idiler. *Tahmasb*'in ölümü esnasındaki başlıca *Kaçar* beğlerinden biri *Şah Verdi Sultan*'ın oğlu *Yusuf Halife* idi; *Karabağ* valiliğine ve *Sultan Ali Mirza*'nın lalalığına tayin edilmiş ise de, hükümdarın ölümü esnasında henüz *Kazvin*'de bulunuyordu. *Mirza Ali Sultan* da bu esnada merkez emirlerinin en muteberlerinden olup *divan beği* idi. *Ali Halife*'ye gelince (Ağçalı oymağından) o, bu esnada *Damğan* ve *Bistam* valisi idi. Bunlardan başka *Yusuf Halife*'nin kardeşi *Süleyman Beğ* ile *Şekem* (شکم) oğlu *Süleyman Sultan*'ın da emirlik mertebesine yükseldikleri anlaşılıyor¹⁵⁹.

7 — AFŞAR (AVŞAR)

Tahmasb devrinde de *Afşarlar*'ın çoğunluğu *Kûh Gilûye* ve *Huzistan*'da yaşıyorlardı. 943 (1527-1528) yılında *Horasan*'daki emirlerden *Afşar Mustafa Sultan*, *Şamlu Zeynel Han* ve yine *Şamlu Çekirge Sultan* ile birlikte *Firûz Kûh*'da *Özbekler* tarafından öldürülmüştür. *Irakeyn Seferi* esnasında *Kûh Gilûye* valisi *Elvend Han* bin kişi ve iki tavla at ile *Tahmasb*'in yanına gelerek onu sevindirmişti. Fakat ertesini yıl, defalarca itaatsizlik gösterdiği suçu ile öldürülüp, mevkii, *Şah Ruh Han* ünvanı ile *Mansur Beğ*'in torunu ve *Hasan Sultan*'ın oğlu *Muhammedî Beğ*'e verildi¹⁶⁰. 955 (1548-49) yılında *Kûh Gilûye* valisi yine *Afşar*'dan *Mahmud Han* olup, muhtemelen *Mansur Beğ* ailesinden idi. *Mahmud Han*'ın buyruğunda üç bin atlı vardı¹⁶¹. 957 yılı (1550) olaylarında adı geçen *Afşar Rüstem*

¹⁵⁶ ŞT, s. 44, 78; HR, s. 411.

¹⁵⁷ HR, s. 439.

¹⁵⁸ HR, s. 441.

¹⁵⁹ IB, s. 140. Fî Ali Halife'yi Akça Koyunlu'dan gösteriyor (275b).

¹⁶⁰ ŞT, s. 32, 33; GAF, s. 289; HR, s. 250, 265; ŞH, s. 187.

¹⁶¹ ŞT, s. 53, 56; HR, s. 331.

Beğ, 964 (1557) yılında aynı yerin valisi olarak görüyoruz¹⁶². *Afşarlar*'dan, bir kolun da *Huzistan*'da yaşamakta oldukları söylenmişti. Bunlar *Gündüzlü Afşar*'ından idiler. *Huzistan Afşarları*'nın başında 946 (1539-40) yılında *Kan Kara* (قنقرا) lakabı ile tanınmış olan *Çulu Beğ oğlu Mehdi Kulu Sultan* bulunuyordu. *Mehdi Kulu Sultan* aynı yılda *Tahmasb*'in emri ile kardeşi *Sevindik Beğ* tarafından öldürüldü. *Rumlu Hasan Beğ*'e göre¹⁶³, 948 (1541-42) de *Huzistan*'daki *Dizful* şehrine gelen *Şah*, burayı *Afşar*'dan *Haydar Kulu Sultan*'a vermiştir. Bu haberi bir yıl sonra veren *Gaffarî* ise¹⁶⁴ şehre *Afşar*'dan *Ebû'l-Feth Sultan*'ın tayin edildiğini söyler. Diğer bir *Afşar* emiri de 943 (1536-37) de *Kirman* valisi bulunan *Şah Kulu Sultan* idi. *Şah Kulu Sultan*, uzun bir zaman *Kirman* valiliğinde bulunmuştur; adı son defa 972 (1564-65) yılı haberleri arasında geçiyor¹⁶⁵. 977 (1569-70) yılında *Kirman*'da yine *Afşar*'dan *Yakub Beğ*'i vali olarak görüyoruz ki¹⁶⁶, herhalde *Şah Kulu Sultan*'ın yakın bir akrabası idi. *Afşarlar*'a mensup devrin en büyük emiri şüphesiz ki *Korucu Baş* *Sevindik Beğ*'dir. *Sevindik Beğ*'i *Tahmasb*'in en muteber merkez emirlerinden biri olarak görüyoruz¹⁶⁷; 969 (1561) yılında öldüğü zaman yaşı doksanı geçiyordu. Kendisi hakkında, «*Gilân sofularından idi*» deniliyor ki¹⁶⁸, bu söz ile her halde onun *İsmail*'in *Gilân*'da iken yanında bulunanlardan olduğu ifade edilmek isteniyor. *Pir*

¹⁶² GAF, s. 303; HR, s. 345, 404; Rüstem Beğ, 965 (1557-58) de *Abâ* üzerine gönderilen emirlerden biri olup, yapılan savaşta öldürüldü (ŞH, s. 210, 211).

¹⁶³ s. 300.

¹⁶⁴ s. 295.

¹⁶⁵ HR, s. 275, 281, 310, 424, 425.

¹⁶⁶ HR, s. 443.

¹⁶⁷ *Vezir-i âzam Ahmed Paşa* tarafından *Tahmasb*'in ileri gelen emirlerine hitaben yazılan mektupta adı geçer (FB, s. 619). Diğerleri *Safevî Masum Beğ*, *Şah Kulu Halife* (Zül-kadr), *Bedir Han* (Ustacalu) idiler (gösterilen yer, ayrıca II. cilde de bakınız, s. 61). Burada kendisine «*Mübârizüddin*» lâkabı veriliyor.

¹⁶⁸ GAF, s. 307. *Sevindik Beğ*'in mülâzimetinde bulunan *Muhammed Beğ*, *varsağılar* (Varsakı) söylemekle ün yapmıştı. Şu varsağı onun-
dur :

Kulu Beğ, Rüstem Beğ ve Muhammed Beğ gibi Afşar emirlerinin adları 955-957 (1549-1550) yıllarına ait hâdiselerde geçiyor. Diğer büyük bir Afşar emiri de Aslan Beğ idi. Aslan Beğ'in Afşar'ın Araşlu (اراشلو) obasından olduğu bildiriliyor. Araşlu bir yer adı ile ilgili gibi görünüyor. Aslan Beğ 975 (1567-68) deki Gilân seferine katıldı¹⁶⁹. Aynı seferde bulunan Afşar'dan İskender Beğ'e de Gilân'da dirlik verildi¹⁷⁰. Yine bu boydan Sincâb Sultân (957 = 1550 de)¹⁷¹ ve Dana Beğ oğlu Allah Kulu Beğ de (963 = 1556) Horasan'da dirliklere sahip idiler¹⁷². Elkas Mirza'nın yakınlarından Muhammed Beğ'in de Afşar'dan olduğunu kaydedelim¹⁷³.

İskender Beğ Tahmasb'ın ölümü esnasında altı Afşar emirinin adını veriyor¹⁷⁴. Bunlardan biri az önce adı geçen Araşlu Aslan Sultân'dır. İskender Beğ Aslan Sultân'ın Afşar'ın büyük emirlerinden, çok asker sahibi ve Sultân Ahmed Mirza'nın lalası olduğunu bildiriyor¹⁷⁵. Diğer Afşar emirlerine gelince, bunlar Kûh Gilûye'de 10.000 çadır Afşar'ın başı Halil Han, Sâve valisi Mahmud Sultân, Kirman valisi Yakub'un kardeşi Yusuf (fakat bu esnada henüz Kirman'a gitmemişti), Hezârcerib valisi İskender Beğ idiler. Bu sonuncusu Halil Han'ın akrabası olup, sonra Kûh Gilûye valisi olmuştur. Horasan'daki Ferah ve Esfuzar valisi Yeğen Sultân ile yine Horasan'da bir yerin valisi Hüsvrev Sultân'ın da Afşar'dan olduğu bildiriliyor¹⁷⁶.

“Çarh-ı felek avrulup dönerse
Beli dimişem dönmezem yârinden
Men'itmeğe İsa gökten yanarsa
Beli dimişem dönmezem yârinden” (Sâdıkî, s. 129).

¹⁶⁹ HR, s. 438.

¹⁷⁰ s. 440. İskender Beğ'in adı 980 (1572-3) olayları arasında da geçiyor (ŞH, s. 244).

¹⁷¹ HR, s. 343.

¹⁷² HR, s. 395 - 396.

¹⁷³ HR, s. 334.

¹⁷⁴ s. 140.

¹⁷⁵ Gösterilen yer.

¹⁷⁶ Gösterilen yer. Fİ de sekiz Afşar emirinin adı veriliyor (275^b).

8 — TÜRKMEN

Safevî devri, Türk oymakları tarihinde Türkmen'in hususî bir manâsı vardır. Türkmen orada Ak-Koyunlu elinin bilhassa iki mühim oymağı olan Musullu ve Pürnekler'in Safevî hizmetindeki kollarını ifade etmektedir¹⁷⁷. Yâni Türkmen, Safevî oymakları arasındaki Musullu ve Pürnek oymaklarının adıdır. Adı geçen oymakların bu ad ile anılmaları da Ak-Koyunlular'ın Türkmen olmalarından ileri geliyor. Fakat adı geçen oymaklara bu ismin verilmesini isabetsiz bulmak ve bunu tuhaf bir tâbir olarak karşılamak yerindedir. Çünkü diğer oymaklar da Türkmen menşeli olup, hiç olmaz ise bir kısmı, bunu biliyorlar ve bu adla anılıyorlardı. Her halde bunların Ak-Koyunlu veya bunun gibi uygun bir isim ile anılmaları düşünülmedi.

Şah İsmail'in annesi ile baba annesinin Ak-Koyunlu hânedânına mensup olduğunu evvelce kaydetmiştik. Şah İsmail de Musullu beğlerinden birinin kızı ile evlenmiş (Tâclu Hanım) ve bu izdivaçtan Tahmasb ile Behram mirzalar doğmuştu. Tahmasb da yine Musullu beğlerinden İsa Beğ'in kızı ile evlenmişti. Sultan Muhammed ve İsmail Mirzaların anneleri de işte adigeçen İsa Beğ'in kızıdır. Ak-Koyunlu ve Kara-Koyunlu uluslarına mensup oymaklar ancak Safevî devletinin kuruluşundan sonra bu devletin hizmetine girdiler. 913 (1506-7 = Luy yılı) yılında Diyarbekir hâkimi Musullu Emir Beğ'in başında bulunduğu topluluk ile Şah İsmail'in hizmetine girdiğinden ve Safevî hükümdarının bundan son derecede memnun kaldığından evvelce bahsedilmişti. Emir Han'ın İbrahim ve Ali Beğ adlı kardeşleri ile Masum, Muhammedî ve Mercümek (Mercimek) adlı oğullarını tanıyoruz. Bunlardan İbrahim Sultân 933 (1527) de Bağdad valisi, Ali Beğ'in oğlu Nohud Sultân da (asıl adı Zulfikâr) Kelhur vâlisi idiler. 934 (1528) de Nohud Sultân, amcası İbrahim Sultân'ı ve Mercümek Sultân da dahil olmak üzere, amcaları oğullarından ekserisini öldürüp

¹⁷⁷ Aynı devirde Musullu ve Pürnekler'in bir kısmı da Türkiye'de yaşıyordu.

Bağdad'ı ele geçirdi. Bunu haber alan Şah Tahmasb, *Horasan* seferinden vazgeçerek sür'atle *Bağdad* üzerine yürüdü ve şehri yakıcı bir sıcak afında kuşattı. Tahmasb kuşatmanın başarısızlık ile neticeleneceğinden kaygılanmaya başladığı bir sırada Nohud Sultan, Bektaş (بكتاش) Beğ'in oğulları ve Uzun Hasan Beğ'in ünlü kumandanlarından Sufî Halil Beğ'in torunları, Ali ve Ahmed Beğler tarafından bertaraf edildi¹⁷⁸. Mercümek Sultan'ın Yâdigâr Muhammed Tarhan adlı bir oğlunu tanıyoruz ki, *Sâve* valisi iken 969 (1561) da vefat etmiştir¹⁷⁹. Bunun oğlu Ebû'l-Masûm Sultan'ı da Tahmasb'in ölümünde merkez emirleri arasında görüyoruz¹⁸⁰. 972 (1564-65) yılında emirler arasında bulunan, 975 (1567-68) de *Gilân* seferine katılan ve Tahmasb'in ölümü esnasında *Reyy*'in *Huvâr* kasabasında oturan Emîr Han'da Muhammedî Beğ'in oğlu, Yâdigâr Muhammed'in amcası oğlu idi¹⁸¹.

Tahmasb 939 (1532-33) yılında kayın biraderi *Türkmen* Mûsa Sultan'ı *Tebriz* valisi tayin etti. Vezir-i âzam İbrahim Paşa Mûsa Sultan'ın

¹⁷⁸ ŞT, s. 10 - 11, 12 - 13; GAF, s. 284 - 285; HR, c. 208, 209, 223; ŞH, s. 174 - 175, 177. Kuşatma 935 Ramazan'ında (1529 Mayıs) başlamıştı (Fİ, 33^a).

¹⁷⁹ GAF, s. 307. Yâdigâr Muhammed Tarhan 965 (1558) de *Türkmen Aba* üzerine yapılan meşhur seferde esir düşmüştü (GAF, s. 303-304; ŞH, s.209-210; HR, s. 404; Fİ, 220^a).

¹⁸⁰ İB, s. 140. Fİ (275^a) on *Türkmen* emîrinin adını zikreder.

¹⁸¹ Heride çok geçecek olan bu Emîr Han'ın babasının adını emin bir şekilde bilemiyoruz. Şah İsmail devrindeki Güllâbî Beğ oğlu, *Herat* beğlerbeğliğinden mâzûl Emîr Han'ın güveyisi olması dolayısı ile bu aileyi yakından tanıyan Şeref Han, Nohud Sultan'ın yaptığı katliâm yüzünden Emîr Han'ın oğullarından yalnız 10 yaşında bulunan ve Tahmasb'in süt kardeşi olan Muhammedî Beğ'in sağ kaldığını yazar. Buna göre sonuncu Emîr Han'ın Muhammedî Beğ'in oğlu olması gerekir. Yine ona göre, İbrahim Sultan'ın da Melîk Kasım adlı tek bir oğlu kurtulmuştu (s. 175). Şimdiki durumda Emîr Han'ın soy kütüğü şöyle olacaktır : *Musullu* Ömer Beğ oğlu Emîr Beğ (Tokat Bayundur lâkabı ile anılıyor, Ak-Koyunlu Hasan Beğ'in emirlerinden), oğlu Güllâbî Beğ (Yakub Beğ devri emirlerinden), oğlu Emîr Han (Şah İsmail'in mühürdarı, Tahmasb'in Lalası ve Herat beğlerbeğisi), oğlu Muhammedî Beğ, oğlu Emîr Han. Ayrıca Fİ (135^b, 155^b, 156^a).

Osmanlı hizmetine girmeyi düşündüğünü haber almıştı; fakat *Tebriz* üzerine yürüdüğünde Mûsa Sultan'ın şehri boşaltıp *Acem Iraki*'na yöneldiğini işitti¹⁸². Mûsa Sultan'a dâir başka bir habere rastgelinmediği için onun bu yıllarda öldüğü anlaşılıyor. Aynı yılda Enük Oğlu Mahmud Beğ, Tahmasb'in eşik ağası başı idi. 947 (1540-41) de yine bu oymaktan Ahmed adlı bir emir görmekteyiz. Bu emir kardeşi Ali Beğ ile birlikte 935 (1528-29) de Nohud Sultan'ı öldüren Ak-Koyunlu emirlerinden meşhur Sufî Halil Beğ'in torunu Ahmed Beğ'den başkası olmasa gerekir. Tahmasb 936 (1529-30) da Nohud Sultan'ın öldürülmesinde asıl rolü oynayan Ali Beğ'e emîrlik tevcih etmişti¹⁸³. Kanunî'nin 955 deki (1548-49) ikinci seferi esnasında *Türkmen* emirlerinden Ali Kulu Beğ'in iki bin kişilik bir kuvvete kumanda etmesi onun büyük emirlerden biri olduğunu gösteriyor¹⁸⁴. Bu emirin yukarıda adı geçen Ali Beğ ile aynı şahıs olduğuna dâir hiçbir delile sahip değiliz. Bu sırada Musullu Emîr Han oğlu Muhammedî Beğ *Şirvan*'da dirlik sahibi idi. Adıgeçen beğ'in 960 (1553) yılında hayatta olduğunu biliyoruz¹⁸⁵. Yine aynı boydan Haydar Beğ 975 de (1567-68) *Sâve* valiliğinde bulunuyordu¹⁸⁶.

Tahmasb'in ölümü esnasında mevki sahibi beğ *Türkmen* emiri vardı ki, şunlardır : *Musullu* Muhammedî Beğ oğlu

¹⁸² GAF, s. 287; HR, s. 237. İbrahim Paşa bu haberi, Mûsa Sultan'ın veziri Hâce Şah Kulu ile Tahmasb'a çocukluğunda hocalık etmiş olan Mevlânâ Ahmedî Tabesî'den almıştı. Onlar Mûsa Sultan'ın haberi olmadan İbrahim Paşa'yı *Tebriz*'e gelmeye teşvik etmişlerdi (Fİ, 76^a).

¹⁸³ ŞH, s. 177. Tahmasb ayrıca Ali Beğ'e *Zülfikar Kuş* lakabını vermişti. Ahmed Beğ için aynı zamanda HR ye bakınız (s. 229).

¹⁸⁴ ŞT, s. 53.

¹⁸⁵ ŞT, s. 72, 73; GAF, s. 283, 291, 292, 297; HR, s. 320, 321, 360, 373.

¹⁸⁶ HR, s. 424, 437, 438. 942 (1535-1536) yılında Tahmasb'in sofracısı *Türkmen*'den *Muhammed Emîr Beğ* idi (ŞH, s. 186). Sâdikî'nin (s. 32) türkçe, farsça şiir söylediğini yazdığı Muhammed Emîn Sultan aynı emir olmalıdır. Muhammed Emîn Sultan, İsmail Mirza'nın akrabasından idi.

Emîr Han, *Pürnek Şah Kulu Han* (İsfahan), *Suhrab Halîfe oğlu Süleyman Halîfe* (Horasan'da Tun ve Tâbes valisi), *Haydar Sultan* (Cabuk Tarhan oğlu?, Kum valisi, *Yâdiğâr* lu Ebû'l-Mâsum Sultan¹⁸⁷).

B. KÜÇÜK OYMAKLAR

1 — VARSAK

Varsaklar'ın başında 962 (1554 - 55) yılına kadar yine *Mustafa Beğ'i* görüyoruz. *Mustafa Beğ'in* oğlu *Şuca Beğ* 972 (1564 - 65) de *Horasan*'da dirlik sahibi idi. Bundan başka korucular arasında *Varsaklar*'ın da bulunduğunu biliyoruz¹⁸⁸.

2 — ÇEPNİ

Çepniler'den *Süleyman Beğ Çelebi* 954 (1547 - 48) yılında *Şirvan*'da dirliğe sahip idi. Aynı yılda *Çepni* korucularının sefere katıldıkları görülüyor. 955 (1548 - 49) yılında *Van* valisi *Çepniler*'den *Şah Ali Sultan*'ın kaleyi *Kanunî*'ye teslim etmesi, evvelce anlatıldığı gibi, *Tahmasb*'i derin bir üzüntü içinde bırakmıştı. 963 yılında yine bu oymaktan *Muhammed Beğ'i* görüyoruz. *Tahmasb*'in ölümü esnasında *Çepniler*'den *Mahmud Halîfe* ile *Celâl oğlu Muhammed Sultan* ve *Dönmez Sultan Karabağ*'da olup *Ziyad Oğlu*'na tabi idiler¹⁸⁹.

3 — ARABGİRLÜ

Bu oymaktan *Mahmud Ağa* 940 (1533 - 34) da *Tahmasb*'in avcı başısı idi. Aynı oymaktan *Mühelhil Bahadır*'ın 942'de (1535 - 36) *Van Gölü* çevresine yapılan akında bulunduğu görülüyor. *Arabgürlüler* *Abbass* devrinde *Şamlu*'ya dahil olmuşlardı¹⁹⁰.

¹⁸⁷ IB, s. 129 - 140.

¹⁸⁸ HR, s. 386, 387, 431, 466.

¹⁸⁹ HR, s. 316, 320, 330, 339, 393; IB, s. 141. Metinde yanlış olarak چکنی yazılmıştır. دوئمز adı da دوئمز şeklindedir.

¹⁹⁰ ŞT, s. 40; GAF, s. 289; HR, s. 296.

4 — TURGUUDLU

Bu oymaktan *Turgud* (درغوت Dorgud) *Oğlu Hasan* (yahut *Hüseyin*) *Sultan*'ın *Çağataylar* ile 935 (1528-29) de yapılan savaşta bulunduğundan, evvelce bahsedilmiştir. (Yine Bu ünlü aileden *Kasım Beğ'in* 965 (1558)'de *Türkmen Ağa* üzerine yapılan sefere katıldığını biliyoruz. Yine aynı aileden *Pîr Hüseyin Beğ'in* *Şehzâde Bâyedî* ile birlikte *İran*'a geldiği ve *Bâyezî*'d'in *Osmanlı* elçilerine tesliminden sonra serbest bırakıldığı daha önce kaydedilmişti. Bu zikredilenlerden başka *Turgudlular*'a dair bir kayda rastgelinebilir.

5 — BOZCALU

Tahmasb devrinde *Bozcalular* hakkında bir bilgi elde edilemedi.

6 — ACİRLU (?)

Aynı devirde bu oymak ile ilgili herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Yalnız *Şamlu* emîrleri arasında geçen *Mûsa Sultan* bu oymağa mensub olabilir.

7 — HINISLU

Hınıslu'dan tanıdığımız emîrlerden biri *Kayıtmış Beğ'*dir. *Kayıtmış Beğ* 954 (1547) de *Osmanlılar*'ın *Pasin* sancak beği ile savaşmıştı. *Tahmasb*'in ölümü esnasında bu oymağa mensup *Hüseyin Han* vardı ki, muteber emîrlerden biri olarak zikredilir¹⁹¹.

8 — SA'DLU

Bu oymak aslında *Kara-Koyunlu Ulusu*'nun en büyük boylarından biri olup, yurdu eskidenberi *Nahçivan* ve *Erivan*'ın güneyindeki *Sa'd Çukuru* (Çukur Sa'd) idi. Esasen *Sa'd Çukuru*'nun da bu oy-

¹⁹¹ HR, s. 323; IB, s. 141.

mağın ad aldığı *Beğ* ile ilgili olduğu anlaşılıyor. *Kara Koyunlu* devletinin yıkılmasından sonra, diğer *Kara-Koyunlu* oymakları gibi *Ak-Koyunlu*ların hizmetine giren *Sa'dlu* oymağı sonra *Safevî*lerin oymakları arasına dahil olmuştur. Bu devirde de oymağın yurdu yine *Çukur Sa'd*'da idi. 954 yılında *Sa'dlular*'ın başında *Elvend Han Beğ*, 959 (1552) da da *Ulugh Han Beğ* bulunuyordu¹⁹².

9 — ALPAVUT

Alpavutlar da *Kara-Koyunlu* oymaklarından biri olup, bu oymaktan büyük emirler çıkmıştı. Adı geçen oymak da *Safevî* devrinde *Sa'd Çukuru*'nda yaşıyordu. 975 - 984 (1567 - 1576) yıllarında *Alpavutlar İbrahim Beğ* (veya Halife)nin idaresinde idiler¹⁹³.

10 — BAYAT

Bayatlar her ne kadar kalabalık bir oymak idiler ise de hiçbir zaman birinci derecedeki oymaklar arasına giremediler. *Bayatlar*'ın kalabalık kısmı *Hemedan*'ın Güney-Doğusundaki *Kezzâz* ve *Girih Rûd* bölgesinde yaşıyordu. Bu *Bayatlar*'ın on bin çadıra sahip oldukları bildiriliyor. *Tahmasb* devrinde bu *Bayatlar* *Emîr Şah Beğ*, *Seyf Beğ*, *Süleyman Beğ*, *Hacı Üveys Beğ* ve *Ali Sultan* tarafından idare olunmuşlardır. *İran*'daki diğer *Bayat* kollarından ayırmak için bunlara, sonraları, *Öz Bayat* (Bayât-i Mutlak) veya *Ak Bayat* deniliyordu. Bundan başka aynı devirde *Gence* taraflarında da bir *Bayat* kolunun yaşadığı görülmektedir¹⁹⁴.

11 — KARAMANLU

XV. yüzyılın başlarından beri *Gence* ve *Berda*, taraflarında yaşadığını gördüğümüz *Karamanlular*, ilk önce *Kara-Koyunlu*lar'a, sonra da *Ak-Koyunlu*lar'a tâbi oldular ise de diğer

¹⁹² ŞT, s. 72; HR, s. 323, 357; FI, 158^a, 159^a.

¹⁹³ HR, s. 437, 441; IB, s. 141. Bu oymağın adı bazan *Alfavut* (الفوت) şeklinde yazılıyor.

¹⁹⁴ *Oğuzlar*, s. 234 - 235. Bunların başlarının *Hacı Üveys Sultan* olması muhtemeldir (IB, s. 141).

oymaklara nazaran muhtar bir idareye sahip idiler. Fakat siyasi bakımdan gittikçe ehemmiyetlerini kaybettiler. *Safevî* devletinin kuruluşuna *Karamanlu Bayram Beğ*'in katıldığını görmüştük. Fakat *Bayram Beğ* *Erzincan*'dan hareket edildiği zaman kendi oymağına değil, *Zül-kadr* askerine kumanda ediyordu. *Tahmasb* devrinde bu oymağın adı nadiren geçmektedir. Bütün bunlar *Karamanlular*'ın ikinci derecedeki oymaklar arasında bile ehemmiyetli bir mevkie sahip olmadıklarını ortaya koyuyor. 955 (1548 - 49) yılında *Karamanlular*'ın başında *İbrahim Halife* ile *Bayram Han*'ın oğlu *Hüsam Beğ* görülmektedir. Dunlardan *İbrahim Halife Gürcüler* ile yapılan bir savaşta ölmüştü. *Hüsam Beğ*'e gelince onun 985 (1577) de sağ olduğunu ve aynı yılda bir yoksulu öldürdüğü için asıldığını biliyoruz¹⁹⁵.

12 — BAYBURTLU

Tahmasb'ın ölümü esnasında *Bayburtlu Kara Han*, devletin kuruluşunda rol oynayan *Karaca İlyas*'ın oğlu olup, *Şuregil* valisi idi. *Kara Han Beğ* 985 (1577 - 1578) yılında *Erzurum* beğlerbeğisine mensup kuvvetleri mağlup etmeye muvafak olmuştu¹⁹⁶.

13 — BAHARLU

Kara-Koyunlu oymaklarından. *Tahmasb*'ın ölümü esnasında *Baharlular*'ın başında *Han Veli Beğ* bulunuyordu. Adı geçen *Baharlu* beyinin *İsmail Mirza*'nın taraftarları arasında yer aldığı görülüyor¹⁹⁷.

14 — İSPIRLÜ

Bu devirde *İspirlüler*'den yalnız *Ali Kulu Beğ*'i tanıyoruz. *İspir*, bilindiği gibi, *Erzurum*'a tabi kazalardan birinin adıdır.

¹⁹⁵ HR, s. 434, 440, 494.

¹⁹⁶ HR, s. 504, 505; IB, s. 141.

¹⁹⁷ HR, s. 466.

Bu Türkmen emirlerinden başka S a f e v î devletinin hizmetinde bazı *Kürd* ve *Çağatay* emirleri de vardı. Bunların sayısı pek az olup, devletin siyasi hayatında rolleri olmayan mahallî emirlerdir. *Türkmen İskender Beğ*'e göre¹⁹⁸ bunlardan biri eski *Bidlis* emirleri ailesinden *Şeref Beğ* (müstakbel *Bidlis* hâkimi ve müverrih) olup *Tahmasb*'in ölümü esnasında *Gilân*'da dirlik sahibi idi. *Halil Sultanı Siyâh Mansur* (نجاس سیورلی valisi), *Çekenî Oğlan Budagı* (*Horasan'da Habuşân* valisi) *Kılıç Halîfe-i Pazûki* (dirliği *Çukur Sa'd*'da), *Timur Han* (*Erdelân* hâkimi) bu devrin başlıca *Kürd* beğlerini teşkil etmekte idiler¹⁹⁹. Görülüyor ki *Kürd* beğleri arasında da türkçe adlar taşıyanlara sık sık rastgelinmektedir.

Çağatay Ulusu'ndan *Horasan'da* yaşayan *Gereylu* (کرایلو) oymağı da S a f e v î hizmetinde bulunuyordu. *Tahmasb*'in ölümü esnasında *Gereyliler*'in başında *Mirza Ali Halîfe*'yi görüyoruz²⁰⁰.

Amasya andlaşmasından sonra *Anadolu Türk Kızılbaşları* ile S a f e v î ler arasındaki münasebetler, eskisi gibi, kuvvetli bir şekilde devam ediyordu. *Pîr Sultan Abdal*'in şiirlerinin de gösterdiği üzere, *Anadolulu Kızılbaşlar* şahlarının gelip, adı geçen ülkeyi fethetmesi emelini besliyorlardı. Şahlar, emirler ve *İran*'daki bütün *Kızılbaşlar* da *Anadolu*'daki mezhepdaşlarının nüfusca kalabalık ve manen de kuvvetli olduklarını biliyorlardı. Aşağıda kaydedilecek olan birkaç misal, bu husus ile ilgili dikkate değer olaylardır.

Şeyhavent (yani hânedan kolundan olmayan) S a f e v î *Masum Beğ*, 976'da (1568-69) divan beğliği ve vezirlikten istifa ederek yakınları ve bazı kimseler ile hacca gitmek için *Şam*'a gelmişti. *Osmanlı* hükümdarı *Sultan Selim*'e, *Masum Beğ*'in asıl gayesinin hacc değil, *Anadolu*'daki *Kızılbaşlar*'ı ayaklandırarak fesat çıkarmak olduğu söylendi. Bunun üzerine *Şam* beğlerbeğisi *Derviş Paşa*'ya, *Masum Beğ*'i ve yanındakileri bir tertip ile bertaraf etmesi emredildi. *Derviş Paşa*, *bedevî* kılığına soktuğu adamları ile *Masum Beğ* ve yanındakileri öldürttü. *Tahmasb*, meselenin aslını bildiği halde,

¹⁹⁸ IB, s. 141.

¹⁹⁹ Gösterilen yer.

²⁰⁰ Gösterilen yer.

barışın bozulmaması için *Masum Beğ* ve yanındakilerin soyguncu *bedevîler* tarafından öldürülmüş olduğuna inanmış göründü²⁰¹. Bu hâdise *Osmanlı devleti*'nin tebaası *Anadolu Kızılbaşları*'ndan ne kadar çekindiğini açıkça göstermektedir. Değilse *Masum Beğ*'in böyle bir şey yapacağı asla kabul edilemez.

Daha önce temas edildiği ve az sonra bahsedileceği gibi, *Tahmasb*'in oğlu *İsmail Mirza* 964 (1556-57) yılından beri sarp *Kahkaha* kalesi'nde mahbusdu. *Tahmasb*'in yıllardan beri yığıdığı ve üzerine titrediği hazîne de bu kalede muhafaza ediliyordu. Kale muhafızı *Ustacalular*'dan *Habib Beğ* idi. 979 (1571-72) yılında bu hazîneden bir altun külçe ile bir gümüş külçe çalınmıştı. Bunları *İsmail Mirza* almış, kendisini görmek için *Anadolu*'dan gelen ve kale'nin çevresinde bekleyen sofulara atmıştı. *İsmail*'in gayesi, anlaşılacağı üzere, lehinde propaganda yaptırarak taraftarlarının sayısını çoğaltmaktı. *İsmail* bu hareketi ile kendisini kurtarmak için *Anadolu Kızılbaşları*'ndan harekete geçmelerini istemiş veya bunu ümit etmiş olabilir. Aşağıda bahsedileceği gibi, *İsmail*'in ölümünü müteakip *Anadolu*'da *düzmece İsmail*ler çıkması onun bu ülkedeki *Kızılbaşlar* arasında ne kadar tanındığını ve sevildiğini gösterir.

İran'da ilk defa 988 (1580) yılında *Kûh Gilüye*'de zuhur eden *Düzmece İsmail* başına toplanan saf *Lurlar*'a *Anadolu*'daki taraftarlarının yardımı ile adı geçen ülkeyi fethedeceğini de söylemekte idi²⁰².

Şah Abbasa'nın hükümdarlığının ilk yıllarında *Afşar Bektaş Han Kirman* valisi bulunuyor ve *Yezd*'i de elinde tutuyordu. *Bektaş Han Abbasa*'a itaat etmeyip başına buyruk hareket ediyordu; gururlu ve kendisini büyük gören bir şahsiyet idi. Bundan dolayı o, vakit vakit *Anadolu*'yu fethedeceğini söylüyordu. Hattâ bununla ilgili olarak oğullarından birinin adını da *Selim* koymuştu²⁰³.

Bu misaller *İran*'da *Şah*'tan alelâde bir kimseye kadar bütün *Kızılbaşlar*'ın *Anadolu*'daki mezhepdaşlarına ne kadar ehemmiyet verdiklerini göstermesi bakımından mühimdir.

²⁰¹ HR, s. 443; ŞH, s. 239-240.

²⁰² 132. sahifeye bakınız.

²⁰³ 189. sahifeye bakınız.

III

II. ŞAH İSMAİL VE SULTAN
MUHAMMED DEVİRLERİ

(984 — 995 = 1576 - 1587)

Tahmasb'dan sonra şahlığa kimin geçirileceği hususunda emirler arasında başgösteren ihtilâf adı geçen hükümdarın ölümünden takriben iki yıl önce, geçirdiği ağır bir hastalık esnasında başlamıştı. Devletin sağlam direği olarak vasıflanan *Ustacalu* oymağı emirleri, başta *Yüzbaşı Hasan Beğ oğlu Hüseyin Beğ*, *Menteşe Sultan'ın* torunu *Sofracı* (سفرچی) *Murad Han*, *Okçu korucu Pîri Beğ* (Koçulu obasından), *Emir ahur başı Koyuncuoğlu* (?) *Muhammed Beğ*, *İcîk Oğlu* (ایچک اغلی) *Allah Kulu Sultan* olmak üzere, *Tahmasb'in* oğullarından *Haydar'ın* babasına halef olmasını istiyorlardı. Başlarında *Tahmasb'in* *Emmoglu* (عمو اغلی) dediği¹ *Masum Beğ'in* oğlu *Sadreddin Han'ın* bulunduğu *Şeyhâvend zümresi* (yani hânedanın diğer kollarına mensup şahıslar) ile *Gürcüler'den* *Ali Han* ve *Zâl Beğ* de *Ustacalular'ın* yanında yer almışlardı. Bu sonuncular yani *Gürcüler* *Haydar'ın* anası tarafından akrabası idiler. Hânedân mensuplarından *Haydar'ın* öz kardeşi *Mustafa*, *Behram Mirza'nın* (*Tahmasb'in* kardeşi) oğullarından *İbrahim* de *Ustacalular'ın* isteğini paylaşıyorlardı. Buna karşılık *Halîfetü'l-hülefâ Rumlu Hüseyin Kulu*, *Afşar Aslan Sultan* (Araş-

¹ IB, s. 121,

lu obasından), *Türkmen Haydar Sultan-ı Çabuk* (چابوق Musullu obasından), *Tahmasb'in* görüşlerine değer verip çok sevdiği kızı *Perihan* ve *Perihan'ın* dayısı *Çerkes Şemhal Sultan* da *İsmail Mirza'nın* taraftarlığını güdüyorlardı. Bunlardan bazıları da *İsmail'in* taraftarı olmaktan ziyade *Haydar'ın* hükümdar olmasını istemiyorlardı. Bunlar kendilerine *Şahı Seven* (شاهی سیون) deyip², *Haydar* taraftarlarını nankörlük ve gaddarlık ile itham ederek onlara «İki birli» adını³ adını veriyorlardı⁴. İyileştikten sonra bu ihtilâftan haberdâr olan *Tahmasb*, hangi tarafı tuttuğunu açıkça belli etmeyi uygun bulmadı. Böylece ne *Haydar'ı* yanından uzaklaştırdı, ne de 964 yılındanberi hapiste bulunan *İsmail Mirza'yı* serbest bıraktırdı. *Tahmasb* ölür ölmez (15 Safer 984 = 14 Mayıs 1576) iki taraf arasında mücadele başladı ve bu, *İsmail Mirza* taraftarlarının galebesi ile sonuçlandı. *Ustacalılar* müstesna olmak üzere diğer bütün oymakların *İsmail Mirza'yı* tutmalarında yalnız adı geçen şehzâdenin, *Haydar'ın* aksine olarak, cesur bir harp adamı olması, uzun yıllar (ondokuz yıl, altı ay, yirmi bir gün) *Kahkaha* kalesinde hapsedilmiş bulunmasının meydana getirdiği acıma duygusunun değil, aynı zamanda *Ustacalu* oymağının nüfuzunu kırmak isteği de mühim bir âmil olmuştur. Ancak *Ustacalular'ın* mücadeleyi kaybetmeleri, kendi hatalı hareketlerinden ileri gelmiştir

Safevî müverrihleri, oğullarının yaşça ikincisi ve aynı zamanda olayların da gösterdiği gibi en kabiliyetlisi olan *İsmail Mirza'yı* babasının niçin müebbeden hapse mahkûm ettiğinin gerçek sebebini bize bildirmezler⁶. Bu müverrihler arasında en tafsilâtlı

² Şimdiki bilgilerimize göre bu tabir ilk defa bu tarihte kullanılmış görünüyor (IB, s. 119 - 120).³ IB, s. 119.⁴ Aynı eser, s. 118 - 121.⁵ Hâdiselerin çok yakından incelenmesi *Tahmasb'in* eceli ile öldüğünde en ufak bir şüphe bırakmamaktadır. Bu sebeple *B. Kütkoğlunun*, *Tahmasb'in* zehirlendiği hakkındaki sözleri (*Tahmasb* maddesi, IA, cüz 118, s. 646) hiçbir veçhile kabul edilemez.⁶ *Venedik* elçisinin, *İsmail'in* hapsedilmesi ile ilgili sözleri için : *A Narrative of Italian travels in Persia*, s. 124.

ve en değerli bilgileri veren *Türkmen İskender Beğ* bile Tahmasb'in oğlunu devletin selâmeti için hapsedtiğini yazmakla iktifa eder⁷. Ancak söylemek mümkün olabilir ki, Tahmasb, oğlunun şahsî kabiliyetlerine dayanıp, *Kızılbaşlar* tarafından sevilmesine güvenerek tahtı babasının elinden almayı düşündüğünü gizlice öğrenmiş olmasından hapsedmiştir. İsmail Mirza Safevî devrinde veya daha sonraları İran'dan Türkiye'ye gelmiş halk hikâyelerinde de geçen *Kahkaha* (*Tebriz'in kuzey doğusunda, Karaca Dağ'da bulunan*) kalesinden çıkıp her konakta kendisini sevinçle karşılayan taraftarları ile birlikte başkent *Kazvin'e* girdi (Rebiyyüevvel 984 = Haziran 1576). Hükümdarlığının ilk günlerinde, Haydar'ın taraftarlarına bile sevgi ve şefkatle muamele etti; fakat çok geçmeden hakikî çehresini gösterdi. Şah İsmail huzur içinde hükümdarlık edebilmek, tasavvurlarını kaygısızca uygulayabilmek için hânedân azasından pek çoğunu öldürttü. Cellâdlık görevinin çoğunu Şah Hamal Han'ın «gök gözlü *Çerkesler'i*» yaptılar⁸. İsmail Mirza şahlığa geçmesinde en mühim rolü oynamış bulunan *Rumlu Halîfetü'l-hülefâ Hüseyin Kulu'nun* da gözlerine mil çektirerek onu *Meşhed'de* oturmağa mecbur etti. Mamafih ona karşı yaptığı bu muamele de, yalnız hükümdarlığında âmil olmuş bulunan bu adam karşısında duymakta olduğu aşâğılık duygusundan kurtulmak hususu ile değil, aklına ve *Kazvin'deki* on bin halifeye güvenen Hüseyin Kulu'nun bazı hatalı hareketleri de âmil olmuştu. Dürüst bir *Türk* olan *Delî Budak* başta olmak üzere *Rumlu* emirleri *Halîfetü'l-hülefâ'nın* uğradığı felâketten dolayı gözden düşmediler⁹. Öyle bir hava yaratılmıştı ki, aile ve oymak tesanüt ve taassubuna son derecede bağlı olan emirler Şah İsmail'in aleyhdarlığında bulunmuş, yahut onun tarafından sevilmeyen veya teveccühünü kaybetmiş

⁷ s. 122.

⁸ چراکسه ازرق چشم کره منظر را قرستاد و کشیک خانه میرزا را نگاه داشته محافظت نمایند (IB, s. 208).

⁹ IB, s. 203. ŞH a göre (s. 249) *Halîfetü'l-hülefâ* ve *Çerkes Şemhal*, Tahmasb'in Çerkes câriyesinden doğmuş bir oğlunu tahta çıkarmak arzusunda idiler. Fakat havanın İsmail Mirza lehinde olduğunu görünce ona uymağa mecbur kaldılar.

olan kendi akraba ve oymakdaşlarını da merhametsizce öldürmekte idiler. Tabii bunda şahsî veya ailevî düşmanlık da rol oynamakta, hükümdar aleyhdarlığı bahane edilmekte idi. *Ustacalular* asıl felâkete İsmail'in tahta geçmesinden sonra uğradılar. İsmail daha henüz yolda iken, dirlik bölgeleri *Gilân'dan Kazvin'e* gelen *Solak Hüseyin* ve *Erdoğdu Halife* gibi *Tekelü* beğleri, Tahmasb zamanında geçirdikleri felâketlerden *Ustacalular'ı* sorumlu gördüklerinden onlardan intikam almağa kalktılar. Her ikisi başlarına 1500 e yakın oymakdaşlarını toplayıp *Kazvin'de* bulunan *Allah Kulu Sultân* ile oğullarını, hattâ İsmail'in taraftarı olarak tanınan yine *Ustacalu'dan Pîre Muhammed Han'ın* oğlu *Ali Han Beğ* başta olmak üzere, birçok *Ustacalular'ı* öldürüp, evlerini korkunç bir şekilde yağmaladılar¹⁰. *Huvâr'daki* *Türkmen Emîr Han da Verâmin'de*, dirliğinde yaşayan *Haydar* taraftarı *Ustacalu* Koçulu obasından) *Pîri Beğ'i* öldürdü¹¹. İsmail *Kazvin'e* gelip iktidarı eline aldıktan sonra *Haydar* taraftarlarının başı *Yüzbaşı Hüseyin Beğ*, muvakkaten hapsedildi ise de, kardeşleri *Fethullah Beğ*, *Şah Kulu Beğ*, *Nazar Ali Beğ*, *Şah Verdi Beğ'e* aman verilmeyip aynı oymaktan *Murad Han* (Kengerlü obasından) vasıtasıyla öldürüldüler¹². Tahmasb zamanında elçilik ile *İstanbul'a* gönderilip henüz dönmemiş olan *Tokmak Han'ın*, kardeşleri *Saru Lâçin* ve *Allah Kulu Beğ*, amca oğulları *Aygut Mirza* (? oğlu) *Ebû Turab Mirza* tarafından aynı âkibete uğratıldılar¹³. Bunu *Herat* valisi *Yeğen* (?oğlu) *Şah Kulu Sultân'ın* öldürülmesi takip etti. *Şah Kulu Sultân* isabetli düşünen, akıllı bir *Türk* idi¹⁴. Kendisi şahına muti bir emîr olarak *Kazvin'den* gelecek emre intizar ediyordu. *Ustacalular'a* karşı yapılan katil hareketlerinin müsamaha ile karşılandığını gören *Ferah* valisi *Afşar Hüseyin Sultân*, *Şah Kulu Sultân'ı* öldürüp evini yağmaladı. *Herat'tan* ay-

¹⁰ IB, s. 197 - 198.

¹¹ IB, s. 198.

¹² s. 201.

¹³ Gösetrilen yer.

¹⁴ شاه قلی سلطان که : مرد ترک صلاح اندیش عاقل بود (IB, s. 204).

rılan *Ustacalular*'ın bir kısmı Şah Kulu Sultân'ın oğlu *Serahs* valisi İbrahim Sultân'ın yanına gittiler, bir kısmı da *Kazvin*'e yollandılar¹⁵. *Ustacalular*, toptan öldürülmek kaygısı ile mukavemet göstermeyip kadere boyun eğiyorlardı. Şah İsmail, Herat'a Şamlu Durmuş Han'ın torunu Hüseyin Beğ'in oğlu Mirza Ali Beğ'i göndererek Şah Kulu Sultân'ın öldürülmesini de müsamaha ile karşıladı. Onun bu hareketi merkezde bulunan *Ustacalu* emirlerini derin bir kaygıya düşürdü. Hele elçilik ile gittiği *İstanbul*'dan dönen Tokmak Han'ın yeni hükümdardan iltifat görmeyerek dirliği olan *Çukur Sa'd* vilâyetinin kardeşlerini öldüren amcası oğlu Ebû Turâb'a verilmesi, *Tiflis*'ten sadakatını isbat ve hükümdarlığını tebrik için gelen Karınca Oğlu Şah Kulu Sultân'ın da aynı muameleye maruz kalması üzerine kendilerini affettirmek maksadı ile sofuluğu ihtiyar edip toplu bir halde hükümdarın sarayı önünde yatıp kalkmağa başladılar. Bunlara, oymak tesanüdü duygusu ve hareketinin hükümdar üzerinde müessir olacağı düşüncesi ile İsmail'in katında itibarlı bir mevkie nâil olmuş bulunan, Pîre Muhammed Han da katıldı. Fakat bu tedbirin de bir faydası görülmedi. Affedilinceye kadar sofuluk yolunu bırakmamağa söz vermiş bulunan *Ustacalu* emirleri, mükellef gölgelikler (سایه بان) altında altın kaplar içinde birbirlerine ziyafet çektiklerinden gülünç bir duruma bile düştüler. Şah'ın buyruğu ile üzerlerine üşüşen ve mallarını yağmalayan halkın önünden kaçıp evlerine dönmek zorunda kaldılar¹⁶. İsmail *Ustacalular*'ı, ancak kardeşlerinden Mustafa Sultân'ı onlara öldürttükten sonra affetti. Hattâ kendisi Pîre Muhammed Han'ın güveyisi olduğu gibi, eski Herat valisi Yeğen Şah Kulu Sultân'ın oğulları İbrahim Sultân ile Mürşid Kulu Sultân'da *Kazvin* ve *Süstan* valiliklerine tayin edildiler. Tokmak Han'a *Çukur Sa'd* valiliği geri verildikten başka, hükümet merkezinde vezir ile birlikte devlet işlerini yürütmekle görevlendirildi¹⁷. Bu suretle *Ustacalular* geçirdikleri

¹⁵ Gösterilen yer.

¹⁶ *İB*, s. 204 - 205.

¹⁷ s. 206.

tecrübelerden faydalanarak maruz kaldıkları muameleyi mutavaat-kâr ve soğuk kanlı bir tutumla karşılayıp korkunç bir felâkete uğramaktan kurtulup, itibarlı bir duruma yükselmeye başladılar.

İsmail Mirza, *Tekelüler*'e eski itibarlarını iade etmişti. Fakat onların sayısı eskisine nisbetle çok az idi. İsmail, teyze zâdesi Şerefeddin Oğlu Müseyyib Han'a geliri bol olan *Reyy* valiliğini iktâ ettiğî gibi, yine *Tekelü*'den Solak Hüseyin'e ve Erdoğdu Halîfe'ye de münasip dirlikler verdi. Erdoğdu Halife, Müseyyib Han ile birlikte merkez emirleri arasında yer aldı. Fakat sonra açık kalpliliğî yüzünden İsmail'in gazabına uğradı ki, buna biraz aşağıda temas edilecektir.

II. İsmail zamanında yükselen oymaklardan biri de *Türkmenler* idi. *Türkmenler*'in eskisine nisbetle daha itibarlı bir mevki kazanmaları İsmail'in taraftarlarından olmalarıdır. Onların İsmail'i tutmaları ise gayet tabii idi. Çünkü, evvelce belirtildiğî gibi, adı geçen Safevî hükümdarının annesi *Türkmen Musullu* obasından İsa Beğ'in kızı idi¹⁸. *Türkmen* oymağının çoğu bu esnada *Acem Irakı*'nda bilhassa *Kum* ve *Sâve* taraflarında yaşıyordu. Onların ulu beğleri, yani *Aksakal*'ı (ریش سفید) *Musullu* Emîr Han olup merkezdeki emirlerin başı idi. Şah İsmail diğer bir *Türkmen* emîri, Murtaza Kulu Han'ı da (Pürnek obasından) zengin gelirli, aynı zamanda Şî'i âleminin en mukaddes şehirlerinden *Meşhed*'e vali tayin etmişti.

Afşarlar'ın büyük emirleri Halil Han da, valisi olduğu *Kûh Gilûye*'de değil, devlet merkezinde bulunuyordu. *Zû'l-kadr*'a gelince bu oymağın beğlerinden *Kalkancı Oğlu* (قلنجانی) Veli Han İsmail'in en güvendiğî emirlerden biri idi. Hattâ İsmail yeni doğmuş olan ve Şah Şüca' adını verdiği oğluna Veli Han'ı atabeg tayin etmişti.

¹⁸ *İB* (s. 132) yanlış olarak, bir yerde, İsmail'in anasının Mûsa Sultân'ın kızı olduğunu söyler ki, B. Kütük oğlu da bunu tekrarlamıştır. (*Tahmasb* maddesi, s. 646). Evvelce kaydedildiğî gibi, Mûsa Sultân, Tahmasb'ın kayınbiraderi ve İsmail'in dayısı idi. Bu husus bizim kaynaklarda da zikredilir (misal olarak bakınız: T. Gökbilgin, aynı makale, s. 463, vesika I; ŞH, s. 252).

II. İsmail zikredildiği gibi, *Ustacalular'a* ve *Şamlular'a* eski itibarlarını iade ederek dört oymak arasında muvazene kurdu. *Türkmenler* ile *Tekelüler*, *Ustacalular* ile *Şamlular'a* karşı ittifak etmişlerdi.

Bir Safevî hükümdarı olarak II. İsmail üzerinde durulması gereken husus, onun *Şi'iliği* daha mutedil bir hale getirmek ve *Sünniliği* müsamaha ile karşılamak görüşünde olmasıdır. İsmail her iki mezhep mensuplarının bir arada yaşamalarını istiyordu. Kendisi Hz. Âiş'e'nin lânetlenmesini doğru bulmuyor ve bu düşüncesini meclislerinde hazır bulunanlara bazan açık, bazan da kapalı bir şekilde ifade ediyordu. Bu meclislerden birinde *halîfetü'l-hülefâliğa* getirdiği *Bulgar Halîfe*'ye (şüphesiz *Anadolulu*) Hz. Âiş'e'nin lânetlenmesi ile ilgili olarak düşüncesini sormuş, o da: "küfür etmek haramdır, ammâ lânet etmek, işi Allah'a havale etmek demektir ve bunda da bir mahzur yoktur" cevabını vermişti. Bunun üzerine, «*sen saf bir Türksün, sana bunu kim öğretti?*» diye soran hükümdara: «*Merhum Şah Tahmasb zamanında ulemadan duydum*» karşılığını vermiş ise de bunun gerçek olmadığını söylenmesi üzerine *Bulgar Halîfe* azledilmekle kalmıyarak koruculardan yediği tekmeler yüzünden üç ay yatakta yatmak mecburiyetinde kalmıştı²⁰. *Bulgar Halîfe*'nin mevki *Ustacalu'dan Dede Halîfe*'ye verildi. Şah İsmail

¹⁹ *Bulgar Halîfe*'nin *Ereğli* ile *Mersin* arasındaki *Bulgar Dağları*'nda yaşayan *Bulgar* oymağından olduğunu kesin olarak iddia edemeyiz. Çünkü XVI. yüzyılda bilhassa *Orta - Anadolu*'da yaşayan oymaklar arasında *Bulgar* adını taşıyan pek çok şahsa rast gelmektedir. Araştırmalarımızın bu günkü neticelerine göre, *Toros dağları*'ndaki *Bulgar* topluluğu, adını başında bulunan *Bulgar* adını taşıyan bir beğden almıştır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında *Bulgar Beğ*'in nesli hâlâ bu bölgede yaşamakta idi.

²⁰ روزی اسمعیل میرزا به بلغار خلیفه که جنصب ولای خلفائی معزز و سر بلند شده بود²⁰ اظهار نمود که خلیفه اگر کسی زوجه ترا در مجمع عوام نام برد و دشنام دهد ترا بد میاید یا نه جواب داده بود که بلی گفت پس چگونه مردم حرم محترم رسول خدا را لمن می کنند بلغار خلیفه در جواب گفت که دشنام دادن حرام است اما لمن دوری از رحمت خدا و نفرین است هر کس را نفرین کرده کار او را بخدا حواله نمایند قصوری ندارد اسمعیل میرزا پرسید که تو مرد ترك ساده لوحی این حکایت را چه کس بتو تعلیم داده گفت در زمان شاه جنت مکان از علماء شنیده بودم (IB, s. 214)

İsmail lânetlemeyi yasakladı. Müfrit *Şi'î* âlimlerini ordasından (karargâh) uzaklaştırdı. *Aşere-i mübeşşere*'ye hiç bir zaman ilenmemiş olan bir çok *Kazvinli*'ye nezir olarak para dağıttırdı. Câmilerin duvar ve kapılarına yazılmış olan âşikâne şiirleri sildirtti. İsmail'in bu hareketleri halk arasında tepki ile karşılandı ve onun *Sünniliğe* meyli olduğu zannını uyandırdı. Fakat ulemâ ve umerâdan aklı erenler buna ihtimal vermediler ve bu, «*olsa olsa iki mezhep taraftarlarını birbirine yaklaştırmak ve aradaki münafereti ortadan kaldırmak hususu ile ilgilidir*» dediler. Ümerânın bu iyi niyetli sözleri İsmail'e: «*Türkmen ve Tekelü seni halledip yerine yeğenin Hasan Mirza'yı geçirecekler*» şeklinde aksettirildi. Bundan dolayı da hükümdarın *Tekelü* ve *Türkmenler'e* güveni azaldı (*Tekelü* *Erdoğdu Halife* tevkif edilmişti) ve bu, *Ustacalular*'ın itibarlarının artmasına, *Hasan Mirza*'nın da ortadan kaldırılmasına sebep oldu²¹. İsmail *Sünnî* âlimlerden verdiği vaazlar ile, halkın düşmanlığını kazanmış olan *Mirza Mahdum Şerifi*'yi hapsettirerek dedi-koduya tamamiyle son verdi²². Bu hadise *Şi'iliğin İran*'da halk kütlesi arasında kuvvetle kökleşmiş olduğunu açıkça meydana koymuştu ki, seksen yıldan fazla bir zaman ve iki neslin geçmesi ile bunu tabii bulmak lâzımdır. Fakat az sonra İsmail'in mahbubu *Helvacı Oğlu Hasan Beğ*'in evinde ani olarak ölmesi (13 Ramazan 985 =) sadece fazla miktarda afyon alması ile ilgilidir²³.

İsmail'in beklenmiyen ölümü üzerine büyük emirler toplandılar. Bunlar *Türkmen Emir Han*, *Tekelü Müseyyib Han*, *Ustacalu Pire Muhammed Han*, *Şamlu Hüseyin Han* (*Durmuş Han*'ın torunu), *Afşar Halil Han*, *Zulkadr Kalkancı Oğlu Veli Sultan* ve diğerleri idiler. Toplantıda, vezir *Selman* ve *Afşar Halil Han*'ın teşebbüs ve teklifleri üzerine *Türkmen* ve *Tekelüler* ile *Ustacalular* ve *Şamlular* arasında kan davası için mücadeleye meydan verilmesi kararlaştırıldı. *Türkmen* ve *Tekelüler* İsmail'in taraftar-

²¹ Aynı eser, s. 216.

²² Aynı eser, s. 215 - 216.

²³ Aynı eser, s. 218 - 219.

lığını güderek, görmüş olduğumuz gibi *Ustacalu* ve *Şamlular*'dan bir çoklarını öldürmüş olmaları sebebi ile, onların «kanlısu» idiler. Bu suretle emirler oymaklarının başı (aksakal = rişsefid) olarak devletin selâmeti için oymak taassubu güdülmeyeceği hususunda and içtiler. Bundan sonra tahta kimin geçirileceği meselesi müzakere edilerek *Tahmasb*'in en büyük oğlu *Muhamméd*'in şah ilân edilmesi üzerinde görüş birliğine vardılar. *Zulkadr Veli Han*, atabeği bulunduğu *İsmail*'in sekiz aylık oğlunun tahta çıkarılması lâzımgeldiğini müdafaa etti ise de sözleri istihza ile karşılandı²⁴.

Şah ilân edilen *Sultan Muhammed*'in geçirdiği bir hastalık yüzünden gözleri görmüyordu. Diğer taraftan, *Tahmasb*'in bu en büyük oğlu, çok zayıf bir şahsiyetti. Emirler *Sultan Muhamméd*'i tahta çıkarmağa karar verirken bu hususu tabii dikkat nazarına almışlardı. Fazla olarak büyük emirler arasında sözü geçen *Türkmen Emir Han* ve *Tekelü Müseyyib Han* da *Sultan Muhammed*'in anası tarafından hısımları idiler. Emirlerden yalnız *Kalhancı Oğlu* (*Kalkancı Oğlu*) *Zül-kadr Veli Han* evvelce *Şiraz*'da *Sultan Muhamméd*'e iyi muamele etmediğinden bertaraf edildi. Yeri *mühürdarlık* memuriyeti ile birlikte *Tatı Oğlu Şah Beğ*'e verildi. Emirlerden her birinin kendi oymağının başı (aksakal) olması ve aynı oymağa mensup diğer beğlerin onun buyruğu altında bulunmaları kararlaştırıldı. Böylece *Emir Han Türkmenler*'in, *Pire Muhammed Han Ustacalu*'nun, *Müseyyib Han Tekelü*'nün, *Korucu Baş Kulu Beğ Afşar*'ın, *Şah Ruh Han Zül-kadr*'ın, *Sultan Hüseyin Han Şamlu*'nun başı olarak kabul ve ilân edildiler. II. *İsmail* tarafından gözlerine mil çekilmiş olan *Hüseyin Kulu* yeniden *halifetü'l-hulefâlik* mevkiine getirildiği gibi, kendi oymağı olan *Rumrular*'ın da aksakal'ı sayıldı²⁵. Buna muvazi olarak eyâlet ve vilâyetlere tayinler yapıyordu. *Emir Han*'a *Tebriz* eyâleti verildi ve *İsmail Sultan*, *Şah Kulu Sultan* adlı kardeşleri ile oğlu *Murad*'a ve akrabasından *İbrahim Sultan*'i

²⁴ Aynı eser, s. 219 - 220.

²⁵ Aynı eser, s. 219 - 220.

piyâd'e'ye de *Âzerbaycan*'da dirlik tahsis edildi. Yine *Emir Han*'ın akrabasından *Muhammed Han*'a *Kâşân*, *Çabuk* (oğlu) *Haydar Sultan*'a *Kum*, *Tarhan oğlu Ebül-Masum Sultan*'a *Sâve* valilikleri verildiği gibi, yine *Türkmen*'den *Murtaza Kulu Han* da (*Pürnek*) eskisi gibi *Meşhed* valiliğinde bırakıldı. Şu tayinlere göre *Türkmenler* devletin siyasi ve askerî teşkilâtında daha itibarlı bir mevkie yükseldiler. Bu husus, *Türkmen* oymağının *Emir Han* ve *Murtaza Kulu Han* gibi, zamanlarına göre kuvvetli şahsiyetler çıkarması, *Türkmen* beylerinin şahların başta gelen akrabalarını teşkil etmeleri yanında, *Doğu-Anadolu*'daki *Ak-Koyunlu Ulusu* kalıntısından (*Boz Ulus*) yeni obaların gelmesi ile de ilgili olabilir.

Türkmen oymağının müttefiki meşhur *Tekelüler*'e gelince, onlara da oymaklarının nüfusu o kadar nazarı itibare alınmayarak mühim valilikler verildi. Şah'ın teyzesinin oğlu *Tekelü Müseyyib Han Rey*, *Veli Han Hemedan*²⁶ valisi oldukları gibi, serbest bırakılan *Erdogdu Halif*'e'ye de *Şirvan*'da dirlik verildi.

Rumlu'ya gelince *Aras Han Şirvan emirü'l-ümeralığına* tayin edildikten başka yine adı geçen oymaklardan bir çokları da aynı bölgede dirliklere nâil oldular. Yine *Rumlu*'dan *Deli Budak Hoy* valiliğine gönderildi.

Kaçarlar'dan yalnız *İmam Kulu Han*'ın adı geçiyor. Kendisi *Kaçar*'ın *Yıva* (yahut *Yuva*) obasından idi. *İmam Kulu Han*, *Kaçar* oymağının yurdu olan *Karabağ emirü'l-ümeralığına* tayin edildi. *Karabağ*'da *Kaçar* oymağından başka *İğirmi Dört*, *Otuz İki* adlı teşekküller ile *Karamanlu* oymağı da yaşamakta idi. *Kaçar* oymağının asıl boy beği ailesini teşkil eden *Ziyad Oğulları* da *İmam Kulu Han*'ın buyruğu altına konuldular.

Ustacalular'dan *Pire Muhammed Han*'a *Târim*, *Halhal* ve bunlara yakın diğer bazı yerlerin, *Tokmak Muhammédi Sultan*'a eskisi gibi *Çukur Sa'd*, *Yeğen*

²⁶ Metinde: بندان (IB, s. 277).

Şah Kulu Sultan'ın oğulları Mürşid Kulu Han'a Horasan'da Baherz ve diğer bazı yerlerin, kardeşi İbrahim Sultan'a İsferyân, Sofu Oğlu Mahmud'a Turşiz, Çarhacı başı Veli Han'a yine Horasan'da Hvâf valilikleri verildi.

Şamlu'dan Sultan Hüseyin Han Kazvin, oğlu Ali Kulu Han Herat valiliğine tayin edildiler. Bunlardan başka Ağzı Var Han'ın oğlu Ebu'l-Feth Han, Hoş Haber Han (asıl adı İskender) da yine Herat'a komşu Kûsûye ve Gûriyân'da dirliğe sahip oldular. Şamlu emirlerinden bir kısmı da adı geçen Herat valisi Ali Kulu Han'ın maiyyetinde bulunuyordu. Afşar'dan Korucu Baş Kulu Beğ'den başka akrabası Veli Han, eskisi gibi Kirman ve Halil Han da Kûh Gilûye valiliğinde kaldılar.

Zû'l-kadr'a gelince, bunlara da mühim memuriyetler verildiğini görüyoruz. Mühürdar Tatı Oğlu Şah Ruh Han'a Savuç Bulak ve جوشقان, Simnân Tebbet (?) Oğlu Şah Kulu Sultan'a, Esterâbâd Muhammed Han'a (Hacılar obasından, İbrahim Han'ın yeğeni) verildiği gibi, Dulkadırlular'ın devletin kuruluşundan beri yurtları olan Fars'ın idaresi de yine onlara mensup diğer beğler arasında üleştirildi²⁷.

Yukarıda söylendiği gibi Sultan Muhammed Hüdabende'nin gözleri görmüyordu. Fazla olarak şahsiyeti de son derecede zayıf idi. Bundan dolayı, büyük emirler söz verdikleri halde, oymaklar arasındaki kıskançlık ve husûmet devam ediyordu. Yine eskisi gibi Türkmen ile Tekelü, Ustacalu ile Şamlu yekdiğerine karşı ittifak etmişlerdi. Bu durumdan ilk önce Harizm hükümdarı Özbek Celâl Han istifade etmek isteyerek harekete geçti ise de Meşhed beğlerbeğisi Türkmen Murtaza Kulu Han (Pürnek obasından) tarafından yenilip öldürüldü. Savaşta Ustacalular'ın yiğitlik göstermeleri ve Celâl Han'ı bizzat Ustacalu Emet Beğ'in tutsak alması, Türkmenler'in kıskançlığına sebep oldu. Bu savaş esnasında yanında Şah Muhammed'in oğullarından Abbas Mirza'nın bulunduğu Herat beğlerbeğisi Şamlu

²⁷ IB, s. 227.

Ali Kulu Han'ın da Murtaza Kulu Han'ın yardımına gelmemesi, oymaklar arasında yeniden alevlenmiş olan oymak taassubu ile ilgilidir.

Safevîle r'in büyük batı komşuları Osmanlılara gelince, onlar Kızılbaşlar'ın içinde buldukları durumu her zaman ele geçmez bir fırsat saydılar. III. Murad vakit geçirmeden, bir takım bahaneler ile barışı bozdu²⁸ (985 yılı Şevval = 1578 Ocak). Harekât serhad beğleri'nin Hoy, Selmas ve Urmîye yörelerine hücumları ile başladı. Hubuşlu خبوشلو Hüseyin Sultan ve Rumlu Mahmud Sultan mağlup oldular. Tahmasb'in Arab atlarından (اسب بدوی) müteşekkil yilkısının çoğu da (on bine yakın) Osmanlı beğlerinin eline geçti²⁹. Tebriz'e yeni gelmiş olan Türkmen Emir Han, kalabalık bir kuvvetle zaptedilen yerleri geri almak istedi ise de muvaffak olamadı. Şirvanşahlılar hânedânından Ebubekr Mirza eski Şirvan askerlerinin nesli olan Kara Börk ile Lezgi kavminin asker toplayarak harekete geçti. Vezir Lala Mustafa Paşa kumandasındaki kalabalık Osmanlı ordusu Ağustos (1578) başlarında Ardahan taraflarında görüldü. Bu husus Serdâr Mustafa Paşa'nın gayet haklı olarak ilk önce Gürcistan'ı fethetmek kararında olduğunu gösteriyor. Safevîle r'in, başşehri Erivan olan Çukur Sa'd beğlerbeğisi Ustacalu Tokmak Muhammedî Han Osmanlılar'ın, (hâkimlerinin çoğu Safevîle r'in tâbiyetini kabul etmiş bulunan) Gürcistan'ın Osmanlılar tarafından fethine seyirci kalamayacağını Kazvin'e bildirmiş ve oradan Karabağ beğlerbeğisi Kaçar İmam Kulu Han, Azerbaycan beğlerbeğisi Türkmen Emir Han (Musullu obasından) ile birleşerek duruma göre hareket edilmesi, veliahd Hamza Mirza'nın Irak (Acem), Fars ve Kirman askeri ile geleceği cevabını almıştı. Karabağ beğlerbeğisi Kaçar İmam Kulu Han, askeri ile Muhammedî Han'a katıldığı halde

²⁸ B. Küçük oğlu'nun barışı İranlılar'ın bozduğuna dâir sözleri (Osmanlı - İran siyasi münasebetleri, s. 17 ve devamı) bilhassa Türk kaynaklarını tenkide tabi tutmadan kullanması ve İran kaynaklarını lâıyıkı ile incelememesi ile ilgilidir. Bizim yukarıda verdiğimiz muhtasar malûmatın da gösterebileceği gibi, İsmail, barışı bozacak ve bunun mes'uliyetine katlanacak bir durumda değildi.

²⁹ IB, s. 232.

Emîr Han, *Türkmen* ve *Ustacalular* arasındaki husumetten ve *Ustacalu* emirlerinin temayüz etmelerini istemediğinden *Tebriz*'de oturarak duruma seyirci kaldı. Buna rağmen *Tokmak* *Muhammedî Han*, *Kaçar İmam Kulu Han* ile birlikte, *İskender Beğ*'e göre onbeş bin kişilik veya bir kaç bin fazla) bir kuvvetle *Çıldır*'da sayıca çok üstün bir orduya sahip olan *Lala Paşa*'nın karşısına çıktı ise de, yapılan savaşta yenildi (Cumadelâhire 986 = Ağustos 1578). Fakat *Kızılbaş* ordusu, çok defa olduğu gibi, gerçekten yiğitçe savaşmış, elinden geleni yapmıştı³⁰. *Çıldır* savaşı *Tiflis* başta olmak üzere *Gürcistan*'ın bir kısmının fethini ve *Gürcü* kırıllarından bazılarının *Osmanlı* tâbiyyetine girmelerini sağladı. Bundan sonra *Osmanlı* ordusu *Şirvan* üzerine yürüdü, büyük güçlükler çekilerek *Şirvan*'da *Kanık* ırmağı kıyılarına gelindiğinde *Türkmen Emîr Han*, *Kaçar İmam Kulu Han* ve diğer *Safevî* emirlerinin kuvvetleri ile karşılaştı ise de *Safevîler* *Koyun geçidi*'nde yenildiler. *Emîr Han* *Tebriz*'e döndü. *Şirvan* beğlerbeğisi *Rumlu Aras Han*'a gelince, o tek başına *Lala Paşa*'ya mukavemet edemeyeceğini anlayarak *Şirvan*'ı tahliye edip *Kür* kıyısına çekildi. *Demirkapı*'ya kadar *Şirvan*'ı fetheden *Osmanlı* veziri, maiyyetindeki emirlerden *Özdemir oğlu Osman Paşa*'yı vezirlikle *Şirvan* ve *Kaytas Beğ*'i *Ereş* beğlerbeğiliğine tayin ettikten sonra *Erzurum*'a dönmek için yola çıktı. *Tiflis*'ten itibaren bilhassa müttefik *Gürcü* ve *Kızılbaş* kuvvetlerinin baskınları sebebi ile güçlükler çekilerek *Erzurum*'a gelindi (Ramazan 986 = Kasım 1578). Sefer gayesine ulaşmış ve *Gürcistan*'ın mühim bir kısmı ile *Şirvan* *Osmanlı* hâkimiyetine sokulmuştu³¹. Ancak buraları elde tutabilmek için daha pek çok gayret sarfetmek icabediyordu. Gerçekten *Mustafa Paşa* döner dönmez *Safevîler*'in eski *Şirvan* beğlerbeğisi *Rumlu Aras Han*, diğer bazı *Rumlu* beğleri ile *Tekelü Erdogdu Halife* vesair emirleri maiyyetine alarak *Osman Paşa* ile savaşmaya hazırlandığı gibi, *Kaçar İmam Kulu Han* da *Kaytas Paşa*'nın üzerine yürüdü. *İmam Kulu Han*, *Osmanlı* paşasını *Ereş* kalesi dışında yendi. *Kaytas Pa-*

³⁰ Aynı eser, s. 231 - 235; B. Küçük oğlu, aynı eser, s. 45 - 53.

³¹ Aynı eser, gösterilen yer; B. Küçük oğlu, s. 47 - 69.

şa ve kumandasındaki askerin çoğu savaş meydanında kaldı. *Aras Han*'a gelince *Şemahî*'yi üstün kuvvetler ile kuşattı. *Osman Paşa* şehri bütün gücü ile müdafaa ediyordu. Kuşatmanın başarı ile neticelenmesi muhtemeldi. Bereket versin yardıma memur edilen *Kırım*'lı *Kalgay Âdil Giray*'ın öncü askerinin yetişmesi durumu düzelttiği gibi, yapılan savaş *Aras Han*'ın ağır bir şekilde mağlup edilmesi ve kendisinin de tutsak alınması ile sona erdi. Savaşta pek çok *Kızılbaş* askeri ile yedi emir ölmüştü. *Aras Han*'ın oğulları, *Erdogdu Halife* ile birlikte kaçmağa **muvaffak** oldular ise de *Aras Han*'ın ordasının bulunduğu *Sâlyân*'da *Kırım* askerinin hücumuna dayanamayıp dağıldılar. *Âdil Giray*'ın askeri pek çok tutsak ve ganimet ele geçirdi. Böylece birbiri arkasından ağır darbeler yiyen *Rumlu* oymağı acınacak bir duruma düştü. Vezir *Selman*'ın az sonra *Şemahî*'yi kuşatması esnasında da *Aras Han*'ın diğer bazı *Kızılbaş* emirleri ile birlikte öldürülmesi (Ramazan 986 = Kasım 1578) onların felâketlerini bir kat daha artırdı³². Vezir *Selman* müteakiben *Âdil Giray*'ı mağlup ve esir ettikten sonra³³ *Demirkapı*'ya çekilmiş olan *Osman Paşa*'nın üzerine yürümeyip *Emîr Han*, *Tekelü Müseyyib Han*, *Ustacalu Pire Muhammed Han*, *Korucu Baş Afşar Kulu Beğ*'in istekleri üzerine geri döndü³⁴.

Şirvan'a *Esterâbâd* valisi *Zül-kadr Muhammed Halife* (Hacılar obasından) tayin edildi. Hükümet merkezi *Kazvin*'e döndüğü zaman vukubulan olaylar devlet otoritesinin daha fazla zayıflamasına yol açtı. Filhakika *Muhammed*'in her bakımdan zavallı bir şahsiyet olması, oğullarının henüz çocuk yaşta bulunmaları, karısını devlet işlerinde söz sahibi yapmıştı. *Şah Tahmasb* zamanındaki *Mâzenderân* emirlerinden *Abdullah*'ın kızı olan bu kadın akıllı, cesur, fakat o nisbette muhteris, sert mizaçlı ve hissi idi. Emirlere kendisini saydıramadığı gibi, onların kuvvetini kırmak dirayetini de gösterememişti. Emirlerin *Osman Paşa*'yı *Şir-*

³² 1B, s. 236 - 237.

³³ *Âdil Giray*, *Safevî* ordusundan *Dankaralu* (دانقرالو) *Bahâ Halife* adlı biri tarafından atından yıkılarak tutsak alınmıştı. (1B, s. 238). Kaynakta bu ada bir daha rasstgelinmediği gibi, diğer kaynaklarda da görülemiyor.

³⁴ 1B, s. 238 - 239.

van'dan tamamen çıkaracakları yerde Âdil Gira'y'a karşı kazandıkları muvaffakiyet ile iktifa edip geri dönmeleri Mehdi Ulyâ Beğ'i'nin haklı olarak onları acı bir şekilde tenkit etmesine sebep olmuştu.

Kazvin'e döndükten sonra Melike, Ustacalu Pire Muhammed ve Şamlu Korhmaz (Korkmaz) Han kumandasındaki bir kuvveti sırf babasının kanını almak için Mâzenderân hâkimi Mirza Han'ın üzerine gönderdi. Kuşatmanın uzadığını görünce de adı geçen emirler Mühürdar Zül-kadr Şah Ruhu Han ile takviye edildi. Bu emirler, hayatına dokunulmaya-çağı hususunda andlar içip kendilerini kefil göstererek Mirza Han'ı kaleden indirdiler ve Kazvin'e getirdiler. Fakat, Melike, emirlerin sözlerine ehemmiyet vermiyerek Mâzenderân hâkimini öldürttü. Bu hâdise esasen devlet işlerine burnunu soktuğu ve her buyruğunu yaptırmak istediğinden ötürü kendisinden hoşlanmayan emirleri büsbütün kızdırdı ve onları mukabil harekette bulunmaya sevketti. Tutsak alınmış olan Âdil Gira'y ile yakınlarına karşı misafir muamelesi yapılmış ve bununla ilgili olarak ona sarayda bir de daire tahsis edilmişti. Bunda gözetilen gaye Kıırım Hanı Mehmed Gira'y'ı Osmanlı devletine karşı isyan ettirmek, bu mümkün olmadığı takdirde, yardım etmemesini sağlamak idi. Fakat emirler, sırf Melike'den öç almak için Âdil Gira'y'ın saraydan çıkarılıp bir yerde oturtulmasını teklif ettiler. Onlar bu tekliflerinin kabul edilmeyeceğini biliyorlardı. Nitekim de öyle oldu. Bunun üzerine Melike'nin onunla seviştiği iftirasını ortaya atarak veya böyle bir dedi-koduyu ele alıp Âdil Gira'y'ı yakın adamları ile birlikte öldürdüler³⁵.

Sultan Muhammed'in oğullarından Abbas Mirza (müstakbel Şah Abbas) bu esnada Herat valisi Şamlu Ali Kulu Han'ın yanında bulunuyordu. Abbas Mirza çocuk yaşta idi. Melike Horasan emirlerinin oğlunu âlet ederek fesat çıkarmalarını önlemek için Abbas'ın Kazvin'e gönderilmesini istedi ise de Ali Kulu Han Horasan'daki diğer valilerin desteğini de kazanarak, bu isteği yerine getirmede. Hattâ en son

³⁵ Aynı eser, s. 239 - 242.

gönderilen Ali Kulu Han'ın babası Tavacı Başî Sultan Hüseyin Han dahi görevinde muvaffak olamadı. Kendisi yeis içinde dönerken Melike'nin öldürüldüğü haberini alarak ferahladı. Filhakika Melike ile merkez emirleri arasındaki düşmanlık Âdil Gira'y'ın öldürülmesinden sonra artmıştı. Emirler ve hattâ bütün Kızılbaşlar Melike'ye, kavimdaşları olan Mâzenderanlılar'a itibar etmesini ve onları yüksek mevkilere geçirmesini de hoş karşılamamışlardı. Bu esnada idaresi altında bulunan halka zulüm yaptığı için Kâşân valisi Türkmen Muhammed Han başka bir yere tayin edilmişti. Muhammed Han itibarının kırılacağını söyleyerek valiliğinin değiştirilmemesini rica etti. Melike, göz yummanın hükümdarın iktidarsızlığı fikrini uyardıracağını söyleyerek ricasını reddetti. Fakat Melike'nin bu hareketi hayatının feci bir şekilde sona ermesi ile neticelendi. Emirler, Muhammed Han'ın tahriki ile harekete geçtiler. Melike boyun eğmedi. Emirlerle eskisi gibi ağır ve acı sözler söyledi. Hattâ askerleri, sofuları, halkı Şahı Seven (شاهى سيون) adıyla muarızlarına karşı kullanmayı bile düşündü. Fakat bunu uygulayacak bir emir bulamadı. Şah'ın teyzesi oğlu Tekelü Müseyyib Han bile teklif edilen bu işi yapmaktan kaçındı. Emirler, Şah'ın, karısını Kum veya Mâzenderân'a göndermek hakkında yaptığı teklifi bile kabul etmediler. İçlerinde Masum Han'ın oğlu Sadreddin Han-ı Safevî, Zül-kadr Elkesen Oğlu (الکسن اغلى) Hüseyin Ali Beğ, Şah'ın akrabası Musullu İmam Kulu Mirza, Tekelü Çelebi Beğ gibi her oymaktan bir kimsenin bulunduğu bir zümre sarayın harem dairesine girip koruması için kocasının kuşağını tutmuş olan Melike'yi öldürdüler. Melike'nin cesedi çıplak bir halde dışarı atıldı ve bir gün açıkta kaldı (987 yılı sonları)³⁶. Şah Sultan Muhammed'in karısının bu feci âkibeti karşısında beklenen tepkiyi göstermemesi, gerçekten hayret vericidir.

Şah Muhammed'in karısının öldürülmesinden sonra Horasan emirleri toplandılar. Horasan emirlerinin çoğu Ustacalu ve Şamlu boylarına mensup idiler. Bunlar Ali Kulu Han'ı

³⁶ Aynı eser, s. 244 - 251; ŞH, s. 260 - 261.

hanlar hanı (خانلار خانى) ³⁷ ünvanı ile kendilerine baş seçip on yaşındaki *Abbass Mirza'yı* da hükümdar ilân ettiler. Böylece ekserisi *Tekelü* ve *Türkmen* oymaklarından olan ve *Şamlu* ile *Ustacalu'ya* husûmet besliyen merkez emirlerine karşı bir cephe vücuda getirildi. *Ali Kulu Han'ın*, en göze çarpan müttetikleri *Horasan* emirlerinin en muktediri *Hwaf* ve *Baherz* valisi *Ustacalu Mürşid Kulu Han* (Yeğen Şah Kulu Sultan'ın oğlu) ile *Sebzevar* valisi *Kaçar Kubad Han* idiler. *Meşhed* valisi *Murtaza Kulu Han* sadece *Türkmen* oymağından olduğu için değil, *Ali Kulu Han'ı* kıskandığından ona muhalif ve merkeze bağlı kalmıştı. Bu yüzden ikisi arasında başgösteren husumet günden güne arttı ve fiilî bir mücadeleye intikal etti.

Kızılbaş Türkler yalnız *Melik'e* değil, onun hemşehrileri olan *Mâzenderânlılar'a* da kızgın idiler. Bu yüzden sarayda ve şehirde ele geçirilen *Mâzenderânlılar* da aynı âkıbete uğratıldılar. 987 (1579) yılı başlarında *Ustacalu'dan Hamza Han* ve *Karınca Oğlu Şah Kulu Sultan* ile *Şamlu'dan Veli Halife'e* ve diğerlerine *Horasan'da* dirlikler verildikten sonra *Tebriz'e* gidildi. *Osmanlılar Tiflis* ve *Demirkapı'da* büyük fedakârlıklar neticesinde tutunabiliyorlardı. Arazinin elverişsizliği, *Gürcü* ve *Kızılbaş* kuvvetlerinin baskınları dolayısı ile ikmal ve takviyenin zamanında yapılmasında büyük güçlükler çekiliyordu. *Kırım* hanı *Mehmed Giray Tatar* askeri ile 987 yılı yazında (1579) *Şirvan'a* geldi. *Safevîle'r'in Şirvan* valisi *Zül-kadr Muhammed Halife*, çekilmeyi nefsine yediremeyecek savaşa girişti ise de yenildi. Kendisi başta olmak üzere pek çok *Kızılbaş* askeri savaş meydanında kaldı. *Tatarlar Şirvan* ve *Karabağ'ı* iyice yağmaladılar. *Mehmed Giray*, kardeşi *Gazi Giray* kumandasında cüz'î bir kuvveti *Osmann Paşa'nın* yanında bırakarak *Kırım'a* döndü. Onun arkasından *Safevî* kuvvetleri *Şirvan'a* girdiler ise de hiçbir iş göremediler. *Türkmen Emir Han* ile *Zül-kadr Mühürdar Şah Kulu Han* arasında çıkan ihtilâf az kalsın silâhlı bir çarpışmaya inkılâb edecekti. Diğer taraftan *Şirvan*, *Karabağ* ve *Âzerbaycan'da* görülmemiş bir kıtlık başgöstermişti. Emirlerden hiç biri *Şirvan* beğlerbeğiliğini ka-

³⁷ Aynı eser, s. 247.

bule yanaşmıyordu. Bu sebeple *Safevî* kuvvetleri herhangi bir başarı elde edemedi *Tebriz'e* döndüler. *Osmanlı* başkumandanı *Mustafa Paşa'a* gelince, bu yılın (987 = 1579) yazını *Kars* kalesinin inşası ve *Tiflis'e* azık, cephane ve asker göndermekle geçirmişti³⁸.

Bu esnada (987) *Horasan'da* da mühim olaylar cereyan etmişti. Yukarıda kaydedildiği gibi *Horasan'da* *Abbass Mirza'yı* hükümdar ilân ederek *Herat* valisi *Ali Kulu Han'ın* etrafında toplanmış olan *Şamlu* ve *Ustacalu* emirlerinin ittifakına son vermek için aynı bölgeye adı geçen boylardan *Veli Halife* (*Şamlu'nun* Avcı obasından), *Hamza Han* (*Ustacalu'dan*, *Kara Han'ın* torunu ve *Abdullah Han'ın* oğlu), *Şah Kulu Sultan* (*Ustacalu*, *Karınca Oğlu*), *Korhmaz* (*Korkmaz*) *Han* (*Şamludan*), gibi merkeze sâdik emirler gönderilmişti. Bunlar henüz yolda iken *Ali Kulu Han* da kendisine bağlı emirler ile *Meşhed* üzerine yürüdü. Bunun sebebi, *Meşhed* beğlerbeğisi *Türkmen Murtaza Kulu Han'ın* kendisini *Şahı Seven* (شاهی سیون) ve *Herat* valisi ve taraftarlarını *Yağı* (یاغی) yani düşman olarak vasıflayıp, merkeze sâdik kalması idi. *Ali Kulu Han Horasan'a* merkezden tayin edilen emirlerden *Şamlu Veli Halife'nin* *Meşhed'e* yaklaştığını duyunca onu geri döndürmek için kuvvet göndermiş ve yapılan çarpışmada *Veli Halife* öldürülmüştü. *Veli Halife* gibi merkezden *Horasan'daki* bazı valiliklere gönderilen *Hamza Han*, *Şah Kulu Sultan* ve diğerleri *Veli Halife'nin* öldürüldüğünü duyunca geri döndüler. *Ali Kulu Han* rakibi *Murtaza Kulu'yu* *Meşhed* önünde yendikten sonra onu şehre kapanmağa mecbur etti ise de dört ay kuşattığı halde *Meşhed'i* alamadı. Bu hâdise merkezdeki *Türkmen* ve *Tekelü* emirleri arasında, beklenildiği gibi, tepki yaratmış *Şamlu* ve *Ustacalu* emirleri ile araları açılmıştı. Esasen bu esnada veliahd *Hamza Mirza'nın* maiyyetinin *Şamlu* beğzadelerinden müteşekkil olması, *Türkmenler'in* *Şamlular'a* karşı kıskançlık duymalarına sebep olmakta idi. Filhakika, *Şamlu'nun* *Ulu Beğ'i* (*Riş Sefid* = *Aksakal*) *Sultan Hüseyin Han'ın* karısı *Hamza Mirza'nın* dadısı (قابلة=اتکه), dadının kardeşi

³⁸ Aynı eser, s. 252 - 254; B. Küttükoğlu, s. 92 - 103.

H ü s e y i n B e ğ de onun veziri idi. Bundan başka öldürülen V e l i H a l i f e ' n i n o ğ l u İ s m a i l K u l u B e ğ, H a m z a M i r z a ' n ı n e n y a k ı n a d a m l a r ı n d a n o l u p, b i z z a t H a m z a M i r z a ' d a n y o l d a ş y a h u t y o l d a ş b a ş ı (بولداش باشی) lâkabını almıştı. E ş i k a ğ a ş ı b a ş ı Ş a m l u H ü s e y i n K u l u S u l t a n ' ı n o ğ l u M e h d i K u l u B e ğ e m i r a h u r b a ş ı (امیر احور باشی) F u l a d B e ğ ' i n o ğ l u E b ' u l - F e t i h B e ğ v e K o r h m a z H a n ' ı n o ğ l u T a h m a s b K u l u B e ğ d e H a m z a M i r z a ' n ı n g ö z d e e m i r l e r i n d e n i d i l e r. E m i r H a n v e M u h a m m e d H a n g i b i T ü r k m e n e m i r l e r i, T e k e l ü M ü s e y y i b H a n v e V e z i r S e l m a n ' ı n d e s t e ğ i i l e Ş a m l u l a r ' ı n U l u b e ğ ' i S u l t a n H ü s e y i n H a n i l e k a r ı s ı m ı, y i n e Ş a m l u ' d a n e ş i k a ğ a ş ı b a ş ı H ü s e y i n K u l u S u l t a n ' ı b e r t a r a f e t t i l e r. S u l t a n H ü s e y i n H a n ' ı n y e r i n e (K a z v i n v a l i l i ğ i i l e t a v a c ı b a ş ı l ı k) V e l i H a l i f e ' n i n o ğ l u İ s m a i l K u l u H a n, H ü s e y i n K u l u S u l t a n ' d a n b o ş a l a n e ş i k a ğ a ş ı b a ş ı l ı ğ ı n a d a y i n e Ş a m l u ' d a n K o r h m a z H a n g e t i r i l d i. H a m z a M i r z a ' n ı n e ş i k a ğ a ş ı b a ş ı l ı ğ ı n a d a P i r i B e ğ (Ş a m l u ' n u n İ n a l l u o b a s ı n d a n) t a y i n e d i l d i. B ö y l e c e T ü r k m e n v e T e k e l ü l e r m e r k e z d e Ş a m l u v e U s t a c a l u ' y a k a r ş ı y e n i d e n ü s t ü n l ü k s a ğ l a d ı k l a r ı g i b i, Ş a m l u l a r ' ı k e n d i a r a l a r ı n d a b i r b i r l e r i n e d ü ş ü r d ü k t e n b a ş k a Ş a m l u i l e U s t a c a l u ' n u n a r a s ı m ı d a a ç m a ğ a m u v a f f a k o l d u l a r. T ü r k m e n v e T e k e l ü l e r ' i n m e r k e z d e k i ü s t ü n l ü k l e r i n i d e v a m e t t i r m e l e r i n d e Ş a h ' ı n h ı s ı m l a r ı o l m a l a r ı d a m ü h i m b i r â m i l t e ş k i l e t m e k t e i d i. H a t t â b u o l a y d a n s o n r a Ş a h k ı z k a r d e ş l e r i n d e n F a t m a B e ğ i m ' i E m i r H a n i l e e v l e n d i r d i. T e b r i z ' d e m u h t e ş e m b i r d ü ğ ü n y a p ı l d ı. U s t a c a l u P i r e M u h a m m e d H a n ' a d a E m i r H a n ' ı n d ü n ü r ü s f a t ı y ı l e ³⁹ k e n d i e v i n d e s a k d u ş d ü ğ ü n ü (طوی ساق دوشی) M ü s e y y i b H a n ' a d a s o l d u ş d ü ğ ü n ü (طوی سول دوشی) y a p m a s ı e m r e d i l d i. O n l a r Ş a h ' a v e v e l i a h d a d ü ğ ü n ü l ü ş ü g ö n d e r d i l e r. T e k e l ü M ü s e y y i b H a n d a, T ü r k m e n E m i r H a n g i b i Ş a h ' ı n h ı s ı m ı o l d u ğ u n d a n h â n e d a n d a n b i r k ı z i l e e v l e n m e y i ü m i d e d i y o r d u; f a k a t ü m m i d i b o ş a ç ı k a n c a s o l -

³⁹ P i r e M u h a m m e d H a n ' ı n k ı z ı, E m i r H a n ' ı n o ğ l u S u l t a n M u r a d ' ı n k a r ı s ı i d i (İB, s. 260).

duş toyu'nu tertip ettiği esnada, şâir, musikişinas bir emir olduğu için, Ş a h ' a ş u t ü r k ç e r ü b â i y i y a z ı p g ö n d e r d i.

«Ey şâh-ı cihân bî eser oldu dimekim
Dutdı gam eli elim elem tikenî etekim
Yüz yıldaki hidmetimle dergâhında
Solduş emeğine döndü âhir emekim»⁴⁰

Bu toylar neticesinde emirlerin arası düzeldi. İhtilâf bir müddet için ortadan kalktı. Tarafların uzlaşmaları ve barışmalarında, daha önce de olduğu gibi, m ü h ü r d a r Z ü l - k a d r Ş a h R u h H a n, k o r u c u b a ş ı A f ş a r K u l u B e ğ g i b i d i ğ e r o y m a k l a r a m e n s u p e m i r l e r b ü y ü k b i r g a y r e t g ö s t e r d i l e r.

Görmüş olduğumuz üzere, U s t a c a l u v e Ş a m l u b o y l a r ı d e v l e t i n k u r u l m a s ı v e g e l i ş m e s i n d e e n m ü h i m r o l ü o y n a m ı ş o l d u k l a r ı g i b i, b u n u n l a i l g i l i o l a r a k s a y ı c a d i ğ e r l e r i n e n a z a r a n d a h a k a l a b a l ı k o y m a k l a r i d i l e r. B u s e b e p l e n e y a p ı l ı r s a y a p ı l s ı n a d ı g e ç e n b o y l a r ı n n ü f u z l a r ı n ı k ı r m a k, o n l a r ı d e v l e t h i z m e t i n d e n u z a k l a ş t ı r m a k m ü m k ü n o l m u y o r d u. İ l h a n l ı l a r ' ı n C e l â y ı r v e S u l d u z, K a r a K o y u n l a r ' ı n B a h a r l u v e S a ' d l u, A k - K o y u n l u l a r ' ı n M u s u l l u v e P i r n e k b o y l a r ı g i b i, U s t a c a l u v e Ş a m l u l a r d a S a f e v î d e v l e t i i ç i n a y n ı e h e m m i y e t t e o y m a k l a r i d i l e r. D e v l e t i n k u d r e t i n i d e v a m e t t i r e b i l m e s i, â d e t â b u i k i o y m a ğ a d a y a n m a s ı n a b a ğ l ı i d i. Ç ü n k ü i ş a r e t e d i l d i ğ i ü z e r e, h e m s a y ı c a k a l a b a l ı k, h e m d e d e v l e t i d a r e s i n d e d a h a t e c r ü b e l i a i l e l e r e s a h i p i d i l e r. N i t e k i m e v e l c e h i ç b i r e m i r i n k a b u l e t m e d i ğ i Ş i r v a n v a l i l i ğ i n e U s t a c a l u K a r a H a n ' ı n t o r u n l a r ı n d a n Ş a h A l i M i r z a ' n ı n o ğ l u S e l m a n H a n t a y i n e e d i l d i ⁴¹. S e l m a n H a n a z ö n c e Ş a h ' ı n k ı z k a r d e ş i i l e d e e v l e n d i r i l m i ş t i. S e l m a n H a n ' ı n y a n ı n a y i n e U s t a c a l u ' d a n N a z a r S u l t a n ' ı n o ğ l u H ü s e y i n K u l u S u l t a n, A l i K u l u S u l t a n (Ç a v u ş l u o b a s ı n d a n), M u r t a z a S u l t a n (Ş e r e f l ü o b a s ı n d a n), A y g u t B e ğ o ğ l u M e h d i K u l u S u l t a n g i b i U s t a c a l u b e ğ l e r i t e r f i k e d i l d i l e r. D ö r t y ı l d a n b e r i h ü k ü m e t m e r k e z i n d e o t u r a n A f ş a r H a l i l H a n d a

⁴⁰ İB, s. 260.

⁴¹ Açıkça anlaşılıyor ki Çaldıran savaşındaki S a f e v î o r d u s u n u n s o l k o l k u m a n d a n ı M u h a m m e d H a n ' ı n n e s l i, o ğ l u K ı l ı ç H a n ' d a n s o n r a k e s l i m i ş t i r.

Kâh Gilûye'de K a l e n d e r adlı birinin karışıklıklar çıkarması üzerine izin alıp yurduna gitti. Bahar gelince Ş a h da büyük emirlerle birlikte *Tebriç*'den kalkıp yaylağa ve sonra oradan yola çıkarak *Karabağ*'a vardı. *Meşhed* beğlerbeğisi M u r t a z a K u l u H a n gönderdiği mektuplarda *Şamlu* A l i K u l u H a n ile *Ustacalu* M ü r ş i d K u l u H a n'dan şikâyet ediyordu. O s m a n l ı devleti ile barış yapmak için girişilmiş olan teşebbüs gelişmekte olduğundan, *Horasan*'a yalnız *Türkmen* M u h a m m e d H a n kumandasında bir kuvvet gönderildi. *Şamlu*'dan İ s m a i l K u l u H a n ve yine aynı oymaktan K o r h m a z H a n ve diğerleri M u h a m m e d H a n'a refakat ediyorlardı. Az sonra G a z i G i r a y kumandasındaki *Kırım* kuvvetlerinin baskın yaparak *Şirvan beğlerbeğiliğine* tayin edilmiş olan S e l m a n H a n'ı perişan ettiği haberi geldi. İ ş i k İ v a z (ایشیک عوض) O ğ l u A l i K u l u H a n (Çavuşlu obasından) baskında öldürüldü. Bu mağlubiyetin öcünü almak için Vezir S e l m a n ve E m i r H a n harekete geçtiler. *Korucu başı Afşar* K u l u B e ğ, *Mühürdar Zû'l-kadr* Ş a h R u h H a n, *Ustacalu* P i r e M u h a m m e d H a n ve diğerleri de onlar ile birlikte idiler. O s m a n l ı kuvvetleri *Kızılbaşlar*'ın önünden *Demirkapı*'ya doğru çekildiler. S a f e v î ordusu onları fazla takip etmeyerek *Bâkü'yü* kuşattı ise de alamayıp *Karabağ*'a döndü. Bu sefer esnasında *Ustacalular*'ın başı P i r e M u h a m m e d H a n hastalanarak öldü. Her ne kadar yeri oğlu P i r e⁴² M u r a d H a n'a verildi ise

⁴² *Pire*'nin menşee ve manası bence meçhuldür. Bu, bir tabir olsa gerekir. İ s k e n d e r B e ğ bir yerde *Pire*'yi *dede* ile birlikte zikreder. Ş e y h H a y d a r'ın *Tekelü* müridlerinden birine de P i r e S i n a n deniliyordu (HR, s. 128). Hattâ P i r e S i n a n, H a s a n H a l i f e'nin *Erdebil*'den *Teke* iline dönmesi üzerine : «Hasan Halife geldi, lâkin Teke ilini yakan bir ateş getirdi» demişti (gösterilen yer). İ B de (s. 453) bununla ilgili şöyle bir kayıt var :

در خلال این حال سادات پیره و اعیان مزینان سبزوار اتفاق نموده از روی اخلاص...

Yine aynı müellifin eserinde şu ifadeye de rastgeliniyor :

در میانہ صوفیان قیزلباش پیره و خلیفہ میانہ (s. 328). Ş u satırlardan

Pire'nin *dede*, *halife*, *mürşid* gibi tarikatin kademelerinden birini teşkil eden sofuların ünvanı olduğu belki çıkarılabilir. M i n o r s k y *Pire*'nin kocalar, ihtiyarlar demek olup Farsça pîr kelimesinden geldiği ve emîre gibi, Hazar Denizi eyâletleri (G î l â n, M â z e n d r a n) halkının lehçelerine ait olması ihtimalini ileri sürmüştür (*Tezkiretü'l-mülâk*, izahlar kısmı, s. 125, haşiye 6).

de *Ustacalular* merkez emîrleri arasındaki itibarlarını kaybettiler. *Horasan*'daki âsî emîrlerden M ü r ş i d K u l u H a n'ın iktidarını gittikçe arttırmaması, *Tekelüler*'in *Ustacalular*'a ağır sözler söylemelerine sebep oluyordu. Hattâ *Ustacalu*'dan K a r i n c a O ğ l u Ş a h K u l u S u l t a n *Horasan*'dan dönerken *Tekelü* K a r a c a S u l t a n'ın torunu M u h a m m e d B e ğ'in (Mezâki) hücumuna uğramıştı⁴³. S a r e v î devlet erkânı *Şirvan*'ın kısm-ı âzaminin kendi tasarruflarında olduğunu O s m a n l ı elçisine göstermek için Z i y a d O ğ u l l a r'ından P e y k e r B e ğ'i hanlık ünvanı ile *Şirvan*'a gönderdiler. Diğer bazı Kaçar beğlerine de *Şirvan*'da dirlikler verildiği gibi, *Karabağ*'da oturan *Otuz iki* ve başka oymaklar da *Şirvan*'a gönderildi. O s m a n l ı elçisi Ö m e r A ğ a *Şirvan*'da durumu gördükten sonra S a f e v î elçisi Zû'l-kadr T e b b e t O ğ l u Ş a h K u l u S u l t a n ile *Erzurum*'a, M u s t a f a P a ş a'nın halefi, Serdar S i n a n P a ş a'nın yanına döndü. Çok geçmeden S u l t a n M u h a m m e d, S i n a n P a ş a'nın tavsiyesi üzerine *İstanbul*'a elçi gönderdi. Bu elçi *Türkmen* oymağından K u m valisi H a y d a r S u l t a n'ın oğlu İ b r a h i m H a n idi⁴⁴.

Aynı yılda, *Ustacalu* emirlerine *Gilân*'ın *Biyepes* denilen batı kesiminde (merkezi Reşt) dirlikler verildi. Bunlar S e l m a n H a n, K a r i n c a O ğ l u Ş a h K u l u S u l t a n (Selman Han'a lala tayin edilmişti), N a z a r S u l t a n o ğ l u H ü s e y i n K u l u H a n, M u s t a f a S u l t a n (Şerefli obasından), A y g u t B e ğ o ğ l u M e h d i S u l t a n (Çavuşlu obasından), Â s â y i ş O ğ l u (آشایش اغلی) A h m e d S u l t a n, S a r ı S o l a ğ o ğ l u M u h a m m e d B e ğ, *Kengerlü* C a f e r S u l t a n'ın oğlu (بیکر لوردی)⁴⁵ H a l i f e, *Çepni*⁴⁶ C e l â l o ğ l u Ş a h V e r d i S u l t a n idiler. Fakat bu emîrler *Gilân*'da tutunamayarak çok geçmeden *Kazvin*'e dönmek zorunda kaldılar⁴⁷.

⁴³ İB, s. 263.

⁴⁴ İB, s. 264 - 265; S i n a n P a ş a'nın icraatı hakkında tafsilât için : B. K ü t ü k o ğ l u, s. 103 - 114.

⁴⁵ Aynen böyle (İB, s. 267).

⁴⁶ Metin : چکنی (s. 267).

⁴⁷ İB, s. 267 - 269.

988 yılında (1580 = Yılan yılı) Kaçar Ziyad Oğlu Peyker Han, Osmanlı kuvvetlerini yenmeğe muvaffak oldu. Savaşa Cäkirlü ve Karamanlu emirleri de katılmışlardı. Ancak Peyker Han çok geçmeden öldü; yerine tayin edilen Kara Dağlı (yahut Karaca Dağlı) Ensar Halife de bir iş göremeden vefat etti ve bu tarihten itibaren hiç bir Safevi valisi Şirvan'da tutunamadı⁴⁸.

Aynı yılda (988 = 1580) Kûh Gilûye'deki Lurlar arasına bir kalender dervişi gelerek kendisinin II. Şah İsmail olduğunu, öldürülenin şahsına benziyen bir köle idiğini ileri sürüp Lurlar'dan kalabalık bir kuvvet toplamağa muvaffak olmuştu. Düzmece Şah İsmail, bundan başka Anadolu'da da bulunup çok taraftar kazandığını, onların yardımı ile Anadolu'yu da fethedeceğini söylüyordu⁴⁹. O, başına topladığı Lurlar ile bölgenin hâkimleri olan Afşarlar'a yürüdü. Bu Afşarlar, evvelce bir kaç defa zikredildiği gibi, Kûh Gilûye'ye Ak-Koyunlu fethi neticesinde ve Mansur Beğ'in idaresi altında Türkiye'den gelmişlerdi. Düzmece İsmail yaptığı savaşlarda bazan yenmiş ve bazan da yenilmiş ise de en sonunda babası Halil Han'a vekâlet eden Rüstem Beğ'i öldürmeğe ve Afşar'ı perişan bir duruma getirmeğe muvaffak olmuştu. Kale'nin zuhurunu öğrenen Halil Han Şah'tan izin alarak sür'atle Kûh Gilûye'ye geldi ise de dar bir boğazda Lurlar'ın yukarıdan attıkları taşlardan biri başına dokunarak ölümüne sebep oldu. Halil Han'ın ölümü Afşar'ı büsbütün perişan etti. Şah Sultan Muhammed merkezde bulunan Halil Han'ın yeğeni İskender Beğ'i han ünvanı ile Kûh Gilûye valisi tayin ettiği gibi, Fars beğlerbeğisi Zû'l-kadr Emet Han'a da İskender Han'a yardımda bulunmasını emretti. 989 (1581) yılında Durak Halife kumandasındaki Zû'l-kadr kuvvetleri Afşarlar ile birleştiler. Yanında pek az bir adam kalmış bulunan Düzmece Şah İsmail yakalanıp öldürüldü. Fakat Düzmece İsmail olayının Afşarlar üzerinde yaptığı sarsıntı yıllarca sürdü. Gerçekten Afşar'ın bir kısmı Halil Han'ın oğlu Şah Kulu'nun etrafında

⁴⁸ Aynı eser, s. 271 - 272.

⁴⁹ Aynı eser, s. 272.

toplandılar. Şah Kulu İskender Han'ı öldürdü. Kendisini Şah Kulu Han ünvanı ile Kûh Gilûye hakimi ilan etti ise de karşısına akrabasından Abdüllatif Beğ oğlu Hasan Beğ çıktı. O da kendisine han dedirtip bölgenin bir kısmını idaresi altında tuttu. Bu durum Şah Abbasa'nın 998 (1590) yılında Şiraz'a gelişine kadar devam etti. Hasan Han Abbasa'nın teşviki ile Şah Kulu Han'ı öldürerek tek başına Kûh Gilûye valisi oldu⁵⁰.

Kale'nin bu isyanı o kadar şöhrat buldu ki, bir çok mukallidleri zuhur etti. Bunların hepsi de II. Şah İsmail adı ile ortaya çıkıyorlardı. İsmail'in halk arasında bu kadar sevilmiş olmasına hayret edilir⁵¹. Halbuki görmüş olduğumuz gibi, kendisi Sünnîliğe meyli olmakla itham edilmişti.

İran'daki Düzmece Şah İsmail'lerden ikincisi yine Luristan'da çıkmış ve başına «Ekrâd ve Elvâr»dan onbin kişi toplamıştı. Bu ikinci Düzmece İsmail'i Çuha Sultan'ın torunu Tekelü Solağ (Solak) Hüseyin Sultan yakalayarak Kazvin'e gönderdi. Üçüncüsü Tâliş'te zuhur edip Erdebil'de öldürüldü. Dördüncü Şah İsmail ise Gurlular arasında çıkmış, Ferah valisi Afşar Hüseyin Sultan'ı ve müteakiben kardeşi Ali Han Sultan'ı öldürerek Horasan Afşar'ını acınacak duruma getirmişti. Ferah valiliğine gönderilen bu emirlerin akrabası Yeğen (يگان) Sultan, Düzmece İsmail'i ortadan kaldırmak çarelerini ararken onun, bir yalancı olduğunu anlayan taraftarlarınca öldürüldüğü haber alındı⁵². İran'da zuhur eden Düzmece Şah İsmail'lerin Lur, Kürd, Tâliş, Gûr gibi unsurlara dayandığı görülüyor. Bu, şu bakımdan tabii karşılmalıdır ki, adı geçen unsurlar siyasî bakımdan tatmin edilmişlerdi. Aynı mezhepten olsa da, Kızılbaşar, yani Türkler kendilerine soyca yabancı olan unsurların aralarına girmelerinden hoşlanıyorlardı.

⁵⁰ Aynı eser, s. 272 - 275.

⁵¹ Bilindiği gibi halk romanlarından biri de Şah İsmail adını taşır. Bu romanın meydana gelmesinde II. Şah İsmail'in sevilmesinin âmil olması pek muhtemeldir.

⁵² IB, s. 272 - 275; Oğuzlar, s. 286.

Anadolu'daki Dü z m e c e Ş a h İ s m a i l l e r'e gelince, bunlar daha önce ortaya çıkmışlardır. Bu sebepten İran'dakileri bunların mukallidleri olarak vasıflamak mümkündür. Anadolu'daki Dü z m e c e İ s m a i l l e r'den biri Boz Ok'taki Şam Bayadı Türkmenleri arasından çıkmıştır (1577). Anadolu'lu Dü z m e c e Ş a h İ s m a i l Türkmenler'den başına epeyce adam toplamağa muvaffak olmuş, yanında taraftarlarından epeyce adam olduğu halde Kirşehir bölgesindeki H a c ı B e k t a ş dergâhına gelerek orada merasimle kurban kesmişti⁵³. İkinci Dü z m e c e Ş a h İ s m a i l'e gelince bu, Malatya bölgesinde zuhur etmiş (986 = 1578) ve o bölgedeki birçok oymakları kendisine tabi kılmıştı⁵⁴.

989 yılında (1581 = Yılan yılı) H a n l a r H a n ı Ş a m l u A l i K u l u H a n, kendisini destekliyen Ustacalu Mürşid Kulu Han ve diğerleri ile birlikte A b b a s M i r z a'yı Ş a h ilân ettikten sonra Rumlu D e r v i ş M u h a m m e d H a n'ın elinde bulunan Nişabur'u almak için harekete geçti ise de başarı gösteremedi. Bu haber üzerine, Ş a h, V e z i r S e l m a n, Türkmen ve Tekelü beğlerinin teşviki ile Horasan'a gitmeğe hazırlandı. Bu münasebetle Ş a h'a sâdık olan Ustacalu beğlerine yeni vazifeler verildi. Bu cümleden Ustacalu S e l m a n H a n (Şah Ali Mirza'nın oğlu Abdullah Han'ın torunu) Divan başılığına getirildi. Ustacalu emirlerinin ricası üzerine Mürşid Kulu H a n'ı itaat ettirmek için amcası oğlu (Yeğen Oğlu) Ş a h V e r d i gönderildi ise de bundan arzu edilen netice çıkmadı. Hattâ Ş a h V e r d i dönüşünde oymak taassubu güdüp, Mürşid Kulu'yu müdafaa eder bir tarzda konuştuğundan okçu korucu H a s a n B e ğ o ğ l u M e h d i K u l u B e ğ ile birlikte Ş a h'ı ve V e l i a h d H a m z a M i r z a'yı memnun etmek için S e l m a n H a n ve diğer Ustacalular tarafından öldürüldüler. Yukarıdan beri zikredilen olaylar Kızılbaş emirleri arasında, Arab ve Moğol asilzâdesinde olduğu gibi, kuvvetli bir oymak asabiyetinin mevcudiyetini ve bununla da ilgili olarak «kan davası» güdüldüğünü açıkça meydana koymaktadır. Oymak asabiyeti sadece bir gelenek değil, aynı zamanda emirlerin mevki ve nüfuzlarını devam ettirebilmeleri için de za-

⁵³ Oğuzlar, s. 231 - 232.

⁵⁴ A h m e d R e f i k, aynı eser. s. 37

rurî görülüyordu. Emirlerin devlet nezdindeki itibarları oymaklarının sayıca kalabalık ve kuvvetli olmaları ile yakından ilgili idi.

Fars beğlerbeğisi Zû'l-kadr A l i H a n Kûh Gilûye'de Dü z m e c e İ s m a i l'in zuhurunu bahane ederek askerini toplayıp Âzerbaycan'a gelmesi hususundaki Ş a h'ın emrini yerine getirmediğinden azledilerek yeri yine aynı oymaktan Yüzbaşı E m e t B e ğ'e verildi. E m e t H a n, Hemedan valisi Tekelü V e l i H a n, Kirman valisi Afşar V e l i H a n da mezkûr sefere memur edildiler. Horasan'a da korucular gönderilerek Ş a h'a bağlı olanların (Şahıseven) Meşhed'de Türkmen M u r t a z a K u l u H a n'ın etrafında toplanmaları emredildi. Türkmen E m i r H a n bile H a m z a M i r z a'nın hatırı için kuvvetleri ile orduya katılmıştı. Ş a h'ın ordusu bu kadar kalabalık olduğu halde Horasan'a yapılan seferden istenilen gaye hasıl olmadı. Horasan'daki hareketin başı Ş a m l u A l i K u l u H a n ile ondan çok daha tehlikeli olan Ustacalu Mürşid Kulu H a n mevkilerini muhafaza ettiler. Bunun sebebi, ordudaki Ustacalu ve Ş a m l u beğlerinin oymak asabiyeti güderek gevşek davranmaları, Mühürdar Ş a h R u h H a n ve korucu başı K u l u B e ğ gibi Zû'l-kadr ve Afşar beğlerinin onları desteklemeleridir. Hattâ itaatsızlık gösteren emirlerin cezalandırılmaları hususunda Ş a h'a ve veliahda telkinlerde bulunduğundan, değerli ve gayretli vezir S e l m a n da korucu başı Afşar K u l u B e ğ'in önyayak olması ile emirler tarafından öldürüldü. Emirler, Tâcık olduğu için vezirin mâli meseleler ile iştilal edip askerlik işlerine karışmamasını istiyorlardı. H a m z a M i r z a'nın onun kızı ile evlenmesini de hoş karşılamamışlardı. Türkmen ve Tekelüler, muktedir bir emire sahip olmadıklarından, hasımları olan Ustacalu ve Ş a m l u l a r'ı tamamen itibarsız bir duruma düşürmek fırsatını bu defa da kaçırdılar. Hattâ yapılan çarpışmalardan birinde Tekelüler büyük emirlerinden Erdoğdu Halife'yi kaybetti. Mamafih Ş a m l u l a r'dan da A ğ z ı V a r H a n'ın oğlu E b u l - F e t h H a n, Kaçar'dan Sebzevâr valisi K u b a d H a n öldürülmüş, Mürşid Kulu H a n'ın kardeşi İ b r a h i m H a n ile Hoş H a b e r H a n (Şamludan) da tutsak alınmışlar, Ş a m l u'dan ve bilhassa Avcı obasından pek çok kimseler öldürülmüştü. Dönüşte Ş a h'a itaat etmiş görünen A l i K u l u H a n'ın is-

teği üzerine Murtaza Kulu Han Esterâbâd valiliğine tayin edilerek, *Meşhed Ustacalu Selman Han*'a verildi. Karınca Oğlu Şah Ali Beğ de onun lalahlığına getirildi. Açıkca isyan etmiş olan Tahmasb'ın korucu başlarından Sevindik Beğ'in oğlu Kulu Beğ bertaraf edilerek valisi bulunduğu *Sebzevar'a Tekelü*'den Ahmed Sultan tayin edildi⁵⁵. Sultan Muhammed'in *Horasan* seferi esnasında Osmanlı başkumandanı Ferhad Paşa Çukur Sa'd eyaletini fethederek eyalet merkezi *Erivan*'da Muhammedî Han'ın sarayının bulunduğu yerde muhkem bir hisar yapmıştı⁵⁶. *Âzerbaycan* beğlerbeğisi *Türkmen Emir Han*, *Karabağ* beğlerbeğisi *Kaçar İmam Kulu Han* yardıma gelmediklerinden *Ustacalu Tokmak Muhammedî Han Nahçıvan*'a çekilmek zorunda kalmış ve ailesini *Alıncak* kalesinde yerleştirmişti. Merkez emirlerinin, elçi *Türkmen İbrahim Sultan*'ın, Osmanlılar'ın fethettikleri yerler ellerinde kalmak suretiyle, barış yapılması tavsiyesini reddetmeleri, geliri bol *Çukur Sa'd* eyâletinin de elden çıkmasına sebep olmuştu. Osmanlı fethi ağır, fakat adım adım geliyordu. Gayet isabetli olarak fethedilen yerler kaleler yapılmak suretiyle elde tutuluyordu.

Şah *Horasan*'dan döndükten az bir zaman sonra *Ustacalu Mürşid Kulu Han*'ın *Meşhed*'i hiyle ile *Selman Han*'ın elinden aldığı haberi geldi. *Türkmen Murtaza Kulu Han*'ın *Meşhed*'den *Esterâbâd*'a nakledilmesi büyük bir hata idi. *Mürşid Kulu Han*, dirayeti sayesinde *Meşhed* bölgesindeki *Kürd Çekenî* (چکینی) oymağı reisi *Budak Han* ile *Kara Bayatlar*'ın başı olan *Baba İlyas*'ın oğullarını kendisi-

⁵⁵ 1B, s. 276 - 291.

⁵⁶ Anlaşılacağı üzere, Osmanlı-Safevî harbine konumuza alâkadar ettiği nisbette temas edilmektedir. B. Küçük oğlu'nun kitabı, şimdiki durumda en iyi çalışma sayılabilir. Konunun yine aynı müellif tarafından, bütün kaynaklara gerektiği gibi nüfuz ederek ve olayları da iyice değerlendiren yeniden işlenip yayınlanması temenni edilir. Sultan Muhammed devri ile ilgili olarak H. R. Roemer'in değerli araştırmasına da bilhassa bakınız: *Der Niedergang Irans nach dem Tode Isma'îls des Grausamen 1577 - 1581, Würzburg = Aumühle 1939.*

ne tâbi kıldı. Dirayetsiz bir emir olan *Selman Han* da *Kazvin*'e dönmeğe mecbur oldu⁵⁷.

992 yılı baharında (1584 = Biçin yılı) Şah *Muhammed*, *Emir Han*'ın ricası üzerine *Tebriz*'e geldi. Fakat onun bu ricası kendisinin felâketi ile neticelendi. On sekiz yaşına basmış olan *Hamza Mirza*, yakınlarından *Ustacalu Kıc Oğlu Ali Kulu Beğ*, *Saru Solağ oğlu Muhammedî*, *Şamlu İsmail Kulu Han*'ın (asıl ve doğru adı: İsmi Han) tahriki ve kumandası altındaki on iki bine yakın *Türkmen*'in vefasızlığı neticesinde *Kahkaha* kalesine gönderilip hapsedildi. *Âzerbaycan* beğlerbeğiliği hanlık rütbesi ile *Kıc Oğlu Ali Kulu*'ya verildi. Bu suretle, *Ustacalu* ve *Şamlular* merkezde de üstünlüğü ellerine geçirdiler. *Hamza Mirza*, *Şamlu İsmail Kulu Han*'a *yoldaş* ve *Ustacalu Ali Kula Han*'a da *kardaş*, *Sarı Solağ oğlu Muhammedî*'ye de *sırdaş* lakabını verdi. *Türkmenler*, başları *Emir Han*'a karşı gösterdikleri vefasızlık ve sadakatsizliğin neticesi olarak, *Âzerbaycan*'dan çıktılar ve çoğu *Acem Irakı*'na gittiler⁵⁸.

Emir Han'ın hapsedildiğini öğrenen *Kâşân* valisi *Türkmen Muhammed Han*, *Emir Han*'ın güveyisi *Hemedan* valisi *Tekelü Veli Han*'ın yanına gitti. *Emir Han*'ın oğul ve kardeşleri de *Veli Han*'ın yanına gelmişlerdi. Burada *Türkmen* ile *Tekelüler*'in *Tebriz* üzerine yürüyüp *Ustacalular*'ın uzaklaştırılması kararlaştırıldı. Bunu haber alan *Hamza Mirza*, *Emir Han*'ı öldürttü. Buna rağmen *Türkmen* ve *Tekelüler* harekete geçemediler. *Horasan*'a gelince, orada iki eski dostun, *Herat* valisi *Şamlu Ali Kulu Han* ile *Meşhed* valisi *Ustacalu Mürşid Kulu Han*'ın arası açılmış ve bu, savaş ile neticelenmişti. Savaştan sonra *Ali Kulu Herat*'a döndüğü zaman artık yanında hükümdar ilân ettiği *Abbas Mirza* bulunmuyordu. Çünkü, onu savaş esnasında *Mürşid Kulu Han*'a kaptırmıştı⁵⁹. *Şamlu*'dan *Hüseyin Beğ* (Abdüllü obasından)

⁵⁷ 1B, s. 294 - 295; ŞH, s. 266 - 270.

⁵⁸ Aynı eser, s. 296 - 300; ŞH, s. 273.

⁵⁹ Aynı eser, s. 301 - 304.

Ş a h A l i B e ğ o ğ l u A l i B e ğ (Kerâmetlü obasından) A b b a s'ın yanından ayrılmadılar.

993 yılı (1585 = Tavuk yılı) baharında genç veliahd H a m z a M i r z a vaktini eğlenceler ile geçirmeğe başlamıştı. Perhizkâr *Erdabil* şeyhlerinin torunu şarap ve güzel oğlanlara düşkün idi. Yakın adamı Emir *Ustacalu K ı c O ğ l u A l i K u l u H a n*'ın getirdiği *İsfahan*'lı *Şeytan* denilen güzel bir demirci çocuğa âşık olmuş, onunla eğleniyordu. Hattâ Rumlu'dan Garba (غربا) O ğ l u⁶⁰ Ş a h K u l u B e ğ H a m z a M i r z a'nın meşûku hakkında şu türkçe şiiri söylemişti :

«Gönlüm kuşın ol nergis-i fettân apara
Kimdür ki onun gamzesinden cân apara
Şeytân Şeytân didükleri⁶¹ ger bu olsa
Men râziyam imânımı Şeytân apara»⁶².

Sonra yaylağa çıkıp eğlenceye orada devam edilirken O s m a n l ı'nın gelmekte olduğu duyuldu. Gerçekten Vezir-i 'azam O s m a n P a ş a kumandasındaki O s m a n l ı ordusu çok geçmeden *Tebriiz*'e girdi. Plâna uygun olarak derhal kale yapımına girişildi ki, bu, *Âzerbaycan*'ın da elden çıkacağını gösteriyordu. Kalenin yapımı kısa bir zamanda bitirildi, içine asker kondu, zahire ,silâh ve mühimmat ile dolduruldu; H a d ı m C a f e r P a ş a beğlerbeği tayin edildikten sonra şehirden çıkıldı. O s m a n P a ş a'nın hastalanıp ölmesine rağmen O s m a n l ı ordusu H a m z a M i r z a'nın yiğitçe saldırılarını da boşa çıkararak geri döndü. H a m z a M i r z a *Tebriiz*'i kuşattı ise de başarı gösteremedi. O s m a n l ı askeri yaptığı mukabil bir çıkış hareketinde başarı kazandı ve büyük emirlerden *Mühürdar Zû'l-kadr Ş a h R u h H a n* tutsak alındı, oğlu E b u'l-K a s ı m S u l t a n ile eşik ağası başı P i r i B e ğ öldürüldü. Fazla olarak yine büyük emirlerden korucu başı *Afşar K u l u B e ğ*, *K ı c O ğ l u* ve *M u h a m m e d i B e ğ*'in tahrikleri ile H a m z a M i r z a tarafından öldürüleceğini tam zamanında haber alıp kardeşi C e b-

⁶⁰ Aynı eser (s. 306). Sâdikiye göre (قاربا) Karpa.

⁶¹ Metin : دیدی و کلری

⁶² IB, s. 306.

b â r K u l u ile C a f e r P a ş a'ya sığındılar ve O s m a n l ı valisine mühim haberler getirdiler. Bu haberlerden biri *Türkmen ve Tekelüler*'in H a m z a M i r z a'nın üzerine yürüdükleri ile ilgili idi. Gerçekten *M u h a m m e d H a n*, *Kâşân*, *Kum* ve *Sâve*'deki bütün *Türkmenler*'i toplayıp *Hemedan* valisi *Tekelü V e l i H a n*, *Reyy* valisi *Tekelü Ş e r e f e d d i n O ğ l u M ü s e y y i b H a n*, onun kardeşi *Verâmin* valisi *M u h t a r S u l t a n* ile ittifak edip harekete geçmişti. Bu ittifaka muhalefet eden *S o l a ğ H ü s e y i n* (Çuha Sultan'ın torunu) *V e l i H a n* tarafından bertaraf edildi. *M u h a m m e d H a n* bu sırada H a m z a M i r z a'nın yanına gitmekte olan *Fars* beğlerbeği *Zû'l-kadr E m e t H a n*'ı da kendi tarafına çekti. Hareketin gayesi *K ı c O ğ l u* ile *S a r ı S o l a ğ o ğ l u M u h a m m e d i*'yi öldürerek *E m i r H a n*'ın kanını almak ve *Ustacalu* ile *Şamlular*'ı ezip devletin idaresini ele geçirmek idi. *Türkmen ve Tekelüler Tebriz*'e yaklaştıklarında Ş a h'ın askerleri arasında aynı oymaklara mensup olanlar kaçarak kendilerine katıldılar. Hattâ bunlar arasında H a m z a'nın korucu başısı *Afşar K e ç e l M u s t a f a* ve diğer birçok emirler de vardı. *Türkmen ve Tekelüler H a m z a M i r z a'nın* cesaretle direnmesi karşısında gayelerine eremediler ise de H a m z a'nın kardeşlerinden *T a h m a s b M i r z a*'yı kaçırıp *Kazvin*'e döndüler. *T a h m a s b M i r z a* orada hükümdar ilân edildi (995 = 1587 = İt yılı)⁶³. *Kazvin* yakınlarında oturan *Usalu* ve *Eberlü* gibi *Afşar* obaları adamlar gönderip itaatlarını bildirmedikleri için tedip edildiler. *Bayatlar*'ı da tedip etmek istediler ise de H a m z a M i r z a'nın yaklaşmakta olduğu haberinin gelmesi üzerine bundan vazgeçtiler. Savaş *Sayın Kale* civarında vukubuldu. H a m z a M i r z a'nın takriben yedi bin kişilik ordusunun sol kolunu başlarında *Ustacalu A l i K u l u* ile *Mühürdar E s l e m e s H a n* (Şah Ruh Han'ın oğlu), *T a t ı O ğ l u A l i K u l u S u l t a n*, *Mühürdar Ş a h K u l u H a l i f e*'nin torunu *A l i S u l t a n*'ın bulunduğu, ikibin kişilik *Dulkadırlılar* teşkil ediyorlardı. *İ s m a i l K u l u H a n* (İsmi Han), *K o r h m a z H a n*, *Ş a h V e r d i H a l i f e* (İnallu obasından) bin ikiyüz kişilik *Şam-lu* askeri ile sağ kolda yer aldılar. *Ustacalu P i r G a y b H a n*

⁶³ Aynı eser, s. 307 - 331; ŞH, s. 274 - 282.

öncü kuvvetlerinin başında bulunuyordu. *Reyy* ve *Rûd-bâr*'da oturan *Eymür* oymağı da başları *Muhammed Hüseyin Sultan* ile birlikte *Hamza Mirza*'nın ordusunda yer almıştı. On bin kişiden meydana gelen muhaliflerin, silâhları mükemmel ve çoğu arab atlarına binmişlerdi. Sağ kolda başlarında *Muhammed Han*, *Edhem Han*, *Emir Han*'ın kardeşi *İsmail Han*, *Emir Han*'ın oğlu *Gülâbi Han*, *Tarhan* (oğlu) *Masum Han*, *Emir Han*'ın diğer kardeşi *Şah Kulu Sultan*, *Piyâde Şah Kulu Sultan*, *Zû'l-kadr Emet Han*'ın bulunduğu *Türkmenler* ve kısmen *Zû'l-kadrhlar* yer almışlar, *Müseyyib Han*, *Veli Han* oğlu *Ali Sultan Pâkmal* kumandasındaki *Tekelüler* de sol kolu teşkil etmişlerdi. Böylece *Ustacalular*'ın karşısında *Türkmenler*, *Şamlular*'ın karşısında da *Tekelüler* bulunuyordu.

Yapılan savaşı *Hamza Mirza*, cesareti sayesinde kazandı. *Tekelü*'den *Veli Han*, oğlu *Ali Sultan Pâkmal*, *Halil Beğ*, *Türkmen*'den *Emir Han*'ın kardeşi *Şah Kulu Sultan* öldürüldüler. *Türkmen* *Muhammed Han* ve *Tekelü* *Müseyyib Han* tutsak alındılar. *Hamza Mirza* tarafından da *Zû'l-kadr Tatı Oğlu Ali Kulu Sultan* öldürüldü. *Emir Han*'ın oğullarından *Gülâbi Han* ile amcası *İsmail Han Osmanlılara*'a sığındılar. *Gülâbi Han* eniştesi *Bidlis* emiri, müverrih *Şeref Han*'ın yanına gitti. *Tekelüler*'in mühim bir kısmı da *Bağdad*'a gittiler⁶⁴. *Hamza Mirza* zaferi müteakip muhaliflerin öldürülmemesini nida ettirmişti. Bu sebeple *Tekelü* ve *Türkmenler* pek fazla kayıplara uğramadılar. Lâkin her iki oymak da bir daha mühim roller oynayamayacak bir duruma düştüler. Bu savaştan sonra *Ustacalu* ve *Şamlular* devlet idaresinde tamamen rakipsiz bir duruma geldiler. *Tekelü* *Müseyyib Han*'ın dirliği olan bol gelirli *Reyy*, *Osmanlı* idaresine geçmiş olan *Tebriz*'e karşılık *Kıç Oğlu Ali Kulu*'ya, *Tekelü* *Veli Han*'ın dirliği *Hemedan* yine *Ustacalu*'dan *Pîr Gayb Han*'a verildikten başka *Ali Kulu Han*'ın kardeşi *Hüseyin Kulu Sultan*, *Cafer*

⁶⁴ Aynı eser, s. 335 - 340 (müellif bizzat bu savaşa katılmıştı. O zaman kendisi 26 yaşında bulunuyordu); ŞH, s. 282 - 293.

Sultan oğlu Allah Kulu Sultan (Kengerlü obasından), *Âsâyiş Oğlu Ahmed Sultan*, *Aygut Sultan oğlu Mehdi Kulu Sultan* (Çavuşlu obasından) gibi diğer *Ustacalu* beğlerine de *Irak*'da dirlikler (tiyul) tahsis edildi. *Hamza Mirza*'nın ordusunda bulunan *Zû'l-kadr*'dan *Mühürdar Şah Kulu Halife*'nin torunu *Ali Sultan* (Kavurgalı obasından) *Kum* valiliğine, *Ali Han* (*Zû'l-kadr*'ın *Şâdi Beğ* obasından) *Fars* beğlerbeğliğine tayin edildiler⁶⁵.

Hamza Mirza ancak onbin kişi ile *Tebriz* üzerine yürüdü. Bu kuvvetle *Tebriz*'i alamayacağını biliyordu. Esasen *Osmanlı* kumandanı *Ferhad Paşa* da *Tebriz*'e doğru gelmekte idi. Barışın yapılmaması *Safeviler*'e pahalıya mal oluyor, en değerli eyâletler birer birer elden çıkıyordu. Harbin uzamasının yeni kayıplara sebep olacağı anlaşılıyordu. *Hamza Mirza* da gerçek durumu nihayet görerek barışa yanaştı. *Ferhad Paşa*'nın teklifi üzerine kardeşi *Haydar Mirza'yı* *Hünkâr*'a göndermeği kabul etti. Hazırlık yapmak için *Kazvin*'e gitmek üzere bulunduğu sırada mahbubu olan bir dellâk tarafından öldürüldü (Zilhicce 994 = Kasım - Aralık 1586 = İt yılı)⁶⁶. *Hanlar Hanı Şamlu İsmail Kulu Han* (İsmi Han) ile *Ustacalu Ali Kulu Han* *Muhammed*'in oğullarından *Ebû Tâlib Mirza'yı* saltanat nâibi ve veliahd ilân ettiler. Ancak adı geçen emirlerin kuvvetli şahsiyetler olmadıkları kısa bir zamanda açıkça meydana çıktı. Dirayetsizlikleri yüzünden *Kâşân* valisi *Türkmen Muhammed*'in oğlu *Velican Han*, *Kirman* valisi *Afşar Veli Han*, *Yezd*'e tegallüp eden oğlu *Bektaş* (Han), *Isfahan* bölgesinde yaşayan *Afşar*'ın *Araşlu* oymağı, *Fars*'daki *Zû'l-kadrhular* *Abbas Mirza'yı* hükümdar tanıdılar. *Tebriz* valisi *Cafer Paşa* da durumdan faydalanarak *Âzerbaycan*'daki bir çok yerleri fethetmeğe muvaffak oldu⁶⁷.

İkiler, yani *Ali Kulu Han* ile *İsmil Kulu Han* (İsmi Han) yanlarında *Sultan Muhammed* ve *Ebû Tâlib Mirza* olduğu halde, itaatsizlik gösteren, emirleri tepdik üzere *Kazvin*'den hareket ettiler ise de (995 yılı baharı = 1586 = Toñuz yılı) âcizlikleri ve aralarındaki nifak ve ihtilâftan do-

⁶⁵ Aynı eser, s. 341 - 342.

⁶⁶ Aynı eser, s. 342 - 347.

⁶⁷ Aynı eser, s. 348 - 353.

layı hiçbir iş göremediler. Onlar *İsfahan*'da iken *Özbek* hükümdarı *Abdullah Han*'ın harp ilân ederek *Herat*'ı kuşattığı, *Mürşid Kulu Han*'ın da yanında *Abbas Mirza* olduğu halde *Kazvin* üzerine yürüdüğü haber alındı. Filhakika çok geçmeden zamanın en dirayetli emiri olduğu açıkça anlaşılan *Ustacalu Mürşid Kulu Han*, yanında az bir asker olduğu halde *Kazvin*'e girerek duruma hakim oldu (Zilkade 995 = Ekim 1587)⁶⁸. *Ustacalu Ali Kulu* ile *Şamlu İsmail Kulu Han*'ın (İsmi Han) yanında *Şah Verdi Sultan* (İnallu obasından), *Mühürdar Zül-kadr Eslemes Han*, *Türkmen Edhem Han*, *halifetü'l-hülefâ Rumlu Şah Kulu*, *Alplu Afşarı*'ndan *İsmail Sultan*, yine *Zül-kadr*'dan *Şah Veli Halife*, *Âsâ-yiş Oğlu Ahmed Sultan*, *Gözü Büyüklü Kanber Beg Bayat*, *Tâliş* ve daha bir çok emirler olduğu ve kalabalık bir asker bulunduğu halde *Abbas Mirza*'yı hükümdar tanıdılar ve *Mürşid Kulu Han*'a boyun eğdiler. Ancak *Kazvin*'e gelir gelmez çoğu hükümdarlığını tanıdıkları *Abba s*'ın yüzünü görmeden öldürüldüler⁶⁹. Böylece *Mürşid Kulu Han* duruma tamamiyle hâkim oldu. Ancak onu ve bilhassa *Şah Abba s*'ı halli gereken mühim iç ve dış meseleler bekliyordu.

Sultan Muhammed zamanı, *Kızılbaş* emirlerinin devlete hâkim oldukları bir devirdir. *Şah Abba s*'ın aldığı tedbirler dolayısıyla onlar böyle bir devri bir daha yaşayamayacaklardır. *Sultan Muhammed* zamanında, görmüş olduğumuz gibi, devlet idaresinde, şu dört oymak en mühim rolü oynamışlardır: *Ustacalu*, *Şamlu*, *Türkmen* ve *Tekelü*. İlk ikisi daha fazla obalara sahip oldukları gibi, devlet idaresinde daha tecrübeli ve liyakatlı emirler çıkarmakta idiler. Bunların neticesi olarak en sonunda hasımları *Türkmen* ve *Tekelüler*'e galebe çalıp devlet idaresini ellerine aldılar. *Abba s*'ı tahta çıkaranlar bu oymaklara mensup emirlerdi. Bu girişten sonra şimdi oymakları ayrı ayrı incelemeye geçebiliriz.

⁶⁸ Aynı eser, s. 352 - 363.

⁶⁹ Aynı eser, s. 363 - 385; ŞH, s. 284 - 287; KA, s. 2 - 16.

A. BÜYÜK OYMAKLAR

1 — RURLU

Görmüş olduğumuz gibi, *Rumlular*'ın çoğu *Aras Han* ile birlikte *Şirvan*'da yaşıyorlardı⁷⁰. *Osmanlı* fethi üzerine *Şirvan*'daki *Rumlular*, gerek insanca gerek malca ağır kayıplar verip perişan bir duruma düşmüşler ve *Aras Bârân* taraflarında tutunmaya çalışmışlardır⁷¹. *Osmanlı* fethi başladığı zaman yine *Rumlular*'dan bir bölüğün *Mahmud Sultan* idaresinde *Hoy*'da oturduklarını biliyoruz⁷². *Rumlular*'dan bir bölüğün de *Der viş Muhammed Han* ile birlikte *Horasan*'ın *Nişabur* şehrinde yaşadıklarını görmüştük.

II. *İsmail* ve *Sultan Muhammed* zamanlarında *halifetü'l-hulefâlık* mevkiinin çok defa *Rumlular*'ın elinde olduğunu biliyoruz. *İsmail*, *Hüseyin Kulu*'dan sonra bu mevkii *Bulgar Halife*'ye vermişti ki, onun da *Rumlu*'dan olması muhtemeldir. Adı geçen hükümdar, *Bulgar Halife*'nin oğlu *Nur Ali Halife*'ye de emirlik tevcihinde bulunmuştu⁷³. Anlatıldığı gibi, *İsmail*, *teberrâ* meselesinde yalan söylediğine kani olup onu (yani *Bulgar Halife*'yi) azletmiş ve *Ustacalu*'dan *De de Halife*'yi *halifetü'l-hulefâ* yapmıştı. Anlaşıldığına göre, *Sultan Muhammed* tahta geçirilince, bu mevkie yine *Rumlu*'dan *Şah Kulu Sultan* getirilmiştir. *Şah Kulu Sultan*'ı 995 (1587) de *halifetü'l-hulefâlık* mevkiinde görüyoruz. *Abbas* hükümdar olunca bu mevkii yine *Rumlu*'dan *Del i Buda k*'ın oğlu *Korhma z* (*Korkmaz*)'a tevcih etti ise de *Mürşid Kulu Han*'ın tahakkümüne karşı gelen emirler arasında bulunduğundan onlar ile birlikte öldürüldü⁷⁴

⁷⁰ IB, 227, 236.

⁷¹ *İsmail*'in öldürttüğü kardeşlerinden *Mahmud Mirza Rumlular* arasında büyümüş ve onlar tarafından terbiye edilmişti (aynı eser, s. 236).

⁷² Aynı eser, s. 231.

⁷³ HR, s. 483, 486.

⁷⁴ IB, s. 380, 384; ŞH, s. 287; KA, s. 19, 21.

(996 = 1588). Bunun üzerine eski *halîfetü'l-hulefâ Şah Kulu Sultân* bu memuriyete getirildi⁷⁵.

Rumlu'dan bahsedilmesi lâzım gelen bir emir de *Şah Kulu Beğ'dir* ki⁷⁶ bu beğ devrinin en ünlü *türkçe* şiir söyleyenlerinden biri idi. *Hamza Mirza'nın Şeytan* lakablı mahbubu hakkında okuduğu şiir, *İskender Beğ'den* naklen yukarıda zikredilmişti. *Sâdîki*⁷⁷ onun büyük bir şâir olduğunu bilhassa kaydeder.

2 — USTACALU

Ustacalular bu devirde, anlaşılacağı üzere, *Çukur Sa'd* eyâleti, *Nahçivan*, *Halhal - Târum* yöreleri ile *Horasan'da* yaşıyorlardı. Dik-kate şâyandır ki, bu büyük oymağın diğer mühim bir oymak olan *Şamlular* ile birlikte muayyen bir yurtları yoktu. *Sultân Muhammed* devri sona erdiği zaman onlardan *Mürşid Kulu Han* devlete hakim bulunuyordu.

3 — TEKELÜ

Bu oymağın dirliği başlıca *Hemedan* ve *Reyy* bölgesi idi ki, bunlar en fazla gelir getiren eyâletler arasında sayılıyordu. Ancak *Sayın Kale* savaşından sonra bu dirlikler *Ustacalu* ve *Şamlular*'ın eline geçtiği gibi, *Tekelüler*'in bir kısmı da *Osmanlılar*'a sığınmak zorunda kaldı. Bu hâdiseden sonra *Tekelüler*'in yıldızı bir daha parlamamak üzere tamamen söndü. Onlar ikinci derecedeki oymaklar arasına düştüler. *Şirvan*'ın *Osmanlılar* tarafından fethi üzerine de *Tekelü Erdoddu Halife* ve oğulları oradaki dirliklerini kaybettiler.

4 — ŞAMLU

Ustacalular ile birlikte *Safevî* devletinin siyasî tarihinde pek mühim rol oynadıkları halde onlar gibi muayyen bir yurtları

yoktu; meşgul olduğumuz devirde çoğu, yahut mühim bir kısmı *Horasan'da*, *Herat* valisi *Ali Kulu Han*'ın buyruğunda bulunuyordu. *Özbek* hükümdarı *Abdullah Han* 995 yılında (1587) *Herat*'ı kuşatarak *Ali Kulu Han*'ı teslim olmaya mecbur etti. *Özbekler* sözlerinde durmayarak *Ali Kulu Han* başta olmak üzere *Şamlu'dan* bir kısmını öldürdüler. Bununla beraber *Şah Abbas* devrinde onların *Kızılbaş* oymaklarının başında yer aldıklarını göreceğiz.

5 — ZUL - KADR

Bilindiği gibi, bu oymağın yurdu eskidenberi *Fars* bölgesi idi. Bundan başka *Zû'l-kadr* emirlerinden bazılarının da *Acem Irakı*'nda dirliklere sahip oldukları görülüyor. *Safevî* devletinde mühim bir memuriyet olan *mühürdarlık* memuriyeti çok defa bu oymağın elinde bulunuyordu. *Zû'l-kadrular* beğlerbeğileri *Ali Han*'dan (*Şâdi Beğlü* obasından) memnun olmadıklarından 995 (1587) de yine *Şâdi Beğlü*, den *Mehdi Kulu Beğ*'in etrafında toplanarak *Ali Han*'ı öldürdüler.

6 — KAÇAR (KACAR)

Kaçarlar yine *Karabağ* bölgesindeki yurtlarında oturuyorlardı. Bu esnada başları olan *Karabağ* beğlerbeğisi *İmam Kulu Han*, *Osmanlı* kuvvetleri ile çarpışarak yurdunu korumuş, *Ferhat Paşa* ordusunun *Karabağ*'ı fethi üzerine oymağının mühim bir kısmı ile *Arasbârân'a* çekilmişti. Kendisi *Kaçar*'ın *Yıva* yahut belki de *Yuva*) obasından idi. 996 (1588) yılında adı geçen yerde öldü ve memuriyeti *Ziyad Oğulları*'ndan *Şah Verdi Sultân*'ın torunu ve *Halil Han*'ın oğlu *Muhammed Han*'a verildi.

7 — AFŞAR

Afşarlar'ın yurdları *İran*'ın güney tarafında bulunuyor, batıdan doğuya doğru bir şerit halinde uzanıyordu. Yani *Afşarlar*'ın dirliği *Kûh Gilûye*'den başlıyor, *İsfahan*, *Kirman*'dan geçerek *Herat*'ın gü-

⁷⁵ Aynı eser, s. 384; KA, s. 22.

⁷⁶ IB bu beğ'in babasının adını : عربيا (s. 306), *Sâdîki* قاريا şeklinde yazar.

⁷⁷ s. 117.

neyindeki *Ferah* ve *Esfuzar*'a kadar gidiyordu. Bunlar arasında *Afşar*'ın en kalabalık olarak yaşadığı yer *Kûh Gilûye* idi. *İsfahan* bölgesinde *Araşlu Afşari*'nden bir kolun yurt tuttuğundan evvelce bahsedilmişti. Yine *Araşlu*'dan bir bölük ile *Usalu Afşari*'nin *Kazvin*'e yakın bir yerde oturdukları anlaşılıyor. Sultan *Muhammed*'in hükümdarlığının sonunda, yani 995 (1587) yılında *Kirman Velî Han*, *Yezd ise oğlu Bektaş Han*, *Eberkûh Osmanlı* lara'altica eden *Kulu Beğ'in oğlu Yusuf Han* gibi *Afşar* emirleri tarafından idare ediliyordu⁷⁸. *Bektaş* (بيكتاش) Han mezkûr tarihte (995) teğallub sureti ile *Yezd*'i eline geçirmiş, mevkuf olan *Yusuf Han*'ı da serbest bıraktıırıp *Eberkuh*'a göndermişti. *Kûh Gilûye*'deki ana *Afşar* kümesine gelince, bunların başında bulunan *Halil Han oğlu Şah Kulu* (Han) ile *Abdullatif Beğ oğlu Hasan* (Han) arasındaki husumet devam etmekte idi.

8 — TÜRKMEN

Emîr Han'ın *Âzerbaycan* beğlerbeğisi tayin edilmesi ile bu oymağın pek mühim bir kısmı adı geçen bölgede yerleşti. Ancak *Osmanlı* fethi ve *Emîr Han*'ın öldürülmesi gibi sebeplerden onlar burayı terketmek zorunda kaldılar. *Türkmen* oymağının diğer bölükleri de *Acem Irakı*'nda *Kum*, *Kâşân* ve *Sâve* yörelerinde yaşıyorlardı. Anlatılan olaylar dolayısıyla *Âzerbaycan*'ı terketmek zorunda kalanlar bunlara katıldıkları gibi, *Murtaza* *Kulu Han*'ın ölümü üzerine (995 = 1587) *Horasan* ve *Esterâbâd* dolaylarında oturanlar da *Acem Irakı*'na, boydaşlarının yanına geldiler.

B — KÜÇÜK OYMAKLAR

Bu devirde küçük oymaklar hakkında fazla bir bilgiye rastgelinmediğinden onlar için ayrıca bir cedvel düzenlenmedi.

⁷⁸ Aynı eser, s. 354.

IV

ŞAH ABBAS DEVRİ

(995 - 1037 = 1587 - 1628)

Abbas güç şartlar altında tahta oturmuştu (995 = 1587). Dış olaylar, iç gailelerle birlikte devleti temelinden sarsıyor ve onun varlığını tehdid ediyordu. Kuzey - Batı'daki nüfusu çok ve geliri bol eyâletler birer birer elden çıkmakta idi. Bu eyâletlerdeki bilhassa *Türk* göçebe unsurunun bir kısmı henüz işgal edilmemiş olan yerlere göç etmiş oldukları gibi, bazıları da *Osmanlı* hâkimiyeti altında yaşamak zorunda kalmışlar, veya *Kızılbaş* tacını atarak *Osmanlı* «mücevvezesini» giymişlerdi. Durum böyle devam ederse *Osmanlı* fethinin *Acem Irakı*'na yayılması mukadderdi. Nitekim 996 (1588) yılında Güney'den yapılan bir hareket ile *Nihavend* yöresi de *Osmanlı* idaresine geçmişti. *Özbekler* de fırsattan istifade ederek kudretli hükümdarları *Abdullah Han*'ın idaresinde *Horasan*'a hücum edip (995 = 1587) *Herat* ve arkasından *Meşhed* şehirlerini zaptettiler. *Özbek* fethi de gittikçe gelişmekte idi.

Abbas gayet haklı olarak her şeyden önce devletin dayandığı *Kızılbaş Türk* unsurunu inzibat altına almanın kaçınılmaz bir zaruret olduğunu anlamıştı. Gerçekten *Kızılbaş* emirlerinin II. *Şah İsmail*'in ölümünden beri devlete hâkim olduklarını ve kendilerini sonu gelmez bir mevki ve ihtiras mücadelelerine kaptırdıklarını görmüştük. Esasen *Abbas*'da hükümdarlığını bu muhteris, fakat diğer bir çoklarından farklı olarak devleti dirayetle idare edebilecek olan emirlerden biri, *Ustacalu Mürşid Kulu Han*'a (Çavuşlu obasından) borçlu idi. Saltanat tebeddülü dolayısıyla iş başına yeni bir kadro getirildiği halde bu kadro da selefleri gibi hareket etmek

istedi ise de, dirayetsizlikleri yüzünden teşebbüslerinde muvaffak olamayarak çoğu hayatlarını kaybettiler. Bu emiler *Ustacalu Pîr Gayb Han*, kardeşi *Emîr Aslan Han*, *Şiraz* valisi *Zû'l-kadr Mehdi Kulu Han*, *Mühürdar Zû'l-kadr Ali Kulu Han*, *Korucu Baş Afşar Yusuf Han*, *halîfetü'l-hulefâ Rumlu Deli Budak oğlu Korhmaz Han* ve *Türkmen Masum Sultan* idiler. Fakat çok geçmeden (996 Ramazan = 1589 Temmuz) *Mürşid Kulu Han* da *Abbas* tarafından öldürtüldü⁷⁹. Halbuki onun böyle bir cezaya müstahak olacak bir kusuru da görülmemişti. *Mürşid Kulu Han*, *İlhanlılar* tarihindeki *Buka* ve *Nevrûz* adlı emirler gibi, efendisini tanıyamamıştı. *Safevî* hükümdarı, kendisini tahta çıkaran ve bu uğurda yorulmaz bir gayret gösteren *Mürşid Kulu Han*'ı bertaraf etmekle kuvvetli bir şahsiyet olduğunu gösterdi. Bunu ekserisi *Sultan Muhammed* devrine mensup pek çok büyük emirlerin öldürülmeleri takip etti. Bunların yerine (gerek merkez, gerek taşra emirliklerine) yeni, genç emirleri getirdi. Şah bu yeni emirler arasında da davranışlarından hoşlanmadığı, vazifesinde en küçük bir ihmâl ve kusur gösterenleri, yahut ileride hakimiyeti için tehlikeli olabilecekleri, musamahada bulunmayarak, bertaraf etti. Hattâ o daha da ileri gidip, *Afşar*, *Zû'l-kadr*, *Kaçar*, *Bayat* ve diğerleri gibi bir çok oymakların eski yurtlarında kalabalık bir halde yaşamalarına son vererek onları *İran* içinde dağıttı. Bunun neticesinde *Kûh - Gilûye Afşar*, *Fars Zû'l-kadr*, *Kezzâz* ve *Girührûd Bayat* ve hattâ *Karabağ Kaçar* yurdu olmak vasfını kaybetti. Şah *Abbas Kızılbaş* emirlerinin bir daha gaile çıkarmalarını, itaatsizlik göstermelerini önlemek için bu tedbirler ile iktifa etmedi. Küçük yaştan saraya alınıp büyütülen *Ermeni*, *Gürcü*, *Çerkes* soyundan kabiliyetli köleleri yükseltti ve onların muktedir olanlarını en mühim mevkilere tayin etti. Hattâ köleleri tedarik edip yetiştirmek için bir de teşkilât kurdu. Bu, *Yeniçeri Ocağı*'nın daha küçük nisbette bir benzeri idi. Bu ocağın reisine *kullar ağası* deniliyordu. Kul takımından olanlara yalnız mühim mevkiler verilmekle kalınmıyor, onlar aynı zamanda bir çok oymakların başına da geçiriliyordu ki, bununla ilgili bir çok misallere ileride rastgelinecektir. Şah *Ab-*

⁷⁹ Aynı eser, s. 400 - 401; ŞH, s. 291; KA, s. 23 - 24.

bas bunlardan başka, eyâletlerin yerli halkından da *tüfenkci* birlikleri teşkil etmişti ki, bunların reisine *minbaşu* (binbaşı) deniliyordu. *Abbas*'ın askeri birer unsur olarak gerek kul sınıfını, gerek *tüfenkçiler* teşkilâtını ihdas ederken *Osmanlı* askeri teşkilâtını örnek aldığından şüphe edilmez. Kendilerine rakip olarak çıkarılan kul sınıfına, asâlet ve hizmet kıdemine ehemmiyet veren oymaklara mensup *Türk* emir ve askerlerinin sevgi duymayacağı tabiidir. Nitekim II. *Abbas* zamanında *İran*'ı ziyaret eden *Avrupalı* seyyah *Chardin* *Kızılbaşlar*'ın kullardan nefret ettiklerini ve bununla ilgili olarak onlara «*Kara Oğlu*» dediklerini yazmaktadır. Gerek bu kullar, gerek yerleşik halka mensup *tüfenkçiler Kızılbaşlar*'a karşı muvazene unsuru olarak ihdas edilmiş olmakla beraber, göçebe *Türk* oymakları eskisi gibi devletin ana direği vasfını taşımış ve ehemmiyetini muhafaza etmiştir. Hattâ devletin bu unsura dayandığı ve onun sayesinde hayatını devam ettirdiği o zaman da biliniyordu. Ancak *Abbas*'ın *Türk* oymakları ile ilgili olarak aldığı tedbirler ve diğer bazı sebepler onlarda bazı zaaf lar meydana getirmiş ve bu, zamanla, *Lur*, *Kürd* ve *Afganlı* gibi unsurların siyasî bakımdan ehemmiyet kazanmalarına ve devletin yıkılmasına âmil olmuştur.

Safevî devri kaynaklarında devleti kuran ve onu yaşatan *Türk* unsuruna, *Anadolu*'da olduğu gibi, *Kızılbaş* ve *Türk* (cemi *Etrâk*) adları veriliyor, yerli halk ile devletin mülkî teşkilâtında hizmet gören *İranlılar*'a *Tâcîk* (cemi *Tâcîkân*, yahut *Tâcikiyye*) deniliyordu. Devlet hizmetindeki *Tâcîkler* hiçbir zaman *Selçuklu* devletinde olduğu gibi devletin siyasî hayatında mühim roller oynamamışlardır. *Safevî* devletinde ne *Selçuklu* devrinde olduğu gibi, *Amidül-mülk Kündüri*, *Nizamül-Mülk*, *Şemseddini İsfahani*, *Muinü'd-din-i Pervâne* ve hattâ ne de *Moğollar*'ın *Şemseddin Muhammedi Cüveyni*, *Reşideddin* ve *Taceddin Ali Şah* gibi devletin siyasî hayatında söz sahibi veya devlete hâkim olmuş, *Tâcîkler*'den büyük şahsiyetlere rastgelinir. Gönderilen elçiler de yine *Türk* emirlerinden seçiliyordu. *Safevî* vezîrlerinin başlıca vazifeleri malî meselelerle meşgul olmaktı. Muhabere işlerini de *Tâcîkler* yürütüyordu. Bahsedilen bu *Türk* ve *Tâcîk* ayırımı resmî vesikalar ile tarihî ve edebî eserler başta olmak üzere o devre ait

bütün kaynaklarda görülür⁸⁰. Bu böyle olmakla beraber bir çok kaynakların da şehâdet ettikleri gibi, S a f e v î devrindeki *Türk* unsuru, yerlilere, eski geleneğe uyarak daha ziyade, «*Tat*» demekte idiler⁸¹. Bunun çok eski bir *türkçe* kelime olduğu ve *Türk olmayan* veya *türkçe konuşmayan* anlamına geldiği malumdur. Bu gün *Türkiye*'nin bir çok yerlerinde *tat* kelimesinin *dilsiz*, hattâ *kekeme* yerine kullanıldığını biliyoruz. *Türk* ve *Tat* yahut *Tâcıklar* arasındaki fark yalnız dile inhisar etmiyor, ruhî davranışlarda, gelenek ve göreneklerde, kıyafetlerde ve hattâ dinî anlayışta da görülüyordu. *Türk* unsuru kendilerinin *Türkmenler*'in torunları olduklarını biliyor ve onun şuurunu taşıyordu. *Kızılbaş* sözünü onlar öğrenerek taşıyorlardı. Bu deyim yalnız devletin askerî bakımdan dayandığı *Türk* unsuru ifade etmiyor (Tavâif-i Kızılbaş, Pâdişâh-i Kızılbaş, Ümerâ-yi Kızılbaş, Leşker-i Kızılbaş, Sipâh-i Kızılbaş, Gâziyân-i Kızılbaş)⁸², onun kurduğu ve yaşattığı devlete «*Devlet-i Kızılbaş*» ve hâkim olduğu yere de «*Ülke-i Kızılbaş*» deniliyordu⁸³.

⁸⁰ Bu hususta bir iki misal verelim :

M ü r ş i d K u l u H a n'ın tahakkümüne karşı gelen emîrlerin yanında *Tâcıklar*'den de bazı kimseler vardı. Bunlardan biri de S u l t a n M u h a m m e d'in vezirlerinden M i r z a S e l m a'nın oğulları M i r z a A b d u l l a h ile kardeşi M i r z a N i z a m ü l - M ü l k idiler. Bunlar da yakalandılar : «Çün tâcîk budend mühimm-i işân be-tercümân karâr yâft ve beher yek meblağî tahmîl nümûde be-muhassılân supurdend ki be-Şîrâz burde ez işân bâz yâft numâyend» (İB, s. 384 - 385). «Ez tabaka-i Tâckiyye ve erbâb-ı kalem Mîrza Muhammed ki der zamân-i Ebû Tâlib Mîrza vezîr ve 'itimâdü'd - devle şude bûd» (aynı eser, s. 401. Keza şu sahifelere de bak : 159, 387). «Ümerâ -yi izâm nîz bekadar ez in ma'küle hikâyât goftend ve arz kerdend ki Mîrzâ Selmân merd-i tâcîkî est ve cüz ratk u fatk - ı umûr - ı hisâb ve muamelât - i dîvânî ezû mütevakki nebuved ve bedû nisbet nedâşt ki sâhib-i ceys ü leşker geşte berây-i hod dahl der umûr-i saltanat kerde...» (s. 287). «ve sâir Tâcican hem çunân ve tahsildârân ve berâtdârân ta'yîn kerdend ve ez Etrâk Eslemes (Eslemez) Han-i Zül-kadr-i Mühürdâr ve Edhem Hân-i Türkân nîz tercümân-ı meblağî havâle kerde griftend» (KA, s. 15).

⁸¹ *Voyages de Pietro della Valle*, farsça tercümesi Ş. Sefa, Tahran, 1969, s. 244, 249, 250; Sanson, *Voyage au relation de l'état présent du royaume de Perse*, Paris, 1695, s. 39; M i n o r s k y, *Tezkiretü'l-mülûk*, s. 15, 16, 136; aynı müellif, *Tat* maddesi, IA, cüz, 120, s. 46 - 50.

⁸² İB, s. 139, 232, 233, 234, 236, 237, 1086, 1087 (İB nin indeksinde gösterilmemiştir).

⁸³ Aynı müellif, s. 369.

Görmüş olduğumuz gibi, S a f e v î *Türk* emirleri arasında *türkçe* ad ve lakap taşıyanlara sık sık rastgelmektedir. Onlar O s m a n l ı beğ ve paşalarından ve hattâ diğer bazı *Türk* devletlerinin emirlerinden daha fazla *türkçe* ad ve lakap taşımışlardır. O s m a n l ı seferleri dolayısıyla hükümet merkezinin *Tebriz*'den *Kazvin*'e, sonra da *İsfahan*'a nakledilmesinin *Türk* harsı bakımından menfi bir tesiri olmamıştır. Şahların *İsfahan*'daki saraylarında da yine eskisi gibi *Türkçe* konuşulmakta idi. *Türk* unsurunun halk tabakasına gelince, o da varlığını zamanımıza kadar sürdüren pek kuvvetli bir şifahî edebiyata sahip bulunmakta idi. O derecede ki, aradaki mezhebi münaferete rağmen bu edebiyatın bir çok mahsulleri *Türkiye*'ye ve *Hazar Ötesi Türkmenleri*'ne giderek bu *Türkler*'in de halk edebiyatları arasında yer almıştır. İşte zamanımıza kadar halkın ve hattâ aydınların da okumuş veya dinlemiş oldukları *Kerem ile Aslı*, *Arzu ile Kanber*, *Âşık Garîb*, *Şah İsmail*, *Kan Kalesi* gibi halk romanları ve diğerleri aslında *İran*'daki *Türk* unsurunun meydana getirdiği edebî mahsullerdir. Buna karşılık XVII. yüzyılın başlarında *Anadolu*'da âşıklar tarafından söylenmeğe başlanan *Koroğlu Destanı* da *İran Türkleri* arasında yayılmış ve onlar vasıtasıyla *Hazar Ötesi Türkmenleri*'nce tanınmış ve benimsenmiştir. *Koroğlu destanı*'nın üçü de *Oğuz* veya *Türkmen* kavminin torunları olan *Türkiye*, *İran* ve *Hazar Ötesi Türkmenleri* arasında, eski ehemmiyetini yitiren *Dede Korkut Destanları* yerine, millî destan haline gelmiş olması ve böylece müşterek kültür değerlerinin devam ettirilmesi gerçekten pek dikkate şâyândır. S a f e v î inşa divanında yalnız *farsça* yazılmıyor, *gerektiği zaman türkçe* de kaleme alınıyordu. Bu gelenek devlet sona erinceye kadar devam etmiştir⁸⁴.

⁸⁴ İ v O ğ l u H a y d a r B e ğ'in mecmuasındaki *türkçe* mektubun (British Museum, Add. 7688, 101b - 102a) FB deki (II. s. 36 - 38) mektubun diğer bir sureti olduğu anlaşılıyor. Yine bu eserdeki T a h m a s b'ın, S e l i m'in ölümü ve III. M u r r a d'ın tahta çıkışı dolayısıyla gönderdiği uzun bir mektupta da bazı *türkçe* beyitler görülmektedir (102a - 104b). Ş a m l u V e l i K u l u B e ğ'in eserinde de II. Ş a h A b b a s'ın kendi el yazısı ile yazılmış *türkçe* bir mektubun sureti vardır. A b b a s Şirvan beylerbeyisine gönderdiği bu güzel *türkçe* mektupta yurtlarına dönecek olan *Türkiye*'li bir kaç sofuya alâka göstermesini emrediyor (*Kıssâsü'l-hâkanî*. British Museum, Add. 7656, 142 a; mektup H. 1070 = 1659 - 1660 tarihlidir. Sayın Dr. Turhan Genceî böyle bir mektuptan bana bahsetmiş ve yayınlama çağını söylemişti. Dr. G e n c e î S a f e v î devrindeki *türkçe* yazılı edebiyat

Bilindiği gibi, *Kızılbaş Türk* asilzâdesi arasında ilim ve edebî kültüre sahip emirlerin sayısı az değildir. Bunlar O s m a n l ı, Ç a ğ a t a y, Ö z b e k emir ve aydınlarının çoğu gibi her iki edebiyata, yani *Türk* ve *Fars* edebiyatlarına âşina idiler⁸⁵. Bilhassa Ali Şir N e v â 'nin eserleri ile daha A k - K o y u n l u l a r devrinde başlayan *Çağatay* edebiyatı tesiri, *Horasan*'daki Ç a ğ a t a y Devletine *Özbekler*'in son vermesi neticesinde, başlarında B e d i ü z z a m a n Mirza'nın bulunduğu, sayısı az olmayan bir *Çağatay* topluluğunun Ş a h İ s m a i l'e sığınması ve Ş a h İ s m a i l'in *Horasan*'ı fethetmesi, *Çağatay* edebî geleneği, siyasî ve askerî gelenekler gibi, *Kızılbaş Türkler* arasında, geçen asra kadar devam etmek üzere, kuvvetle yerleşmiştir. Bununla beraber S a f e v î devri *Türk* aydınları *Türkiye*'deki edebî faaliyetlerden de habersiz değillerdi. Onlar, *Türkiye*'de yazılmış, edebî ve tarihî eserleri de okuyorlardı. Aralarında bir çok müellif de çıkmıştır. Başlıca kaynaklarımız arasında bulunan *Rumlu H a s a n B e ğ* ile *Türkmen İ s k e n d e r B e ğ*'in ve *Şamlu V e l i k u l u B e ğ*'in en tanınmış S a f e v î tarihlerini yazdıklarını biliyoruz.

Ş a h A b b a s, yalnız devletin öz unsuru olan *Kızılbaşlar*'ı inzibat altına almakla kalmadı. *Gilân*, *Mâzenderan*, *Siistan*, *Lâr* ve *Luristan*'daki mahallî emirliklere de son vererek S a f e v î hâkimiyetini oralarda kuvvetle yerleştirdi. Hattâ bunlardan bazılarını *Türk* nüfusu iskân etti. Böylece ülkesi dahilinde hükümlerini sağlam bir şekilde tesis ettikten sonra fırsatlardan faydalanarak Ö z b e k l e r'den *Horasan*'ı kolaylıkla geri aldı. Hattâ S â f e v î hududunu *Ceyhun*'a kadar uzattı (1007 = 1598 - 99). Şimdi sıra O s m a n l ı l a r'a kaptırılan eyâletleri geri almağa gelmişti. 998 (1590) yılında yapılan andlaşmaya göre *Tiflis*, *Çukur Sa'd*, *Karabağ* (başşehri Gence), *Şirvan* (başşehri Şemahi), *Âzerbaycan* (başşehri Tebriz), *Nihavend* eyâletleri O s m a n l ı idaresine geçmiş, *Kızıl taçlı* hanların ve sultanların yerini ak müzevveceli paşalar ve beğler almıştı. Adı geçen eyâletlerde de, diğerlerinde olduğu gibi, aynı

hakkında araştırmalara girişmiş olup, bu araştırmalarını makaleler halinde yayımlayacaktır. Araştırmalar derinleştikçe S a f e v î devrinde yazılmış daha bazı türkçe mektupların ortaya çıkması muhtemeldir.

⁸⁵ Bu konu üzerinde, M. F. K ö p r ü l ü : *Azeri* maddesi, IA, II, s. 133 - 137.

askerî ve mülki rejim uygulanmıştır. Devlete pek pahalıya mal olan *İran* seferlerinden sonra *Avusturya*'ya açılan harbin ümidin hilâfına uzun yıllar sürmesi, O s m a n l ı devleti'ni yorgun düşürmüş ve devletin asıl dayanağı ve kuvvet kaynağı olan *Anadolu*'da büyük karışıklıklar çıkmıştı. Hudut eyâletlerinde de *Kızılbaş* hücumlarına karşı koyacak kabiliyette beğlerbeğiler bulunmamakta idi. Ş a h A b b a s *Kürd* hâkimlerinden G a z i'nin yardım talebinden faydalanarak 1012 (1603) yılında açtığı harbi başarı ile devam ettirip, kaybedilen bütün yerleri geri aldıktan başka, *Bağdad* eyâletini de fethetti. A b b a s, dedesi ve ağabeyisi gibi, haklı olarak O s m a n l ı ordusu ile bizzat bir meydan savaşına girişmekten dikkatle kaçındı. Hattâ T a h m a s b gibi ilk zamanlarda eline geçirdiği kaleleri yıktırdı ve sınırlardaki toprakların da ekilmesine müsaade etmedi; oralardan *Müslim*, *Gayri Müslim* bir kısım halkı *İran*'ın emin yerlerine göç ettirdi. O ağır O s m a n l ı ordusunun kışın savaşmamak âdetinde olduğundan haberdar olup bu ordunun azıksız ve yemsiz hiçbir iş göremeyeceğini de biliyordu. *Tebriz*'i iki O s m a n l ı ordusu ziyaret ettiği halde hiçbir kazanç elde edemedi, üstelik ağır kayıplar da vererek geri dönmüştü. Fakat A b b a s, sonradan yıktırdığı veya hasara uğrattığı kaleleri yeniden yaptırdı veya tamir ettirdi. İçine tüfenk ve topla mücehhez birlikler yerleştirdi. Bunların kalelerini müdafaada gösterdikleri sebat ve cesaret «*Osmanlıdan kale alınması muhaldir*» ve «*Osmanlı kale zaptetmekte Frenkten üstündür*»⁸⁶ şeklinde *Kızılbaşlar* arasında yerleşmiş olan görüşün her zaman için doğru olmadığını meydana koydu.

Ş a h A b b a s yurtlarından ayrılmayarak O s m a n l ı idaresi altında kalan ve O s m a n l ı hizmetine giren *Karacadağlılar*'dan ve *Karabağlılar*'dan bir çoklarını cezalandırdı. O s m a n l ı hâkimiyet ve hizmetinde kalan *Otuz İki*, *Kazaklar*, ve *Şemseddinlü* oymaklarına *dönük* adı verildi. Bunlardan bazılarının ileri gelenleri öldürüldüğü gibi, bir bölüğü de bir kısım yerli *Müslim*, *Gayri Müslim* *Karabağ* ve *Şirvan* halkı ile birlikte *Mâzenderân*'daki *Ferah-âbâd*'a yerleştirildi (1612). Bunların sayısı onbeş bin eve yakındı⁸⁷. *Otuz İki*'den *Ahmedler* oymağı mensupları gitmemek için direndiklerinden

⁸⁶ 1B, s. 645.

⁸⁷ Aynı eser, s. 659, 881, 882.

cezalandırıldılar⁸⁸. *Kazaklar* oymağı da *Fars'a* götürüldü⁸⁹. *Abbas'ın* bu göçürmeleri sadece onları cezalandırmak için değil aynı zamanda emniyet düşüncesi ile de ilgili idi.

Şah Abbas devrinde de *Anadolu'dan İran'a* göçler oldu. *Safevî* hükümdarı 1012 (1603-4) yılında *Erivan'ı* kuşattığı esnada *Anadolu'dan* ikibin eve yakın göçebe bir *Türk* topluluğu geldi. *İskender Beğ'e* göre, bunlar *Türkiye'de* geniş çapta yağmacılık yaptıklarından kendilerine *Sil-Süpür* denilmiştir. Şah Abbas *Sil-Süpürler'i* birkaç bölüğe ayırarak *Sâve, Rey, Huvâr* ve *Firûzkûh* taraflarına gönderdi. Ertesi yıl (1013 = 1604-1605) yine *Anadolu'dan*, çoluk çocukları ve malları ile kalabalık bir sofu kütlesi daha *İran'a* gelmişti. *Erzurum - Pasin* arasında yaşayan *Mukaddem* oymağı da *İran'a* göç ederek *Merağa* taraflarında yerleştirildi⁹⁰.

Bu göçlerden diğer biri de *Beğdili* boyuna mensup olan *Gündoğmuş'un* *Bağdad* seferi esnasında (1032 = 1623) başında bulunduğu oymağı ile *Şahseven* olarak *Abbas'ın* hizmetine girmesidir. Ana yurdunda hiç bir değeri olmayan bu adam, *Gün Doğmuş Sultân* olarak *İran'da* emirler arasına girmiş ve *Âzerbaycan'da* geniş dirliklere sahip olmuştur⁹¹. *Anadolu'da* gayri âdilâne bir idare uygulanınca bunun neticesi olarak *İran'a* da göçler yapılmakta, *Anadolu'daki Türk* topluluğu, *Osmanlı devleti'ni* olduğu gibi, *Safevî devleti'ni* de beslemeğe devam etmekte idi. Yukarıda verilmiş misaller gibi *Abbas* devrinde de *Anadolu'dan İran'a* daha bir çok göçlerin yapılmış olduğundan şüphe edilmemelidir. Hattâ XVII. yüzyılın sonlarına doğru zorla *Rakka'ya* yerleştirilen oymaklardan *Beğdili'nin* başı *Fîrûz Beğ'in* «*bu fena yerlerde yaşanmaz*» diyerek *İran'a* gittiğine dâir bir manzume zamanımıza kadar gelmiştir⁹².

1017 yılında (1608-1609) kalabalık bir *Celâli* topluluğu da *İran'a* geldi. Bunların en göze çarpan reisleri *Kalender Oğ-*

⁸⁸ Aynı eser, s. 881.

⁸⁹ Aynı eser, s. 883.

⁹⁰ s. 648; CM. 122^b, 129^a, *Cunâbâdî, Ravzatu's-Safeviyye*, British Museum, Or. 3388, 327^b - 346^b - 347^a.

⁹¹ IB, s. 1085; *Oğuzlar*, s. 309 - 310.

⁹² *Oğuzlar*, s. 304.

lu Mehmed Paşa, meşhur *Tavil Ahmed'in* kardeşi *Meymun*, *Kara Said*, *Ağaçtan Pîri*, *Kekeç Mehmed*, *Kürd Haydar*, *Mısırlı Yusuf* ve *Tavil Ali* idi; sayıları 13605 kişiyi bulmakta idi. Fakat bunlara Şah'ın emri ile gereken konukseverlik gösterildi ise de davranışları ile *Kızılbaşlar* arasında hiç de iyi bir tesir bırakmadılar⁹³. Aslen bir *Arab* bedevisi olan *Kara Said*, *Meymun*, *Kekeç Mehmed*, *Kürd Haydar* ve *Ağaçtan Pîri*, *Kalender Oğlu'nun* başları olarak kabul etmiyorlardı. Bilhassa *Kara Said* ile *Kekeç Mehmed*, *Kalender Oğlu'nun* en şiddetli muhalifleri idiler. Şah Abbas sadece mevkiinin yüksekliği, kuvvetinin fazlalığından değil, şahsiyeti ve davranışları bakımından da en çok *Kalender Oğlu Mehmed Paşa'ya* itibar ediyordu. *Kalender Oğlu Ankarâ* köylerinin birinden idi. Onun diğer reislerle hâkim olamaması, bu esnada biraz da sıhhatinin bozulmuş olması ile ilgilidir.

Meymun'a gelince, o itibarca *Kalender Oğlu'ndan* sonra geliyordu. *Abbas*, *Meymun'un* ailesini yakından tanıyordu. *Celâlîler Kürdler'e* karşı kullanılmak üzere *Urmiye* ve *Selmas* taraflarına sevk edildiler. Vezir-i Âzam *Kuyucu Murad Paşa* gösterdiği şiddetten dolayı binlerce *Celâlî'nin Kızılbaş'a* iltica etmesine sebebiyet verdiği için aleyhdarları tarafından tenkid ediliyordu. Bunların başında gelen *Nasuh Paşa*, *Pâdişah'tan* da müsaade alarak *Diyarbakir'den Celâlî* ileri gelenlerine *afnâmeler* göndermiş ve hizmete alınacakları vaadinde bulunmuştu. Bu tedbir ile *Celâlîler'in* pek çoğu *Osmanlı ülkesine* döndü. *Kalender Oğlu Mehmed Paşa* da bu esnada *Urmiye* civarında vefat etti (1019 = 1610-11)⁹⁴. *Celâlîler'den* Şah'ın hizmetinde ancak *Kara Said* ile *Kekeç Mehmed* kalmıştı ki, bunların maiyyetinde de ancak beşyüz kişi vardı⁹⁵.

⁹³ IB, s. 771 - 777.

⁹⁴ Aynı eser, s. 781 - 782, 788, 791, 801, 802.

⁹⁵ *Celâlîler'in İran'a* gelişleri dolayısı ile 'İtimâdu'd-devle biri türkçe, ikisi farsca tarih düşürmüştü. Bazı yerlerini okuyamadığım türkçe kıta şudur:

نه خوش اخلاصی این آن مینوی [اون مین : اون بیک] جلالی ارومدن کلدیلر شاه زمانه
او بیک بار نخجوان سوید که کلدی جلالی پاشالر شاه زمانه

İskender Beğ'in zikrettiği isimlere göre Şah Abbas'ın ölümü esnasında 1628)⁹⁶ büyük ve küçük olmak üzere 93 emir vazifede bulunuyordu⁹⁷. Bu 93 emirin 72 sini oymak emirleri teşkil etmektedir. Geri kalan 21'i de kul takımına mensup emirlerdir. 72 emirden 17 si «Ekrâd ve Elvâr'a» yani Kürd ve Lurlar'a, 12 si Çağataylar'a, 8 i de devlet hizmetine yeni girmiş ve Kızılbaş sayılmayan oymaklara mensuptu. Bu 8 emirin başında bulunan oymakların 2 si Afgan, biri Siistan'lı, biri Zenûzî (زنوزی) ve 1 i Lek'e mensup olup, geri kalanları da Türkmen'dir. Buna göre 93 emirden 48 i Türk menşeli değildir. Şu rakamlar Türk emirlerinin devlet hizmetinde eski ehemmiyetlerini muhafaza edememiş olduklarını açıkça meydana koyuyor. Bunun sebebi, Şah Abbas'ın Osmanlı-lar'ın Kapı Kulu Ocakları'nı takliden kullar sınıfını meydana getirmesidir. Küçük yaştan alınıp sarayda terbiye edilen kulların başına kullar ağası deniliyordu. Bunlar başlıca Gürcü, Çerkes ve Ermeni menşeli idiler. Abbas, Kızılbaşlar'ın «Kara Oğlu» lakabını vererek nefret ettikleri bu kulları en mühim mevkilere getirdiği gibi, daha mühim olarak bir çok oymakların veya bu oymaklara mensup obaların reisliğini de yine kul takımından olan emirlere vermiştir. Meselâ kul takımından olan İmam Kulu Han'ın oğlu Allah Verdi Han, Fars, Kûh Gilûye, Lâr, Bahreyn Cirûn gibi geniş bir bölgenin beğlerbeğisi olup, emrindeki emirlerin azl ve nasbı da yetkisi dahilinde idi. İmam Kulu Han'ın kardeşi Davud Han da azledilen Kaçar Muhammed Kulu Han'ın yerine Karabağ beğlerbeğisi olmuş ve aynı zamanda o bölgedeki Kaçar boyunun reisliği de uhdesine verilmişti. Gürcü Safi Kulu Han da hem korucu başı, hem de Bağ-

(CM, 194^a. Eserin diğer nüshasında da bu yerler okunamıyor. (British Museum, Add. 27, 241, 280). Celâliler hakkında aynı eserin 190^b - 191^b, 198^a ve 204b yapıtlarına da bakınız. Celâliler içki de içiyorlardı. Böyle bir içki meclisinde Celâliler'den Mûsa Çelebi ile Bağdadlı Halil Beğ meşhur Tavil'in kardeşi Meymun'u öldürmüşlerdi. Kendileri de aynı âkibete uğratıldılar (1016 = 1607 - 1608). Ayrıca 1B, s. 802.

⁹⁵ 1B, s. 802.

⁹⁶ İran müdekkiklerinden Nasrullah-ı Felsefi, Şah Abbas'ın hayatını, bizim konumuz müstesna olmak üzere, tafsilâtlı bir şekilde incelemiştir: *Zindegâni-i Şah Abbâs-i Evvel*, Tahran, 1332 - 1334 s. I - IV.

⁹⁷ s. 1084.

dad beğlerbeğisi ve Kerbelâ, Necef gibi mukaddes yerlerin mütevellisi idi. Hüsrev Han ise Esterâbâd, Karçıkay Han'ın oğlu Minûçih Han Meşhed, Çerkes Kazak Han Şirvan beğlerbeğliğinde bulunuyorlardı. Adı geçen Kazak Han'a aynı zamanda Şirvan'daki Karamanlu, Çavuşlu (چوشلو) ve diğer oymakların da reisliği verilmişti. Yine kul takımından Ferruh Sultan Derbend ve Şâbrân valisi olup, askerlerini Bayat, Rumlu ve diğer oymaklar meydana getiriyordu. Gürcü Gorgin (?) Sultan'ın Gilân'daki Kerkes yöresi valisi ve aynı zamanda Çepni oymağının reisi olduğunu görüyoruz. Gürcü Cemşid Sultan da Abiverd hâkimi ve oraya göçürülen Eberlü (ابرلو) Afşarı'nın reisi, Nevruz Sultan Karabağ'daki Otuz İki oymağının en büyük obası Civanşir'in reisi, Horasan'daki Maruçâk ve Mürgâb yörelerinin valisi Hüsrev Sultan'ın da Şamlu'dan bir bölüğün başı olduğunu görüyoruz.

İskender Beğ tarafından adları yazılan Çağatay oymaklarından bazılarının «Yaka Türkmeni» diğer adıyla «Sayın Hanlı» Türkmenleri'ne mensup olması muhtemel oymaklardan biri Kara Bayatlar'dır. Bunların yurtları Nişabur civarında idi. Kara Bayatlar Horasan'daki oymaklar arasında Safevî hânedanına en sâdik oymak idiler. Bunların başında Baba İlyas'ın oğulları vardı. Fakat bu Baba İlyas hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz. Şah Abbas zamanında Bayram Ali Sultan Nişabur valisi idi. Yine aynı oymaktan Muhammed Sultan oğlu Tahmasb Kulu Sultan da Huzistan'daki Şuster ve Dizful valiliğinde bulunuyordu. Anlaşılacağı üzere bu oymak da parçalanmıştır. Çağatay oymaklarından biri de Gereyly (کرایلی) olup, geçen asra kadar varlığını muhafaza etmiştir. Celâyirler'den Şah Veli Sultan ile Oğurlu Sultan'ı görüyoruz. Moğol tarihinde Celâyir adlı büyük bir boy veya elin mühim roller oynadığını Arab Irakı, Azerbaycan, kısmen Acem Irakı'nın içine alan bir devlet kurduğunu biliyoruz. Safevî devrinde Horasan'da görmüş olduğumuz Celâyirli'lere gelince, bunların eskiden Çağataylar'a mensup olduklarından şüphe edilmez. Meşgul olduğumuz devirde Celâyirli'lere Yaka Türkmenleri'ne mensup idiler. Yine İskender Beğ'in verdiği isimlerden Nesa yöresinde, Durun'da yaşayan ve aslen Yazır boyuna mensup Karataşlılar'ın veya onlardan bir bölüğün Safevî hizmetine girdikleri anlaşılıyor.

S a f e v î tarihinde Kürd ve hatta Lur oymaklarının siyasi ehemmiyet kazanmaları da Ş a h A b b a s devrinde olmuştur.

Bu umumî mütalâalardan sonra devleti kuran ve onu geliştiren oymakların Ş a h A b b a s devrindeki hayatları hakkında bilgi verelim.

A. BÜYÜK OYMAKLAR

1 — RUMLU (روملو)

Rumlular'ın başlıca Sivas, Amasya, Tokat bölgesinin yerleşik Kızılbaş Türkleri'nden meydana gelmiş bir topluluk olduğu söylenmişti. Onun için bu topluluğun oymakları yoktur. Yalnız Rumlu'nun bir kolu Koyla Hisarlu (قویله حصارلو) adıyla anılıyor. Koyla Hisar Sivas'ın Kelkit vadisindeki kazalarından biri olup, bilhassa bu gün Koyulhisar adı ile anılır.

Ş a h A b b a s devrinde Rumlular'ın en büyük emiri D e r v i ş M u h a m m e d H a n idi. A b b a s 1001 (1593) yılında Nişabur'u Ö z b e k l e r'den geri alınca oraya eski valilerden Rumlu D e r v i ş M u h a m m e d H a n'ı tayin etmişti. Yapılacak işin ehlini takdir etmek kabiliyetine sahip olan A b b a s, Rumlu emirinin görevini başarı ile ifa edeceğinden emindi. Gerçekten Ö z b e k l e r ertesi yıl (1002 = 1594, yılan yılı) Nişabur'u kuşattıklarında D e r v i ş M u h a m m e d H a n elinden geleni yapmış ise de en sonunda kendisine ve askerlerine dokunulmamak şartı ile şehri onlara teslim etmek zorunda kalmıştı. D e r v i ş M u h a m m e d H a n, ertesi yıl Gilân'ın Biye Piş beğlerbeğiliğine tayin edilmiş ve bu görevinde de başarı göstermiştir⁹⁸. Rumlular'dan diğer bir emir de II. İ s m a i l devrindeki Halîfetü'l - Hulefâ olan H ü s e y i n K u l u'nun oğlu M u h a m m e d B e ğ idi. Ş a h A b b a s'ın yakınlarından olan M u h a m m e d B e ğ elçilik ile

⁹⁸ IB, s. 453, 454, 464, 467, 471, 472, 500, 512 - 514.

iki defa (1009 = 1600 - 1601 ve 1020 = 1611 - 12) İstanbul'a gitmiştir⁹⁹. Rumludan M u h a m m e d K u l u 1023 (1614 - 15) tarihinde Halîfetü'l - Hulefâlık mevkiinde bulunuyordu¹⁰⁰. Rumlu emirlerinden Deñiz Beğ'e (دنكيز بيك) gelince, Ş a h A b b a s onu elçilik ile İspanya kiralına göndermişti. Fakat Deñiz Beğ, elçilik ile telifi kabil olmayan bir çok işler yapmıştı. Bu arada fena muamele etmesi yüzünden maiyyetinden bazıları «Rim Papa bilâdında», yani Roma'da, bazıları da İspanya'da Hristiyan dinine girdiler. Bunlardan biri Bayat boyundan O r u ç B e ğ olup, İspanya'da bir iki akrabası ile birlikte Hristiyanlığı kabul etmiş ve bizzat İspanya kiralından D o n J u a n adını almıştı¹⁰¹. Bu ve diğer kabahatları yüzünden 1022'de (1613 = Ud yıl) İran'a dönen Deñiz Beğ'in hayatına son verildi¹⁰².

Ş a h A b b a s'ın ölümü esnasında Rumlu'dan sadece bir emir vardı. Bu da, Gilân'daki Tengâben valisi Koyla Hisarlu B â y e z i d S u l t a n o ğ l u H a y d a r S u l t a n idi. Adı geçen emir, Ş a h S a f i devrinde öldürülmüştür (1041 = 1630 - 31)¹⁰³. Aynı hükümdar devrinde Bayat ve Rumlular'dan olan birer kolun Şirvan'da Bender ve Şâbrân'a yerleştirildiklerini biliyoruz¹⁰⁴.

⁹⁹ Aynı eser, s. 729, 730, 789, 817, 823, 827, 848. S â d ı k î (s. 72 - 73) Halîfetü'l - Hulefâ'nın oğlu olarak M u h a m m e d B e ğ adlı bir şâirden bahseder. M u h a m m e d B e ğ aynı zamanda ressam, beş telli tambur çalan ve nesta'lik'i güzel yazan bir beğ idi. S â d ı k î'den (s. 67) M u h a m m e d B e ğ'e Hulefâ o ğ l u dendiği de anlaşılıyor.

¹⁰⁰ IB, s. 882, 1019 (1610 - 1611) da Derbend'e Rumlu Muhammed Sultan vardı. Yine Rumlu'dan Veli Beğ ona orada halef olmuştur (CM, 212^a, 240^b.)

¹⁰¹ D o n j u a n (Sâbık Oruç Beğ) orada çok geçmeden çıkan bir hâdis neticesinde 1604 tarihinde ölmüştür. Onun hâtrâtını yazdırdığı veya ona nisbet edilerek bir hâtrât yazıldığı malûmdur (İngilizce tercümesi: G. L. S t r a n g e, Don Juan of Persia, A Shi'ah catholic, 1560 - 1604. London, 1926). Oldukça basit bilgileri ihtiva eden bu hâtrattaki ifadelerden bazılarının ona ait olmadığı muhakkaktır. U z u n H a s a n B e ğ'in gerçek bir İran milliyetçisi olmakla son derecede öğündüğü gibi ifade (s. 97), bir misal olarak zikredilebilir. Halbuki H a s a n B e ğ tam aksine son derecede Türklük şuuruna sahip bir hükümdar idi.

¹⁰² IB, s. 862, 863.

¹⁰³ Aynı eser, s. 1036, 1085; IBMY, s. 17, 85.

¹⁰⁴ IBMY, s. 294.

XIX. yüzyılda *Batı Anadolu*'da *Rumlu* (yahut *Urumlu*) adlı bir oymak görülmektedir¹⁰⁵. Bu oymağın *İran*'daki *Rumlular*'ın XVIII. yüzyılda *Anadolu*'ya göç etmiş bir kolu olması muhtemeldir¹⁰⁶.

2 — USTACALU (اوستاجلو، اوستاجلو)

Don Juan (sabık *Bayat Oruç Beğ*) *İra*'nda en yüksek mevkileri işgal eden 32 oymak veya asil ailenin varlığını belirttikten sonra *Ustacalular*'ın (*Ustajlu*) en başta geldiklerini, çoğunun *Şah*'ın en gözde emirleri olduklarını, yüksek ve şerefli mansıpları ellerinde tuttuklarını söyler. *Don Juan Ustacalular*'dan sonra sıra ile şu oymakları zikreder, *Şamlu*, *Afşar*, *Türkmen*, *Bayat*, *Tekeli* (*Takkeh-lu*), *Harmandalu* (*Harbendeli* = *Hüdâbendeli*), *Zû'l-kadr* (*Zhulqadarlu*), *Kaçar* (*Qajar*), *Karamanlu*, *Bayburdlu*, *İspirlü* (*İspihrlü*), *Oryat* (*Oriath* = *Oyrat*, eski ve ünlü *Moğol* oymağı?), *Çavuşlu* (*Chavushlu*, *Ustacalu*'dan), *Âsâyışlu* (*Assayshlu*, *Ustacalu*'dan) *Çemişkezekli* (*Chamish-Qazaqlu*), *Saru Solaklu* (*Sarozolacklu*, *Ustacalu*'dan), *Kara Bacaklu* (*Gara Bachaclu*), *Baraclu* (? *Barachlu*), *Koyun Eri* (*Quiniorilu*), *Kırıklı* (? *Griclu*), *Bozcalu* (*Boschalu*), *Hacı Fakı* (*Acbifaquilu*), *Hamzalu* (*Ambzalu*), *Solaklu* (? *Solachlu*), *Mahmudlu*, *Kara Çomaklu* (*Gara Chomaclu*), *Kara Koyunlu*, *Gözü Büyüklü* (*Cossi Boyezlu*), *Peyklu* (? *Peyclu*), *İnallu* (? *Ynazlu*), *Kûh Giyulu* (*Cohequilu*)¹⁰⁷. *Şah Abbas* devrinde *İran*'ı ziyaret eden *Pietro*

¹⁰⁵ *Hassluc*, *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929, II. s. 477.

¹⁰⁶ Biz XVIII. yüzyılda *İran*'dan bazı oymakların *Türkiye*'ye geldiklerini biliyoruz. Veskialarda bunlara *Acem Türkmenleri* denilmektedir.

1015 (1606 - 1607) tarihinde *Horasan*'daki *Sebzevâr* ve ona komşu yerlerin valiliğine tayin edilen *Urumlu* (اروملو) *Yusu* *f Han* vardır. *Yusu* *f Han* daha önce *Tursiz* hâkimi idi (CM, 176^b). *Yusu* *f Han*'ın başında bulunduğu bu *Urumlu* oymağı *Abbas* devrinde *Türkiye*'den yeni gelmiş bir teşekkül müdür, yoksa asıl *Rumlu*'ya mensub bir kol mudur, kesin bir şey söylenemez. Bir de son asırlarda *Genç* bölgesinde yaşayan *Ayrımlu* adlı bir oymak da görülmektedir. (bu oymak hakkında 1304 = 1886 - 1887 yazılmış bir risale bulunmaktadır. (British Muesum, Cer. 5428).

¹⁰⁷ s. 45 - 46. *Don Juan*'ın cedvelindeki oymaklardan bazıları (*Baraclu*, *Solaklu*, *Griclu*, *Garra Chomaclu* gibi) yerli kaynaklarda görülmediği gibi, bazılarının da doğru okunuşları tesbit edilemiyor. Bu oymakların başında bulunan ailelere verilen

della Valle bu 32 oymaktan 16 sının sağ kolu 16 sının da sol kolu teşkil ettiklerini yazar.

Şah Abbas'ı *Safevî* tahtına bu boydan *Mürşid Kulu* *Ha*'nın geçirdiğini görmüştük. *Mürşid Kulu* *Ha*'nın öldürülmesi üzerine *Ustacalular*'ın *Safevî* tarihinde oynadıkları mühim rol de sona erdi. *Şah Abbas*'ın, görmüş olduğumuz gibi, baba ve dedesinin itibar gösterip mühim mevkilere geçirdiği *Ustacalular*'ı sevmediği bir gerçektir.

Ustacalular bu hükümdar zamanında öyle darbe yediler ve öyle parçalandılar ki, bir daha kendilerini toparlayamadılar ve sonraları varlıklarını da muhafaza edemediler. Hattâ bu yüzden bazı obaları başka oymakların idaresi altına girdiler. *Şah Abbas*'ın ölümü esnasında onlardan dirlik sahibi üç emir görülüyor. Bunlardan hiçbiri de han unvanını taşıyor ve mühim eyâletlerin başında bulunmuyordu. Bu üç emirden *Ustacalu* *Bektaş Han* oğlu *Muhibbi Ali Sultan Nesâ*, *Maksud Sultan* (*Kengerlü* obasından) *Nahçıvan*, *Pir Gaib Han* oğlu *Ebû'l-Kasım Sultan* (*Şerefli* obasından) *Hille* emiri idiler.¹⁰⁸ *Ustacalular*'ın durumu *Şah Safi* devrinde daha iyi değildi. *Nesa* emiri olan *Kelbi Ali Sultan Harizm* hükümdarı *İsfendiyar Ha*'nın hücumu üzerine şehri terkedip kaçtığından öldürüldüğü gibi, *Ustacalu* *Hasan Ha*'nın oğulları da bir fesad hareketi yüzünden, hiçbir suçları olmadığı halde, *Şah Abbas*'ın kızından doğdukları için, aynı âkibete uğratıldılar. *Şah Safi* zamanında *Ustacalu*'dan *Şah Verdi Beğ* 1045 (1635 - 1636)'de *Derbend* valisi tayin edilmişti. Fakat 1050 (1640 - 41)'de azledilip yeri yine *Ustacalu*'dan *Keşikçi Baş* *Behram Beğ*'e verildiği gibi, onun mevkiine de oğlu *Bâyezid Beğ* tayin edildi¹⁰⁹.

Ustacalu obalarına geçmeden önce şunu kaydedelim ki, adını bir beğden alan ve diğer bütün obalara veren, doğrudan doğruya *Ustacalu* adlı bir oymak vardır. Nasıl ki biz onun küçük bir bölüğünün göç etmiyerek *Anadolu*'da *Ulu Yörük* arasında kaldığını görmüştük.

ünvanların da hiç bir ilmî değeri yoktur. Bu oymak adlarının *Minor sky* tarafından okunuşu hakkında *Tezkiretü'l-Mülûk'e* bakınız (s. 193).

¹⁰⁸ IB, s. 1085.

¹⁰⁹ IBMY, s. 20, 32, 90, 126, 166, 228.

Devletin kurulmasına kardeşleri K a r a, U l a ş, S ü l e y m a n, İ v a z ve diğerleri ile birlikte katılan ve bunda mühim bir rol oynayan M u h a m m e d H a n'ın da O s m a n l ı kaynaklarında daima U s t a c a l u - O ğ l u olarak anıldığı, yine evvelce söylenmişti. Anlaşıldığına göre U s t a c a, M u h a m m e d H a n'ın dedesi veya atalarından biri idi. S a f e v î hizmetinde U s t a c a l u ailesini Ş a h A b b a s devrine kadar takip edebiliyoruz. Adı geçen hükümdarın vezirlerinden S e l m a n H a n, Ş a h A l i M i r z a'nın, o A b d u l l a h H a n'ın oğlu o, K a r a H a n'ın, K a r a H a n d a M i r z a B e ğ'in oğlu ve M u h h a m m e d H a n'ın kardeşidir. S e l m a n H a n gâliba, «ümerâ-yi Etrâk», yani T ü r k emirleri arasında vezirlik mevkiine yükselen biricik emirdir. Kendisi 1015 (1606 - 7) yılında hastalanıp İ s f a h a n'da (çocuksuz olarak) ölmüştür¹¹⁰. Tesbit edildiğine göre, başlıca U s t a c a l u obaları şunlardı : Ç a v u ş l u, K e n g e r l ü, Ş e r e f l ü, K e r e m p â (yahut Gerempa), K o ç u l u, S o f u l a r, M â h i F a h i k l u (?), K a r a s a r l u, K ı ç l u, K u z u l l u, D a m l u, G ö z ü b ü y ü k l ü.

a. Ç a v u ş l u (چاوشلو) : U s t a c a l u'nun en önemli obası Ç a v u ş l u'dur. D o n J u a n (sabık Bayat Oruç Bey) ehemmiyetinden dolayı bu obayı ayrıca zikreder. U s t a c a l u'dan en fazla ve en değerli emirler adı geçen obadan yetişmiştir. U s t a c a l u emirlerinden hangilerinin bu obaya mensup oldukları kaynakların verdikleri imkân nisbetinde yeri geldikçe gösterilmiştir. Burada, hatırlatmak kabilinden onların en tanınmış olanlarının sadece isimlerini zikrediyoruz : devletin kuruluşuna katılan O ğ l a n E m e t ve oğulları (meselâ Baba Süleyman, Aygüt Beğ), T a h m a s b'in en büyük emiri Y ü z b a ş ı H a s a n ve oğlu H ü s e y i n beğler, S u l t a n M u h a m m e d devrindeki U s t a c a l u l a r'ın başı (Rîş Sefid), P î r e M u h a m m e d H a n, A y g ü t o ğ l u M e h d i K u l u H a n, A b b a s'ı tahta çıkaran M ü r ş i d K u l u H a n. Adı geçen hükümdar devrindeki en göze çarpan Ç a v u ş l u emirleri de şunlardı : S e b z e v â r valisi A y g ü t S u l t a n o ğ l u M u h a m m e d H a n¹¹¹ (adı en son 997 = 1589 yılında da geçiyor), S i m â y u n

¹¹⁰ IB (bilhassa) s. 853, 966, 1013, 1022, 1091.

¹¹¹ Aynı eser, s. 228, 230, 261, 267, 304 342, 361, 364, 401, 403, 407, 408, 414, 415, 444, 445, 446; KA, 415, 444, 445, 446; KA, s. 23, 24, 45, 46, 46, 51.

o ğ l u M e h d i K u l u H a n (1000 = 1592 de öldürüldü)¹¹², E b û M ü s l i m H a n (1000 = 1592'de Ö z b e k l e r tarafından öldürüldü)¹¹³, 1000 (1591 - 92) tarihinde kardeşi İ s f e r â y i n valisi H a s a n H a n¹¹⁴, T a h m a s b'in okçu korucusu H ü s e y i n B e ğ ile M a s u m B e ğ'in torunu ve H a l i l H a n'ın oğlu M u h a m m e d Ş e r i f H a n (999 = 1591 yılında öldürüldü)¹¹⁵, P î r e M u h a m m e d H a n'ın o ğ l u M a h m u d H a n (999 = 1591 yılında öldürüldü?)¹¹⁶ ve yukarıda adı geçen E b u M ü s l i m S u l t a n'ın kardeşi ve aynı zamanda büyük emirlerden K a r a H a s a n H a n¹¹⁷. Görüldüğü gibi U s t a c a l u'nun daha devletin kurulmasından itibaren değerli şahsiyetler çıkarmış olan Ç a v u ş l u obası emirleri, A b b a s'ın saltanatının ilk yıllarında çoğu öldürülmek suretiyle tasfiye edilmişlerdir.

b. Ş e y h l e r (شیخلر) : Ç a l d ı r a n savaşında ölen S a f e v î emirlerinden K o r u c u B a ş ı S a r u P î r e'nin bu obadan olduğunu görmüştük. Adı geçen S a f e v î emiri T a h m a s b devrindeki büyük emirlerden M e n t e ş e S u l t a n'ın ağabeyisi idi. M e n t e ş e S u l t a n'ın 952 (1545 - 46) yılında vefat ettiğinden de evvelce bahsedilmişti. H ü d a b e n d e zamanlarındaki U s t a c a l u emirlerinden, M e n t e ş e S u l t a n'ın o ğ l u M u r a d H a n müstesna olmak üzere, hangilerinin bu obaya mensup olduklarına dâir kayıtlara rast gelinmemektedir M ü r ş i d K u l u H a n, yanında A b b a s ol-

¹¹² Aynı eser, s. 410, 437, 439, 440; KA, s. 45. Bu M e h d i K u l u H a n, H a y d a r M i r z a'yı İ s t a n b u l'a götürüp barışı yapmıştı. Akıllı ve dirayetli bir emir idi. A b b a s'ın U s t a c a l u l a r'a karşı duyduğu sönmez kinin kurbanı oldu ve İ s t a n b u l'dan döner dönmez öldürüldü. Kardeşlerinden A h m e d B e ğ'in ayakları kesildi, yalnız diğer kardeşi M u r a d H a n T ü r k i y e'ye kaçabildi (IB, s. 440).

¹¹³ Aynı eser, s. 304, 364, 408, 414, 444, 445, 446.

¹¹⁴ Aynı eser, s. 442, 443, 444; KA, s. 46.

¹¹⁵ Aynı eser, s. 370, 372, 399, 418, 439, 440; KA; s. 81; CM, 12^b.

¹¹⁶ KA, s. 100. M a h m u d H a n, M u h a m m e d Ş e r i f H a n ile birlikte A b b a s'ın kendisini öldürteceğinden korkarak G i l â n'a kaçmıştı.

¹¹⁷ IB, s. 400, 401; KA, s. 33, 95. Adı en son 1000 (1597 - 8) yılında geçiyor. A b b a s'a mühim hizmetlerde bulunmuş olan K a r a H a s a n H a n'ın da bir bahane ile A b b a s tarafından bertaraf edilmiş olması ihtimalden uzak değildir.

duğu halde 995 (1587) de *Horasan*'dan *Kazvin* üzerine yürüdüğünde yanında bulunan emirlerden biri de *Turşîz emîri* Menteşe Sultan (az sonra han) idi ki¹¹⁸, bunun Şah Tahmasb devrindeki aynı adı taşıyan emîrin torunu olması muhtemeldir. Menteşe Han'ın da diğer pek çok *Ustacalu* emirlerinin âkibetine uğradığı anlaşılıyor; 998 (1589 - 90) yılında *Fars* eyâletindeki *Dârâbcird* şehri valiliğinden azledilmesi üzerine, maiyeti dağılmış ve Menteşe Han da *Kirman* valisi *Afşar Bektaş Han*'a sığınmıştır¹¹⁹. Menteşe Han hakkında daha fazla bilgiye sahip değiliz.

c. *Kengerlü* (کنگرلو) : *Kengerlü*¹²⁰ varlığını geçen asra kadar devam ettiren *Ustacalular*'ın biricik obasıdır. *Kengerlü*'nün *İran*'a geldikten sonraki yurdu *Nahçivan* bölgesinde olup, orada son yıllara kadar yaşamıştır. *Tahmasb* devrinde Şah *Verdi Beğ*, *Peyker Halife*; Şah *Muhammed* devrinde *Cafer Sultan*, *Allah Kulu Sultan* bu obanın kayda değer emirlerinden idiler. *Abbas* çağında ise *Mustafa Han* ile *Timur Sultan*, *Gedâ Ali Beğ* ve *Maksud Sultan*'ın *Kengerlü*'den olduğunu biliyoruz. Bunlardan *Mustafa Sultan* *Horasan*'da *Tabes* valisi olup 1003 (1594 - 95) de *Özbekler* ile yapılan bir savaşta ölmüş ve yerine aynı obadan *Timur Sultan* tayin edilmiştir¹²¹. *Maksud Sultan*'a gelince o, *Nahçivan* valisi idi; elçilik ile *İstanbul*'a gitmiştir (1046 = 1636-37). *Girit fâtihtlerinden Deli Hüseyin Paşa*'nın yükselmesine sebep olan meşhur katı yayı da *IV. Mura*'da takdim eden bu *Maksud Sultan* idi. Aynı zamanda *halîfetü'l-hulefâ* olan *Maksud Sultan*, 1051 (1641 - 42) yılında II. defa *İstanbul*'a gönderilmiştir¹²². Zamanımızda

¹¹⁸ KA, s. 3.

¹¹⁹ Aynı eser, s. 39. En tafsilâtli kaynağımız olan *IB* de *Menteşe Han* hakkında hiçbir bilgiye rastgelinebilir.

¹²⁰ Bu adı *Kengirülü* şeklinde okumak için elimizde hiçbir delil yoktur. Bu şekilde okunabilse idi, onun *Türkiye*'deki *Kangüri* (کانگری) bugünkü *Çankırı* ile ilgili olması düşünülebilirdi. *Osmanlı* metinlerinde *Çankırı*'nin adı, gösterildiği gibi, (کانگری) suretinde yazılmaktadır. Türkçede yabancı enginari ve eşek dikenine de kenger denildiği malumdur (A. Vefik Paşa, *Lehçe-i Osmanî*, İstanbul, 1306, s. 698; Ş. Sâmî, *Kamus-i Türkî*, İstanbul, 1317, s. 186).

¹²¹ *IB*, s. 455, 456, 488, 489, 490; *KA*, s. 73, 74, 75, 95; *CM*, 258^a.

¹²² *İBMY*, s. 32, 192, 193, 204, 251.

Diyarbakir vilâyetinde biri merkeze, diğeri de *Bismil* kazasına bağlı *Kengerlü* adlı iki köy görülmesi¹²³ dikkate değer. Çünkü, hatırlanacağı üzere *Ustacalu* *Muhammed Han* ile kardeşi *Kara Han* bu bölgede valilik yapmışlardı.

ç. *Şerefli* (شرفلو) : *Şerefli*'ye mensup bir çok emir tanıyoruz. Bunlardan biri *Kürd Beğ* olup, Şah *İsmail* devrinde *Bidlis*, *Erciş* ve *Âdilcevaz* yörelerinin valisi idi. *Kürd Beğ*'in *Tahmasb*'ın saltanatının ilk yıllarında da adı geçiyor. *Tahmasb*'ın ölümü esnasında *Horasan*'da *Hvâf* ve *Baherz* emiri olan *Veli Beğ* ile¹²⁴ Şah *Muhammed* devri emirlerinden *İbrahim Sultan*¹²⁵, adı geçen hükümdar ile oğlu *Abbas* zamanındaki emirlerden *Pîr Gayb Han* (996 = 1588 yılında bir oğlu ile beraber öldürüldü)¹²⁶, oğlu *Ebu'l-Kasım Sultan*¹²⁷ *Şerefli*'den oldukları gibi, şiddeti ile meşhur *Kazvin darugası* *Ahmed Ağa* da (ölümü : 1014 = 1605 - 6) aynı obadan idi¹²⁸.

d. *Kerempa* (کرامپا) : Yukarıda *Kerenpa* (کرانپا) adlı bir oymağın *XVI. yüzyılda* *Sivas* bölgesindeki *Ulu Yörük* arasında yaşadığını haber vermiştik. Bunlar *Ulu Kışla*, *Köprüce*, *Çukak* vesaire gibi yedi yerde yaşamakta ve çiftçilik ile meşgul olmaktadır idiler¹²⁹. *İran*'a gitmiş olan *Kerempa*'ya gelince, adı geçen oymağa mensub dört emir tanıyoruz ki, bunların dördü de Şah *Abbas* devrinde yaşamışlardır. Bu emirlerden biri *Çerağ Sultan*¹³⁰, diğer *avcı başı* (امیرشکار) *Ahmed Ağa* oğlu

¹²³ *Türkiye*'de meskûn yerler kılavuzu, s. 668. *Kenger* adlı köyler için de aynı yere bak.

¹²⁴ *IB*, s. 139, 227, 223, 255, 573.

¹²⁵ Aynı eser, s. 304.

¹²⁶ Aynı eser, s. 308, 309, 316, 332, 335, 337, 341, 342, 357, 358, 366.

¹²⁷ *IB*, s. 1085.

¹²⁸ Aynı eser, s. 686.

¹²⁹ *Tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr : 79, s. 410 - 412. Yalnız oymağın adı *Gerempâ* (کرانپا) olarak geçer. Fakat aynı oymak olduğunda şüphe yoktur.

¹³⁰ *IB*, s. 643, 644, 752, 906, 908; *CM*, 173^b. *Çerağ Sultan Osmanlı* r'dan geri alınan *Şemâhi*'ye vali tayin edilmiştir.

Ali Beğ¹³¹, üçüncüsü 997 (1589) yılında *Alamut*, 999'da (1591) *İsfahan*'ın *Taberak* kalesi kumandanlığına tayin edilen Çerağ Sultân'ın oğlu Ahmed Beğ (Sultan), dördüncüsü de aynı kalenin *darugahı* verilen yine Çerağ Sultân'ın kardeşi Ali Beğ'dir¹³².

e. Koçulu (قوچیلو) : Tahmasb'in ölümü esnasındaki tanınmış *Ustacalu* beğlerinden Pîri Beğ¹³³ ile Abbas zamanındaki *Çihârgâv* lakabı ile anılan Mürşid Kulu Sultân'ın *Koçulu*'dan olduğunu biliyoruz¹³⁴.

f. Sofular (سوفیلر) : *Sofular*'dan ancak iki emirin adını biliyoruz. Bunlar da Mürşid Kulu Han'ın yakınlarından Ali Han Sultân ile Mahmud Beğ'dir¹³⁵. *Sofular* adında *Sivas*'da bir, *Amasya*'da iki, *Tokat*'ta bir, *Zonguldak*'da yedi, *Kastamonu*'da beş köy olmakla beraber¹³⁶ aynı addaki *Ustacalu* obası ile bunlar arasında bir münasebet olduğu hakkında hiçbir şey söylenemez.

g. Mâhi Fakihlü (ماعی فقیهلو) : Bu obadan yalnız Tahmasb devrindeki Karınca Sultân ile oğlu Şah Kulu Sultân'ı tanıyoruz.

ğ. Kara Sarlu (قرا سارلو) : Bu adın aslı *Kara Hisarlu* olsa gerektir. Bu *Kara Hisar* da *Şarkî* (Şebin) *Kara Hisar* olabilir. Adı geçen obaya mensup iki emir tanıyoruz. Bunlar Köşek Oğlu

¹³¹ Aynı eser, 572.

¹³² Aynı eser, s. 386, 438; KA, s. 64.

¹³³ İB, s. 121, 139, 196, 198.

¹³⁴ Aynı eser, s. 440.

¹³⁵ Aynı eser, s. 400; CM, 12^a. Bu *Sofular* obasının adını Şah İsmail devrinden beri varlığı bilinen *Sofu-oğulları*'ndan almış olması pek muhtemeldir. *Sofu-oğulları*'ndan Şah Abbas devrinin ilk yıllarında Mahmud Han'ı görüyoruz (İB, s. 139, 227, 255, 259, 400, 414; Cünabâdî, 260^b). Ali Han Beğ, Mürşid Kulu Han'a, Şah Abbas'a inanmamasını, çünkü onun gece gündüz kendisini yok etmek için fırsat kolladığını, kendisinin ortadan kaldırılması ile *Ustacalu* oymağının da büyük bir felâkete uğrayacağını söyleyerek onu uyarmaya çalışmıştı (CM, 20^a, 74^a, 92^b).

¹³⁶ *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu*, s. 985, 986.

Meşhed valisi Emet Han ile¹³⁷ (ölümü : 1008 = 1599 - 1600) yine Köşek Oğlu ve aynı tarihte *Nişabur* valisi olan Şah Nazar Sultân idiler¹³⁸.

h. Kıçlu (قیچلو) : Adı geçen obadan Bayram Kulu Beğ'i tanıyoruz. Bayram Kulu Beğ, Sultân Muhammed zamanında *Alamut* kalesi kumandanı idi. Abbas onu 1016 (1607 - 8) yılında gizlice *Kırım* hanı Gazî Giray'a gönderdi¹³⁹. İskender Beğ'de geçen *Fethlu* (فتح لو) ve *Feth Oğlu* (فتح اغلی) isimlerinin doğrusunun *Kıçlu* (قیچلو) olduğu anlaşılıyor¹⁴⁰.

ı. Kızıllu (قزوللو) : Bu obadan da Ali Beğ adlı bir emir biliyoruz ki, Şah Abbas devrinde yaşamıştır¹⁴¹.

i. Damlu (داملو) : Merv valisi Bektaş Han bu obadan idi. Bektaş Han meşhur Mürşid Kulu Han'ın vekili olup sonra onun adına *İsfahan*'da daruğalık yapmıştı. 1009 (1600 - 1) yılında *Horasan*'da *Mârucâk* ve *Mürgâb* emirliğine tayin edildikten sonra, aynı yılda *Merv* valisi olduğu gib, oğlu Melikîşe de *Nesâ* ve *Âbiverd* valiliği verilmiştir. *Merv*'de sekiz yıl valilikte bulunan Bektaş Han 1017 (1608 - 9) yılında ölmüştür¹⁴². Bektaş Han'ın diğer oğlu Muhibbi Ali Sultân babasının hizmetlerinden dolayı, genç yaşta olduğu halde, *Nesâ* valiliğine tayin edilmişti. Muhibbi Ali Sultân 1039 (1629 - 30) yılında *Harizm* hükümdarı İsfen-

¹³⁷ İB, s. 400, 401, 403, 407, 408, 411, 412, 413, 414, 415; KA, s. 12, 33, 34, 49, 50, 51, 52.

¹³⁸ İB, s. 407, 408.

¹³⁹ Aynı eser, s. 778.

¹⁴⁰ Görmüş olduğumuz gibi, Kıç-oğlu (قیچ اغلی) Ali Kulu Han, Şamlu İsmail Kulu Han ile birlikte devlete hâkim olmuşlardı. İB son baskısında Ali Kulu Han Feth Oğlu (فتح اغلی) olarak nisbelenir ise de (s. 365, dizine de bakınız, s. 1155) bunun doğrusunun (قیچ اغلی) olacağı kesin bir şekilde anlaşılıyor. Nitekim ŞH da (s. 211) böyle olduğu gibi, KA da (s. 10, 14), İB, nin bir yerinde de böyledir (s. 342). Buna göre Ali Kulu Han bu oba veya aileye mensup bulunmaktadır. CM de de böyledir (9^a).

¹⁴¹ Aynı eser, s. 1042.

¹⁴² Aynı eser, s. 571, 603, 605, 612, 613, 620, 627, 628, 630, 745, 746, 804.

diyar Han ile kardeşi müstakbel müverrih Eb'ül-Gazî'nin hücumları karşısında şehri terkedip kaçtığından feci surette öldürülmüştür¹⁴³.

j. Gözü Büyüklü (کوزی بیوکلو) : Gözü Büyüklü Anadolu'da Yeni İl Türkmenleri'ne bağlı bir oymaktır. Zamanımızda bu oymağa mensup bir aile Kayseri'de oturmaktadır. İran'daki Gözü Büyüklüler'in bu oymağın bir kolu olduklarında hiç şüphe ve tereddüt yoktur. İran'daki Gözü Büyüklüler Ustacalular'a bağlı gösterilmektedir. Bu oymağa mensup bir tek emir tanıyoruz ki, o da Kanber Beğ'dir. Kanber Beğ (sonra Sultan) devlette hâkim olan Ustacalu Ali Kulu Han'ın yakınlarından idi. Sonra Şah Abbasa'ya intisap etmiş ve onun silâhdarbaşısı olmuştur. Kanber Beğ, Ustacalular'ın en yiğit ve aynı zamanda işbilir emirlerinden olduğundan Abbas'ı mühim işlerde kullanmıştır. Bu cümleden Çağaloğlu Sinan Paşa'ya karşı Tebriz civarında girişilen savaşı Karcıkay Beğ ile Kanber Beğ idare etmişlerdir. Kanber Beğ (Sultan) sonra Karabağ ve Şirvan'ın fethinde bulunmuş ve Abbas tarafından 1014 (1605-6) de Demir Kapu'nun tamir ve tahkimine memur edilmiştir. Kanber Beğ (Sultan)den bir daha bahsedilmediğine göre, onun çok geçmeden ölmüş olduğuna hükmedilebilir¹⁴⁴. Yukarıda adları geçen obalardan bazılarının aile adı olduğu görülüyor. Mamafih bu ailelerin başında buldukları Ustacalu kollarının onların adları ile nisbetlenmeleri tabiidir¹⁴⁵. Evvelce söylenildiği ve şu yazdıklarımızdan da anlaşılacağı üzere Şah Abbas, devletin kurulma ve gelişmesinde en mühim rolü oynayan Ustacalular'a, hiç de müstahak olmadıkları halde, ağır darbeler vurarak bu büyük oymağı acınacak bir duruma getirmiş ve bu oymak Abbas'tan sonra da bir daha kendisini toparlayamamıştır. Kudretli ve her devirde dirayetli emirler yetiştiren Ustacalu boyu böylece hazin bir âkibete uğramıştır. Ustacalu'dan tahsil görmüş, türkçe ve farsça şiirler yazan bazı şahsiyetler de çıkmıştır. Bunlardan biri Bâyezîd

¹⁴³ Aynı eser, s. 1085; ZA, s. 20. Cünâbâdi'de, bir Mehdi Klu Han-î Kavlu (قاولو) adı geçiyor (278^a).

¹⁴⁴ Aynı eser, s. 696, 697, 710, 735; CM, 30^b, 49^a, 154^a, 169^b.

¹⁴⁵ GAF da (s. 280) Ustacalu Çayan Sultân'ın Eşerlü obasından olduğu kaydedilir. Fakat adı geçen obanın adına bir daha rastgelinebilir.

Sultan'ın oğlu Çayan Sultan'ın torunu Yakub Mirza'dır. Tarihe de pek meraklı olan Yakub Mirza 950 (1543-44) de vefat etmiştir. Sam Mirza'nın, müverrihler gibi, ahlakını ve şecaatını öğdüğü Ustacalu Yusuf Beğ de (Tahmasb devri emirlerinden) daha çok türkçe şiirler yazmakla tanınmıştı. Ustacalu'dan güzel şiirler yazan emirlerden biri de Kirman valisi Timur Han oğlu Murad Han'dır. Murad Han Tahmasb'ın ölümü esnasında (984 = 1576) Gilân'da vali bulunuyordu. Murad Han, Haydar taraftarlarından olduğu için, II. İsmail'in buyruğu üzerine Pire Muhammed Han tarafından gözlerine mil çekilmiştir. Murad Han, Figâri mahlâsı ile herkesçe beğenilen türkçe ve farsça şiirler yazmıştır. Murad Han'ın kardeşi Ali Han Mirza ile yine Ustacalu'dan İmam Kulu Beğ (Fusûni) ve yukarıda adı geçen Yusuf Beğ'in akrabasından Pir Kulu Beğ de şâir idiler¹⁴⁶.

3 — TEKELÜ (تکلو)

Tekelüler'in Türkmenler ile müttefikten, Hamza Mirza kumandasındaki Ustacalu, Şamlu ve Zül-kadrular'a karşı yaptıkları Sayın Kale savaşından sonra perişan bir duruma düşüp bir kısmının Bağdad'a gittiğinden evvelce bahsedilmişti. Tekelüler Şah Abbas devrinde (1005 = 1596-97 yılında) de öldürücü bir darbe yediler. Filhakika onlardan bir kaç kişi, kendilerine vazife verilmesinden, Âmul hâkimi Melik Behmen'in hizmetine girmişlerdi. Bunu haber alan Şah Abbas, bütün Tekelüler'in öldürülmelerini emretti. Onların çoğu bu esnada Hemedan bölgesinde yaşıyorlardı. Hemedan beğlerbeğisi Kürd Çekenî Hasan Han, Tekelüler'in çoğunu öldürdü. Onlar arasında Şerefeddin oğlu Mustafa Han ile Veli Beğ de bulunuyorlardı. Tekelü emirlerinden Solağ (Solak) Hüseyin'in oğlu Bayram Han (yahut Allah Virdi Han) da, anlaşıldığına göre, Bağdad'a kaçtı. Şah Abbas, hiddeti yatıştıktan sonra sağ kalan Tekelü korucularını vazifelerinde ibka etti. Bayram Han Celâli-

¹⁴⁶ Sâm Mirza, Tuhe-i Sâmî, s. 183 - 184; Sâdîkî, s. 30, 65 - 66, 114, 128.

ler'den Bağdad valisi Uzun Ahmed Paşa'nın oğlu Mustafa Paşa'nın şehri Şah'a teslim edeceğine dâir müjde ile 1016 (1607-8) da Abbasa'nın huzuruna geldi. Fakat Mustafa Paşa Hille'ye karşılık Cağaloğlu Mahmud Paşa ile anlaştı¹⁴⁷. Bayram Han'dan bir daha bahsedilmediğine göre, Abbasa'nın onu da bertaraf etmiş olması mümkündür. Şah Abbas 1018 (1609 - 1610) yılında Tekelü'den Şah Nazar Sultan'a Meşhed'i vermişti. Yine bu devir emirleri arasında Tekelü'den Mürsid Kulu Beg'in adı geçiyor.

Şah Abbas'ın ölümü esnasındaki oymakların emirlerine dâir cedvelde Tekelüler'e mensup hiç bir emirden bahsedilmemesi, onların korucular müstesna olmak üzere, tamamen tasfiye edilmiş olduklarını gösterir. Gerçekten Şah Safi zamanında korucu yüzbaşlıları arasında Tekelü'den sadece Veli Beg'in adı geçi-

¹⁴⁷ IB, s. 529, 530. IB 1011 (1602 - 3) yılında Bağdad'a tegallüb eden Uzun Ahmed adlı Bağdad ağalarından birinden bahseder (s. 635). Paşa ünvanını da almış olan Uzun Ahmed, bir ara Şah Abbas'a Bağdad'ı teslim edeceğini bildirmiş, fakat Pâdişahın kendisini Bağdad beğlerbeğliğine tayin etmesi üzerine vaadinde durmadığı gibi, 1012 (1603=4) yılında da Hemedan'a yürümüş, fakat vukubulan savaşta yenilip tutsak alınmıştır. Şah Abbas, Uzun Ahmed'i serbest bırakmış ve Bağdad'a gitmek için yola çıkarmış ise de Uzun Ahmed Paşa aynı yıl içinde Zencan'da ölmüştür. (IB, s. 635, 649, 650, 660, 661, 662). Bu Uzun Ahmed'in, bizim müelliflerin Tavil Ahmed dedikleri Celâli olup olmadığı üzerinde kesin bir fikre sahip değilim. Tedkik eserlerde ise (meselâ: İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı tarihi*, T.T.K., Ankara, 1951, III, I. bölüm, s. 106 - 107), Tavil Ahmed'in hayat ve faaliyetinin lâyıkı ile aydınlatılmamış olduğu görülüyor. Uzun Ahmed Paşa'nın yine IB'e göre Mehmed ve Mustafa adlı ikiöğlü vardı ki, bunlardan Mehmed, paşa ünvanı ile kendisine halef olmuş ise de, Bağdad sipahî ve zaimlerinin bir tertibi ile kendi iç oğlanları tarafından öldürülmüştür (1016 = 1607 - 8). Bununla beraber kardeşi Hille sancak beği Mustafa duruma hâkim olabilmıştır. Mustafa Paşa, vezir-i âzam Kuyucu Murat Paşa'nın Bağdad'a, Cağaloğlu Sinan Paşa'nın oğlu Muhammmed Paşa'yı tayin ettiğini öğrenince yukarıda da söylendiği gibi, yanında bulunan Solak (Solak) Hüseyin'in oğlu Bayram (yahut Allah Verdi) Han'ı Şaha göndererek şehri teslim edeceğini bildirmişti. Fakat sonra Bağdad'ı, eski memuriyeti olan Hille karşılığında Mahmud Paşa'ya teslim etti (aynı eser, s. 763 765, 781). Mustafa Paşa, tenkil edileceğinden kaygılandığı için, memuriyetini Kerkük'e naklettirmiş ve oradan da Şah Abbas'ın yanına gitmiştir. Bu esnada Kale der Oğlu ile diğer Celâliler de İran'a sığınmış bulunuyorlardı (aynı eser,

yor ki, o da 1030 (1629-30) da Hüsrav Paşa ile Beğdili Zeynel Han arasında yapılan Hemedan savaşında ölmüştür¹⁴⁸.

Tekelüler, evvelce de belirtildiği gibi umumiyetle Teke (Antalya bölgesi) ile kısmen Menteşe (Muğla bölgesi) ve Hamîd (Isparta-Burdur bölgesi) yörelerinin köylülerinden müteşekkil idi. Bu yüzden onlarda oymak teşkilâtı görülmez. Şerefeddin oğullarının aslında Menteşeli olduğu anlaşılıyor.

1014 (1605 - 6) yılında Erivan valisi Emir Güne Han ile savaşan Mehmed-i Tekelü adlı Osmanlı sancak beğinin¹⁴⁹, bu Tekelüler'den olması pek muhtemeldir. Geçen yüzyılda Çukur Ova'da yaşayan ve nüfusu 600 kişi olan Tekeli oymağının¹⁵⁰ bu Tekelüler'le ilgili olup olmadığı üzerinde şimdilik hiç bir şey söylenemez.

Tekelüler, Safevî devleti'nin siyasî hayatında görmüş olduğumuz üzere, mühim roller oynamış oldukları gibi, onlar, aynı zamanda, kültür hayatında da en fazla varlık gösteren oymaklar arasında yer alırlar.

Şiirle meşgul Tekelüler'in başında Müseyyib Han'ı zikretmek lâzımdır. II. Şah İsmail ve Sultan Muhammmed devri olayları arasında Müseyyib Han'ın adı sık sık geçmiş ve hattâ hânedân'a güveyi olmak ümidini kaybedince Sultan Muhammmed'e yazdığı bir rübâiden de bahsedilmişti. Müseyyib Han, Ustacalu Ali Kulu Han ile Şamlu İsmail Kulu Han'ın devlete hâkim olmalarından sonra Gilân'a sığınmıştı. Abbasa tahta geçince Kazvin'e döndü ve Tahran valiliğine tayin edildi. Fakat bu, çok sürmedi. Eski emirleri tamamen

s. 781). Mustafa Paşa sonra bilinmeyen bir sebepten Abbasa tarafından Kahkaha kalesinde hapsedildi. Mustafa Paşa 1018 (1609 - 10) yılında diğer bazı Osmanlı tutsakları ile birlikte kaleden kaçmak teşebbüsünde bulunmuş ise de hiyanete uğrayarak arkadaşları ile birlikte öldürülmüştür (aynı eser, s. 819 - 820). Uzun Ahmed ve oğlu hakkında, CM e de bakınız (127^a - b, 186^b, 195^b).

¹⁴⁸ IBMY, s. 43.

¹⁴⁹ IB, s. 676., 677.

¹⁵⁰ V. Langlois, *Voyages dans la Cilicie et dans les montagnes de Taurus*, Paris, 1861, s. 21.

b. İnallu (اینالو) , İnallu da *Haleb Türkmenleri*'nin en ünlü kollarından biri olup XV. yüzyılın başlarından beri *Amasya* taraflarında da siyasi faaliyette bulunmuştu. Bu kalabalık oymak XV. yüzyıldan, belki XIV. yüzyıldan itibaren *Anadolu*'nun pek çok yerlerinde yurd tutmuştu. Sult an M u h a m m e d devrinde *Şamlu*'nun adı geçen obasından *Âsân Oğlu Bilmes Beğ*¹⁵⁶, *Pîrî Beğ*¹⁵⁷ ve oğlu *Rıza Kulu Beğ*¹⁵⁸ ile *Şah Verdi Halîfe*'nin adları geçiyor¹⁵⁹. *Abbas* devrinde ise *Tahmasb Kulu Sultan*'i görüyoruz¹⁶⁰.

c. Hüdâbendelü (خدا بندہ لو) : Bu adın, *İlhannlı* hükümdarı *Olcaytu*'nunki gibi aslında *Harbende* olduğunda şüphe yoktur¹⁶¹. *Abbas* derinde *Hüdâbendelü*'den *Şah Ali Sultan*, *Ali* ve *Hüseyin Beğler* vardı. Bunlardan *Şah Ali Sultan* 1012 (1603-4) tarihinde *İmanlu Afsarı*'ndan *Kasım Sultan* ile *Hemedan* bölgesine yürüyen *Bağdad* valisi *Uzun Ahmed Paşa*'yı yenip esir almışlardır¹⁶². *Ali* ve *Hüseyin Beğler*'e gelince *Şah Abbas* onlardan sonuncusunu elçilik ile *Hindistan*'a göndermişti¹⁶³. Bunlara yine bu devir emirlerinden *Ulu Han Sultan* ile *Handan Kulu Sultan*'i ilâve edebiliriz. *Handan Kulu Sultan* 1014 (1605-1606) de *Osmanlılar* ile yapılan savaşta *Safer Paşa*'yı esir almıştı¹⁶⁴. *Şah Abbas*'ın kütüphanecisi, ressam, şair *Sâdikî Beğ* de aslen bu obadan, yani

¹⁵⁶ İB, s. 341.

¹⁵⁷ Aynı eser, s. 260, 318.

¹⁵⁸ Aynı eser, s. 319, 348, 349, 371, 372.

¹⁵⁹ Aynı eser, s. 335, 367, 370.

¹⁶⁰ İB, s. 540. İB de bu oymağın adı, bazen yanlış olarak *Inanlı* şeklinde (اینانلو) yazılıyor (gösetrilen yerler ve s. 935).

¹⁶¹ *Don Juana*'nın cedvelinde bu adın *Harmandalu* şeklinde yazıldığını görmüştük. XVIII. ve XIX. yüzyıllarda *Batı - Anadolu*'da aynı adda (yani *Harmandalu*) bir oymağa rastgelinir ki bunun da adının aslında *Harbendelü* olması pek muhtemeldir. *Harmandalı zeybeği*'nin bu oymakla ilgili olduğundan şüphe edilmez. *Türkiye*'deki *Harbendelü*'lerin mühim bir kısmının *Haleb Türkmenleri* arasında yaşadığını bildiğimiz gibi, yine onlardan kalabalık bir küme de *Mslatya* bölgesinde yurt tutmuştu (XVI. yüzyıldan önce).

¹⁶² İB, s. 661.

¹⁶³ Aynı eser, s. 970.

¹⁶⁴ Aynı eser, s. 971; CM, 151b, 231b.

Hüdâbendelü'dan idi. *Sâdikî Beğ* bir çok meziyetleri nefsinde toplamış olmakla beraber aynı zamanda kavmi şuura sahip bir insandı. *Mecmaü'l-havâss* adlı tezkiresini *Çağatay türkçesi* ile yazdığı malûmdur. *Sâdikî* adı geçen eserin üçüncü bölümünde aynen şöyle demektedir: «Etrâk rüknü's-saltanaları zikrida kim esas-ı ma'mure-i pâdişahlığ onlar vücudı birle ve şâdirvan-ı şevket-i hakanlık anlar sütunu birle pâyidar irür»¹⁶⁵.

Bu, şüphesiz yalnız *Sâdikî Beğ*'in değil, zamanındaki *Safevî Kızılbaş* emirlerinin de duygularını ifade etmektedir. *Kaçarlar* devrinde de aynı duygunun devam ettiğini biliyoruz. *Mezkûr* devirlerde *Osmanlı* aydınları bu hususu idrak etmiş olsalar bile söylemiyorlardı.

ç. Avcı (اوجی) : *Avcı*'dan yalnız *Veli Halîfe*'yi tanıyoruz. *Veli Halîfe Şah Muhammed* devri emirlerinden olup 987 (1579 = 80) tarihinde *Horasan*'da bir yerin valiliğine gönderilmiş ise de *Damğan*'da yenilmiş ve kendisi de öldürülmüştür. Bu devirde *Ustacalu Ali Kulu Han* ile birlikte devlete hâkim olduğunu gördüğümüz *İsmail Kulu Han, Avcı Veli Halîfe*'nin oğlu idi.

d. Biçerlü (بیچرلو) : *Sultan Muhammed* devrindeki *eşik ağası* başlarından *Hüseyin Kulu Sultan* (988 = 1580'de öldürüldü) ile oğlu *Mehdi Kulu Sultan* *Biçerlü* obasından oldukları gibi¹⁶⁶, *Herat* beğlerbeğisi *Ali Kulu Han*'ın vekili *Mahmud Beğ* de aynı oymaktan idi¹⁶⁷. *Şah Safi* devrindeki *eşik ağası* başlarından *Murtaza Kulu Han*'ın da *Biçerlü*'den olduğu görülüyor¹⁶⁸. *Murtaza Kulu Han*'ın daha önce adları geçen emirlerin yakın akrabası olması muhtemeldir.

e. Abdüllü (عبدللو) : Bu obadan *Hüseyin Beğ, han* ünvanı ile *Kum* valisi ve hükümdarın okçu korucusu olmuş, *Herat*'in fethi üzerine buraya vali tayin edilmiştir. *Hüseyin*

¹⁶⁵ s. 29. Bu oba hakkında İB nin şu sahifesine de bakınız (s. 997).

¹⁶⁶ Aynı eser, s. 259; KA, s. 90.

¹⁶⁷ Aynı eser, s. 244 (metinde : بیچرلو).

¹⁶⁸ İBMY, s. 190, 199, 267.

ortadan kaldırmak siyasetini güden A b b a s, Ş e r e f e d d i n O ğ l u'nu da diğer bazı emirler ile birlikte *Reyy* civarındaki *Gül-handan* kalesinde hapsedtirdi ve 998 yılı sonlarında da öldürttü¹⁵¹. S â d i k i, M ü s e y y i b H a n'ı bize iyi huylu, mütevazî, *Kızılbaş* emirleri arasında onun kadar kabiliyetli pek az kimsenin bulunduğu bir genç olarak tanıtır. Musikide çok mâhir olup bir çok besteleri bulunduğunu söyleyen S â d i k i, M ü s e y y i b H a n'ın, aynı zamanda, her nevi şiir söylediğini ve güzel nestalik yazdığını da bildirir¹⁵². Aynı müellif M ü s e y y i b H a n'dan başka Ş a h İ s m a i l ve T a h m a s b devirlerindeki *Tekelü* K a r a c a S u l t a n'ın neslinden M u h a m m e d B e ğ (Mezâkî) ile H o ş T a b B â l i'nin (965 = 1558 de *Türkmen* A b a ile yapılan savaşta ölmüştür) ve *Tekelü* beğzadelerinden M ü ş r i b i'nin de şâir olduklarından bahseder¹⁵³.

4 — ŞAMLU (شاملو)

S e l ç u k l u l a r devrinden beri *Haleb - Anteb* arasında kışlayan ve *Sivas - Gürün - Gemerek* arasında yaylayan *Türkmen* oymaklarına *farsça* tarihlerde *Etrâk-i Şâm* veya *Türkmân-ı Şâm*, *Türk* halkı arasında ve *türkçe* eserlerde de *Şamlu* deniliyordu. Bundan başka *Taşlık Silifke*'de aynı adda (yani *Şamlu*) büyük bir oymak yaşıyordu ki, bu oymaktan bir çok obaların *Kıbrıs*'a yerleştirildiklerini biliyoruz. O s m a n l ı devrinde resmî vesikalarda *Haleb Türkmenleri* denilen *Haleb-Anteb* arasındaki topluluk başlıca *Avşar* (Afşar), *Beğdili*, *İnallu*, *Harbendelu*, *Bayat* gibi oymaklara ayrılmıştı. İşte Ş e y h C ü n e y d'den beri S a f e v î faaliyetlerine katılan, devletin kurulma ve gelişmesinde mühim hizmetler ifa eden *Şamlular*, esas itibarıyla, yukarıda adları zikredilen oymaklardan bazılarının kollarından meydana gelmiştir.

Şamlular, evvelce belirtildiği gibi, S a f e v î tarihinde *Ustacalular*'a denk bir rol oynamışlardır. Ş a h T a h m a s b *Ustacalular*'a ne kadar itibar etmiş ise, Ş a h A b b a s da buna yakın

¹⁵² s. 29 - 30.

¹⁵³ s. 34, 124, 125. İB de M u h a m m e d B e ğ M e z a k i, تداقی olarak geçer (s. 263).

¹⁵¹ İB, s. 331, 334, 336, 340, 341; KA, s. 10, 22, 81.

derecede *Şamlular*'ı seviyordu. Adı geçen hükümdar öldüğü esnada üçü *han*, dördü *sultan* ünvanlı yedi *Şamlu* emîrine karşılık *sultan* ünvanını taşıyan üç *Ustacalu* emîrinin görülmesi bu hususu açıkça meydana koyuyor. Halbuki, anlatıldığı gibi, A b b a s'ı *Kazvin*'de tahta *Ustacalu* M ü r ş i d K u l u H a n çıkarmıştı.

A b b a s'ın ölümü esnasındaki yedi *Şamlu* emîrinin memuriyet yerleri aynı zamanda *Şamlular*'ın oturdukları bölgeleri de gösterir. Buna göre, *Şamlular*'ın mühim bir kısmı, eskidenberi olduğu gibi, *Horasan*'da yaşıyor, bir bölümü *Reyy*'de, bir bölümü de *Âzerbaycan*'da oturuyordu. Anlaşılabacağı üzere, bilhassa A b b a s'dan itibaren obaların yurtlarını çok defa beğlerinin memuriyet yerleri teşkil ediyordu.

Şamlu'nun başlıca obaları şunlardır: *Beğdili*, *İnallu* *Hüdâbendelu*, *Avcı*, *Biçerlü*, *Abdüllü* (عبدللو), *Kerâmetlü*, *Âcirlü*, *Arabgırlü*, *Nilkaz*. Meşhur D u r m u ş H a n ailesinin bu obalardan hangisine mensup olduğunu tesbit etmek mümkün olmadı.

a. *Beğdili* (بكدلی): *Beğdili*, bilindiği üzere *Oğuz* boylarından biri ve *Haleb Türkmenleri*'nin en mühim kollarından biridir. Ş a h A b b a s'ın ölümü esnasında bu obanın başında *Reyy* valisi Z e y n e l H a n bulunuyordu. Z e y n e l H a n, Ş a h S a f i devrinde başkumandanlık mevkiine getirilmiş ise de, 1039 (1629 - 30) da H ü s r e v P a ş a ile yaptığı savaşı kaybettiğinden hayatına son verilmiştir. Ancak kardeşleri mevkilerini muhafaza etmişlerdir¹⁵⁴.

Beğdili emirlerinden biri de G ü n D o ğ m u ş S u l t a n olup, dirliği *Âzerbaycan*'da idi. G ü n D o ğ m u ş S u l t a n, Ş a h A b b a s'ın *Bağdad*'ı fethi esnasında, bulunduğu *Taûk* (eski *Dakuka*) ve *Kerkük*'ten S a f e v î hükümdarının katına gelerek *Şahu* *Seven* olmuş yani onun hizmetine girmiş, buna karşılık kendisine *Âzerbaycan*'da geniş dirlikler verilmiştir¹⁵⁵. Ş u kısa izahattan anlaşılacağı üzere, G ü n D o ğ m u ş, *Bozulus* veya *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Beğdili*'den olup, buyruğundaki oymakla *Türkiye*'den ayrılıp *İran*'a gitmiştir.

¹⁵⁴ *Oğuzlar*, s. 309.

¹⁵⁵ Gösterilen yer.

H a n'ın 1027 (1618) de vefatı üzerine¹⁶⁹ *Horasan* beğlerbeğliği oğlu H a s a n H a n'a verilmiştir. H a s a n H a n Ş a h S a f i zamanında da uzun yıllar mevkiini muhafaza etmiştir¹⁷⁰.

f. K e r â m e t l ü (كرامتلو) : Bu obadan A l i K u l u B e ğ (Han) Ş a h M u h a m m e d devrindeki *Horasan* valisi A l i K u l u H a n'ın maiyyetinde bulunuyordu. A b b a s tahta geçtikten sonra sür'atle terakki ederek eşik ağası başı ve *divan beği* olmuştur. 1034 yılında öldüğü zaman oğullarının çocuk yaşta olduğu bildirilmektedir¹⁷¹. A b b a s'ın *Herat*'ta küçük yaşta maiyyetinde bulunan ve 1007 (1598-99) de *Hindistan*'a elçilik ile gönderilen *Yüzbaşı* A l i B e ğ de *Kerâmetlü*'den idi¹⁷².

g. Acirlü yahut Ecirlu (اجرلو) : XVI. yüzyılda *Haleb Türkmenleri* arasında yaşayan *Acırlu* (عجورلو) oymağının bunun ana kolu olması imkânsız değildir¹⁷³. Ş a h A b b a s devrinde adı geçen obadan İ m a m K u l u S u l t a n'ı tanıyoruz¹⁷⁴. Ş a h S a f i zamanında ise yüzbaşılardan S a r u H a n B e ğ *Acirlüler*'in başı idi¹⁷⁵.

ğ. Arabgırlü (عربگیرلو) : Arabgırlü, Ş a h İ s m a i l ve Ş a h T a h m a s b devrinde müstakil bir oymak olup, sonradan *Şamlu*'ya dahil olmuştur. Ş a h A b b a s'ın ölümü esna-

¹⁶⁹ IB, s. 620, 755, 847, 855, 894, 895, 941, 942.

¹⁷⁰ Aynı eser, s. 941, 942, 1084; IBMY, s. 26, 27, 104, 107, 108, 144, 146, 158, 163, 284, 287.

¹⁷¹ IB, s. 403, 418, 420, 421, 422, 1040, 1060, 1069, 1070, 1084, 1091.

¹⁷² Aynı eser, s. 305, 586.

¹⁷³ 1520 - 1530 yılları arasında *Haleb Türkmenleri* arasında yaşayan 'Acırlular beş bölüğe ayrılmış oldukça büyük bir oymaktır. Bunlardan M e h m e d B e ğ'in idaresinde bulunan 171 vergi nüfuslu 'Acırlu kolu *Vilâyet-i Şark*'da (Diyarbakir bölgesinde) yaşamakta idi (Haleb Türkmenleri tahrir defteri, Başbakanlık Arşivi, nr. 1040, s. 72 - 78). Osmanlı resmî kayıtlarında bu oymağın adı, evvelce de işaret edildiği gibi (عجورلو, عجرلو) şeklinde yazılmıştır. 'Acırlular, *Haleb Türkmenleri*'nden bir çokları gibi, 1102 (1690 - 1) de *Rakka* bölgesinde yerleştirilmelerine teşebbüs edilen *Türkmen* oymakları arasında görülüyor. Fakat bunlar ertesi yıl iskân edildikleri yerlerden kaçmışlardır (A h m e d R e f i k, *Anadoluda Türk aşiretleri*, İstanbul, 1930, s. 96 - 97, 100).

¹⁷⁴ IB, s. 800; CM, 228^b, 230^a.

¹⁷⁵ IBMY, s. 99, 215, 227. A. G ö l p ı n a r l ı'nın Fuzûlî divanına esas

sında *Âzerbaycan* emîrlerinden H a k V e r d i S u l t a n¹⁷⁶ ile M u h a m m e d K u l u B e ğ¹⁷⁷, K e m a l B e ğ¹⁷⁸ ve İ s f e n d i y a r B e ğ¹⁷⁹ *Arabgırlü*'den idiler. Ş e r e f H a n *Arabgırlüler*'in *Kürd* menşeli olduklarını söylüyor¹⁸⁰.

h. Nilkas (نلقاس) : *Şamlu*'ya sonradan dahil olan obalardan biri de budur. Bu obanın kavmi menşei bence meçhuldür¹⁸¹.

Ş a h A b b a s'ın ölümü esnasında *Gûr* valisi M u h a m m e d Z a m a n S u l t a n ile *Bâlâ Murgâb* valisi F a z l A l i S u l t a n da *Şamlu*'dan idiler¹⁸². Fakat İ s k e n d e r B e ğ bu emirlerin hangi obalara mensup bulduklarını belirtmiyor¹⁸³.

Şamlu'dan H ü s e y i n K u l u M i r z a şiire kabiliyetli bir emîr idi. Adı geçen H ü s e y i n K u l u M i r z a babası gibi Ş a h İ s m a i l'in *mirahurluğunu* yapmış, fakat sonra vazifesinden azledilmesi üzerine *Hindistan* hükümdarı H ü m â y u n'un hizmetine girmiştir. *Şamlu*'dan Y o l K u l u B e ğ ile K a s ı m B e ğ, D u r a B e ğ (Kirâmî) de şâir idiler. Bunlardan Y o l K u l u B e ğ *Hanlar hanı Herat* Beğlerbeğisi A l i K u l u H a n'ın kütüphanecisi, K a s ı m B e ğ de yine A l i K u l u H a n'ın kayın biraderi idiler. D u r a B e ğ ise adı geçen beğlerbeğinin *sofracılık* görevinde bulunmakta idi¹⁸⁴.

olan ve kütüphanesinde bulunan nüsha, *Acırlu* oymağının *Karacalu* obasından S e l m a n A ğ a oğlu A ğ a m V e r d i B e ğ'in emri ile 1079 (1668 = Biçin yılı) yılında istinsah edilmiştir (A. G ö l p ı n a r l ı, *Fuzûlî divanı*, s. CX). Bu istinsah kaydından *Acırlu*'nun *Karacalu* adlı bir kolu olduğunu da öğreniyoruz. Gösterildiği gibi obanın adı (اجرلو) şeklinde yazılmaktadır. Bunun nasıl telâffuz edildiği tesbit edilemiyor.

¹⁷⁶ IB, s. 1084. Yine Ş a h A b b a s devrinde bu oymaktan E f e n d i B e ğ vardı (CM, 124^b, 125^a).

¹⁷⁷ Aynı eser, s. 444, 529.

¹⁷⁸ Aynı eser, s. 1022.

¹⁷⁹ Aynı eser, s. 814, 88, 1889, 891, 892, 978, 1022.

¹⁸⁰ ŞH, Kahire, s. 424.

¹⁸¹ IB, s. 1084.

¹⁸² IB, s. 1084.

¹⁸³ IB nin *Bâyezid Umumî Kütüphanesi*'ndeki nüshasına göre (nr. 4976, 9b) *Hanlar Hanı* A l i K u l u H a n'ın maiyyetindeki emirlerden biri de G a z i S u l t a n'ı *Balabanlu-yi Şamlu* idi. Buna göre, *Şamlu*'nun bir de *Balabanlu* (بلابانلو) obası olduğu anlaşılıyor.

¹⁸⁴ S â m M i r z a, s. 183; Sâdikî, s. 106, 122 - 123.

5 — ZÛ'L - KADR (ذوالقدر)

Ş a h A b b a s'ın ölümü esnasında *Zû'l-kadr*'dan altı emir vardı. Bu rakamla *Zû'l-kadr*, *Şamlu*'dan sonra olmak üzere, ikinci sırada yer almaktadır. Bu boyu başlıca şu obalar meydana getiriyordu. *Kavurgalu*, *Söklen* (?), *Şemseddinlü*, *Eymür*, *Hacılar*, *Saru Şeyhlu*, *Camuslu* (?), *Çiçeklü*.

a. *Kavurgalu* (قورغلو) : *Kavurgalu* Zû'l-kadr boyunun en mühim obalarından biridir. Bu oba *Türkiye*'deki *Dulkadır* eline mensub büyük *Kavurgalu* boyunun bir koludur. *Kavurgalu*'nun *Anadolu*'daki ana boyu, yine muhtelif kollar halinde, *Maraş*, *Kadirli*, ve *Yeni il'de* yaşamakta idi. *İran*'daki *Kavurgalu* beğlerinden *Ali Kulu Sultan* bulunduğu *Kum*'da *Ustacalu* *Ali Kulu Han*'ın, *Abba s*'ın şah tanınması hakkındaki sözlerine kulak asmadığı gibi, *Zû'l-kadr* beğleri ve sofularının «*yiğit ölür adı kalur*» gibi öğütlerini de dinlemedi. *Ali Kulu Sultan*, *Abbas Kazvin*'de tahta çıkarıldıktan sonra huzuruna gelmiş ve hattâ mühürdarlık mansıbına nâil olmuştu. Fakat çok geçmeden *Mürşid Kulu Han*'a karşı birleşen emirler arasında bulunduğundan yakalanıp öldürüldü¹⁸⁵. *Abbas*'ın ölümü sırasında adı geçen obadan iki emir vardı. Bunlardan biri *Serahs* valisi *İbrahim Sultan*, diğeri de *Mühürdar Şah Kulu Halîf*'e'nin torunu *Dergâh Kulu Sultan* idi. *Dergâh Kulu Sultan*'ın dirliği *Fars*'ta bulunuyordu¹⁸⁶.

b. *Söklen* (سوكلان؟) ¹⁸⁷ : *Söklenler*'in yurdu *Boz-Ok* (*Yozgat*) bölgesi olup, ana kol orada yaşamakta idi. *Söklenler*'in *Boz-Ok*'daki yurtları *Akdağ* yöresinde bulunuyordu¹⁸⁸. *Söklenler* adını beğleri-

¹⁸⁵ İB, s. 362, 366, 380, 381, 384; KA, s. 11, 12, 15, 19, 21.

¹⁸⁶ İB, s. 1080.

¹⁸⁷ Bu adın nasıl telâffuz edileceğini bilmiyorum. Ben *Göklen* vezninde, *Söklen* okunmasına ihtimal veriyorum. Kat'i olan bir şey var ise bunun *Süglün* olamayacağıdır. Çünkü tahrir defterlerinde oymağın adı daima : (سوكلان) şeklinde yazılmaktadır. *Tarih Yeşbek*'de (*Bibliothèque Nationale*, mans. Arabe, nr. 6026, 24b) (سوكلكان) şeklinde geçiyor. Bu kelimenin söylenişi acaba Sevgülen ve adigeçen eserdeki de Sevgülen mi?

¹⁸⁸ 928 (1521 - 2) yılında *Akdağ*'daki *Söklenler* muhtelif ekinliklerde çiftçilik yapmaktadır. En büyük ve tanınmış kolları *Saru Halillü* obası idi (Tahrir defteri,

nin birinden almışlardır. Boy beği ailesinden *Söklen Oğlu Musâ*'nın 1526'da *Boz-Ok*'da *Dulkadır* oğullarından *Zün-nun Oğlu* ile birlikte tehlikeli bir isyan çıkardığından evvelce bahsedilmişti. *Söklenler*'in *İran*'daki *Zû'l-kadr* boyuna sonradan girmiş olmaları muhtemeldir. *Abba s*'ın devrinde *Kirman* valisi bulunan *Rüstem Sultan* (1012 = 1603 de *Osmanlılar* tarafından tutsak alınmıştı)¹⁸⁹, yine *Abba s* devrinde *Kirman* valisi ve *mühürdar*, *Şah Safi* devrinde *korucubaşı* olan oğlu *Emir Han*¹⁹⁰ *Söklen*'e mensub oldukları gibi, yine adı geçen hükümdar zamanındaki emirlerden *Nazar Ali Beğ*¹⁹¹ ile *Handan Kulu Beğ*¹⁹² de aynı obadan idiler.

c. *Şemseddinlü* (شمس الدينلو) : *Zû'l-kadr*'ın bu obası meşgul olduğumuz devirde *Karabağ*'da yaşamakta ve başında *Delî Muhammed Sultan* bulunmakta idi. *Delî Muhammed* daha önce (1105 = 1606 - 7) *Tiflis* vâlisi idi. Bu emir hoş ve güldürücü sözler söyleyen, nükteci ve taklitçi bir şahsiyet olduğundan *Şah Abba s*'ın en yakınları arasında yer almıştı. Hattâ *Pietro Della Valle*'ye bakılırsa *deli* sıfatını ona bizzat *Abbas* vermiştir. Aynı seyyahın ifadelerinden *Delî Muhammed*'in son yıllarda hanlık mevkiine yükseldiği anlaşılıyor. Hekimlerin tavsiyelerini dinlemeyerek perhize riayet etmemesi ve içkiyi bırakmaması, 1029 (1620) yılında ölmesine sebep olmuştur¹⁹³. Mevkii, *han* ünvanı ile kardeşi *Selim Beğ*'e verildi. *Selim Han*'ı bir ara

Başbakanlık Arşivi, nr. 110, 41a-48a). *Söklen Oğulları*'ndan *Şah Verdi*'nin *İrakeyn seferi* esnasında *Tahmasb*'in sancakdan olduğunu biliyoruz. *Anadolu*'daki *Söklenler* hakkında: F. Sümer, *Bozok tarihine dair araştırmalar*, s. 317.

¹⁸⁹ İB, s. 658, 659, 714, 1085; CM, 124^b. *Rüstem Sultan*'ın oğullarından *Emet Sultan*, babasının esareti üzerine *Simnân* bölgesi valisi, 1019 da da *Bâdkâye* (Bakü) valisi oldu (CM, 159^a, 212^a).

¹⁹⁰ Aynı eser, s. 1058, 1085; İBMY, s. 99, 133, 150, 152, 199, 205, 228, 235, 239, 259, 267, 283, 294.

¹⁹¹ İBMY, s. 228.

¹⁹² Aynı eser, s. 239.

¹⁹³ Aynı eser, s. 719, 869, 882, 892, 904, 908, 955; *Pietro Della Valle*, farsça tercümesi, s. 218, 237, 238, 258, 259, 260; CM, 164^a.

Ahıska valiliğinde görüyoruz¹⁹⁴. Bundan başka Ali Han Beğ¹⁹⁵, Hüseyin Beğ¹⁹⁶ de aynı obaya mensup idiler.

ç. Eymür (ایمور) : *Eymürler*, bilindiği gibi *Oğuz* boylarından biridir. *Anadolu'da Zû'l-kadr* elinin büyük boylarından birini de *Eymür*'ün bir kolunun teşkil ettiğini biliyoruz. *Eymürler*'den Kelbi Ali Sultan oğlu Halil Sultan Abbas'ın ölümü esnasında *Karabağ*'da dirlik sahibi idi¹⁹⁷.

d. Hacılar (حاجیلر) : Bu oba *Boz-Ok*'daki *Ağçalı* oynağına¹⁹⁸ bağlı *Hacılar*'ın bir kolundan başkası değildir. 1586 yılında Şah Abbas, Mürşid Kulu Han'a karşı birleşen emirlerden *Zû'l-kadr Mehdi Kulu Han*'ı, adı geçen obadan İbrahim Han oğlu Yakub Beğ'e öldürmüş ve *Fars* eyâletini de hanlık rütbesi ile *Yakub*'a tevcih etmişti. Fakat *Yakub* muvazenesiz bir şahsiyet olduğundan bulunduğu *Fars*'da Şah'ın emirlerini dinlememeğe başlamış ve kendisi güçlkle tenkil edilebilmişti (995 = 1592). Abbas *Fars* beğlerbeğliğini yine *Dulkadirli*'dan *Bünyad Beğ-i* (وسرچلو) ye verdi. Bu adın *Demircülü* olması hâtıra geliyor¹⁹⁹. *Estêrâbâd*'daki *Kebûd Câme* valisi olan *Müstedam Sultan* da bu obaya mensuptu²⁰⁰.

¹⁹⁴ Aynı eser, s. 935, 1017, 1031, 1060, 1061, 1089. *Selim Han, Kahet* valisi iken 1045 (1635 - 1636) de vefat etmiştir (IBMY, s. 37, 134, 165).

¹⁹⁵ IB, s. 671, 694.

¹⁹⁶ Aynı eser, s. 899.

¹⁹⁷ IB, s. 1085.

¹⁹⁸ *Ağçalı* oynağının yurdu *Boz - Ok*'da *Gedük* yöresinde bulunuyordu. Bilindiği gibi *Gedük*'ün adı *Selçuklu* devri kaynaklarında da geçer. *Gedük*'ün, mahallinde yaptığımız araştırmalara göre, *Sivas - Kayseri* yolu üzerinde, *Sivas*'a bağlı *Şarkışla* (Şehirkişla) olduğunu tahmin ediyoruz. *Gedük* yöresinde yaşadığını söylediğimiz *Ağçalı* oynağının en mühim kolu *Hacılar* olup, XVI. yüzyılda muhtelif ekinliklerde çiftçilik yapmaktadır. *Ağçalı* oynağının bir bölümü de *Kaçar* boyunun teşekkülünde rol oynamıştır.

¹⁹⁹ IB, s. 384, 403, 418 - 426, 431, 435, 436, 437, 616, 725, 726; KA, s. 20, 21, 22, 59, 60, 66 - 68, 80.

²⁰⁰ Aynı eser, s. 1085. *Hacılar* obası veya onun bir bölümü *Osmanlı* hâkimiyeti devrinde *Karabağ*'da yaşıyordu (IB, s. 649). 1039 (1629 - 30) da *Estêrâbâd* bölgesindeki *Hacılar*, *Çemişkezekliler* ile birlikte kul takımından *Hüseyin Han*'ın idaresinde idiler (IBMY, s. 22).

e. Saru Şeyhlü (سارو شیخلو) : Şah İsmail zamanında *Fars emîrî'l-ümerası Halil Sultan*'ın bu obadan olduğunu görmüştük. Asıl adı *Emet* olan *Halil Sultan*, Şah İsmail'in emri ile öldürülmüş ve buna «*hayf ez Halil Sultan*» tarihi düşürülmüştü.

f. Çiçeklü (چيچكلو) : Bu obasının *Boz-Ok*'da *Boğazlıyan* yöresinde yaşıyan *Çiçeklü* oynağının bir kolu olduğundan şüphe edilmez²⁰¹. Şah İsmail, Halil Sultan'ı öldürttüktan sonra, *Fars* eyâletine bu obanın beği *İzzeddin*'i tayin etmiş ve ona *Ali Sultan* lakabını vermişti.

g. Camuslu (جاموسلو) : 931 (1525) yılında *Ali Sultan*'ın ölümü üzerine *Fars* eyâleti bu obadan *Hamza Sultan*'a verilmişti. Yine aynı obadan *Hamza Beğ*'in de 998 (1590) yılında adı geçmektedir²⁰².

ğ. Şâdi Beğlü (شادی بکلو) : Bu obadan tanıdığımız ilk emir *Şiraz* valisi *Muhamed Han Ağa*'dır. II. Şah İsmail bu emiri azlederek yerine *Kalkancı Oğlu Veli Han*'ı tayin etmiştir. 995 yılında *Fars* beğlerbeğliği Şâdi Beğlü *Ali Han*'a verildi. Fakat *Ali Han* aynı yıl içinde akrabasından *Mehdi Kulu Han* tarafından öldürüldü. *Ali Han*'ın oğlu *Tahmasb Kulu Sultan*'a *Dârâbcird* verilerek *Mehdi Kulu Han*'ın *Fars* beğlerbeğliği tanınmadı²⁰³.

Anlaşılabacağı üzere, Şah Abbas devrinde fetihten beri toplu bir halde oturmakta olan *Zû'l-kadr* oynağı, diğerleri gibi, dağıtılmış ve *Fars*'ta onlardan ancak bir bölük kalmıştır. Emirlerinin memuriyet yerleri dolayısıyla *Zû'l-kadr* obalarından *Kavurgular*'ın bir kısmı *Serahs*'da, *Söklenler Kirman*'da, *Şemseddünlü* ve *Eymür Karabağ*'da, *Hacılar Esterâbâd* bölgesinde yaşıyorlardı.

²⁰¹ *Boz - Ok*'daki *Çiçeklü* oynağının 1527 yılında patlak veren *Kalender Çelebi* hareketine katıldığından daha önce bahsedilmişti.

²⁰² IB, s. 403, 420, 422; CM, 18^b.

²⁰³ Aynı eser, s. 342, 354, 355, 356, 361.

6 — TÜRKMEN (ترکمان)

Safeviler'in hizmetinde bulunan oymaklar arasındaki *Türkmen* boyunun Ak Koyunlu devleti'nin dayandığı iki büyük oymak olan *Musullu* ile *Pürnekler*'den meydana geldiği daha önce bir kaç defa belirtilmiştir. Şah Abbas'ın hükümdarlığının ilk yıllarında, Şah Budak Sultan, Şah Kulu Sultan, Süleyman Halife (Ustacalu Mürşid Kulu Han'ın güveyisi), Deli Oğlu Haydar Beğ, Muhammed Beğ, İmam Kulu Beğ, Bistarı Ağa, Tahmasb Kulu, Suhrab Halife, Murtaza Kulu Han'ın oğlu Muhammed Kulu Han, Ali Beğ, Şah Bende Han, *Bayındır*'dan Murad Beğ, Pir Budak Han gibi bir çok emirler vardı²⁰⁴. Abbas, bu akrabalarını da zamanla tasfiye etti. Öyle ki, 1628 yılında bu boydan ancak iki kişi emirlik mevkiinde bulunuyordu. Bunlardan biri *Tebriz* beğlerbeğisi Şah Bende Han oğlu Pir Budak Han, diğeri de *Kapanat* valisi *Ördekli Hasan Sultan* idi²⁰⁵. *Ördekli* obasının adına daha önce rastgelinemiyor.

Türkmenler için kayda değer bir husus da onlardan diğer oymaklara nazaran daha fazla tahsilli emirlerin çıkmış olmasıdır. Bunun bir değil bir kaç sebebi olmalıdır²⁰⁶. Sâdıkî'den öğrendiğimize göre, şu emirler tahsil görmüş olup *türkçe* ve *farsça* şiir yazmakta idiler: Emîr Han'ın oğlu Sultan Mahmud Han, Muhammed Mümin Beğ,

²⁰⁴ Bunlar hakkında İB ve KA'nın dizinlerine bakınız.

²⁰⁵ Hüseyin Han 1012 (1603 - 1604) de *Gence*'deki Osmanlı kuvvetine yenilmiş ve maiyetindeki emirlerden *Söklen Rüstem Sultan* tutsak alınmıştır (CM, 124^b; M. C unâbâdî, 320^a, İB, s. 1085). ŞH, *Baharlular*'ya da bir *Türkmen* obası gibi zikreder (s. 281). *Baharlular*'ın aslında *Kara-Koynulu Uлуу*'na mensup oldukları malumdur.

²⁰⁶ Şah Tahmasb'ın karısı, oğulları İsmail ve Muhammed'in anaları, Abbas'ın baba annesi (ebe) *Türkmen İsa Beğ*'in kızı ve Mûsa Sultân'ın kız kardeşi Sultan Hanım 1002 (1593 - 4) yılında, yaşı seksene yaklaştığı bir sırada, vefat etmişti. Selekülular devrindeki hâ-tunlar gibi hayırsever bir Türk kadını olan Sultan Hânım, *Kazvin* civarında bir da ribat yaptırmıştı (İB, s. 490).

Muhammed Salih Mirza, Kasım Beğ (Hâleti mahlaslı), Mahmud Beğ (Sâlim mahlaslı), Susenî Beğ, Abbas Beğ, Piri Beğ (aslen Döğer boyundan), Mevalî. Bu emirler ile *Türkmen* asilzâdesi, aralarındaki okuyazarlar bakımından *Safevî Kızılbaş* boylarının en başında yer almaktadır²⁰⁷.

Şah Abbas zamanında doğrudan doğruya *Bayındır*, yani *Ak-Koyunlu* hânedanından bazı emirlerin mevcudiyeti görülmektedir. Şahların bunlara bir şey yapmalarına hayret edilebilir. Bu emirlerden biri Muhammed Zaman Sultan idi. Muhammed Zaman Sultan'ın ailesi *Yezdli* idi. Kendisi askerlik sanatından anlamakla beraber, tahsilli, şiire âşina, dindar bir emir olup, Abbas'ın nedimleri arasında yer almıştı; 1017 (1608 - 9) yılında vefat etmiştir. Diğer bir *Bayındır*'lı da adı geçenin babası Murad Beğ idi²⁰⁸.

7 — KAÇAR (قاچار)

Daha önce belirtildiği gibi, Osmanlı fethi esnasında *Çukur Sa'd* vilâyetinde *Ustacalular*'dan bir bölük ile *Sa'dlu* ve *İspirli* gibi oymaklar, *Karabağ*'da *Kaçarlar*, *Otuz İki*, *Kazaklar*, *İğirmi Dört* (Yirmidört), *Karamanlu* ve diğer bazı oymaklar, *Şirvan*'da *Rumlular*'ın kalabalık bir kısmı ile *Tekeli*'den bir bölük yaşıyordu. *Karabağ*'ın Osmanlı idaresine geçmesi üzerine, *Kaçarlar*'ın bir kısmı Osmanlı idaresinde kalmak istemeyerek *Aras*'ın berisindeki *Safevî* topraklarına göç ettiler²⁰⁹. Bunlar orada ilk zamanlarda perişan bir durumda idiler. Şah Abbas *Karamanlu Ferhad Han*'ı öldürdükten sonra *Esterâbâd* valiliğini 1007'de (1598 - 99) *Ziyad Oğulları*

²⁰⁷ Sâdıkî, s. 65, 67, 68, 71, 108, 110, 118, 120, 129 - 130. Susenî hakkında ayrıca Sâim Mirza'ya da bakınız (s. 187 - 188).

²⁰⁸ İB, s. 611, 804, 1009; CM, 89^b.

²⁰⁹ Hattâ Serdar Ferhad Paşa *Kaçar*'ı orada bile rahat bırakmamış, 996 (1588) da bizzat onların ve onlar ile birlikte bulunan oymakların üzerine ılgar ederek davar ve göçkünlerini yağmalamıştı (ŞH, s. 291).

r ı n d a n ve itibarlı emirlerden *Kaçar Hüseyin Han*'a vermişti²¹⁰. *Şah Abbas Osmanlılar*'ın idaresine girmiş olan eyaletleri geri almak için harekete geçince *Hüseyin Han*'ı da *Karabağ*'ın fethine memur etti. *Osmanlı* idaresinde kalmış olan *Kaçarlar*'ın çoğu veya hepsi *Hüseyin Han*'a katıldılar (1012 = 1603 - 4)²¹¹. *Karabağ* fethedildi (1015 = 1606 - 7). Fakat *Hüseyin Han*, *Karabağ* halkının kendisini şikâyet etmeleri yüzünden gözden düştü²¹² ve *Karabağ* valiliği yine *Ziyad Oğulları*'ndan *Halil Han oğlu Muhammed Han*'a verildi. *Hüseyin Han*'dan bir daha bahsedilmediğine göre *Abba*'s'ın onu öldürmüş olması muhtemeldir. *Esterâbâd* ise 1012 tarihinden itibaren *Yusufoğlu Han*, *Feridun*, *Hüsrev Han* gibi *Kul* takımından emirler tarafından idare edildi. İlk *Karabağ* valisi *Muhammed Han*'a gelince, bu emir 1024 (1615) de *Gürcüler* ile yapılan bir savaşta öldürüldü. Ondan sonra *Karabağ* valiliğinde yine *Ziyad Oğulları*'ndan *Muhammed Kulu Han*'ı görüyoruz. *İskender Beğ* bir şey söylememekle beraber *Muhammed Kulu Han*'ın sefeinin oğlu olması muhtemeldir. *Muhammed Kulu Han* da (1036 = 1626 - 27) da azledilmiş ve *Karabağ* beğlerbeğliği ve *Kaçar* oymağı reisliği kul takımından *Dâvud Han*'a verilmiştir²¹⁴. *Abba*'s'ın ölümü esnasında mevki sahibi ancak iki *Kaçar* emirinin bulunması onların da ne kadar gözden düşmüş olduklarını gösterir. Bunlardan biri *Çukur Sa'd* beğlerbeğisi *Emir Güne oğlu Tahmasb Kulu Han*, diğeri de *Berd'a* valisi *İğirmi Dört Peyker Han* idi²¹⁵. *Kaçar* boyunun başlıca obaları şunlardı: *Ağca Koyunlu*, *Ağçalı*, *Şam Bayatı* (Bayadı), *Yıva* (?), *İğirmi Dört*.

Bu obalara geçmeden önce, *Kaçar* boyunun teşekkülü ile ilgili görüşümüzden bahsetmek isteriz.

²¹⁰ IB, s. 435, 581 (burada yanlış olarak Hasan Han); CM, 70a.

²¹¹ Aynı eser, s. 657.

²¹² Aynı eser, s. 716; CM, 157a, (Aynı eser, s. 657)

²¹³ Aynı eser, s. 892.

²¹⁴ Aynı eser, s. 1021, 1024, 1025, 1068, 1074, 1088.

²¹⁵ Aynı eser, s. 1085.

Kaçar boyunun adının bir oymaktan mı, yoksa bir şahıstan mı geldiği hakkında hiçbir şey söylenemez. Çünkü her iki ihtimal de vâridir. XVI. yüzyılda *Haleb Türkmenleri* arasında *Kaçar* adlı bir oymak görülmektedir ki, 978 (1570 - 1) yılında bu oymak 780 vergi nüfusuna sahip idi. XVI. yüzyılda *Türkiye*'de *Kaçar* adında tesbit edilen en mühim oymak budur²¹⁶.

XVIII. yüzyılın başlarında *Batı Anadolu*'da, *Aydın* taraflarında, muhtelif kethüdaların idaresinde olmak üzere, *Kaçar* adlı bir oymak görülmektedir ki, bunun yukarıda zikredilen *Kaçar* oymağı ile münasebeti hakkında şimdilik elimizde bir delil yoktur. *Kaçar Halil* ve *Kaçar Hacı Hasan* kethüdaların idaresinde bulunan bu *Kaçarlar*'ın, 1144 (1731 - 32) de *Çukur-Ova*'da oturduktan sonra *Aydın* sancağında kışlamalarına ve *Ahur* (Ahır), *Konalar* ve *Sultan Dağları*'nde yaylamalarına devletçe müsaade edilmiştir²¹⁷. Bu *Kaçarlar*'ın mühim bir kısmı kışlakları olan *Aydın* bölgesinde yerleşmişlerdir. Bugün onların hepsi kendilerinin *Kaçar* oymağından geldiklerini bilmektedirler²¹⁸.

Şimdi *Kaçar* obalarını incelemeğe geçebiliriz :

²¹⁶ «Cemâat-ı Kaçar tâbi-i Sâ m K e t h ü d â : Hâne Bennek Mücerred						
neferân	Ağnam	Resm	Resm	Bâd-ı havâ maa' arûsâne	Resm	Yekûn »
780	111 515	557 542	300	3400	2058	615 152

(*Haleb Türkmenleri defteri*, Tapu ve Kadastro Umum Müdürlüğü Arşivi, nr. 37, 64b - 67a).

²¹⁷ *Ahmed Refik*, *Anadolu'da Türk aşiretleri*, s. 149, 152, 171, 187, 188. Bu *Kaçarlar*'ın 1126 (1714) yılında *Kıbrıs*'a sürgün edilmeleri bile düşünülmüştü.

²¹⁸ *Haslıcık*, adigeçen eser, II, s. 475 (Rum Çakır-Oğlu'nun *Batı Anadolu*'daki oymaklara dair yaptığı cedvelden naklen). Mamafih *Kaçarlar*'dan bazı obalar da eski yurtları olan *Çukur-Ova*'da kalmışlardır. Bunlardan biri son yıllara kadar ünlü *Üç Kapılı* yaylasının *Yüz ağaç* adlı kesiminde yaylamakta idi (A l i R ı z a, *Cenupta Türkmen oymakları*, III, s. 21 - 23; IV, s. 40; V, s. 106). *İçel*'deki *Telli Kaçar* oymağı için, gösterilen yere bakınız. *Van Gölü* kıyısındaki *Ahlat*'da da *Kaçar* adlı bir mahalle bulunduğunu biliyoruz (A. Ş e r i f, *Ahlat kitâbeleri*, İstanbul, 1930, s. 97). Bunlardan başka 1141 (1728 - 9) de iskân edilmiş oldukları *Rakka*'dan kaçan *Türkmen* oymakları arasında *Kaçarlı* adlı bir oymak da vardı (A. R e f i k, aynı eser, s. 171).

a. Ağça Koyunlu (اعجه قوينلو) :Kaçar'ın Ağça Koyunlu obası, Anadolu'daki büyük Ağça Koyunlu oymağının bir kolundan başkası değildir. Bilhassa kalabalık nüfuslu olmasından dolayı Ağça (Akça) Koyunlu oymağını doğrudan doğruya Oğuz boylarından birinin obası farzetmek yanlış bir görüş sayılmaz. Araştırmalarımıza göre, Ağça Koyunlular, Dulkadirli elini teşkil eden en kuvvetli boylardan biridir. Bu oymağın ana kolu XVI. yüzyılın birinci yarısının ortalarında Maraş - Elbistan bölgesinde yaylamakta ve Haleb - Antakya taraflarında kışlamakta idi. Aynı yıllarda oymağın bir kolu Diyarbekir bölgesinde yaşayan Boz Ulus arasında, bir kolu Yeni İl'de (yurdu Sivas - Gürün arası), diğer bir kolu da Boz Ok'da, Gedük (Şarkışla) yöresinde (bunların 1527 de Kalender Çelebi isyanına katıldıklarından evvelce bahsedilmişti), kalabalık bir kolu da Ulu Yörük arasında yaşamakta idi. İran'a Kaçar obaları arasında giden Ağça Koyunlular'ın, Boz - Ok koluna mensup olduklarından pek az şüphe edilir. Bu günkü duruma gelince, Ağça Koyunlular Fırat'ın batısından itibaren yurdun hemen her tarafına dağılmış olmak üzere, tamamen toprağa bağlanmışlardır. Hatta 1157 (1744) yılında İran'dan Türkiye'ye göç eden ve resmî vesikalarda Acem Türkmenleri denilen oymaklar arasında onlardan da bir obanın bulunduğu görülüyor²¹⁹. Ağça-Koyunlular, başlıca Maraş ve Elbistan bölgelerinden başka, Çukur - Ova'da, Gazi Anteb, Kırşehir, Konya, Afyon, Balıkesir ve Aydın taraflarında yerleşmişlerdir

Şah Tahmasb devrinde Kaçar Ağça Koyunlularının başında Ali Halife'nin bulunduğu bahsedilmişti. Abbas devrinde adı geçen obanın en ünlü şahsiyeti Emir Güne dir. Bu emir Çukur Sa'd eyâletinin fethinde mühim hizmetler ifa etmiş ve hizmetlerinin karşılığı olarak bu eyâletin beğlerbeğliği kendisine verilmiştir. Emir Güne Han, ölümüne kadar (1035 = 1623) mevkiini muhafaza etmiş ve Şah Abbas tarafından kendisine «Saru Aslan» lakabı verilmiştir. Fazla olarak Safevi hükümdarı Çukur Sa'd beğlerbeğliği

²¹⁹ Izzî, Tarih, (Abdurrahim Şerif Beygu'ya göre, Erzurum, İstanbul 1936, s. 82 - 83, haşiyeye 2) bu kaydı İzzî Tarihinde bulamadım. Fakat dikkatli bir şekilde araştırdığımdan emin değilim.

ğine de Emir Güne'nin oğlu Tahmasb Kulu'yu tayin etmiştir. IV. Murad'a Revan'ı teslim eden ve Osmanlı müverrihlerinin Emir Güne Oğlu dedikleri işte bu Tahmasb Kulu Han'dır. IV. Murad'ın teveccühüne nâil olan Emir Güne Oğlu'nun Boğaziçi'nde bir semtte oturduğunu ve buranın Emir Güne ile ilgili olarak bu güne kadar Emirgân adı ile anıldığını biliyoruz.

b. Ağçalı (اعجه لول) : Ağçalı obası da Boz - Ok'da Sivas - Kayseri arasında (Gedük), Karı Taşı ve İli Su yörelerinde yaşayan büyük bir oymağın koludur. Tahmasb devrinde olmak üzere bu obadan ancak Ali Halife'yi tanıyoruz.

c. Şam Bayatı - Şam Bayadı - (شام بیاتی) : Şam bayatları da Boz - Ok'da Gedük yöresinde yaşamakta idiler. Bunlar XVI. yüzyılın ilk yarısında kışı Haleb bölgesinde geçiriyorlardı²²¹.

ç. Yıva (یوه) : Bu adda Türkiye'de Haleb Türkmenleri, Dulkadir eli ile Yeni İl'de oymaklar görülmektedir. Kaçar'ın Yıva (?) obasından en tanınmış emir, İmam Kulu Han idi. Uzun yıllar Kara bağ beğlerbeğliğinde bulunan İmam Kulu Han, Osmanlı kuvvetlerine karşı şiddetle mukavemet eden dirayetli emirlerden biri idi²²². 996 (1588) yılındaki ölümü Safevi devletini dirayetli bir emirden mahrum bırakmıştır²²³.

²²⁰ Haslucık, II, s. 475 (Çakır - Oğlu'ndan), 478 (Russel'den); A. Rizâ, III, s. 40, 94, IV, s. 82; Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu, s. 12, 26. Konumuz doğrudan doğruya Ağça Koyunlular olmadığı için Ağça Koyunlular'ın zamanımızdaki dağılımları hakkındaki şahsî araştırmalarımızın neticelerinden burada bahsetmeğe lüzum görülmemiştir. Ağça Koyunlular'dan bazı obaların XVI. yüzyılda veya daha önce Batı'ya göç ettiklerine dâir bazı deliller de vardır. Meselâ : XVI. yüzyılın birinci yarısında Bursa'ya bağlı Kete yöresinde Akça Koyunlu oymağı görüldüğü gibi, (eğer vesikanın tarihi doğru okundu ise), XV. yüzyılın Osmanlı âlimlerinden Molla Yegen de Aydın'daki Akça Koyunlu oymağından idi (Lütfi Paşa, Tarih, s. 41, haşiyeye).

²²¹ Oğuzlar, s. 230, 232, 236, 237.

²²² Aynı eser, s. 360 - 368.

²²³ Yine Kaçar'dan bir de Kubad Han'ın oğlu İmam Kulu Han vardı ki 997 (1589) yılında Sebzevâr valiliğinden azledilmişti (İB, s. 408). Kaçar Alpın Beğ'e gelince o, 1003 (1595) yılında Yasavul-ı sohbet idi (İB, s. 492, 499).

d. İğirmi Dört-Yirmi Dört - (ایکرمی دورت) Bu oymaktan Şah Abbas devrinde Hüseyin Ali Beğ ile²²⁴ Peyker Han'ı tanıyoruz. Bunlardan Peyker Han, Berda' valisi olup, Şah Safi devrinde İbrahim Han kendisine halef olmuştur²²⁵. İbrahim Han sonra Berda' valiliğinden azledilmiş ve elçilik ile İstanbul'a gönderilmiştir²²⁶. Şeref Han İğirmi Dört'ün Kürd menşeli olduğunu yazmaktadır²²⁷. Buna göre İğirmi Dört, Türk oymakları tarihinde daima gördüğümüz gibi, Kaçar'a sonradan katılmış bir oymaktır.

8 — AFŞAR - AVŞAR (افشار)

Araştırmalarımızdan çıkan sonuçlara göre, Afşar'ın aşağıda adları sayılan obalarından, İmanlu Afşarı müstesna, başta Araşlu, Gündüzlü olmak üzere, diğerlerinin İran'daki asıl yurtları Kûh Gilûye ve kısmen Huzistan idi. Bunların buraya Ak-Koyunlu fethi neticesinde, büyük beğleri Mansur Beğ'in idaresinde Anadolu'dan geldikleri daha önce (bir kaç defa) söylenmişti.

Şah Abbas tahta geçtiği yılda (995 = 1587) başlıca Afşar emirleri şunlardı: Kirman valisi Veli Han, Yezd'e tegallüp etmiş olan oğlu Bektaş (بکناش، بیکناش) Han, Veli Han'ın amcası oğlu Eberkûh valisi Yusuf Han, Kûh Gilûye'de Mansur Beğ'in torunlarından Halil Han oğlu Şah Kulu Han ve Abdüllatif Beğ oğlu Hasan Han, yine oradaki Araşlu oymağının başında Emir Arslan Sultan'ın oğlu Tahmasb Kulu Han. İskender Han'ın kardeşi Bedir Han da Abbas'ın maiyyetinde Kazvin'e gelen emirler arasında bulunmakta idi.

²²⁴ Aynı eser, s. 912, 922.

²²⁵ Aynı eser, s. 892, 912, 995, 1020, 1021, 1024, 1025, 1070, 1085.

²²⁶ İBMY, s. 245.

²²⁷ ŞH, Kahire, s. 424. 994 (1586) tarihli bir hükümde «Gence vilâyetine tâbi Yirmi Dört Pâre ulusun beği olan Mustafa'nın, oğulları ve adamları ile Kabâla kalesinde hizmet gördüğü ve Mülhidler'den Çoban Oğl'u'nu öldürdüğünden, Gence ve Berda' vilâyetlerinin kendisine tevcih edilmesi yazılıyor (Mühimme, LX, sıra 318, s. 134).

Yukarıda adı geçen emirlerden Yusuf Han (veya Sultan) Abbas'ın huzuruna geldi ve kendisine korucubaşılık verildi. Yusuf Han, Sultan Muhammed devrindeki korucubaşılardan Kulu Beğ'in oğlu idi. Kulu Beğ, evvelce bahsedildiği gibi, Hamza Mirza tarafından hayatına son verileceğini haber alarak kardeşi ile birlikte Tebriz valisi Caffer Paşa'ya sığınmış ve bu esnada Türkiye'de (Rûm) olup, henüz sağdı. Yusuf'un korucubaşı olmasında, babasının dostu olan Mürşid Kulu Han'ın âmil olduğu anlaşılıyor. Buna rağmen Yusuf Han, Mürşid Kulu Han'ı ortadan kaldırmak isteyen emirlerin fesat hareketlerine katıldı. Bu hareketin başarısızlık ile neticelenmesi üzerine Yusuf Han da yakalandı. Fakat Mürşid Kulu Han'ın ricası ile öldürülmeyerek bir kalede hapsedildi. Korucubaşılık, yukarıda adı geçen İskender Han'ın kardeşi Bedir Han'a verildi. Bedir Han da 997 (1589) Esterâbâd valiliğine tayin edildi ve korucubaşılığa Veli Han getirildi. Kirman valiliğine de oğlu Bektaş Han tayin edildi. Bektaş Han Yezd'i de elinde tutmakta devam etti. Hapis bulunan Yusuf Han'a gelince, Veli Han'ın şefaati ile serbest bırakıldı ve hattâ Eberkûh valiliğine gönderildi.

998 (1590) yılında Şah Abbas, Araşlu Tahmasb Kulu Han'a Hemedan valiliğini vererek onu Nihavend'in Osmanlılar'dan geri alınmasına memur etti. Fakat Tahmasb Kulu Han bu vazifesinde muvaffak olamadı.

Kirman ve Yezd valisi Bektaş Han, daha önce bir vesile ile de ifade edildiği gibi, kabiliyet ve kudretini aşan, büyük hayaller taşıyor, Anadolu'yu bile fethetmeyi düşünüyordu. Bu yüzden oğlunun adını Selim koymuştu. Fakat, bu kadar büyük hayaller taşıyan Bektaş Han, Fars valisi Zû'l-kadr Yakub Han tarafından kolayca bertaraf edildi. Yakub Han, Kirman'ı kendiliğinden Yusuf Han'a verdi. Yakub Bektaş Han'dan farksız bir emir idi. O da Şah'a karşı itaatsizce hareketlerde bulunuyordu. Bu sebeple Şah Abbas Yakub Han'ı tenkil etmek için 999 (1591) da Fars'a yöneldi. Yakub, İstahr kalesine kapandı. Abbas, Mü-

hürdar Zu'l-kadr E s l e m e s H a n kumandasında *Zû'l-kadr* ve *Fars* askerini *İstahr*'ın zaptına memur ettiği gibi, *Şiraz*'da iken emirülümerâ *Karamanlu Ferhat Han* kumandasında bir kuvveti de *Kirman* valisi *Yusud Han* üzerine gönderdi. *Yusuf Han*, *Ferhad Han*'ın kendisi *Şah'a* affetti-receğine söz vermesi üzerine teslim oldu. *Kirman* eyaletine tekrar *Veli Han* tayin edildi. Ancak bir kasaba *Alplu Afşarı*'ndan *İsmail Sultân'a* (veya Han) verildi. *Yusuf Han*, *Abbas* tarafından affedildi ise de, âkıbeti hakkında hiçbir bilgiye sahip değiliz.

Şah Abbas, *Şiraz*'da iken *Afşar Hasan Han* ile *Afşar Şah Kulu Han*, *Kûh Gilûye*'den huzuruna gelmişlerdi. Bunlar birbirlerine hasım idiler. *Şah Kulu Han*, *Abbas*'ın tahriki ile *Hasan Han* tarafından öldürüldü *Hasan Han* tek başına *Kûh Gilûye* valisi oldu ise de 1003 (1594-95) yılında kardeşi ve oğulları ile birlikte yakalanıp kendisi öldürüldü, kardeşi ve oğulları da hapsedildiler. *Şah Abbas* 999 (1591) yılında *Şiraz*'a giderken, itaatsizce davranışlarından dolayı *Araşlu Afşarı* emiri *Tahmasb Kulu Sultân*'ı yakalayıp öldürttüğü gibi, oğlu *Zehr-i Mâr Sultân*'ı da aynı âkibete uğratmıştı.

Şah Abbas'ın ölümü sırasında *Afşar*'dan üç emir görülmektedir. Bunlar da üç *Afşar* obasının başında bulunuyorlar. Adı geçen hükümdar devrinde *Afşarlar* başlıca şu obalara ayrılmakta idiler: *Gündüzlü*, *Araşlu*, *Alplu*, *Eberlü*, *İmanlu Afşarı*.

a. *Gündüzlü* (گوندوزلو) : Bu oba aslında *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Gündüzlü Afşarı*'nın bir koludur. *Gündüzlü Afşarı* *Kûh Gilûye*'de ve *Huzistan*'da yaşıyordu. Sonraları bunlardan bir bölük *Horasan*'da *Âbiverd* dolaylarına, bir bölük de *Urmiye* yöresine gönderildi.

b. *Araşlu* (اراشلو) : *Araşlular* da aslında *Kûh Gilûye*'li, diğer bir deyimle *Mansur Beğ Afşarları*'na dahil idiler. *Şah Muhammed* devrinin son yıllarında (992-995 = 1584-1587) *Usalu* ile birlikte *İsfahan* taraflarında yaşıyorlardı. *Emir Aslan Beğ*'in, II. *İsmail* ve *Sultân Muhammed*

zamanında bunların başı olduğundan evvelce bahsedilmişti. *Abbas*'ın hükümdarlığının başında *Araşlu Tahmasb Kulu Beğ*'in *İsfahan* taraflarında bulunduğu biliniyor. *Tahmasb Kulu Beğ*'in hayatında veya belki ondan sonra (998) de *Araşlu*'nun *aksakalı*, yani başı *Hacı Mehdi Kulu* idi. *Araşlu*'nun bu yıllardaki kudretli beylerinden birinin de *Zehr-i Mâr Sultân* olduğu görülüyor. *Şah Abbas* davranışlarından hoşlanmadığı *Zehr-i Mâr Sultân*'ın yakalanmasına ve *Araşlu* oymağı'nın sürülmesine *Gözü Büyüklü Kanber Sultân*'ı memur etmişti. *Anadolu*'dan az bir zaman önce gelmesi muhtemel olan *Kanber Sultân Araşlu* oymağını, *Huwâr*, *Reyy* ve *Simnân* taraflarına sürdü. *Zehr-i Mâr Damgan*'a yollanarak oymakdaşı *Bedir Han*'a sığındı ise de *Bedir Han* onu *Abbas*'a gönderdi.

Araşlu'dan bir bölüğün sonra *Urmiye* bölgesindeki boydaşlarının yanlarına gittiği anlaşılıyor.

c. *Usalu* (وسالو) : *Usalular*'ın *Şah Abbas* devrinde önce *İsfahan* tarafında yaşadıkları görülmektedir. *Abbas* devrinde *Kürdistan*'daki *Kâverûd* hâkimi *İmam Kulu Sultân*, *Usalu*'dan olduğuna göre bu devirde orada oturmakta idiler.

ç. *Eberlü* (ابرلو) : Bunların da *Şah Abbas* devrinden önce *Kazvin* bölgesinde yaşadıkları görülüyor. *Abbas* bunları *Âbiverd*'e göndermiş ve başlarına da *Gürcü Cemşid Sultân*'ı geçirmişti. *Sultân Muhammed* zamanındaki büyük emirlerden *Afşar Kulu Beğ*'in, *Abbas*'ın hükümdarlığının ilk yıllarındaki emirlerden *Korucu Baş Kulu Beğ*'in oğlu *Yusuf Han* ile *Kirman* valisi *Veli Han* ve oğlu *Bektaş Han*'ın bu obadan olmaları daha muhtemeldir. *Âbiverd*'deki *Eberlular*'a sonraları *Gündüzlü*'den de bir bölük katılmıştır. *Afşar Nadir* *Şah*'ın mensup bulunduğu *Kırklı* oymağının *Eberlü* veya *Gündüzlü*'den çıkmış olması en kuvvetli ihtimaldir.

d. *Alplu* (البلو) : *Alplu Afşarı* da aslında *Haleb Türkmenleri* arasındaki *Afşarlar*'ın bir koludur. Bunların da *Kûh Gilûye Afşarları*'ndan olması pek muhtemeldir. *Alplu Afşarı*'ndan *İsmail Han*'ı tanıyoruz ki, 998 (1590) de *Kirman*'da kendisine bazı yerler

verilmişti. İsmail Han 1003 (1594-5) yılında *Kâzerûn* valisi idi. İsmail Han'ı daha sonraları 1011-1013 (1602-1605) yıllarında *Horasan*'daki *Ferah* şehri valisi olarak görüyoruz. İsmail Han'dan önce *Ferah* ve *Esfuzar* valisi yine *Alplu*'dan *Er Doğdu Han* idi.

e. İmanlı Afşarı (ایمانلو افشاری) : Bu oba *Türkiye*'deki *Dulka-dırlı* eli arasındaki büyük *İmanlı Afşarı*'nın bir koludur. Bu kolun *İran*'a *Şah Muhammed* ve hattâ *Abbâs* devrinin ilk yıllarında gelmiş olduğu ileri sürülebilir. Çünkü daha önce adı hiç bir kaynakta zikredilmiyor. Bu obadan tanıdığımız ilk emir *Kasım Sultân* olup 1002 (1593-4) yılında adı geçmektedir. Kendisi mezkûr tarihte *Hemedan* bölgesinde bir yerin valisi idi. *Bağdad* valisi *Uzun Ahmed Paşa*'yı 1012 (1603-4) yılında *Lür* hâkimi ile birlikte yenip esir alan *Kasım Sultân*, 1623 de *Musul*'un fethine katılmış ve han ünvanı ile şehrin valiliğine tayin edilmiştir. Ancak ertesi yıl *Osmanlı* ordusunun yaklaşması üzerine, emrindeki askerinin azlığından ve veba salgınından şehri boşaltıp çekilmek zorunda kalmıştır. 1625 de şehrin yeniden fethedilmesi için gönderilen *Safevî* emirleri arasında *Kasım Han*'ın oğlu *Kelbi Ali Sultân*'ı görüyoruz. Bu husus *Kasım Sultân*'ın, en küçük kusurlara bile müsamaha göstermeyen, *Abbâs* tarafından azledildiğini veya daha muhtemel olarak öldürüldüğünü meydana koyuyor. 1037 (1627) yılında *Kelbi Ali Han*, *Urmiye* valiliğinde bulunuyordu. *Kasım Sultân*'ın *Bayram Han* adlı diğer bir oğlu da vardı. İşte daha sonraki yüzyıllarda *Urmiye* bölgesinde gördüğümüz *Afşarlar*'ın mühim bir kısmı *İmanlı Afşarı*'ndan ve *Urmiye* valileri de adı geçen *Kasım Han*'ın soyundan gelmişlerdir²²⁸.

9 — BAYAT (بیات)

Bayatlar'ın ezici çoğunluğunun *Şah Abbâs* devrinden önce, *Hemedan*'ın Güney-Doğusundaki *Kezzâz* ve *Girihrûd* taraflarında yaşadığından ve nüfuslarının on bin çadır kadar olduğundan evvelce bahsedilmişti. *Şah Abbâs* *Bayatlar*'ı da dağıttı;

²²⁸ *Oğuzlar*, s. 286-291.

ölümü esnasında *Bayatlar*'dan *Yar Ali Sultân Bâyezid Kalesi*²²⁹, *Gedâ Ali Sultân Mâkü*²³⁰, *Bedir Sultân* da *Çukur Sa'd* eyâletinin bir yerinde vali idiler²³¹. Bunlardan başka *Bayatlar*'dan bir bölüğün de *Rumlular* ile *Şirvan*'da *Derbend* ve *Şâbrân* taraflarında yaşadığını ve başında kul takımından *Feruh Sultân*'ın bulunduğunu biliyoruz²³².

Aynı devirde *Nişabur* bölgesinde de başka bir *Bayat* topluluğu yaşıyordu ki, bunlara *Kara Bayat* denilmektedir. *İskender Beğ*'e göre *Kara Bayatlar Çağatay Ulusuna* dahil idiler²³³. Yukarıda bahsedilen *Bayatlar*'ı *Kara Bayatlar*'dan ayırmak için sonraları onlara *Öz Bayatlar* (Bayât-i mutlak) yahut *Ak Bayatlar* denilmiştir. *Ak Bayatlar*, *Haleb Türkmenleri Bayatları*'nın bir kolu olup, *İran*'a, kuvvetle sandığımızı göre, *Ak-Koyunlular* devrinde gelmişlerdir. Meşhur şâir *Fuzûlî*'nin de *Ak Bayatlar*'dan olması mümkündür²³⁴.

B — KÜÇÜK OYMAKLAR

1 — KARAMANLU

Asıl yurtları *Karabağ* olan *Karamanlu* oymağının *Safevî* devletinin kuruluşunda rol oynadığını görmüştük. Her halde o zaman zayıf bir durumda bulunan bu oymak, *Tahmasb* ve ilk iki halefi devirlerinde hiçbir varlık gösteremedi. *Şah Abbâs* tahta geçer geçmez *Karamanlular*'ın talihi yeniden parladı. Çünkü *Şah Abbâs*'ın baş kumandanı (sipehsâlâr) *Ferhad Han* bu oymaktan idi. *Ferhad Han*, haiz olduğu meziyetler ile büyük hizmetler gördü ise de, 1007 (1598-99) yılında, iyice bilinmeyen sebeplerden dolayı, *Abbâs* tarafından öldürüldü. Hattâ

²²⁹ *İB*, s. 1086.

²³⁰ Gösterilen yer.

²³¹ Gösterilen yer.

²³² *İB*, s. 1088. 1018-1019 (1609-1611) yıllarında *Bayatdan Muhammed Sultân Süster* valisi idi. Yine aynı oymaktan olan *Şah Ali Beğ*'in 1013 (1604-1605) de *Şuregîl* kalesini aldığını biliyoruz (CM, 130b, 197a, 226a).

²³³ s. 1087. Fakat bunların *Yaka Türkmenleri*'nden olmaları en kuvvetli ihtimaldir.

²³⁴ *Bayatlar* hakkında : *Oğuzlar*, s. 222-237.

Ferhad Han, kendisini öldürmek üzere çadırına girip üzerine saldıran kul takımından Allah Verdi Han'ın adamlarını görünce türkçe: «böyle mi oldu?» demiştir²³⁵. Topkapı Sarayı'ndaki *Câmiü't-tevârih* nüshalarından biri de Ferhad Han'ın kütüphanesi için hazırlanmıştır. Abbas, Ferhad Han'ın kardeşi *Âzerbaycan* beğlerbeğisi Zülfikar Han'a dokunmadı. Onu sonra geri alınan *Şirvan* beğlerbeğliğine tayin etti. Fakat o da 1018 (1609 - 10 = İt yılı) de ağabeyisinin âkibetine uğradı. Maiyyetinde bulunan *Karamanlular*'ın bir kısmı korucular arasına katıldı, bir kısmı da *Şirvan* beğlerbeğliğine tayin edilen kul takımından Yusuf Han'ın emrine verildi²³⁶. Ferhad Han'ın Elvend Sultan adlı diğer bir kardeşi²³⁷ ile Karaman Beğ adlı bir akrabasını da tanıyoruz²³⁸. Şah Abbas'ın ölümü esnasındaki bu oymağa mensup hiç bir emire rast gelmiyor. Mamafih yukarıda adı geçen Zülfikar Han'ın oğlu Hüsam Sultân'ın 1046 (1636 - 37) yılında yani Şah Safi devrinde *Kızıl Ağaç* valisi olduğu görülüyor²³⁹.

2 — ÇEPNİ

Şah Abbas devrinde *Çepniler*'den Uğurlu Sultan ile Murad Sultân'ı tanıyoruz. Uğurlu Sultân 1014 (1605 - 6) yılında *Gilân*'daki *Fûmen* şehri valisi idi²⁴⁰. Murad Sultân'a gelince onu 1017 (1605 - 6) yılında *Urmiye* civarındaki *Dumdu* (دم دم) kalesi'nin fethine memur edilen emirler arasında görüyoruz²⁴¹. Abbas'ın ölümü esnasında *Çepniler* yine *Gilân*'da oturuyor, fakat başlarında Görgin (گورگین) Sultân adlı kul takımından bir emir bulunuyordu²⁴².

3 — BAYBURTLU (بای بورتلو)

Bayburd'un *Erzurum* vilâyetine bağlı tarihî bir şehir olduğu malûmdur. Bu yöre halkından mühim bir topluluğun, *Karaca*

²³⁵ 1B, s. 574.

²³⁶ Aynı eser, s. 806 - 807.

²³⁷ Aynı eser, s. 442, 520, 542.

²³⁸ Aynı eser, s. 565.

²³⁹ 1BMY, s. 192.

²⁴⁰ 1B, s. 514.

²⁴¹ Aynı eser, s. 797.

²⁴² Aynı eser, s. 1088.

İlyâs'ın idaresinde, Safevî devletinin kuruluşuna katıldığını görmüştük. Şah Abbas'ın yakınlarından *Yasavul-i Sohbet Şah Verdi Beğ Bayburtlu*'dan idi. Mamafih Şah Verdi Beğ, Sultan Muhammed zamanında da bu görevde bulunuyordu. 1023 (1614 = Ud yılı) de öldüğü zaman vârislerine epeyce bir servet bırakmıştı²⁴³. Şah Abbas'ın ölümü esnasında ise *Bayburtlu Murad Han Sultan Arasbâr* valisi idi²⁴⁴. Bu tarihten itibaren *Bayburtlular* bu yörede yerleşmişlerdir. Bu gün ora halkının bir kısmının onların torunları olduğu anlaşılıyor²⁴⁵. Sâdikî bize türkçe de şiir söyleyen bu oymaktan *Âmânî* mahlâslı *Mehmed Beğ*'den bahseder²⁴⁶.

4 — İSPİRLU (اسپيرلو)

Ispir'in de şimdi *Erzurum*'a tâbi bir kasaba olduğunu biliyoruz. *Ispirli*'den Şah Abbas'ın ölümü sırasında *Şikârî Sultân*'ı tanıyoruz ki, *Serâb* ve *Erdebil* valisi idi²⁴⁷. *Ispirli*ler Osmanlı fethine karşı şiddetle mukavemet eden oymaklardan biri idiler.

5 — HINISLU (خونسلو)

Şeref Han'a göre *Hınıslu* oymağı *Kürd* menşelidir. Fakat *İskender Beğ Hınıslular*'ı *Kürd* oymakları arasında zikretmiyor. Fazla olarak *Hınıslu* oymağının emirlerinden biri *Kara Güne* ve oğlu da *Budak* adlarını taşıyorlar. Bu isimler *Dede Korkut Destanları*'ndan gelmektedir. *Kara Güne* bu destanlarda *Oğuz* beğlerinin başı *Salur Kazan*'ın kardeşi, *Budak* da oğludur. *Hınıslu* oymağının başı *Budak Beğ, Tekelü Muhtar Sultan, Deli İhtiyar oğlu Türkmen Turabî Beğ, Emîr Âhur Pulat Beğ oğlu Şamlu Ebül-Feth Beğ, Şah Abbas'tan çekindikleri için 999 (1590 - 1) yılın-*

²⁴³ Aynı eser, s. 341, 573, 853, 871.

²⁴⁴ Aynı eser, s. 1086.

²⁴⁵ *Bayburdî, Tarih-i Aras - bârân*, Tahran, 1314 ş.

²⁴⁶ «Muhammed Beğ, Bayburtludur, Türk vaz' ve âbid ve sâlih ve perhirkâr ki, şidür» (s. 37).

²⁴⁷ 1B, s. 1085.

da *Fars* beglerbeğisi *Zû'l-kadr* *Yakub Han*'ın yanına kaçtılar. Fakat sonra ele geçirilip öldürüldüler²⁴⁸. 1015 (1606-7) de *Hımslular*'ın başı *Seyyidi Sultan* olup *Hoy* Kalesi'nin muhafızı idi²⁴⁹.

6 — BOZCALU (بوزجالو)

Bozcalular'ın aslında *Haleb Türkmenleri*'nden olduğuna evvelce temas edilmişti. *Şah Abbas* devrinde bu oymağın başında hangi emirin bulunduğu bilinmiyor. *Şah Safi* zamanında ise *Çukur Sa'd* eyâletinde *Ağca Kale* ve *Lori* valisi *İsa Han Sultan*'ın *Bozcalu*'dan olduğunu görüyoruz. *İsa Han Sultan* 1066 (1656) yılında da aynı yerde valilik yapmakta idi²⁵⁰.

7 — SİL SÜPÜR (سیل سپور)

Sil Süpürler'in, *Şah Abbas*'ın 1015 (1606-7) yılında *Eri- van* kuşatması esnasında *Türkiye*'den geldiklerinden ve *Abbas*'ın onlara *Sâve* ve *Reyy* taraflarında yurt verdiğiinden evvelce bahsedilmiştir. Bunların mühim bir kısmını *Cerid* boyuna mensup bir kolun teşkil ettiği anlaşılıyor. Aynı devirde *Türkiye*'deki *Ceridler*'in bir kısmı da *Cerid Sil Süpür* adı ile anılıyordu. *Türkiye*'deki *Cerid Sil Süpürler*'in başında bulunan aile varlığını zamanımıza kadar sürdürmüştür. *İran*'a gelen *Sil Süpürler*'in başı *Halil* adında bir beğ olup, *Abbas* ona Sultanlık ünvanı vermiştir. *Sil Süpür Halil Sultan* 1018 (1609) yılında buyruğundaki üçyüz kadar asker ile *Kürdistan* üzerine gönderilen emirler arasında bulunmuş ve *Urmiye* şehri civarındaki *Dumdum* Kalesi'nin fethine iştirak etmiştir. *Halil Sultan* sonra *Bağdad*'ın muhasarasına katılmış (1025 = 1616) ve *Osmanlı* erzak gemilerinin gelmesine mani olmak için *Samarra* taraflarına gönderilmiştir. *Türkiye*'den gelen *Sil Süpürler* ikibin çadır idi. *Abbas* bunlardan bir kısmını korucular arasına dahil etmiş, geri kalanlarını da yine kendilerinden

²⁴⁸ Aynı eser, s. 431, 436.

²⁴⁹ Aynı eser, s. 686.

²⁵⁰ IBMY, s. 172, 239-240. *Bozcalular*'ın yurtları geçen asrın sonlarında *He- medan*'ın doğusunda, *Kara Gözlüler*'in yanında bulunmakta idi.

Halil Sultan'ın emrine vermişti²⁵¹. Bu oymağın *Şah Safi* zamanında *Âzerbaycan*'da yaşadığını biliyoruz²⁵². 1065 (1654-55) yılında elçilik ile *İstanbul*'a gönderilen *Kelbi Ali Sultan* da *Sil Süpür*'den idi. *Kelbi Ali Sultan*'ın 1074 (1663-64) yılında hayatta olduğu görülüyor²⁵³. *Sil Süpürler* XVIII. yüzyılda da varlıklarını devam ettirmişlerdir. 1162 (1748-49) yılında *Çağdavu'* *Başlık* mevkiinde bulunan *Mansur Han*, *Sil Süpür* oymağından idi²⁵⁴.

8 — ALPAVUT (البوت، البانوت)

Ashında *Kara-Koyunlu Uлуу*'na mensup olduğu evvelce belirtilen *Alpavut* (Alpaut = Alpağut) oymağı *Şah Abbas* devrinde *Şirvan*'da yaşamakta ve başlarında *Mansur Sultan* adlı bir emir bulunmakta idi²⁵⁵. 1013 (1604-1605) yılında bu oymaktan *Kazan* (?) *Sultanı* da tanıyoruz.

9 — CÂKİRLÜ (جاکیرلو)

Bu oymağın da *Kara-Koyunlu ulusu*'ndan olduğunu evvelce söylemiştik. *Şah Abbas* devrinde *Câkirlüler*'in başında gördüğümüz emir, *Ahi Sultan*'dır. *Ahi Sultan* 1013 (1604-5) yılınra *Şirvan*'ın fethine memur edilen emirlerden biri idi. *Abbas* onların *Mahmud Âbâd* taraflarına göçedererek oralarda çiftçilik yapmalarını emretmişti²⁵⁶. 1629 yılında *Câkirlüler Şeki*'de oturuyorlardı. Emirleri olan *Muhammed Sultan* da bu vilâyetin valisi idi²⁵⁷.

²⁵¹ IB, s. 648, 782, 797, 1046, 1087.

²⁵² IBMY, s. 134.

²⁵³ *Abbas-nâme*, yay. *Vahîd-i Kazvinî*, Tahran, 1329, s. 204, 222, 266, 328; *Şanlı Veli Kulu Han*, *Kıtasu'l - hâkanî*, 133^a.

²⁵⁴ *Ebû'l-Hasan b. Muhammed Emîn Gülistâne*, *Mücmelu't - tevârih*, yay. *Razavî*, Tahran, 1320 ş., s. 54.

²⁵⁵ IB, s. 1086.

²⁵⁶ Aynı eser, s. 671; CM, 247^a.

²⁵⁷ Aynı eser, s. 1086.

10 — SA'DLU (سعدلو)

Sa'dlular da *Kara-Koyunlu ulusu*'nun en kudretli oymağı veya oymaklarından biri idi. Oymak, adını Sa'd adlı bir beğden almıştır. *Çukur* (Çuhur) *Sa'd* (Sa'd Çukuru = Saat Çukuru) adı da bu beğ ile alâkalıdır. Şah Abbas 1013 (1604-5) de *Çukur Sa'd* eyâletinin istirdadına girdiği sırada bu eyâlette yaşayan *Sa'dlular*'ın çoğu huzuruna geldiler ve *Erivan* ile diğer kalelerin alınmasında hizmet ettiler. Şah Abbas bu hizmetleri karşılığında *Kağızman*'ı *Sa'dlu Nefes Sultan*'a verdi²⁵⁸. *Sa'dlu*'dan diğer bir emir de *Mehdi Kulu Beğ* idi. *Mehdi Kulu Beğ*'in babası *Ali Kulu Sultan*, *Osmanlı* hizmetinde kalmayı tercih etmişti. Fakat oğlu *Mehdi Kulu Beğ* babasını terkederek *Erivan*'da Şah'ın huzuruna geldi²⁵⁹.

11 — OTUZ İKİ (اوتوز ایکی)

Karabağ'da, *Otuz iki* oymaktan meydana geldiği için, bu adla anılan büyük bir topluluk yaşıyordu. Bunlar *Karabağ Türkmenleri*'nden idiler. Son asırlarda *Terekeme* denilen *Türkler* bunların kalıntılarıdır. *Otuz İki*'den, *Mukaddem*, *Cevanşir*, *Ahmedlu*, *Gökçeli*, *Kara-Koyunlu*, *Ozan* (وزان) gibi ancak bir kaç oymağın adını biliyoruz. *Karabağ*'a ait *Osmanlı* tahrir defterlerinin incelenmesi neticesinde bu topluluğa mensup diğer bir çok obaların da adları ve yurtlarını öğrenmek belki mümkün olacaktır.

²⁵⁸ Aynı eser, s. 644, 65.

²⁵⁹ Aynı eser, s. 743. C. M. in verdiği şu haber başka mühim bir mesele bakımından bir değer taşıyabilir. (120^b - 12^a):

«Ve kezâ kendisinin, ata ve dedesinin ilikleri velâyet sahibi bu hânedanın ekme ve tuzu ile beslenmiş olduğu halde, alçaklık (yüz karalığı) ederek *Osmanlı*'dan çavşnirbaşılık elde etmiş olan *Ali Kulu Beğ*'i, oğlunu ve anasını, *Kör Oğlu* *Pasin*'de yakalayarak şeref katına (Şah Abbas'a) göndermişti». Bu hâdise 1012 (1603 - 1604) tarihinde olmuştur. Haberde geçen *Kör Oğlu*'nun bizim destan kahramanı olup olmadığı üzerinde, şimdilik bir şey söylenemez. Bu *Kör Oğlu* hakkında aynı kaynak'da ve bu eserde kullanılan diğer kaynaklarda başka bir kayda rastgelenmedi. Destan kahramanı *Kör Oğlu*'na dâir bir inceleme yazısı hazırlamaktayız.

a. Mukaddem :

Mukaddemler'in başı *Tîz Rev Sultan Şirvan*'ın fethinde bulunarak yararlık göstermiştir. *Tîz Rev*'in ölümünden sonra yerine *İskender Sultan* geçti²⁶⁰. Adı geçen emîrin bin kişilik askeri ile *Dumdum* kalesinin zaptına katılmış olduğunu görüyoruz²⁶¹. Şah Abbas 1610 yılında *Meraga* valiliğini adı geçen oymağın başı *Ağa Sultan*'a verdi. Şah Safi zamanında, 1045 (1635 - 36) de bu emîr yine *han* ünvanı ile *Meraga* valiliğini muhafaza ediyordu; ölünce yerine oğlu *Gazi Han* geçti²⁶². Bu suretle *Otuz İki*'nin *Mukaddem* obası *Merağa* yöresinde yerleşmiş ve beğleri de şehrin valiliğini geçen asra kadar ellerinde tutmuşlardır. *Mukaddem* obası ile beğlerinin nesli zamanımıza kadar gelmiştir²⁶³.

b. Cevânşir (جوآنشیر) :

Osmanlı fethi üzerine *Karamanlu*, *Kazaklar*, *Şemseddinlü*, *Cevânşir* oymaklarının çoğu göç ettikleri *Arasbâr*'dan *Karabağ*'daki yurtlarına döndüler. Bunlara *Dönük* adı verildi. Adı geçen oymaklar *Osmanlı* hizmetine girdiler. *Otuz İki* oymağından biri olan *Cevânşir* obasının başı *Hüseyin Mirza Beğ de Osmanlı* hizmetine girmişti. *Hüseyin Mirza Beğ Azerbaycan*'ın geri alınması esnasında *Abbas*'ın huzuruna geldiğinden oymak beğliğini muhafaza etti. Fakat kardeşi *Ali Han Beğ*'in oymak beğliğini elde etmek istemesi, her ikisinin de 1021 (1612) yı-

²⁶⁰ Aynı eser, s. 671, 680, 687, 799, 800 *Cunâbâdî*'ye göre (346^b - 347^a) *Mukaddemler*'in yurdu *Erzurum* ile *Pasin* arasında bulunmakta idi. *Cağal Oğlu Sinan Paşa*'nın *Tebrez* üzerine yürümekte olduğu öğrenildiği sırada (1014 = 1605) *Mukaddem Niya*z *Han* da buyruğundaki bin atlı ile Şah Abbas'ın huzuruna gelmişti (327^b). CM e göre (220^b) *İskender Sultan*'ın mevkii *Mirza Han*'a verilmişti (1019 yılında veya daha sonra). *İskender Sultan*'ın *Kadı Beğ* adlı bir oğlu da biliniyor (aynı eser, 228^b).

²⁶¹ Aynı eser s. 782.

²⁶² IBMY, s. 285 - 286.

²⁶³ Bu hususta : *Ferruh İtimad-ı Mukaddem*, *Hânedân-ı Mukaddem*, Tahran, 1349 s.

İnada hayatlarını kaybetmelerine ve oymağın başına kul takımından N e v r û z S u l t a n'ın geçirilmesine sebep oldu²⁶⁴. *Cevâşîrler*'den bir kısmının *Türkiye*'ye göçetmiş oldukları anlaşılıyor²⁶⁵.

XVI. yüzyılda *Karabağ*'daki en mühim oymaklardan biri de *Kazaklar* idi. İ s k e n d e r B e ğ *Kazaklar*'ın *Otuz İki*'den olup olmadığı hakkında hiçbir şey söylemiyor. *Kazaklar İspirlüler* ile birlikte O s m a n l ı fethine karşı koymuşlarsa da²⁶⁶ sonra O s m a n l ı hizmetine girmişler, başları N a z a r S u l t a n'a paşa ünvanı verilmiştir. Oğlu M u h a m m e d H a n, A b b a s devrinde *Lori* valisi idi. M u h a m m e d H a n'ın *Gürcüler* tarafından öldürülmesi üzerine²⁶⁷ mevkii kardeşi M u s t a f a B e ğ'e verilmiş, fakat o da, her halde A b b a s'ın emri ile, meşhur *Şemseddinli D e l i M u h a m m e d B e ğ* tarafından katledilmiştir (1023 = 1614)²⁶⁸. Bundan sonra A b b a s *Kazaklar*'ın başına Ş e m s i H a n'ı geçirip ona *Fars*'taki *Dârâbcird* valiliğini vermiş ve *Dönük Kazaklar* oymağın da oraya götürmesini emretmişti. A b b a s'ın bu emri, sadece *Dönük Kazaklar*'ı cezalandırmak için değil, yeni bir O s m a n l ı tehlikesi karşısında emniyet mülahazası ile de verdiği şüphesizdir. Ancak pek az sonra Ş e m s i H a n'ı *Ahuska* valiliğinde görüyoruz (1036 = 1626 - 27). Bundan A b b a s'ın emrini geri aldığı veya çok geçmeden oymağın eski yurduna dönmesine müsaade ettiği anlaşılıyor. Ş e m s i H a n da *Dönük* olup, O s m a n l ı'dan pašalık ünvanı almıştı. Ş e m s i H a n *Ahuska* valisi iken O s m a n l ı l a r ile yaptığı bir savasta mağlup olmuş, askerlerinin çoğu öldürülmüş ve kendisi de tutsak alınmıştı²⁶⁹.

²⁶⁴ IB, s. 264, 657, 693, 753, 788, 818, 857, 858, 1087, 1089; CM, 136^a; IBMY; s. 241.

²⁶⁵ *Anadolu*'daki *Civânşîrler*'e dair en eski vesika, şimdiki durumda, 1103 (1691 - 1692) tarihlidir. Bu vesikaya göre *Cevâşîr* oymağı *Danışmendli* topluluğuna (tâife) bağlı bulunmakta ve mezkûr tarihte *Aydın* sancağında yaşamaktadır. Daha sonraki vesikalardan adı geçen oymağın (veya mühim bir kısmının) *Aydın*'a bağlı *Çölâbâd* kazasında yerleştiği anlaşılıyor (A h m e d R i f i k, *Anadolu*'da *Türk aşiretleri*, s. 103, 104, 124, 128, 130, 156, 183). Yine *Danışmendli Türkmeni*'nden *Gölegir*, *Selmanlı*, *Kaşıkçı*, *Sermayeli*, *Karalı* ve *Harmandalu* oymakları'nın da (gösterilen yer) *Iran*'dan gelmiş olması imkânsız değildir.

²⁶⁶ IB, s. 406, 856, 882; SH, s. 271.

²⁶⁷ Aynı eser, s. 716, 856, 882.

²⁶⁸ Aynı eser, s. 882.

²⁶⁹ Aynı eser, s. 648, 671, 682, 1061, 1073, 1086; IBMY, s. 81.

İşte, S a f e v î devletini kuran ve onun gelişmesinde âmil olan — pek çoğu *Anadolu*'lu — *Türk* oymakları bunlardan ibarettir. Meşgul olduğumuz devirde *Iran*'da *Kara Ulus* gibi diğer bazı topluluklar ve oymaklar var ise de bunlar, umumiyetle, *raiyyet* sınıfına dahil idiler.

Türk oymaklarının S a f e v î devleti'nin son zamanlarındaki hayatları ayrıca ele alınacaktır.

SONUÇLAR

Araştırmalarımızda elde edilen neticeler, kitabımızın muhtelif yerlerinde ifade edilmişti. Burada bu neticeleri en kısa bir şekilde tekrar etmek faydasız olmayacaktır :

1 — Gerek müelliflerin sarih ifadeleri, gerek oymakların coğrafi menşelerinin tesbiti, S a f e v î devleti'nin *Anadolulu* göçebe ve köylü *Türkler* tarafından kurulduğunu pek açık bir şekilde meydana koymaktadır. Bu *Anadolulu* kurucu unsur Ş e y h C ü n e y d tarafından hazırlanmış ve oğlu Ş e y h H a y d a r tarafından da daha köklü bir şekilde teşkilâtlandırılmıştır. İ s m a i l ise *Anadolu*'ya gelip bu unsurun başına geçerek S a f e v î devleti'ni kurmuştur.

2. S a f e v î devleti kurulduktan sonra da uzun bir zaman, bilhassa insan gücü bakımından, *Anadolu*'dan beslenmiştir. Devletin gelişmesi de münhasıran bu unsur sayesinde mümkün olmuştur.

3. S a f e v î devleti'ni kuran *Anadolulu Kızılbaş Türkler* tamamiyle yeni bir unsurdur. *Ak-Koyunlu* ve *Kara-Koyunlular*'a mensup oymaklar kuruluştan daha sonra bu devletin hizmetinde kullanılmağa başlanmışlardır.

4. Devletin kuruluşu esnasında, *Anadolulu Türk* unsurunun *di-ni* anlayışının hâkim bulunduğu görülür. Bugünkü *İmâmiyye* (İsna aşeriyye = Caferiyye) *mezhebi*, bilhassa Ş a h T a h m a s b'dan itibaren başlayan oldukça uzun bir gelişmenin neticesinde oluşmuştur. Bu gelişmede dış âmillerin de tesiri inkâr edilemez.

5. Devleti kuran ve devam ettiren *Türk* unsuru *İran*'ın *Fars* halkı (Tat) ile karışıp kaynaşmayarak varlığını zamanımıza kadar devam ettirmiştir. *Safevî Türkleri*, meşğul olduğumuz devirde kendilerini *İran*'daki bütün kavmi unsurlardan üstün görmüşler ve onların en asil topluluğu saymışlar, kendilerinin devletin temelini teşkil ettiklerine inanmışlar ve *Türk* adını iftiharla taşımışlardır. Bu *Türk* unsuru, zamanımıza kadar gelmek üzere, *millî* kültürünü kuvvetle devam ettirmiştir. Okumuş olanlar arasında, başta devletin kurucusu *Şah İsmail* olmak üzere, *türkçe* şiir yazarların sayısı az olmadığı gibi, dostça münasebetlerde bulunmadıkları komşu *Türkler*'in edebiyatlarını ve bilhassa geçen asra kadar devam etmek üzere, *Çağatay edebiyatını* pek yakından takip etmişler ve bu edebî sahaya ait eserler vücuda getirmişlerdir.

6. *Safevî-Kızılbaş Türkleri*, anayurtları *Anadolu* ile her türlü münasebetlerini sürdürmüşlerdir. Bu cümleden olmak üzere, *Geredeli Köroğlı*'nın destanı *İran*'a giderek bu ülkenin her tarafındaki *Türkler*'in de millî destanları olmuştur. Buna karşılık, *İran Türkleri*'ne ait *Kerem ile Aslı*, *Arzu ile Kanber*, *Âşık Garîb* gibi bir çok halk romanları da *Türkiye*'ye gelmiş ve *Türkiye Türkleri*'nin de çok sevdikleri halk romanları vasfını kazanmıştır. Yine belirtildiği gibi, *Osmanlı* ve *Safevî Türkleri*'nin kardeşleri, *Hazar Ötesi Türkmenleri* (eski adları ile *Yaka Türkmenleri* yahut *Sayın Hanlı Türkmenleri*) de işaret edilen bu kültür münasebetlerinin dışında kalmamıştır. Bir kavmin aynı yurttan yaşayan muhtelif toplulukları veya kısımları arasında bile ortak kültür değerleri devam etmiyor ise zamanla o topluluklar ayrı kavimler haline gelebilirler. Çünkü, aynı kavme mensup olmak, aynı siyasi mâziye sahip bulunmak kâfi değildir. Daima gelişen ve değişen kültür hayatında yeni ortak değerlere de sahip olmak lâzımdır. Bu sebeble *Oğuz* (Türkmen) *eli*'nin üç topluluğu (*Anadolu*, *Âzerbaycan-İran*, *Türkmenistan*) arasında müşterek kültürün devamı dikkate değer, gerçekten pek mühim bir hâdisedir.

7. *Safevî devleti* umumiyetle askerî ve mülkî teşkilât bakımlarından selefi *Ak-Koyunlu devleti*'ninkine dayanmaktadır. Bununla beraber devlet teşkilâtında bir çok mües-

seseler *Çağataylar*'inkinden ve hattâ *Özbekler*'inkinden alınmıştır. Ateşli silâhların kullanılma ve geliştirilmesinde *Osmanlılar* taklid edildiği gibi, kul sınıfının meydana getirilmesinde de *Osmanlı devşirme* sistemi örnek alınmıştır. Devletin kuruluşundan itibaren *Safevî* divanından, fazla olmamakla beraber, dış ülkelere *türkçe* mektuplar da yazılıyordu. *İran Seçukluları*, *Kara-Koyunlu*'lar, hattâ belki *Ak-Koyunlu* hükümdarları tarafından yazılmış *türkçe* bir mektuba henüz rastgelememiştir (yahut ben bilmiyorum). *Kanunî*'den itibaren, her devlete olduğu gibi, *Safevî* devletine de sadece *türkçe* yazılıp gönderilen mektuplar bu devletin divan memurları tarafından kolayca okunuyordu. Hattâ bu münasebetle *Osmanlılar*'dan *Safevî Türkleri*'ne bazı kelime ve deyimlerin geçmiş olduğu görülüyor. Pek hayret edilir ki, *Türkistan*'ın hâkimleri olan *Özbek* hükümdarlarının «Sultan-ı Rûm'a» yani *Osmanlı* hükümdarlarına gönderdikleri mektuplardan hiç biri *türkçe* değildir.

ŞAH İSMAIL (HATÂYÎ)'İN ŞİİRLERİNDEN SEÇMELER

— 1 —

*Bu âlem hüsnüne hayrândur ey dâst
Sana bu gonça - leb handândur ey dâst
Men ol Ya'kûb nisbet zâr boldum
Cemâlun Yûsuf-i Ken'andur ey dâst
Hilâl-i kaşunı tâ gördi çeşmüm
Bu cânım idüine kurbândur ey dâst*

*Sana bu kün fe-kân vâlih bolubdur
Ki hüsnün sûre-i Rahmândur ey dâst
Senün ışkun vucudum şehri içre
Bu gönülüm tahtına sultândur ey dâst
Hatâyîye demişsen cevr edem çoh
Yene lutf u yine ihsândur ey dâst*

— 2 —

*Menüm yolunda yektâlar gerekdür
Dini îmânı yağmalar gerekdür
Menüm tek gevheri nâdân ne bilsün
Meni bilmege dânâlar gerekdür
Ne bilsün meni her bir başlu gözli
Gönül gözünde binâlar gerekdür
Men olman değme fikr ilen müyesser
Mana bir ince sevdâlar gerekdür
Menem abdal Hatâyî Hayder oğlı
Menüm yolunda gavgalar gerekdür*

— 3 —

*Gerçi gün hoşdur velî ruhsârın andan yahşidur
Ay dahu tâbân durur didârun andan yahşidur
Nâfe-yi misk Hutun gerçi mu'attardur velî
Ey sanem ol hâl-ı Anber-bârın andan yahşidur
Nakş-ı tâvûs istemen andan cemâlun yeg durur
Lafz-i tûû dinlemen güftârın andan yahşidur
İstemen firdevs böğünün gül-i hoş-bûsını
Dünyî bâğında gül-i ruhsârın andan yahşidur
Bu Hatâyî katına tâ kim kıldılar ta'rif-i misk
Çin-be-çin ol zülf-i anber-bârın andan yahşidur*

* Bu şiirler Şah İsmail (Hatâî)'in Paris'de Millî Kütüphané yazmaları arasında bulunan 948 (1541) tarihli yazma divanı esas alınarak hazırlanan tenkitli neşirden, ricam üzerine, bizzat nâşir Sayın Dr. T Gandjei tarafından seçilmiştir (II Canzoniere di Sâh İsmâ'il Hatâ'i Napoli, 1959, us. 41, 48, 56, 61, 82, 103, 109, 192, 200, 202, 223, 241). Sayın arkadaşşıma bu lutufkârlığından dolayı teşekkürlerimi sunarım.

— 4 —

Bizim ol meh-likâ cânânemizdür
Eger ol cân degül cânâ nemizdür
Yanaram şem'-i rüyün hasretinden
Demezsün ol bizim pervânemizdür
Gülende dişlerün ağzında ey cân
Sadef içindeki dür-dânemizdür
Ser-i zülfün içinde dâne hâlun
Gönül kuşına dâm u dânemizdür
Dedüm kimdür Hatâyî bendinizde
Dedi bir âşk-ı dîvânemizdür

— 5 —

Cânâ gamunda gözlerüme su gelür geder
Seyl o'dı şimdi beher sû gelür geder
Bî-hâb kaldı kevkebe nisbet bu gözlerüm
Her gece özge gözlere uyhu gelür geder
Vasl olmaz ise yüzünü görmek mana müdâm
Kâyundan ey sanem mana bir bâ gelür geder
Tâ görmedi gözüm seni ey serv boylu yâr
Sensiz hemîşe gözlerüme cû gelür geder
Miskîn Hatâyî görmedi çeşmün kimi senün
Sahra içinde munca ki âhû gelür geder

— 6 —

Ezelden Şah bizim sultânımızdur
Pîrimiz mürşidimiz cânımızdur
Şâh adın deyüben girdük bu yola
Hüseynîyüz bu gün devrânımızdur
Biz İmâm kullarıyuz sâdikâne
Şehidlük gâzîluk nişânımızdur
Yolumuz incedür inceden ince
Bu yol baş vermege erkânımızdur
Hatâyîyem ezelden sırr-ı Hayder
Munî hak bilmeyen bîgânemizdür

— 7 —

Biz ezelden tâ ebed meydâna gelmişlerdenüz
Şâh-ı merdân ışına merdâne gelmişlerdenüz
Yazmağa hakdan kelâmu'llah nutkun şerhini
Bu beyân-ı allama'l-kur'âna gelmişlerdenüz
Kâyınâtun sûretin rahmâna tefsir etmişüz
Râh-i kudsun râhiyuz insâna gelmişlerdenüz
Gayr-ı mutlakdan temâşâ-yı ruh-ı zîba için

Bu sa'âdet mülkine seyrâna gelmişlerdenüz
Bu mu'anber turrenün küfrine âmmennâ deyüp
Hakka teslim olmuşuz îmâna gelmişlerdenüz
Sâki-i bâki elinden mest olup içmekdeyüz
Nergis-i mestün kimi mestâne gelmişlerdenüz
Ey Hatâyî İd-i ekberdür cemâlî dilberün
Biz bu îd-i ekbere kurbâna gelmişlerdenüz

— 8 —

Ulu lâf eyleyen meydâna gelsün
Muhannet gelmesün merdâne gelsün
Erenler menzili Hak menzildir
Erenler sâhib-i irfâna gelsün
Kılavdur zü'l-jikârum kandadır men
Kim inkâr ehlidür îmâna gelsün
Ezelden Hak deyen ehl-i tarikat
O kândan sürülüp bu kâna gelsün
Güneh-kârun günâhından geçerler
Yüz üsne sürülüp sultâna gelsün
Araltıdan götürüldi küdüret
Sürüldi la'net ol şeytâna gelsün
Rivâyetdür hadîs-i Mustafâdan
Mîn il ölü yatanlar cânâ gelsün
Ahan çaylar ahan arklar bulaklar
Yerinden mevc urup ummâna gelsün
Hatâyî hastadur kân-ı sahâvet
Haber ver derdlüler dermâna gelsün

— 9 —

Kıtır gamzen cefâlar dürlü dürlü
Verür la'lun safâlar dürlü dürlü
Eşigünde senün her bir gece ey şâh
Sürer yüz min safâlar dürlü dürlü
Asılmış zülfinün her bir telinde
Menüm tek mübtelâlar dürlü dürlü
Rakibler çekdügüm cefâlar için
Kılurmen bed-du'âlar dürlü dürlü
Hatâyî eşigünde kemteründür
Umar senden atâlar dürlü dürlü

— 10 —

Yüzün gördüm senün ey yâr-ı meh-rû
Gönüller âfeti yâ yüz midür bu
Habeşdür kim müsâfir Rûma duşmuş
Yüzün sahnındaki ol hâl-ı Hindû

*Dudağın hasretinden hasta cânım
Ahıdı gözlerüm yaşın beher sū
Gözünden âhū tek dağlara düşdüm
Ne sihr etdi mana ol iki cādū
Hatâyî der yüzün hurşide nisbet
Sözi ruşen derem yüzüne karşı*

— 11 —

*Şehâ kılğil terahhüm men gedâya
Eşigünde yetürgil bir nevâya
N'ola hüsnün zekâtı büse versen
Za'ifem derd-mendem men gedâya
Dişün incü gözün nergis lebün la'l
Senün ol hoş cemâlun benzer aya
Humâyûn kasrımızdan şâh-ı hûbân
N'ola salsan meniüm üstüme sâye
Senün cevrinden ey sultân-ı âlem
Hatâyî baş alur varur Hatâya*

— 12 —

*Mana derd ü belâlar yahşî geldi
Sana zevk ü safâlar yahşî geldi
Sana hoş oldı yârun yâr boldı
Mana ol aşınalar yahşî geldi
Sen ölgil derd ilen gamdan ki mana
Lebi derde devâlar yahşî geldi
Senün yüz kıymetün bir pûla düşdi
Bu dûrr-i pür-bahâlar yahşî geldi
Men ol pervâne tek hasret odında
Sana şem'ü ziyâlar yahşî geldi
Sana cevr ü cefa bolsun müsellem
Mana ehli vefâlar yahşî geldi*

THE ROLE OF THE ANATOLIAN TURKS IN THE FOUNDATION AND DEVELOPMENT OF THE SAFAWID STATE (*)

Faruk SÜMER

University of Ankara

The geographical and ethnical origin of the people, who founded the Safawid State, is one of the most important problems of the history of that State. Nevertheless, this important subject has not yet been studied properly. It has not yet received the attention it deserves even in works dealing with the foundation of the Safawid State.

In this paper, I should like to point out some facts concerning the essential points of the subject, based, particularly on my recent researches.

At the beginning of the second half of the XVth century, the greater part of Iran and some parts of Eastern Anatolia were under the rule of the Kara Koyunlu Turkmens. Towards the last quarter of the same century the Kara Koyunlu were succeeded by the Ak Koyunlu, another Turkmen Union. Both of these states had adopted the sunni sect. We also know that the majority of the population of Iran under the Kara Koyunlu and Ak Koyunlu belonged to the same faith. The Shi'īs, dispersed and living as small communities do not seem to have played an active part in the political and the social life of the country at that time.

As for Anatolia, towards the end of the XV th century, the greater part of the country was under the Ottoman domination. Some regions such as Boz Ok (today mainly the Yozghad province), Elbistan and Marash were ruled by the Turkmen Zû'l-kadirid dynasty, while Çukurova (today the Adana province), Malatya, Anteb ('Ayıntâb), Antakiya were subject to the Mamluks.

(*) Bu tebliğ tarafımızdan, geçen yıl Almanya'nın Göttingen şehrinde yapılan İslâm Araştırmaları Kongresinde okunmuştu. Bilhassa türkçe bilmeyen yabancı araştırmacılar için faydalı olur düşüncesi ile, eserimizin sonuna ilâve edilmiştir.

The eastern and south eastern parts of Anatolia were in the possession of the Ak Koyunlu dynasty.

As for the religious situation of the country, it is known that there were heterodox groups in Anatolia for a long time. In the XIII th century, a large number of Turkmens living in the eastern part of central Anatolia and its neighbouring districts had become followers of a *şaykh*, called Baba Ishak. The Turkmens believed that he was a prophet. A great part of these Turkmens were exterminated owing to their dangerous revolt against the Saljuk government. But their survivors maintained their heterodox doctrines, led by a group of prominent *şaykhs*, such as Hādjdjī Bektash, Saru Saltuk, Dede Garkin, Ismāil Hādjdjī and Barak Baba.

It is well known that Uldjaytu, the Monghol ruler of Persia threw off sunnism and embraced Twelve Imam *shī'ism* in 709 (1309 -1310). As a result of this, in the provinces of the Monghol Empire, including Anatolia, *khutbaas* have been read in the name of Twelve Imams and on the coins, only the name of 'Alī, the fourth Caliph, is mentioned describing him as Valiyyullah. It is natural to think that Uldjaytu's acceptance of *shī'ism* as the official sect of state was met by the Anatolian heterodox groups with great sympathy. As a matter of fact Barak Baba, an Anatolian from Tokat, had a high prestige at the court of the Monghol emperor and among the Monghol *amīrs*. Later he was sent by Uldjaytu, as ambassador, to Gīlān where he was put to death by the Gīlānids. Having been deeply sorry, by the death of his favourite *shaykh* Uldjaytu had a *turbah* built for Barak Baba and a *zāviya* constructed for his *murīds* in his capital, Sultaniyya.

As it is known, Shaykh Djunayd was a member of the leading family of the Safawid sunni *shāfi'i* *tarikat* in Ardabīl. It is understood that he came to Anatolia towards the middle of the XV th century. Djunayd achieved great success during his tour in this country, i.e., a large number of people from the peasants and the tribesfolk became his *murīds*. Having been very poor and outside the influence of the madrasa, these people had political ambitions, just like the Turkmen followers of Baba Ishak in the XIII th

century, for this reason Djunayd very easily formed a military force from his *murīds*, and even made an attempt to capture Trebisond in 860 - 861 (1456 A.D.).

Upon the death of Shaykh Djunayd in 864 (1460 A.D.), his son Haydar succeeded his father as the head of the Safawid *tarikat*. Although Shaykh Haydar did not visit Anatolia during his lifetime, the *tarikat* enjoyed rapid development there. Thus the head of the *tarikat* stayed at Ardabīl, in Iran, while the greatest part of its members lived in Anatolia.

Ismā'īl, son of Haydar was taken to Gīlān by a number of the chief *murīds* of his father. The names of these *murīds* were as follows: Zū'l - kadr Dede Abdal Beg, Rumlu Gök Ali, Shamlu Huseyn Beg and Tekelu Saru Ali, all of whom, as you can see from their tribal names were of Anatolian origin. Ismā'īl had been frequently visited by the Anatolian adherents in Gīlān, where he had been hiding for nearly five years. Finally he left Gīlān, and came to Erzindjan in Turkey in the summer of (1500 A. D.) accompanied by a few of his *murīds*. At that time Ismā'īl was still a boy of 13. «Ardabil - Oghlu», as contemporary Ottoman chroniclers called him, invited his *murīds* to join him. 7 - 8000 armed *murīds* responded to his call immediately. These *murīds*, assembled at Erzindjan, were formed mainly by the groups of peasants and tribes as follows:

1 — Rūmlu. Rūmlu was the name of a peasant group from the Sivas, Tokat and Amasya region, which was called Rūm by the people and the government officials. At the present time, as in the past, the greater part of the Turkish *Shī'īs*, called 'Alevī or Kizilbash, still live in this region. Preserving legendary memories about Shāh Ismā'īl, these 'Alevīs recite also the poems of this ruler who had written them under the pseudonym of Khaṭā'ī.

2 — Ustadjalu (in the Iranian sources: Ustādjilū): The Ustadjalu played an important part in the foundation and development of the Safawid State. The homeland of the Ustadjalu was also in the Sivas region; this tribe was a branch of a very large nomadic union called Ulu -Yörük. As the greatest part of this tribe migrated to Iran, we see only a few members of Ustadjalu in their original homeland in the second half of the XVI th century.

3 — Tekelu. This was also a peasant group from the south - west part of Anatolia, especially from Teke (the present Antalya region, ancient Pamphilia), Mentеше (today the Mughla province, ancient Caria). The Tekelus took part in the foundation of the Safawid State. Besides this, a major part of the Tekelus remained in their homeland, revolted under Shāh - Kulu Baba against the Ottoman Government in 917 (1511 A. D.). After several battles fought between Tekelus and the Ottoman forces, the former succeeded in migrating to Iran. Both Ottoman and Safawid sources give the number of the Shah Kulu Baba's Tekelus who migrated to Iran as 15000 persons.

4 — Turghudlu. The Turghudlu was one of the most important tribes of the Karamanids. This tribe used to live in the Ak - Shehir and Iç - İl districts of the Karaman province. A great number of Turghudlu accepted Ismā'il's demand. But later another part of this tribe went to Iran among the forces of Shāh - Zāde Bāyazīd, son of Suleyman II.

5 — Varsak. We know that a group of the Varsak was among the people who had become Djunayd's murīds. Varsak was the name of an important Turkmen union living in the mountainous area of the Çukurova region i. e., the Adana province. These Turkmens had poems peculiar to themselves which became very popular among the Kizilbaş of Iran and even at the court of the shāhs.

6 — Shamlu. the Shamlu, like Ustadjalu, rendered service to Ismā'il in the creation and development of his state. The grazing grounds of the Shāmlu were in the south of Sivas. between Gürün and Sivas, while their winter quarters were in the 'Ayintāb, Halab and Antakiya regions. This was the reason why they were called Shamlu.

7 — Zū'l - kadr (or Dulkadir). As it is mentioned above, Mar'ash, Elbistan and Boz Ok regions were under the rule of the Turkmen Dynasty, called Zū'l - kadirid. This dynasty was based mainly on a very large Turkmen union. The Zū'l - kadir which took part in the foundation of the Safawid State was a branch of this union.

8 — Çepni. The Çepni was originally one of the ancient Oghuz tribes. It came to Anatolia among the other Oghuz tribes and took a major part, especially, in the conquest of the eastern coastal area of the Black Sea, between Samsun and Trebisond, and led a semi - nomadic life there. As the greatest part of this tribe had heterodox belief, they were visited by Djunayd during his tour and were made the most ardent murīds of him.

9 — Bayburdlu and Ispirli. They were peasants from the Bayburd and Ispir districts of the Erzurum province.

It was with these Anatolian murīds of peasants and tribesmen that Ismā'il returned to Iran, and after defeating his enemies, founded the Safawid State in 907 (1501 A. D.). Ismā'il imposed shī' ism on the population of Iran, by massacring peoples who opposed him.

After the foundation of the State, the founders who were called Kizilbaş, were reinforced continuously from Turkey. Among the newcomers we also see a considerable number of Sunnis, who became discontented under the Ottoman rule. Although the Ottomans took strict measures to stop the Kizilbaş activities and their migration to Iran, they failed, especially, in the latter case.

Apart from the religious factor, there were, of course, economic and political factors which forced a great number of the Anatolian Turks to join Shaykh Djunayd and his successors and to migrate to Iran. We have clear evidence that this migration continued until the death of Shāh 'Abbās in 1038 (1628 A. D.).

I hope that in my paper I was able to explain the ethnic origin of the people who founded the Safawid State. As we have seen, they were Anatolian Turks, a new union, completely different from the Kara Koyunlu and the Ak - Koyunlu confederations.

BİBLİYOGRAFYA

A. KAYNAKLAR

- Â l i , *Kühül, - ahbâr*, Üniversite Ktp., İstanbul, nr. 5219; Türk Tarih Kurumu Ktp., nr. 546, basılmış kısım, III, 3.
- A h m e d R e f i k , *Anadolu'da Türk aşiretleri*, Türkiyât Enstitüsü, İstanbul, 1930. —, *XVI. Asırda Râfızilik ve Bektâşilik*, İstanbul, 1932.
- A *Narrative of Italian travels in Persia in the fifteenth and sixteenth centuries*, İngilizce tercümesi C. Grey, Hakluyt Society, London, 1873.
- Anonim *Târih-i Şâh İsmâil* (AT), British Museum, Or. 3248, baş kısmının neşir ve İngilizce tercümesi E. Denison Ross, *The Early years of Shâh İsmâ'îl*, Founder of the Safavî dynasty, Journal of the Royal Asiatic Society, 1896, s. 249 - 340.
- Â ş ı k P a ş a Z â d e , *Tevârih-i âl-i Osman*, Âli yay., İstanbul, 1332; N. Atsız yay., Osmanlı tarihleri, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1947, s. 79 - 317.
- B a y b u r t l u O s m a n , *Tevârih-i cedîd-i mir'ât-i cihân*, yay. N. Atsız, İstanbul, 1961.
- Boz-Ok tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 289, 315, 448; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 30, 31.
- C e l â l u d d î n - i M ü n e c c i m - i Y e z d î , (CM), *Târih-i Abbâsî*, British Museum, Or. 3549.
- C e l â l - Z â d e , *Tabâkâtü'l - memâlik*, Fatih Ktp., nr. 4423.
- C e n â b î , Süleymaniye, Reisü'l-küttâb Mustafa Efendi, nr. 608, II.
- Çukur Ova tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 69; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 114.
- C ü n â b â d î , M i r z a K a s ı m , *Şâh-nâme-i İsmâil*, Ayasofya Ktp., nr. 3030.
- D o n J u a n o f P e r s i a , A S h i ' a h C a t h o l i c , İngilizce tercümesi G. Le Strange, The Broadway Travellers, London, 1926.

- E b û'l-H a s a n-i G ü l i s t â n e, *Mücmelu't-tevârih*, yay. Rezâvî, Tahran, 1320 ş.
- D ü z d a ğ, M. E., *Şeyhülislâm Ebû's-Suûd Efendi fetvaları*, İstanbul, 1972.
- F a z l î i İ s f e h â n î* (Fİ), *Efdalu't-tevârih*, British Museum, Or. 4678.
- F a z l u l l a h b. R û z b i h â n, *Târîh-iâlem ârâ-yi Emîni*, Fatih Ktp., nr. 4431, İngilizce muhtasar tercümesi V. Minorsky, Persia in A. D. 1478 - 1490, London, 1957.
- F e r d î, *Târîh*, Ayasofya ktp., nr. 3317.
- F e r î d û n B e ğ, (FB), *Münşeâtü's-selâtin*, İstanbul, 1274, I - II.
- G a f f â r î (GAF), *Târîh-i cihân - ârâ*, Tahran, 1343 ş.
- D a ğ l ı o ğ l u, H.T., *X. asr-ı Hicrîde Çorum*, Çorumlu, sayı 6, s. 77, nr. 49, s. 52, nr. 79, sayı 8, s. 105, nr. 70, s. 107, nr. 72, sayı; 9 - 10, s. 134, nr. 90, sayı 11, s. 140, nr. 98, sayı 19, s. 171, nr. 123.
- Ferâmîn-i Fârsî-i Matnadaran*, Erivan, 1956 I - II.
- Gence tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 903.
- H â f ız H ü s e y n-i K e r b e l â y î, *Ravzâtü'l-cinân*, yay. C. S. el Kurrâi, Tahran, 1349 ş., II.
- Haleb Türkmenleri tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 1040, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 37.
- H a m d u l l a h-i M ü s t e v f i, *Nüzheti'l-kulüb*, yay. G. Le Strange, GMS. London, 1915.
- H â n d e m î r (HD), *Habîbu's-siyer*, Bombay, 1857, II.
- H a s a n-i R u m l u (HR), *Ahsenü't-tevârih*, yay. G. N. Seddon, Baroda, 1931.
- H a y d a r B e ğ-i İ v o ğ l u, *Mecmua*, British Museum, Add. 7688.
- H o c a S a d e d d i n (HD), *Tâcu't-tevârih*, İstanbul, 1280, II.
- İ b n A c â, *Târîh Yaşbek*, Paris, Bibliothèque Nationale, mans. arabe, nr. 6026.
- İ b n İ y a s, *Bedâyü'z-zuhûr*, yay. M. Mustafa, Bibliotheca Islamica, Kahire, 1380 (1961), V.
- İ b n T û l û n, *Mufâkehete'l-hillân*, yay. M. Mustafa, Kahire, 1381, I - II.
- Il Canzoniere di Sâh İsmâ'il Haţâi*, yay. T. Gandjaî, Napoli, 1959.

* Storey *Efdalu't-tevârih*'in müellifini meçhul olarak gösteriyor (*Persian literature*, London, 1936, II, 2, s. 308). Halbuki müellif, eserinde adını açıkça, bir kaç yerde, zikrediyor (114^b - 115^a, 137^b, 219^b, 260^a).

- İ s k e n d e r B e ğ-i T ü r k m e n (İB), *Târîh-i âlem ârâ-yi Abbâsî*, Beyazıt Genel Ktp., nr. 2976, Tahran, 1334 - 1335 ş., I - II.
- İ s k e n d e r B e ğ-i T ü r k m e n - M u h a m m e d Y ū s u f (İBMY), *Zeyl-i târîh-i âlem ârâ-yi Abbâsî*, yay. S. Hansârî, Tahran, 1317 ş.
- İ z z î, *Târîh*, İstanbul, 1199.
- Kabalecât-ı Fârsî-i Matnadârân*, Erivan, I, 1265.
- K a d ı A h m e d-i K u m ı (KA), *Hülâsatü't-tevârih*, yay. H. Müller, Wiesbaden, 1964.
- K e m â l P a ş a - Z â d e, *Tevârih-i âli Osman*, Millet, Ali Emîrî Ktp., nr. 29, 32; Fatih Ktp., nr. 4221.
- K e m â l e d d i n b. C e l â l, *Zubdatü'â-tevârih*, Âtîf Efendi, nr. 1861.
- L a n g l o i s, V., *Voyage dans la Cilicie et dans les montagnes du Taurus*, Paris, 1861.
- L â r î, *Mir'âtü'l-edvâr*, Ayasofya Ktp., nr. 3085.
- L ü t f i P a ş a, *Tevârih-i âli Osman*, yay. Âli, İstanbul, 1341.
- Malatya tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 408.
- M a h m ū d b. H a n d e m î r, *Târîh-i Şâh İsmâil ve Tahmasb*, British Museum, Or. 2939.
- M e h m e d M u h y i d d i n, *Menâkib-i İbrâhim Gülşenî*, yay. T. Yazıcı, T. T. K., İstanbul, 1976.
- M i r z a B e ğ b. H a s a n e l-H ü s e y n î, *Ravzatu's-Safeviyye*, Lala İsmail Ktp., nr. 346, British Museum, Or. 3388.
- M u h a m m e d T â h i r-i K a z v î n î, *Abbâs-nâme*, Tahran, 1329 ş. *Mühimme defterleri*, Başbakanlık Arşivi, nr. I, II, XLII, LX.
- M ü n e c c i m b a ş ı, *Câmü'd-düvel*, Süleymaniye Es'ad Efendi Ktp., nr. 2103, II, türkçesi *Sahâyifü'l-ahbâr*, İstanbul, 1285, III.
- Münşeât mecmuası*, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Ktp., nr. 4504.
- Münşeât mecmuası*, Hafid Efendi Ktp., nr. 326.
- N i ş a n c ı M e h m e d P a ş a, *Târîh*, İstanbul, 1290.
- P a r m a k s ız o ğ l u, İ., *Kuzey Irak'ta Osmanlı hâkimiyetinin kuruluşu ve Memun Bey'in hatıraları*, Belleten, sayı 146 (1973), s. 191 - 230.
- P e ç e v î, *Tarih*, İstanbul, 1283, I.
- Pîr Sultan Abdal*, hazırlayan C. Öztelli, Milliyet Yayınları, İstanbul 1971.
- P i e t r o d e l l a V a l l e, *Voyages*, farsça tercümesi Ş. Şafâ, Bibliothèque d'Iranologie, Tahran, 1969.

- R ı z a K u l u H a n, *Ravzatu's-Safâ-yi Nâsirî*, Tahran, 1339 ş., VIII.
- S â d ı k î - i K i t â b d â r, *Mecmâü'l-havâss*, yay. A. Hayyâmpûr, Tebriz, 1327 s.
- S â m M i r z a, *Tulfe-i Sâmî*, yay. V. Destgerdî, Tahran, 1314 ş.
- S a n s o n, *Veyage ou relation de l'état présent du royaume de Perse*, Paris, 1695.
- S e l â n i k î, *Târîh*, İstanbul, 1281.
- Sivas tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 79, 98; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 10, 12.
- S o l a k - Z â d e, *Târîh*, İstanbul, 1298.
- S u, K., *Balkesir ve civarında Yürük ve Türkmenler*, İstanbul, 1938.
- Ş a h T a h m a s b (ŞT), *Tezkire*, bibliotheca Indica, Calcutta, 1912.
- Ş e r e f H a n (ŞH), *Şeref-nâme*, yay. V. V. Zernof, St. Pétersbourg. 1862, II, Kahire, 1930.
- Ş i k â r î, *Karaman oğulları tarihi*, Konya, 1946.
- Ş ü k r ü, *Selim-nâme*, Türk Tarih Kurumu Ktp., nr. 283.
- Tadhkirat al-mulûk*, a manual of Safavid administration (circa 1137/1725), Persian text in facsimile, London, 1943.
- H û r ş a h b. K u b â d e l - H ü s e y n î, (HKH), *Târîh-i ilği-i Nizâm Şah Millet*, Ali Emîrf Ktp., nr. F. 756.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Kılavuzu*, İstanbul, 1938 - 1940, I - II.
- Târîh-i Şâh İsmâil-i Sâni*, Beyazid Genel Ktp., nr. 5162.
- Trabzon tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 53.
- Ulu Yörük tahrir defteri*, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 16.
- Y a h y â - y i K a z v î n î (YK), *Lübbüt-tevârîh*, Tahran, 1314 ş.
- Yeni II tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 262; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 138.
- V e l i K u l u Ş a m l u, *Kıyasu'l-hâkânî*, British Museum, Add. 7656.
- Zû'l-Kadriyye eyâleti tahrir defteri*, Başbakanlık Arşivi, nr. 402; Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşivi, nr. 116.
- Z â h î d î (Şeyh Hüseyin), *silsiletü'n-neseb Safeviyye*, Berlin, 1348.

B. INCELEMELER

- A l i R ı z a (Yalgın), *Cenupta Türkmen oymakları*, İstanbul - Adana, 1931 - 1937, I - VI.

- A u b i n, J., *Sah 'Ismâ'il et les notables de l'Iraq Persan*, journal of Economic and Social History of the Orient, Leiden, 1959, II, 1, s. 31 - 81.
- , *La politique religieuse des Safavides*, Le Shî'isme İmâmite, Bibliothèque des Centres d'Etudes Supérieures, s. 235 - 244.
- B a y b u r d î, *Târîh-i Arasbârân*, Tahran, 1314 ş.
- B r o w n e, E.G., *A Literary history of Persia*, Modern Times, Cambridge, 1953.
- C a h e n, Cl., *Babaî*, the Incyclopaedia of Islam, I, s. 843 - 844.
- , *La problème du Shî'isme dans l'Asie Mineure Turque pré-Ottoman*, Le Shî'isme İmâmite, s. 115 - 129.
- D e m i r t a ş (Sümer), F., *Boz Ulus hakkında*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, VII, sayı I, s. 29 - 60.
- E b e r h a r d, E., *Osmanische polemik gegen die Safawiden in 16. Jahrhundert nach arabischen handschriften*, Freiburg im Breisgau, 1970.
- E f e n d i e v, O. A., *Obrazo voni Azerbaydzhanskogo osudartsya sefeviden v nachle XVI veka*, Bakü, 1961.
- F e l s e f î, N., *Zindegânî-i Şâh Abbâs-ı Evvel*, Tahran, 1332 - 1352, ş., I - V.
- F e r r u h, İ.M., *Hânedân-ı Mukaddem*, Tahran, 1340 ş.
- G l a s s e n E., *Die Frühen Safawiden nach Qazı Ahmad Qumî*, Freiburg im Breisgau, 1970.
- G ö l p ı n a r l ı, A., *Fuzûlî divânı*, İstanbul, 1961.
- , *Kızıl Baş Maddesi*, İA, VI, s. 385 - 386.
- G ö k b i l g i n, M.T., *Arz ve raporlarına göre İbrahim Paşa'nın İrakeyn seferindeki ilk tedbirleri ve fütuhâtı*, Belleten, sayı 83, s. 449 - 482.
- H a m m e r, J., *Devlet-i Osmaniyye târîhi*, türkçe tercümesi M. Atâ, İstanbul, 1330, V.
- H a s l u c k, F. W., *Christianity and Islam under the Sultans*, Oxford, 1929, I - II.
- H i n z, W., *İrans aufstieg zum nationalstaat im fünfzehnten Jahrhundert*, Berlin - Leipzig, 1936, türkçe tercümesi T. Bıyıklıoğlu, Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd, T.T.K., Ankara, 1948.
- İ ç i ş l e r i B a k a n l ı ğ ı, *Türkiye'de meskûn yerler kılavuzu*, Ankara, 1946.
- İ l a y d ı n, H. — E r z i, A. S., *XVI. asra âid bir münşeât mecmuası*, Belleten, sayı 82, s. 221 - 252.
- K e s r e v î, A., *Şeyh Safî ve tebâres*, Tahran, 1321 ş.
- , *Şehriyârân-ı gumnâm*, Tahran, 1308 ş., II.

- K ö p r ü l ü (Z â d e), M. F., *Anadolu'da İslâmiyet*, Edebiyat Fakültesi Mecmuası, sayı 4, s. 281 - 311, sayı 5, s. 385 - 420, sayı 6 s. 457 - 486.
- , *Âzerî Maddesi*, IA, II, S. 133 - 137.
- K ü t ü k o ğ l u, B., *Osmanlı - İran siyasi münasebetleri*, I (1578 - 1590), Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1962.
- , *Tahmasb, Maddesi*, I, A, XI.
- L e S t r a n g e, G., *The Lands of the Eastern Caliphate*, Cambridge, 1930.
- R o e m e r, H. R., *Der niedergang Irans nach dem Tode Ismails des-Grausamen*, 1577 - 1581, Würzburg - Aumühle, 1939.
- M i n o r s k y, *Tadhkirat al-mulûk*, translated and explained By V. Minorsky, GMNS, London, 1943.
- , *Tat Maddesi*, IA, XI, s. 46 - 50.
- , *Shakeykh Balî - efendi On tha Safavids.*, BSOAS, 1957, XX, s. 437 - 450.
- S o h r w e e d e, H., *Der sieg der Safaviden in persien und seine rückwirkungen auf die Schiën Anatoliens im 16. Jahrhundert*, Der Islam, 1965, 41, s. 95-223.
- S ü m e r, F., *Anadolu'da Moğollar*, Selçuklu Araştırmaları Dergisi, 1969, I, s. 1 - 147.
- , *Âzerbaycan'ın türkleşmesi tarihine umumî bir bakış*, Belleten, 1957, sayı 83, s. 429 - 447.
- , *Çukur-ova tarihine dâir araştırmalar*, Tarih Araştırmaları Dergisi, 1963, I, s. 1 - 108.
- , *Kara Koyunlular*, T.T.K., Ankara, 1967.
- , *Oğuzlar (Türkmenler)*, Siyasî Tarihleri - Boy Teşkilâtı - Destanları, Dil ve Tarih - Coğrafya Fakültesi Yayınlarından, II. baskı, Ankara, 1972.
- , *XV. Asırdan itibaren Anadolu'dan İran'a vukubulan göçler*, Türk Yurdu 1954, sayı 1 (234), s. 36 - 42.
- T â c b a h ş, A., *İran der zamân-i Safeviyye*, Tebriz, 1340 ş.
- T a n s e l, S., *Sultan II. Bâyezid'in siyasi hayatı*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarından, İstanbul, 1966.
- , *Yavuz Sultan Selim*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınlarından, İstanbul, 1969.
- T e k i n d a ğ, M. Ş., *Yeni kaynak ve vesikaların ıstığı altında Yavuz Selim'in İran seferi*, Tarih Dergisi, XXII, 22, s. 49 - 78.
- T e r b i y e t, M. A., *Danışmendân-ı Âzerbaycan*, Tahran, 1314 ş.
- T o g a n, A. Z. Velidî, *Sur l'origine des Safavides*, Mélanges Massignon, Damas, 1957, III, s. 345 - 357.
- T u r a n, Ş., *Kanunî'nin oğlu Şehzâde Bâyezid vak'ası*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınlarından, Ankara, 1961.
- U l u ç a y, Ç., *Yavuz Selim nasıl padişah oldu*, Tarih Dergisi, IX, s. 53 - 90, X., s. 117 - 142, XI - XII, s. 185 - 200.
- U z u n ç a r ş ı l l ı, I. H., *Osmanlı tarihi*, T.T.K., Ankara, 1949 - 1951, II - III.
- Y i n a n ç, M. H., *Cüneyd Maddesi*, IA, III, s. 242 - 244.

DİZİN

I. KİŞİ ADLARI

A

- Aba* (veya Ebe, Dulkadır ilinden; Şah İsmail'i saklayan kadın), 15.
- Aba* (Yaka Türkmeninden), 87, 93, 94, 95, 97, 99_{n162}, 102_{n179}, 105, 172.
- Abbas* (I. Şah), 5, 49, 90, 104, 109, 133, 138, 142, 143, 145, 147, 148, 149, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160_{n106}, 161, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200.
- Abbas* (II. Şah), 151_{n84}.
- Abbas Ali Beğ* (Çerendâb Sultan oğlu), 93.
- Abbas Beğ*, 183.
- Abbas Mirza*, 120, 124, 126, 127, 134, 141, 142.
- Abdal Beğ* (Dede, Dulkadırlu), 17, 21, 22, 48.
- Abdi (Abidin) Beğ* (Şamlu, tavacı başı), 19, 21, 22, 32, 46, 47_n, 58, 83.
- Abdulbâkî* (Mîr), 36, 61_{n10}.
- Abdulbâkî Gölpınarlı*, 176_{n175}.
- Abdullah*, 123.
- Abdullah Han* (Kara Han'ın oğlu, Us-tacalu), 46, 58_{n2}, 59, 87, 127, 162.
- Abdullah Han* (Özbek Hükümdarı), 142, 145, 147.
- Abdurrahim Şerîf Beygu*, 186_{n219}.
- Abdülgani Çavuş* (Sivaslı), 81.
- Abdürrezzak* (Dulkadıroğlu Alâu'ddevle'nin kardeşi), 28.
- Adil Giray*, 124, 125.
- Afşar Kulu Beğ* (bk. Kulu Beğ), 123.
- Ağaçtan Pîri*, 155.
- Ağam Verdi Beğ* (Acırlı'den), 176_{n175}.
- Ağa Sultan* (Mukaddem), 199.
- Ağzı Var* (Sultan, Demirî Han Oğlu, Şamlu'dan), 37_{n61}, 62, 83, 93, 120, 135.
- Ali Sultan* (Tekelü), 59.
- Ahi Sultan* (Cakırlü), 179.
- Ahmed* (Sufî Halil Beğ'in torunu), 102.
- Ahmed* (Zülfikâr), 103.
- Ahmed* (Kethüda), 44_{n80}.
- Ahmed* (Güzel, Ak - Koyunlu Sultan Murad'ın Beğlerbeğisi), 23.

- Ahmed* (Sultan, Osmanlı Şehzâdesi), 29, 35, 36, 39, 52_{n 100}.
- Ahmed Ağa* (Karamanlı), 51.
- Ahmed Ağa* (Kerempa'dan, avcı bası), 165, 166.
- Ahmed Ağa* (Şerefli'den), 165.
- Ahmed Beğ* 92, 163_{n 112}.
- Ahmed Beğ* (Göde, Ak - Koyunlu), 54.
- Ahmed Beğ* (Dulkadirli Alâu'ddevle'nin oğlu, 29, 31.
- Ahmed Beğ* (Kaya oğlu), 97.
- Ahmed Beğ* (Şahincibaşı, Zu'l-kadr'dan), 81.
- Ahmed Beğ* (Özer Oğullarından), 78.
- Ahmed Beğ Sultan* (Afşar'dan), 56.
- Ahmed Halife-i Vefadâr*, 93.
- Ahmedil* (Emîr, Revâdîlerden), 2.
- Ahmed-i Tabesî* (Mevlâna), 103_{n 182}.
- Ahmed Paşa* (Hersezkâde), 76.
- Ahmed Paşa* (Vezir-i azam), 99_{n 167}.
- Ahmed Paşa* (Uzun, Bağdad valisi), 170, 174.
- Ahmed Sultan* (Asayiş oğlu), 131, 141, 142.
- Ahmed Sultan* (Tekelü), 136.
- Ahmed Sultan* (Sofu Oğlu, Ustacalu), 46, 59.
- Aişe* (Hz.), 116.
- Akcasakal Ali Ağa* (Yüzbaşı), 98.
- Aksak Seyfeddin* (Şehzâde Bayezid'in emîrlerinden), 80, 81_{n 68}.
- Ak - Sungur*, 2.
- Alâu'd devle Beğ* (Dulkadıroğlu), 19, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 49.
- Alem Şah* (bk, Halime Begim, Uzun Hasan Beğ'in kızı), 12.
- Ali* (Hz.), 2, 10, 70_{n 37}.
- Ali* (Sultan, Şeyh Haydar oğlu), 14.
- Ali* (Sufî Halil Beğ'in torunu), 102.
- Ali* (Sultan, Mirza; Afşardan), 36, 56.
- Ali* (Karkiya Mirza), 53.
- Ali Ağa* (Sekbanbaşı), 81_{n 69}.
- Ali Beğ* (Emîr Han'ın kardeşi), 101, 103, 182.
- Ali Beğ* (Şahsuvar Oğlu, Dulkadırlı), 49, 73, 75.
- Al Beğ* (Ak Koyunlu Sultan Murad'ın emîrlerinden), 23.
- Ali Beğ* (Dulkadırlı Şah Ruh Beğ'in oğlu), 31, 49, 71_{n 39}, 73.
- Ali Beğ* (Muhammed Han'ın Oğlu), 91.
- Ali Beğ* (Hüdabendeli), 174.
- Ali Beğ* (Rumlu, bk. sonraları Div Sultan), 21, 22.
- Ali Beğ* (Saru, Tekelü), 22, 62.
- Ali Beğ* (Yüzbaşı, Kerametlü'den), 138, 176.
- Ali Beğ* (Kerempa'dan), 166.
- Ali Beğ* (Kızıllu'dan), 167.
- Ali b. Abdullah*, 26_{n 38}.
- Ali Halife* (Ağca Koyunlu-, 186, 187.
- Ali Halife* (Ağçalı oymağından), 98.
- Ali Han*, 110.
- Ali Han* (Şadi Beğlü), 141, 181.

- Ali Han* (Zu'l-kadr), 135, 145.
- Ali Han Beğ*, 113, 166_{n 135}.
- Ali Han Beğ* (Cevanşir'den), 199.
- Ali Han Beğ* (Şemseddinlü), 180.
- Ali Han Mirza*, 169.
- Ali Han Sultan* (Afşar), 133.
- Ali Han Sultan* (Sofular'dan), 166.
- Ali Kulu Beğ* (İspirli), 98, 103, 107.
- Ali Kulu* (Kuli) Beğ (Emîr, Arabgırlü'den), 51.
- Ali Kulu Beğ* (Han, Kerametlü'den), 176.
- Ali Kulu Han* (Şamlu'dan), 120, 121, 124, 125, 126, 127, 130, 134, 135, 137, 145.
- Ali Kulu Han* (Işık İvaz? oğlu, Çavuşlu'dan), 130.
- Ali Kulu Han* (Mühürdar, Zu'l-kadr), 148.
- Ali Kulu Sultan* (Han, Kıç Oğlu; Ustacalu'dan), 129, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 167_{n 140}, 168, 171, 175, 177, 178.
- Ali Kulu Sultan* (Kavurgalu'dan), 178.
- Ali Kulu Sultan* (Tatı Oğlu), 139, 140.
- Ali Kulu Sultan* (Sa'dlu), 198.
- Ali Pâdişah* (Uyrat, Diyarbekir Vâlisi), 4.
- Ali Paşa* (Hadım, vezir-i azam), 33.
- Ali Sultan* (Alâmut hâkimi), 94_{n 124}.
- Ali Sultan* (Bayat), 106.
- Ali Sultan* (Harizm hâkimi), 87.
- Ali Sultan* (Özbek), 94, 97.
- Ali Sultan* (İzzeddin, Şiraz Vâlisi, Zu'l-kadr), 49, 58.
- Ali Sultan* (Çiçeklü'den), 94.
- Ali Sultan* (Kavurgalu'dan), 141.
- Ali Sultan* (Şah Kulu Halife Oğlu), 139.
- Ali Sultan* (Tekelü'den), 47, 91.
- Ali Sultan Pâkmal*, 140.
- Ali Şah* (Hâce, Safevî Şeyhi), 6, 7.
- Ali Şir Nevâî*, 5, 6, 56_{n 112}, 152.
- Allah Kulu Beğ* (Dana Beğ Oğlu), 100, 113.
- Allah Kulu Sultan* (Gerempa'dan), 90, 113.
- Allah Kulu Sultan* (Kengerlü'den), 141, 164.
- Allah Verdî Han*, 156, 197.
- Amîdü'l-Mülk Kündûrî*, 149.
- Aras Han* (Rumlu)*, 86, 119, 122, 123, 143.
- Arpa* (Arpagaun) Han, 4.
- Aslan Beğ* (Afşar Aslan Han, Araşlu'dan, bk, Emir Arslan Sultan), 100, 110.
- Âstıkpaşa Zâde*, 10, 74.
- Atmaca* (Bozok'lu âsî), 76.
- Aygud* (Aykut) Beğ (Rumlu'dan), 17, 43, 59, 89, 90, 129, 162.
- Aygud Mirza*, 113.

* Bu ad bazı Osmanlı kaynaklarında Urus olarak kaydedilmektedir.

Aygud Oğlu İlyas Beğ (bk. İlyas), 21, 24, 39, 53.

Aygud Sultan (Çavuşlu'dan), 90.

Aziz Ağa (Bozcalu'dan), 52_{n 105}.

B

Baba Hayrullah (Derviş), 16.

Baba İlyas (Kara Bayatlar'ın başı), 136, 157.

Baba İshak (bk. b. Resûl, Kefersudî), 8, 34.

Baba Süleyman (Çavuşlu'dan), 18, 162.

Baba Süleyman Oğlu Yusuf Beğ (Çavuşlu'dan), 89.

Baba Resûl (Kefersudî), 8, 32_{n 50}

Bâdıncan (Pathcan) Sultan (Rumlu, Erdebil Vâlisi), 43, 59.

Bahâ Halife, 123.

Bâyezid (II., Osmanlı Pâdişahı), 12, 13, 19, 23_{n 34}, 25, 27_{n 38}, 29, 30, 32, 34, 36.

Bâyezid (Şehzâde, Kanunî'nin Oğlu), 52, 80, 81, 105.

Bâyezid Beğ, 161.

Bâyezid Sultan (Ustacalu'dan), 168.

Bayram Ali Sultan, 157.

Bayram Beğ (Divan Beği, Karamanlu), 17, 21, 54, 97, 107.

Bayram Han (bk. Allah Verdi Han, So-lağ Hüseyin oğlu), 169, 170.

Bayram Han (Kasım Sultan oğlu), 192.

Bayram Kulu Beğ (Kıçlı'dan), 167.

Bay Sungur (Mirza, Ak - koyunlu Yakub Beğ oğlu), 14, 53.

Bedir Beğ (Han, Ustacalu'dan korucu başı), 46, 58, 60, 87, 88, 99_{n 167}.

Bedir Han (Sultan, Afşar), 188, 189, 191, 193.

Bedüzzaman Mirza, 90, 152.

Beğce Beğ (Ulaş boy beği), 78.

Behram Beğ (Ustacalu, keşikçi başı), 161.

Behram Mirza (Tahmasb'ın kardeşi), 59, 97, 101, 110.

Behram Paşa (Anadolu beğlerbeği), 77.

Bekir Kütükoğlu, 111_{n 5}, 121_{n 28}, 136_{n 56}.

Bektaş Han (Beğ, Afşar), 102, 109, 141, 146, 164, 188, 189, 191.

Bektaş Han (Damlu'dan), 167.

Benlü Hatun (Alau'd - devle Beğ'in kızı), 28.

Bıyıklı Mehmed Paşa (bk. Mehmed Paşa), 39.

Bişen Oğlu Süleyman Beğ (bk. Süleyman Beğ), 14.

Bilmes Beğ (Âsan Oğlu), 174.

Bistam Ağa, 184.

Budak (Hınıslu'dan), 195.

Budak Beğ (Han, Sultan, Tekelü'den), 64, 96, 97.

Budak Han (Çekenî Oymağı reisi), 136.

Buka (emîr), 148.

Bulgar Halife, 82, 116, 143.

Burun Sultan (Meşhed emîri, Tekelü'den), 31, 32, 46, 47, 58, 63.

Bünyad Beğ-i Vesercelu(?) (Dulkadırlu'dan), 180.

C

Cabuk Tarhan, 104.

Cafer (Şeyh, Cüneyd'in amcası), 7.

Cafer Beğ (Kapudan), 74_{n 48}.

Cafer Beğ (Sultan, Kengerlü'den), 89, 131, 164.

Cafer Paşa (Hadım, Tebrz Vâlisi), 138, 139, 141, 189.

Canberdi Gazalî, 75.

Cebbâr Kulu, 139.

Celâl, 104.

Celâl Halife (Baba Celâl), 74, 79.

Celâl Han (Özbek), 120.

Celâl Zâde, 28_{n 38}.

Cemâl (Hâce, İsfahanlı), 26_{n 38}.

Cemşid Sultan (Gürcü), 157.

Chardin (Seyyah), 149.

Cihan Şah (Kara - Koyunlu), 7, 11, 18.

Cüneyd (Şeyh), 1, 2, 7, 8, 10, 11, 13, 22, 44, 47, 49, 74_{n 47}, 172, 201.

Cüneyd Beğ, 94.

Cüveynî, 149.

Ç

Çağrı Beğ (B. Selçuklu), 8.

Çakıt Oğlu, 33_{n 52}.

Çayan Sultan (bk. Muhammed Han, Ustacalu'dan), 36, 42, 45, 46_{n 84}, 58, 89, 90_{n 107}, 168_{n 145}, 169.

Çekirge Sultan (Şamlu), 98.

Çekenî Oğlan Budâğı (Habûşan Vâlisi), 108.

Çelebi Beğ (Tekelü), 125.

Çerağ Sultan (Kerempa'dan), 165, 166.

Çerağ Sultan (Ustacalu), 88.

Çerendâb (Çerendâb) Sultan (Şamlu), 93.

Çirkin Hasan (Tekelü), 47, 91.

Çobanlı Şeyh Hasan (bk. Hasan), 4.

Çoban Oğlu, 188_{n 227}.

Çuha Sultan (Çuka, Tekelü), 32, 46, 47, 58, 59, 60, 87, 90, 133.

Çulu Beğ, 99.

D

Dana Beğ, 100.

Dana Halil Beğ (Ak - Koyunlulardan), 14.

Dana Muhammed Beğ (Afşardan, bk. Muhammed Beğ), 56.

Dâvud (Melikşah'ın oğlu), 8.

Dâvud Han (Gürcü), 90.

Dâvud Han (İmam Kulu Han'ın kardeşi), 156, 184.

Dede Abdal Beğ (Dulkadırlu, bk. Abdal Beğ), 15, 22.

Dede Garkın, 9.

Dede Halife, 116, 143.

- Delî Budak* (Hınıslu), 53, 86, 87_{n 34}, 112, 119.
- Delî Budak* (Rumlu'dan), 143.
- Delî İhtiyar* (Türkmen), 195.
- Delî Muhammed Beğ* (Şemseddinlü), 200.
- Delî Seyfeddin* (Karamanlu), 81.
- Demirî Sultan* (Han, Şamlu), 59, 62, 83, 93.
- Demirtaş* (Düzmece), 4.
- Deniz Beğ* (Rumlu), 159.
- Dergâh Kulu Sultan* (Kavurgalu'dan), 178.
- Derviş Beğ* (Ustacalu'dan), 59.
- Derviş Muhammed Han* (Rumlu), 134, 143, 158.
- Derviş Paşa*, 108.
- Div Ali Beğ* (bk. Div Sultan), 22, 43.
- Div Sultan* (Div Ali Beğ, Rumlu), 35, 42, 43, 57, 58, 59, 85_{n 74}, 86.
- Domuz* (Doñuz) Oğlan (Çukurova'lı âsî), 78.
- Don Juan* (bk. Oruç Beğ), 159, 160, 162, 174_{n 161}.
- Dönmez Sultan*, 104.
- Dura Beğ* (Kirâmî), 177.
- Durak Halife*, 132.
- Durmuş Han* (Abdî Beğ Oğlu, Şamlu), 36, 39_{n 68}, 40, 47, 48, 58, 71_{n 39}, 83, 94_{n 124}, 114, 117, 173.
- Düzmece Demirtaş* (bk. Demirtaş), 4.
- Düzmece İsmail* (Düzmece Şah İsmail), 109, 132, 133, 134, 135.

E

- Ebe* (bk. Aba, Şah İsmail'i saklayan Tebrizli kadın), 15.
- Ebubekir* (Hz.), 10,79.
- Ebubekir Mirza*, 121.
- Ebu'l-Feth Sultan* (Beğ, Han; Şamlu), 99, 120, 128, 135, 195.
- Ebu'l-Gazi Bahadır Han*, 168.
- Ebu'l-Kasım Hulefa*, 97.
- Ebu'l-Kasım Sultan* (Zu'l-kadr), 138.
- Ebu'l-Kasım Sultan* (Şerefli obasından), 161, 165.
- Ebu'l-Masum Sultan* (Tarhan Oğlu), 102, 104, 119.
- Ebu Müslim Han* (Ustacalu), 163.
- Ebu Talib Mirza*, 141, 150_{n 80}.
- Ebu Turab Mirza*, 113, 114.
- Eçe Sultan* (bk. Kudurmuş Sultan), 54, 96.
- Edhem Beğ* (Rumlu), 86.
- Edhem Han* (Türkmen), 140, 142, 150_{n 80}.
- Efendi Beğ* (Arabgiri'nden), 177_{n 176}.
- Elkas Mirza* (Tahmasb'ın kardeşi), 66, 86_{n 81}, 100.
- Elkesen Oğlu* (Zû'l-kadr), 125.
- Elvend Beğ* (Mirza, Ak - koyunlu hü-kümdarı), 16, 21, 22, 23, 27_{n 38}, 28, 29, 54.
- Elvend Han Beğ*, 98, 106.
- Elvenâ Sultan* (Karamanlu), 194.

F

- Fadlullah b. Ruzbihan*, 12.
- Fahr-i kâinat* (bk. Hz. Muhamed), 9.
- Fâik Beğ* (Osmanlı Kumandanı), 35.
- Fatma Begim*, 128.
- Fazl Ali Sultan* (Şamlu'dan), 177.
- Fazlı* (İsfahanlı, bk. İsfahanlı Fazlı), 87.
- Ferdî*, 77.
- Ferhad Han* (Karamanlu), 183, 190, 193, 194.
- Ferhad Paşa* (Osmanlı kumandanı), 74, 75_{n 49}, 136, 141, 145, 183_{n 209}.
- Feridun*, 184.
- Ferruh Sultan*, 157, 193.
- Ferruh Yesar* (Şirvanşah), 14, 20, 21, 27_{n 38}, 54.
- Fethullah Beğ*, 113.
- Figârî* (bk. Murad Han), 169.
- Firuz Beğ* (Beğdili'den), 154.
- Firuz Şah*, 1.
- Fulad Beğ*, 128.
- Fulad Halife* (Şamlu'dan), 94.
- Fuzûlî*, 5, 55, 56_{n 112}, 193.
- G**
- Gaffarî*, 99.
- Garba oğlu* (Rumlu'dan), 138.
- Gazâl Oğlu*, 33_{n 52}.
- Gazi* (Kürd hâkimi), 153.
- Emet Beğ* (Han, Sultan; Dulkadirli. Bk. Halil Sultan), 37, 49, 120, 132, 139, 140, 179_{n 189}.
- Emet Beğ* (Şamlu'dan), 93.
- Emet Beğ* (Han, Yüzbaşı), 135.
- Emet Han* (Kara - Sarlu'dan), 167.
- Emîr Ali Halife*, 79.
- Emîr Aslan Han* (Ustacalu), 148.
- Emîr Arslan Sultan* (Beğ, Araşlu'dan; bk. Arslan Beğ), 188, 190.
- Emîr Beğ* (Emir Han, Türkmen; Musullu), 29, 30, 48, 55, 56_{n 112}, 101, 103.
- Emîr Beğ* (Gülâbî Oğlu), 55.
- Emîr Beğ* (Sultan, Rumlu), 85.
- Emîr Gayb Sultan*, 89.
- Emîr Güne Han*, 171, 186, 187.
- Emîr Han* (Musullu, Emîr Beğ'in torunu), 102, 104, 113, 115, 117, 118, 119, 121, 122, 123, 126, 128, 130, 135, 136, 137, 146.
- Emîr Han* (Zû'l-kadr), 179, 182.
- Emîr Şah Beğ*, 106.
- Emmoğlu* (bk. Masum Beğ), 110.
- Ensar Halife*, 132.
- Enük Oğlu Muhammed Beğ*, 103.
- Erdebil Oğlu* (bk. İsmail, Şah), 18, 25.
- Erdoğdu Halife* (Tekelü), 92, 113, 115, 117, 119, 122, 123, 135, 144.
- Er Doğdu Han* (Alplu'dan), 192.
- Erduvana Beğ* (Alâüddeve Beğ oğlu), 31.
- Eslemes* (Ak - Koyunlu ümerasından), 23.
- Eslemes Han* (Zû'l-kadr, Mühürdar), 139, 142, 150_{n 80}, 190.

- Gazi Giray*, 126, 130, 167.
Gazi Han (Mukaddem'den), 199.
Gazi Han (Tekelü, Behram Mirza'nın Lalası), 59, 64, 90, 91, 94.
Gazi Sultan (Şamlu'dan), 177_{n 183}.
Gedâ Ali Beğ (Sultan, Kengerlü'den), 164, 193.
Göde Ahmed Beğ (Ak - Koyunlu), 16, 54.
Gök Ali (müridlerden, Anadolu), 15.
Gökçe Sultan, 97.
Görgin Sultan, 194.
Görgin Sultan (Gürcü), 157.
Gülâbî Beğ (Musullu), 30, 55, 102_{n 181}, 140.
Gündoğmuş Sultan, 154, 173.
Güzel Ahmed (bk. Ahmed), 23.
- H**
- Habib Beğ*, 109.
Hâce Ali Şah (bk. Ali Şah), 6.
Hâce Cemâl, 26_{n 38}.
Hâce Şah Kulu, 103_{n 182}.
Hacı Bektaş, 77.
Hacı Hasan (Kacar), 185.
Hacı Mehdi Kulu (Araşlı'dan), 191.
Hacı Üveys Beğ, 106.
Hadım Ali Paşa (bk. Ali Paşa), 33.
Hadice Begim (Uzun Hasan'ın kızkardeşi, Cüneyd'in karısı), 11.
Hâdim Beğ (Tâlis, İlk Halifetü'l - Hule fâ), 17, 20, 21, 22, 55_{n 110}, 82.
Hak Verdi Sultan (Arabgırlü'den), 177.
Hâlid (Kürd Hâlid), 35_{n 58}.
Halife Sultan (Şamlu), 93.
Halil (kacar), 185.
Halil Aka (Kengerlü'den), 89.
Halil Beğ, 140.
Halil Beğ (Bağdadlı), 155_{n 94}.
Halil Beğ (Sofu, Musullu'dan), 55.
Halil Han (Afşar), 94, 100, 115, 117, 120, 129, 132, 146, 188.
Halil Han (Ziyad Oğullarından), 145.
Halil Sultan (Sil Süpür'den), 196, 197.
Halil Sultan (bk. Emet Beğ, Zû'l - kadr), 37, 49, 181.
Halil Sultan (Eymür'den), 180.
Halil Sultan ı Siyâh Mansur, 108.
Halilullah (Şirvan hükümdarı), 11.
Halime Begim (bk. Alem Şah), 12.
Hamdullah-ı Kazvinî, 2.
Hamza Beğ (Camuslu'dan), 181.
Hamza Beğ (Kıç Oğlu), 17.
Hamza Beğ (Köse, Yeğen Beğ Oğlu), 37_{n 61}.
Hamza Beğ (Sencer oğlu), 96.
Hamza Halife (Şah Veli'nin adamlarından), 73.
Hamza Han (Ustacalu), 126, 127.
Hamza Mirza (Veliâhd), 121, 128, 134, 135, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 169, 189.

- Hamza Sultan*, 94.
Hamza Sultan (Camuslu'dan, bk. Hamza Beğ), 181.
Hamza Sultan (Kazuk lâkablı, Ustacalu'dan), 46, 60.
Handan Kulu Beğ (Söklen'den), 174, 179.
Han Veli Beğ, 107.
Harbende (Ulçaytunun lâkabı), 10, 174.
Hasan (Şeyh, Celâyir), 4.
Hasan (Şeyh, Çobanlı), 4.
Hasan Ali Beğ (Kara - Koyunlu Cihan Şah Oğlu), 11.
Hasan Beğ (Abdüllâtif Beğ oğlu), 133.
Hasan Beğ (Çavuşlu'dan, Firavun-ı Sâni), 88.
Hasan Beğ Rumlu (müverrih), 85, 89, 99, 152.
Hasan Beğ (Yüzbaşı), 88, 89, 110, 162.
Hasan Cân, 2, 22.
Hasan Halife (Tekelü, Şah Kulu'nun babası), 12, 32, 130_{n 42}.
Hasan Han (Abdüllü'den), 176.
Hasan Han (Afşar, Abdüllâtif Beğ Oğlu, bk. Hasan Beğ), 146, 188, 190.
Hasan Han (İsferâyin vâlisi), 163.
Hasan Han (Kürd Çekenî), 169.
Hasan Han (Ustacalu), 161.
Hasan Pâdişah (bk. Uzun Hasan), 12.
Hasan Sultan, 98.
Hasan Sultan (Ördekli), 182.
Hasan Sultan (Turgud Oğlu), 51, 52.
Hasan (veya Hüseyin) Sultan (Turgudlu), 105.
Hatâî (Şah İsmail), 56_{n 112}.
Haydar (Şeyh), 1, 2, 11, 12, 13, 14, 15, 24_{n 37}, 26_{n 38}, 27_{n 38}, 44, 47, 48, 53, 54, 74_{n 47}, 130_{n 42}, 169, 201.
Haydar (Tahmasb'ın oğlu), 110.
Haydar Beğ (Sultan), 103, 104.
Haydar Beğ (Deli Oğlu), 182.
Haydar Çelebi (Ruznâme sahibi), 37_{n 61}.
Haydar Kulu Sultan, 99.
Haydar Mirza, 11, 112, 117, 141, 163_{n 112}.
Haydar Paşa (Karaman beğlerbeği), 33.
Haydar Sultan (Bâyezid oğlu, Kum Vâlisi), 131, 159.
Haydar Sultan (Çubuk oğlu), 111, 113, 119.
Hayreddin (Şeyh Cüneyd'in hocası), 74_{n 47}.
Hazret-i Hüdkâr (bk. Kanunî Sultan Süleyman), 65, 66, 67.
Hazret-i Hüseyin, 8.
Hazret-i Peygamber, 12, 13.
Helvacı Oğlu Hasan Beğ, 17.
Helvacı Oğlu İlyas Beğ (bk. İlyas), 21, 22.
Hızır Ağa (Ustacalu), 46.
Hızır Paşa, 69_{n 37}.
Hisar Beğ (Dulkadıroğullarından), 73.
Hisar Beğ Oğlu (Şah Veli'nin adamlarından), 73.

- Hoca Sadeddin* (bk. Sadeddin), 22.
Hoş Haber Han (Iskender; Şamlu'dan), 120, 135.
Hoş Tab Bâlı, 172.
Hüdabende, 163.
Hulefâ Beğ (bk. Hâdim Beğ, Tâliş), 55_{n 110}.
Hümayun (Hind Hükümdarı), 177.
Hürrem Paşa (Karaman beğlerbeğisi), 76.
Hüsâm (Mevlâna, Bolu kadısı), 72.
Hüsâm Beğ, 107.
Hüsâm Sultan (Karamanlu), 194.
Hüseyin (Abdi Beğ Oğlu, Şamlu), 47.
Hüseyin Ali Beğ (İğirmi dörd'den), 125, 188.
Hüseyin Beğ (Abdüllü'den), 175.
Hüseyin Beğ (Çavuşlu'dan), 162.
Hüseyin Beğ (Hüdabendeli), 174.
Hüseyin Beğ (Okçu, korucu), 163.
Hüseyin Beğ (Şamlu, Lala, Şeyh Haydar'ın halifelerinden), 21, 22, 36, 46_{n 84}, 47, 48, 64, 87, 92, 93, 100, 114, 128, 137.
Hüseyin Beğ (Pîr, Turgudlu'dan), 52, 81.
Hüseyin Beğ (Şemseddinli), 180.
Hüseyin Beğ (Yüzbaşı), 113.
Hüseyin Beğ (Yüzbaşı Hasan Beğ oğlu), 88.
Hüseyin Beğ (Osmanlı kumandanlarından), 35_{n 58}.
Hüseyin Can Sultan (Rumlu), 85, 86.
Hüseyin Han (Kacar), 182_{n 205}, 184.
Hüseyin Han (Abdi Beğ Oğlu, Şamlu), 58, 60.
Hüseyin Han (Hınıslu), 105.
Hüseyin Kulu (Rumlu, Halfettü'l - hulefâ), 82, 83, 86, 110, 112, 118, 143, 158.
Hüseyin Kulu Han (Nazar Sultan Oğlu), 131.
Hüseyin Kulu Mirza (Şamlu'dan), 177.
Hüseyin Kulu Sultan (Üstacalu), 128, 129, 140.
Hüseyin Kulu Sultan (Biçerlü), 175.
Hüseyin Mirza Beğ (Cevanşîr'den), 199.
Hüseyin Paşa (Sivas beğlerbeğisi), 76.
Hüseyin Paşa (Delî), 164.
Hüseyin Sultan (Afşar), 113, 133.
Hüseyin Sultan (Hubuşlu), 121.
Hüseyin Sultan (Solağ, Tekelü'den), 133.
Hüseyin Sultan (Şamlu), 117.
Hüseyin Sultan (Tekelü, Burun Sultan Oğlu), 63.
Hüseyin-i Bârânî, 17, 18.
Hüsrev Han (Hacılar'dan), 157, 180_{n 200}, 184.
Hüsrev Paşa, 73, 76, 77, 171, 173.
Hüsrev Sultan (Afşar), 100.
Hüsrev Sultan (Şamlu), 157.

İ

- Ibe Sultan* (Ak - Koyunlu'lardan, Rüstem Beğ'in kumandanı), 14, 15, 16, 53.
Ibn Arabşah, 2.
Ibn İyas, 38_{n 65}.

- İbrahim* (Şeyh Haydar Oğlu), 14, 15.
İbrahim Beğ (Sultan, Halife; Alpavut), 106, 107, 110, 114, 120.
İbrahim Gülşenî, 22.
İbrahim Halife (Tekelü, mühürdar), 60.
İbrahim Han (Haydar Sultan Oğlu), 95, 96, 120, 131, 188.
İbrahim Han (Musullu, Emîr Han'ın kardeşi), 55, 56_{n 112}, 101.
İbrahim Han (Şamlu, Mürşid Kulu'nun kardeşi), 135.
İbrahim Paşa (Vezir-i azam), 38, 41, 62, 77, 78, 102, 103_{n 182}.
İbrahim Sultan (Kavurgalu'dan), 178.
İbrahim Sultan (Keçel Beğ Oğlu), 94, 97.
İbrahim Sultan (Şah Kulu Sultan'ın Oğlu), 90.
İbrahim Sultan (Şerefli'den), 165.
İbrahim Sultan (Türkmen), 136.
İbrahim Sultan-ı Piyâde, 118.
İcik Oğlu Allah Kulu Sultan (bk. Allah Kulu), 89, 110.
İlyas Beğ (Hınıslu, Aygud Oğlu), 21, 53.
İlyas Beğ (Helvacıoğlu, Tekelü), 21, 22.
İlyas Beğ (bk. Keçel Beğ, Dulkadırlu'dan), 21, 24, 48.
İlyas-i Hınıslu (bk. İlyas Beğ, Aygud Oğlu), 24.
İmâm-ı Âzam, 63_{n 19}.
İmam Kulu Beğ (Fusûnî), 169.
İmam Kulu Han (Kaçar), 119, 121, 136, 145, 156, 187_{n 223}.
İmam Kulu Mirza, 90, 125.)
İmam Kulu Sultan (Acirlü'den), 176.
İmam Kulu Sultan (Bedir Han Oğlu), 88.
İmam Kulu Sultan (Usalu'dan), 191.
İncir Yemez (Çukur Ova'lı âsilerden), 78.
İsa (Hz.), 100_{n 168}.
İsa Beğ (Türkmen), 182_{n 206}.
İsa Beğ (Musullu Beği), 101, 115.
İsa Han Sultan (Bozcalu'dan), 196.
İsfahanlı Fazlı, 90.
İsfahan Mirza (Bağdad hâkimi, Kara - koyunlu), 10.
İsfendiyar Han (Harizm hük.), 161, 167.
İskender (Kara, Sultan Murad'ın adamlarından), 35_{n 58}.
İskender Beğ (Han, Afşar), 100, 188, 189.
İskender Beğ (Han, Halil Han'ın yeğeni), 132, 133.
İskender Beğ (Türkmen, tarihçi), 83, 89, 93, 96, 108, 112, 122, 130_{n 42}, 144, 152, 154, 156, 157, 167, 177, 195, 200.
İskender Beğ (Hezârcerib valisi), 100.
İskender Paşa (Erzurum beğlerbeğisi), 67, 68, 97_{n 155}.
İskender Sultan (Mukaddem), 199.

İsmail (Şah, Safevî Devleti kurucusu), 2, 4, 6, 7, 12, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 40, 42, 43^{n 78}, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 58^{n 27}, 60, 61^{n 10}, 68, 69, 71^{n 39}, 72, 82, 83, 99, 101, 114, 152, 165, 166^{n 135}, 172, 176, 177, 181, 201, 202.

İsmail (II., Şah, bk. İsmail Mirza), 56, 82, 110, 113, 116, 117, 118, 121^{n 28}, 132, 133, 143, 147, 158, 169, 171, 181, 182^{n 206}, 190.

İsmail Han (Emîr Han'ın kardeşi), 140.

İsmail Han (Sultan, Alplu Afşarından), 142, 190, 191, 192.

İsmail Kulu Beğ (Han, İsmi Han; Şamlu), 128, 130, 137, 139, 141, 142, 167, 171, 175, 182, 187.

İsmail Mirza (Tahmasbın oğlu), 66, 67, 86, 91, 95, 101, 103^{n 186}, 107, 109, 111, 112, 115.

İsmail Sultan, 118.

İvaz (Ustacalu Mukaddem Han'ın kardeşi), 45^{n 83}, 162.

Ivoğlu Haydar Beğ, 151^{n 84}.

İzzeddin (bk. Ali Sultan, Korucubaşı), 49, 181.

K

Kadı Beğ (Mukaddem), 199^{n 260}.

Kadı Beğ (Ustacalu), 46.

Kâhî Beğ (Hemedan vâlisi), 37^{n 61}.

Kalender (Sahte II. Şah İsmail), 130, 132, 133.

Kalender Çelebi (âsi), 77, 78, 170^{n 147}, 181^{n 201}, 186.

Kalgay Âdil Giray, 123.

Kalhancı Oğlu Veli Sultan, 96, 115, 117, 118.

Kanber Beğ (Sultan, Gözü Büyüklü), 89, 142, 168, 191.

Kankara Sultan, 86, 99.

Kanunî Sultan Süleyman (bk. Süleyman), 50, 52.

Kara Beğ (Han, Ustacalu Muhammed Han'ın kardeşi), 37, 40, 45^{n 83}, 46, 58^{n 2}, 59, 87, 129, 162, 165.

Karaca İlyas (Bayburdlu'dan), 18, 20, 21, 107, 194.

Karaca Sultan (Tekelü'den, Hemedan Vâlisi), 47, 58, 131, 172.

Kara Göz Paşa (Anadolu beğlerbeği), 32.

Kara Güne (Hınıslu), 53, 195.

Kara Han (Bayburdlu), 107, 127.

Kara Hasan Han, 163.

Kara Kadı (Muslihiddin), 76.

Kara Mahmud, 33^{n 52}.

Karaman (Karamanlı Oymağına adını veren Beğ), 54.

Kara Pirî (Şah İsmail'in müridi), 17.

Kara Said, 155.

Kara Sinan (Kazvin ve Sultaniye Vâlisi), 37^{n 61}.

Kara Üveys (Varsak, korucu), 50.

Kara Yusuf (Kara - Koyunlu), 61^{n 10}.

Kara Yüyük Osman (Ak - Koyunlu), 14.

Karçıkay Han (Beğ), 157, 168.

Karınca Oğlu, 114, 127.

Karınca Sultan (Ustacalu), 45, 58, 166.

Karkiya Mirza Ali (bk. Ali), 53.

Karpa (Şah Kulu Beğ'in babası), 86^{n 81}.

Kasım (Saru Kaplan, Alâüddeve oğlu), 31.

Kasım Ali (Turgud Oğullarından), 52.

Kasım Beğ (Hâletî) 183.

Kasım Beğ (Karaman oğlu), 51.

Kasım Beğ (Pürnek), 16.

Kasım Beğ (Şamlu), 177.

Kasım Beğ (Turgudlu), 105.

Kasım Halife (Varsak), 50, 58.

Kasım Sultan (İmanlı Afşarından), 174, 192.

Kaya Beğ (Kayapa), 95, 97.

Kaya Sultan (Zü'l - kadr), 63.

Kayıtmış Beğ, 105.

Kaytas Beğ (Paşa), 122, 123.

Kazak (Muhammed Han'ın oğlu), 91, 92.

Kazak Han (Çerkes), 157.

Kazak Sultan (Rumlu'dan), 43.

Kazan (?) *Sultan* (Alpavut), 197.

Kazuk Sultan (Ustacalu, Çayan Sultan'ın kardeşi), 58.

Keçel Beğ (bk. İlyas Beğ, Dulkadırlu), 21, 24, 48, 94.

Keçel Mehmed, 155.

Keçel Mustafa (Afşar), 139.

Keçel Şah Verdi, 88, 90.

Kelb-i Ali Sultan (Han), 161, 180, 192, 197.

Kemâl Paşazâde, 24^{n 37}, 27, 29, 33^{n 52}, 37^{n 61}, 55^{n 110}.

Kıç Oğlu, 138, 139.

Kıç Oğlu Hamza Beğ (bk. Hamza), 17.

Kıç Oğlu Hasan Sultan, 88.

Kılıç Halife-i Pazukî, 108.

Kılıç Han (Ustacalu, Muhammed Han Oğlu), 45, 58, 129^{n 41}.

Kızıl Koca (Dulkadır Oğullarından), 73.

Kilid-i Âzerbaycan (bk. Zekeriyya, Emîr), 21.

Koca Veli (Tekelü'den), 64.

Korhmaz (Korkmaz) *Han* (Şamlu'dan), 124, 127, 128, 143, 148.

Korhmaz Han (Rumlu'dan, Halifetü'l - hulefâ), 143, 148.

Korkut (Şehzade, Osmanlı), 27^{n 38}.

Koyuncuoğlu (bk. Muhammed Beğ), 110.

Kökez Oğlu (Karamanlı emirlerinden), 51.

Köpek Sultan (Mustafa, Çayan Sultan'ın kardeşi), 45, 58, 59.

Kör Oğlu, 198^{n 259}.

Köyek Oğlu (Kara Sarlı'dan), 166, 167.

Kubad Han (Kaçar), 126, 135, 187^{n 223}.

Kudurmuş Sultan (bk. Eçe Sultan), 54, 61.

Kuduz Ferhad (Şehzâde Bâyezid'in emirlerinden), 81.

Kulu Beğ (Korucubaşı, Afşar), 118, 120, 129, 130, 135, 136, 138, 146, 189, 191.

Kurban Sultan (Rumlu), 87_{n 84}.

Kül Tegin (Göktürk Beği), 7.

Kürd (Kürdi) Beğ (Ustacalu'nun Şerefli obasından), 46, 58, 165.

Kürd Haydar, 155

L

Lala Hüseyin Beğ (bk. Hüseyin Beğ, Lala; Şamlu), 15, 22.

Lütfi Paşa (Osmanlı müverrihi), 26_{n 38}, 39.

M

Mahmud Ağa, 104.

Mahmud Beğ (Biçerlü), 175, 182.

Mahmud Beğ (Kavurgalu'dan), 94.

Mahmud Beğ (Sâlim), 183.

Mahmud Beğ (Sofular'dan), 166.

Mahmud Halife, 104.

Mahmud Han, 98.

Mahmud Han (Pire Muhammed Han oğlu), 163.

Mahmud Mirza, 89.

Mahmud Paşa (Cağaloğlu), 170.

Mahmud Paşa (Karaman Beğlerbeğisi), 77.

Mahmud Sultan, 95.

Mahmud Sultan (Rumlu), 121, 143.

Maksud Beğ (Uzun Hasan Beğ oğlu), 14, 53.

Maksud Beğ (Çepni), 59.

Maksud Sultan (Kengerlü), 161, 164.

Mansur Beğ, 96, 98.

Mansur Beğ (Afşar, Şiraz Vâlisi), 24, 49, 188, 190.

Mansur Beğ Ailesi, 56.

Mansur Beğ (Ak - Koyunlu), 132.

Mansur Halife (Artuk Ova'lı), 79.

Mansur Han (Silsüpür), 197.

Mansur Sultan (Alpavut), 197.

Masum Beğ (Ustacalu), 163.

Masum Beğ (Safevî), 92, 99_{n 167}, 108, 109, 125.

Masum Beğ (Emir Han Oğlu), 101.

Masum Han (Tarhan oğlu), 140.

Masum Sultan (Türkmen), 148.

Mecnûn Sultan (Şamlu'dan), 93.

Mehdî, (İmam), 8.

Mehdi Kulu Beğ (Han, Aygud Beğ oğlu), 128, 129, 141, 181.

Mehdi Kulu Beğ (Hasan Beğ oğlu), 134.

Mehdi Kulu Beğ (Sa'dlu), 198.

Mehdi Kulu Beğ (Şadi Beğli'den), 145.

Mehdi Kulu Han (Simayünoğlu, Ustacalu), 162, 163.

Mehdi Kulu Han (Zü'l-kadr), 148.

Mehdi Kulu Han-i Kavlu, 168_{n 143}.

Mehdi Kulu Sultan (Biçerlü), 175.

Mehdi Kulu Sultan (Çulu Beğ oğlu), 99.

Mehdi Sultan (Çavuşlu, Aygud Beğ oğlu), 131.

Mehdi Ulyâ Begim, 124.

Mehmed (Kara Yülük'ün oğlu), 14.

Mehmed (Tavil Ahmed oğlu), 170_{n 147}.

Mehmed Beğ (Âcirlü'den) 176_{n 173}.

Mehmed Beğ (Âmanî), 195.

Mehmed Beğ (Dulkadirli Şah Ruh oğlu), 31, 49.

Mehmed Beğ (Turgud Oğlu Musa'nın kardeşi), 52_{n 100}.

Mehmed Giray, 124, 126.

Mehmed Han (Dulkadir oğlu), 95.

Mehmed-i Tekelü, 171.

Mehmed Paşa (Bıyıklı), 39, 40.

Mehmed Paşa (Kalenderoğlu), 155.

Melik Behmen, 169.

Melike, 125, 126.

Melikîşe (Bektaş Han Oğlu), 167.

Melik Kasım, 102_{n 181}.

Melikşah (Selçuklu hükümdarı), 7.

Melken Oğlu, 96.

Menteş (Emir), 20.

Menteşe Sultan (Ustacalu'dan), 45, 58, 60, 62, 87, 110, 163, 164.

Mercimek (Mercüme) *Sultan*, 101, 102.

Mes'ud (Gazneli, Sultan), 8.

Meymun (Tavil Ahmed'in kardeşi), 155.

Mısırlı Yusuf, 155.

Michelle Membré (Venedik elçisi), 71_{n 39}.

Minorsky, 3, 130_{n 42}.

Minuçihr Han, 157.

Mirza Abdullah (Vezir Selman oğlu), 150_{n 80}.

Mirza Ali Beğ (Sultan, halife), 98, 108, 114.

Mirza Beğ (Ustacalu'dan), 19, 44, 45_{n 83}, 162.

Mirza Han, 124.

Mirza Mahdum Şerifi, 117.

Mirza Nizami'l - Mülk (Vezir Selman oğlu), 150_{n 80}.

Molla Yeğen, 187_{n 220}.

Muhammed (Şah, Sultan; Tahmasb'ın Oğlu Muhammed Mirza), 91, 101, 110, 136, 146, 148, 150_{n 80}, 162, 164, 165, 167, 171, 174, 175, 176, 182_{n 206}, 189, 190, 191, 192, 195.

Muhammed (Yüzbaşı, Rumlu'dan), 20_{n 32}.

Muhammed Beğ (Afşar), 100.

Muhammed Beğ (Ustacalu'dan Sofracı başı, bk. Çayan Sultan), 36, 42, 45, 46_{n 84}.

Muhammed Beğ (Dana, Afşar'dan), 56.

Muhammed Beğ (Elkas Mirza'nın yakınlarından), 100.

Muhammed Beğ (Hüseyin Kulu oğlu), 158.

Muhammed Beğ (mezâkî), 131, 172.

Muhammed Beğ (Sarı Solağ oğlu), 131.

- Muhammed Beğ* (Şâir), 159_{n 99}.
- Muhammed Beğ* (Tâlis), 17.
- Muhammed Beğ* (Varsak, Kemah kumandanı), 39, 50.
- Muhammed Beğ* (Varsağıcı), 99_{n 168}.
- Muhammed Emin Beğ* (Sultan), 103_{n168}.
- Muhammed Halife* (Korucubaşı, Oğlan Halife), 62, 93.
- Muhammed Halife* (Zû'l-kadr), 123.
- Muhammed Han* (Aygud Sultan oğlu), 162.
- Muhammed Han* (Kazaklar'dan), 200.
- Muhammed Han* (Tekelü, Bağdad Valisi), 56_{n 112}.
- Muhammed Han* (Beğ, Ustacaoğlu, Ustacalu'dan *Mirza Beğ oğlu*), 19, 21, 24, 28_{n 38}, 30, 31, 36, 37, 39, 40, 44, 45, 48, 58_{n 2}, 87, 162, 165.
- Muhammed Han* (Şah, Sultan Muhammed), 119, 120, 124, 125, 132, 137, 141, 143, 144.
- Muhammed Han* (Türkmen), 125, 129_{n 41}, 130, 137, 139, 140, 141.
- Muhammed Han* (Zû'l - kadr oğlu, Tahmasb'in emirlerinden), 63.
- Muhammed Han* (Ziyad Oğullarından), 145, 184.
- Muhammed Han Ağa* (Şadi Beğlü'den), 181.
- Muhammed Hüdâbende* (Sultan), 56, 120.
- Muhammed Hüseyin Sultan* (Eymür), 140.
- Muhammedî* (Ak - Koyunlu Yusuf Beğ oğlu), 16.
- Muhammedî* (Karamanlu, Bayram Beğ oğlu), 54.
- Muhammedî* (Saru Solağ oğlu), 137, 139.
- Muhammedî Beğ* (Han, Şah Kulu Sultan oğlu), 88_{n 91}, 90, 101, 102, 103, 104, 121, 137, 138.
- Muhammedî Beğ* (Hasan Sultan oğlu), 98.
- Muhammed Kulu* (Rumlu, Halifetü'l-hulefâ), 159.
- Muhammed Kulu Halife* (Kavurgalu'dan), 96.
- Muhammed Kulu Han* (Beğ, Arabgırlü), 177, 182.
- Muhammed Kulu Han* (Kaçar), 156.
- Muhammed Kulu Han* (Ziyad Oğullarından), 184.
- Muhammed Mirza*, 118.
- Muhammed Mümin Beğ*, 182.
- Muhammed Paşa* (Cağaloğlu, Sinan Paşa oğlu), 170_{n 147}.
- Muhammed Salih Mirza*, 183.
- Muhammed Saru* (Şehrizor emîri), 61_{n10}.
- Muhammed Sultan* (Bayat'dan), 193_{n232}.
- Muhammed Sultan* (Cakırlü'den), 197.
- Muhammed Sultan* (Deli, Şemseddinlü'den), 179.
- Muhammed Sultan* (Han, Şerefeddin Oğlu), 59, 60, 64, 90, 91, 104.
- Muhammed Şerif Han* (Halil Han Oğlu), 163.
- Muhammed Şibanî Han* (Şeybek Han, Özbek hükümdarı), 31, 52_{n 105}, 55_{n111}.

- Muhammed Zaman Sultan* (Nilkas'dan), 177, 183.
- Muhibb-i Ali Sultan* (Ustacalu, Bektaş Han oğlu), 161, 167.
- Muhtar Sultan* (Verâmin valisi), 139.
- Muhtar Sultan* (Tekelü), 195.
- Muiniddin-i Pervâne*, 149.
- Murad* (III., Osmanlı Pâdişahı), 121, 151_{n 84}.
- Murad* (IV., Osmanlı Pâdişahı), 50, 164, 187.
- Murad* (Sultan, Şehzâde Sultan Ahmed'in oğlu), 34, 36_{n 59}.
- Murad* (Han, Sultan; Emîr Han Oğlu), 113, 118, 124.
- Murad Beğ* (Bayındır'dan), 182, 183.
- Murad Han* (Sofracı, Kengerlü'den), 89, 90, 110, 169.
- Murad Han* (Menteşe Sultan Oğlu), 163.
- Murad Han Sultan* (Bayburdlu'dan), 195.
- Murad Paşa* (Kuyucu), 155, 170_{n 147}.
- Murad Sultan* (Çepni), 194.
- Murad Sultan*, (Ak - Koyunlu Yakub Beğ Oğlu), 16, 23, 54.
- Murad Sultan* (Zû'l-kadr'dan), 94.
- Murtaza Kulu Han* (Türkmen, Meşhed beğlerbeğisi), 115, 119, 120, 121, 126, 127, 130, 135, 136, 146.
- Murtaza Kulu Han* (Biçerlü), 175, 182.
- Murtaza Sultan* (Şerefliü'den), 129.
- Mûsa* (Söklen Oymağı Beği), 75, 76, 179.
- Mûsa Beğ* (Turgud Oğullarından), 51, 52_{n 110}.
- Mûsa Çelebi*, 155_{n94}.
- Mûsa Sultan*, 182_{n206}.
- Mûsa Sultan* (Âcirliü'den), 102, 103, 105, 115_{n 18}.
- Mûsa Sultan* (Türkmen), 94_{n 124}, 102.
- Muslihiddin* (Boz Ok kadısı, Kara Kadı), 76.
- Mustafa* (Tekelü, Gazi Han'ın kardeşi), 91.
- Mustafa* (Gence havalisi beğlerinden), 188_{n 227}.
- Mustafa* (bk. Köpek Sultan), 45, 58.
- Mustafa* (Tavil Ahmed'in oğlu), 170_{n 147}.
- Mustafa Beğ* (Hersekzâde, Boz Ok Sancakbeği), 76.
- Mustafa Beğ* (Kazak'ın kardeşi) 92.
- Mustafa Beğ* (Kazaklar'dan), 200.
- Mustafa Beğ* (Varsak), 50.
- Mustafa Halife* (Kara Isalu Veli Halife'nin babası), 78.
- Mustafa Han* (Kengerlü), 164.
- Mustafa Han* (Şerefeddin Oğlu), 169.
- Mustafa Mirza*, 110.
- Mustafa Paşa* (Lala), 121, 122, 127, 131, 170.
- Mustafa Sultan*, 114.
- Mustafa Sultan* (Beğ, Afşar'dan), 98, 104.
- Mustafa Sultan* (Şerefliü'den), 131.
- Mustafa Sultan* (bk. Keçel Şah Verdi Oğlu)

Mühhelhil Bahadır, 104.

Mürşid Kulu Beğ (Tekelü), 170.

Mürşid Kulu Sultan (Cihargâv, Koçulu'dan), 166

Mürşid Kulu Sultan (Han, Ustacalu'dan), 114, 120, 126, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 142, 143, 144, 147, 148, 150^{n 80}, 161, 162, 163, 166^{n 135}, 167, 173, 180, 182, 189.

Müseyyib Han (Şerîfeddin Oğlu, Tekelü), 92, 115, 117, 118, 119, 123, 125, 128, 139, 140, 171, 172.

Müste'dam Sultan, 180.

Müşribi (Tekelü), 172.

N

Nadir Şah (Afşar), 191.

Nasuh Paşa, 155.

Nazar Ali Beğ (Söklen'den), 113, 179.

Nazar Sultan (Kazaklar'dan), 200.

Nazar Sultan (Ustacalu, Yüzbaşı Hasan'ın kardeşi), 89, 129, 131.

Necm-i Zenger (Emîr, Şah İsmail'in nâibi), 47.

Nefes Sultan (Sa'dlu), 198.

Nevruz Sultan (Emîr, Eberlü'den), 148, 157.

Nevruz Sultan (Kul takımından), 200.

Nidâi, 56^{n 112}.

Niyaz Han (Mukaddem), 199^{n 260}.

Nizamü'l - Mülk, 149.

Nohud Sultan (Musullu, Zülfikâr), 56^{n 112}, 59, 101, 102, 103.

Nur Ali Halife (Rumlu, Şah İsmail'in halifelerinden), 34, 35, 36, 39, 40^{n 69}, 43, 143.

O

Oğlan Emet (Baba Süleyman'ın babası, Ustacalu'nun Çavuşlu obasından), 18, 27, 162.

Oğurlu Sultan (Celâyirlü), 157.

Olcaytu (Ilhanlı hükümdarı, bk. Muhammed Hüdâbende), 9, 10, 62, 174.

Oruç Beğ (Bayat, bk. Don Juan), 159, 160.

Osman (Hz. Halife), 10, 79.

Osman Paşa (Vezir-i âzam), 138.

Osman Paşa (Özdemiroğlu), 86, 122, 123, 126.

Ö

Ömer (Hz. Halife), 10, 79.

Ömer Ağa (Osmanlı elçisi), 131.

Ömer Beğ (Musullu), 102^{n 181}.

P

Perihan, 111.

Pervane Beğ (Korucubaşı, Tekelü), 60.

Pervendî (?) Aka, 86^{n 81}.

Peygamber (bk. Hz. Peygamber), 8.

Peyker Beğ (Ziyad Oğullarından), 131, 132.

Peyker Halife (Kengerlü'den), 164.

Peyker Han (İğirmi Dört'den), 184, 188.

Peyker Lozdî (?) Halife (Cafer Sultan Oğlu), 131.

Pietro della Valle, 160, 179.

Pîr Bayram (Karamanoğlu Kâsım'ın Çeribaşısı), 51.

Pîr Budak Beğ (Han, Acem Irakı Vâlisi), 37^{n 61}, 182.

Pîr Gayb Han (Ustacalu), 139, 140, 148, 165.

Pîr Hüseyin Beğ (Turgud Oğlu, bk. Hüseyin Beğ), 52, 81, 105.

Pîr Kulu (Kuli) Beğ (Afşar'dan), 89^{n 105}, 100, 169.

Pîr Sultan Abdal, 69, 70^{n 37}, 108.

Pîr Sultan Halife (Rumlu), 85.

Pîre (veya Pîr) Beğ (Şıracı başı), 36.

Pîre Muhammed Han (Ustacalu, Çavuşlu obasından), 89, 90, 113, 114, 117, 118, 119, 123, 124, 128, 130, 162, 163, 169.

Pîre Sinan, 130^{n 42}.

Pîrî Beğ (Döğer'den), 183.

Pîrî Beğ (Kaçar), 21, 54.

Pîrî Beğ (Koçulu'dan), 90, 113, 166.

Pîrî Beğ (Okçu korucu, eşik ağası başı), 110, 128, 138.

Pîrî Beğ (Ramazan Oğlu, Adana hâkimi), 78.

Pîrî Beğ (Rumlu), 43.

Pîrî Beğ (Şamlu), 174.

Pulat Beğ (Emîr-i Âhur), 195.

R

Resûl Halife, 79.

Resideddin (tarihiçi), 149.

Rıza Kulu Beğ (Şamlu), 174.

Rıza Kulu Han, 6.

Roemer, H. R., 136^{n 56}.

Rum Çakır - Oğlu, 185^{n 218}.

Rüstem Beğ (Afşar), 98, 100, 132.

Rüstem Beğ (Karamanlu), 54.

Rüstem Beğ (Mahmud Beğ Oğlu, Uzun Hasan'ın torunu), 14, 16, 53, 54.

Rüstem Beğ (Şah İsmail'in mürfidi), 17.

Rüstem Sultan (Söklen'den), 179, 182^{n 205}.

S

Sa'd Beğ, 198.

Sadeddin (Hoca, müverrih), 22, 38, 39.

Sâdikî (kitabdâr, tezkire sahibi), 5, 56^{n 12}, 103^{n 186}, 144, 159^{n 99}, 172, 174, 175, 182, 195.

Sadreddin (Şeyh), 6.

Sadreddin Han-ı Safevî 125.

Sadreddin Han (Ustacalu), 88, 110.

Safer Paşa, 174.

Safî (Şah Safî), 159, 161, 170, 173, 175, 176, 179, 188, 194, 196, 197.

- Safî Kulu Han* (Gürcü), 156.
Safiyüddin İshak (Şeyh, Erdebilî), 1.
Salur Kazan, 195.
Sâm Kethüdâ, 185_{n 216}.
Sam Mirza (Tezkire Sahibi, Tahmasb'ın kardeşi), 5, 48, 62, 65, 89, 90_{n107}, 93, 169, 183_{n 207}.
Sârim (Kürd emîrlerinden), 32, 46, 47.
Saru Ali Beğ (Tekelî, mühürdar; bk. Ali Beğ), 21, 22, 32, 46.
Saru Arslan (bk. Emîr Güne), 186.
Saru Han Beğ (Âcirlü'den), 176.
Saru Kaplan (bk. Kasım), 31.
Saru Lâçin, 113.
Saru Pire (Ustacalu'dan, korucu başı), 36, 45, 46, 163.
Selim (Yavuz Sultan), 26_{n38}, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 50, 72, 73, 74, 80, 81_{n 67}, 82, 108.
Selim (Sarı, II. Selim), 80, 151_{n 84}.
Selim (Bektaş Han'ın oğlu), 189.
Selim Beğ (Han, Şemseddinlü'den), 179.
Selman (Vezir), 117, 128, 130, 134, 135, 150_{n 80}, 162.
Selman Han (Ustacalu, Şirvan beğler-beğisi), 129, 130, 131, 134, 136, 137.
Serdar Beğ (Şamlu'dan, Ağzı Var'ın kardeşi), 37_{n 61}.
Sevündük (Sevindik) *Beğ* (Afşar'dan, korucubası), 95, 99, 136.
Seydî (Özer Oğlu Ahmed'in yeğeni), 78.
Seydî Ali Reis, 89_{n 101}, 96_{n 140}.
Seydî Beğ (Nişancı), 63.
Seyf Beğ, 106.
Seyyidî Ali (Kazak), 53.
Seyyid Muhammed Kemûne, 36.
Seyyidî Sultan (Hınıslu), 196.
Seyyid Şerif (Mîr), 36.
Sinan Bey (veya Paşa, Şehzâde Ahmed'in Lalası; Yular kısıdı), 35.
Sinan Paşa (Cağaloğlu), 131, 168, 170_{n 147}, 199_{n 260}.
Sincâb Sultan, 100.
Sofiyân Halife (Rumlu'dan), 33_{n 53}, 43, 85.
Sofu Halil Beğ (bk. Halil Beğ), 55, 102, 103.
Sofu Oğlu Ahmed Sultan (Kirman Vâlisi, bk. Ahmed Sultan), 46, 59.
Sofu Oğlu Mahmud Han, 90, 120.
Solağ (*Solak*) *Hüseyin* (Çuha Sultan'ın torunu, Tekelî'den), 92, 113, 115, 139, 169, 170_{n 147}.
Suhrab Halife, 104, 182.
Sultan Ahmed Mirza, 100.
Sultan Ali Beğ (Câkirlü, Erdebil Vâlisi), 17.
Sultan Ali Mirza (bk. Ali Mirza), 36, 56, 98.
Sultan Hanım, 182_{n 206}.
Sultan Hüseyin Han (Tavacı başı), 94_{n 124}, 118, 120, 125, 127, 128.
Sultan Mahmud Han (Emîr Han'ın Oğlu), 182.
Sultan Murad (Ak - Koyunlulardan, bk. Murad), 54.
Susenî Beğ, 183.

- Süleyman* (Kanunî Sultan, bk. Kanunî), 38, 41, 55_{n 112}, 56_{n 112}, 62, 64, 65, 66, 67, 75, 78, 80, 81, 91, 97, 103, 104, 203.
Süleyman (Ustacalu), 162.
Süleyman Beğ (Bayat'dan), 106.
Süleyman Beğ (Biçen Oğlu), 14, 53.
Süleyman Beğ Çelebi, 98, 104.
Süleyman Beğ (Fars Vâlisi), 49.
Süleyman Beğ (Ustacalu Muhammed Han'ın kardeşi), 40, 45_{n 83}.
Süleyman Fakih (Budaközülü), 78.
Süleyman Halife, 94, 104, 182.
Süleyman Sultan (Rumlu), 85.
Süleyman Sultan (Şekem Oğlu), 98.
Ş
Şâdî Beğ, 96.
Şâdî Paşa (Sivas beğler beğisi), 73, 76_{n51}.
Şah Abbas (bk. Abbas), 49.
Şah Ali (Sultan Murad'ın adamlarından), 35_{n58}.
Şah Ali (Van muhafızı, Çepni), 66.
Şah Ali Beğ (Bayat'dan), 193_{n232}.
Şah Ali Beğ (Karınca Oğlu), 136.
Şah Ali Mirza (Ustacalu), 129, 162.
Şah Ali Sultan, 104.
Şah Ali Sultan (Hüdabendelü), 174.
Şah Ali Sultan (Ustacalu), 88.
Şah Bende Han, 182.
Şah Budak Sultan, 182.
Şah İsmail (bk. İsmail), 39, 40.
Şah Kubad (Tekelî, Çuha Sultan'ın Oğlu), 60.
Şah Kulu (Baba, Şeytan Kulu; Hasan Halife Oğlu), 12, 27_{n38}, 32, 33, 34, 36, 46, 47, 59.
Şah Kulu (Halil Han'ın Oğlu), 132, 133.
Şah Kulu (Sultan Murad'ın adamlarından), 35_{n58}.
Şah Kulu (Ağa) *Beğ*, 97.
Şah Kulu Beğ (Sultan, Halifetü'l - hulefâ, Rumlu'dan), 138, 142, 143, 144.
Şah Kulu Halife (Zû'l - kadr, mühürdar; Kavurgalu'dan), 95, 96, 99_{n167}, 139, 178.
Şah Kulu Han (İskender Han'ın unvanı), 133.
Şah Kulu Han (İsfahan, Pürnek), 104, 113.
Şah Kulu Sultan, 182.
Şah Kulu Sultan (Beğ, Keçel Şah Verdi Oğlu), 86, 88, 90.
Şah Kulu Sultan (Emîr Han'ın kardeşi), 140.
Şah Kulu Sultan (Han, Afşar), 99, 146, 188, 190.
Şah Kulu Sultan (Karınca Oğlu, Mâhi Fakihlü'den), 90, 126, 131, 166.
Şah Kulu Sultan (Piyâde), 140.
Şah Kulu Sultan (Yeğen Oğlu), 90, 113, 114, 118, 127.
Şah Kulu Sultan (Zû'l-kadr, Safevî elçisi), 131, 141.

- Şah Nazar Sultan* (Tekelü'den), 167, 170.
- Şah Ruh Beğ* (Afsar'dan), 56.
- Şah Ruh Beğ* (Dulkadirli Alâüddevlü Oğlu), 19, 29, 31, 49.
- Şah Ruh Han* (Zû'l-kadr, mühürdar), 98, 118, 124, 126, 129, 130, 135, 138.
- Şah Safî* (bk. Safî), 199.
- Şah Şüca* (Şüca Beğ), 104, 115.
- Şah Veli* (Boz Ok'lu âsî), 73, 74, 75, 76_{n51}.
- Şah Veli Halife* (Zû'l-kadr), 142.
- Şah Veli Sultan* (Celâyirli), 157.
- Şah Verdi* (Söklen Oğullarından), 178_{n187}.
- Şah Verdi* (Yeğen Oğlu), 134.
- Şah Verdi Beğ* (Bayburdlü'dan), 195.
- Şah Verdi Beğ* (Kengerlü'den), 164.
- Şah Verdi Beğ* (Ustacalu), 161.
- Şah Verdi Halife*, 139.
- Şah Verdi Halife* (Beğ, Söklenoğlu), 95, 113.
- Şah Verdi Halife* (Şamlu), 174.
- Şah Verdi Sultan* (Çepni), 131.
- Şah Verdi Sultan* (Inallu), 142.
- Şah Verdi Sultan* (Ziyad Oğlu), 97, 98, 145.
- Şehin Şah* (II. Bâyezid'in Oğlu, Karaman Vâlisi), 34.
- Şeh Suvar Beğ* (Dulkadıroğlu), 75.
- Şeh Suvar Oğlu Ali Beğ* (bk. Ali Beğ), 49, 75.
- Şemhal Sultan* (Han, Çerkes), 111, 112.
- Şemseddin-i İsfahani*, 149.
- Şemsi Han* (Kazaklar'dan), 200.
- Şerefeddin Beğ* (Tekelü), 46.
- Şerefeddin Beğ* (Üveys Sultan Oğlu), 91, 92.
- Şerefeddin Oğlu Muhammed Sultan* (bk. Muhammed Sultan), 59, 60, 172.
- Şeref Han* (Şeref Beğ, Bidlis hâkimi, Şerefnâme yazarı), 69, 96, 102_{n181}, 108, 140, 177, 188, 195.
- Şeybek Han* (bk. Muhammed Şibani Han), 31, 56.
- Şeyh Ali Sehl-i İsfahani*, 36_{n59}.
- Şeyh Cafer* (bk. Cafer), 7.
- Şeyh Cüneyd* (bk. Cüneyd), 1.
- Şeyh Hasan* (Celâyir, bk. Hasan), 4.
- Şeyh Sadreddin* (bk. Sadreddin), 6.
- Şeyh Şah* (Şeyh İbrahim, Şirvanşah Ferruh Yesar Oğlu), 21.
- Şeytan Kulu* (bk. Şah Kulu), 12.
- Şikârî*, 51, 52.
- Şikârî Sultan* (İspirlü'den), 195.
- Şir Hüseyin*, 95.
- Şirvan Şah* (bk. Halilullah), 11.

T

- Taceddin Ali Şah*, 149.
- Taceddin Beğ* (Osmanlı Kumandanı), 35_{n58}.
- Taceddin Beğ* (Ustacalu), 46, 59.

- Tâclu Hanım* (Şah İsmail'in karısı), 55_{n110}, 101.
- Tahmasb* (Şah), 7, 32, 39_{n68}, 50, 51, 55, 57, 58_{n2}, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 73_{n42}, 80, 81, 82, 83, 84, 85_{n4}, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 118, 121, 123, 136, 139, 151_{n84}, 153, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 172, 176, 182_{n205}, 186, 187, 193, 201.
- Tahmasb Kulu Han* (Araşlu Afsarından), 188, 189, 190, 191.
- Tahmasb Kulu Han* (Emîr Güne Oğlu), 184, 187.
- Tahmasb Kulu Sultan* (Muhammed Sultan Oğlu), Şadî Beğlü), 157, 174, 181, 182.
- Taki Beğ* (Ustacalu'dan), 58.
- Tatar Sultan* (Muhammed Han Oğlu), 91.
- Tatı Oğlu* (Ali Sultan), 95.
- Tatı Oğlu Şah Beğ*, 118.
- Tatı Oğlu Şah Ruh Han*, 120.
- Tavil Ali*, 155.
- Tebbet (?) Ağa*, 96.
- Tebbet Oğlu Şah Kulu Sultan*, 120.
- Timur* (Gürgân), 6, 7, 72.
- Timur Han* (Sultan, Kengerlü'den; Kirman Vâlisi), 89, 90, 108, 164.
- Tiz Rev Sultan* (Mukaddem), 129.
- Tokmak Han*, 113, 114.
- Tokmak Muhammedî Sultan* (Han, Ustacalu), 119, 121, 122, 136.
- Toykun Beğ*, 97.
- Toz Koparan* (bk. Pîrî Beğ, Kaçar), 54.
- Tuğrul Beğ* (Selçuklu hükümdarı), 8.
- Turabî Beğ* (Türkmen), 195.
- Turgud* (Dorgud) Oğlu, 105.
- Turhan Genceî*, 6, 151_{n84}.
- Türkmen Ali* (Erzincanlı), 71_{n39}.

U

- Ubeyd Han* (Özbek hükümdarı), 59, 85.
- Uğurlu Mehmed* (Uzun Hasan Oğlu), 16, 28.
- Uğurlu Sultan* (Çepni), 194.
- Ulama* (Han, sonra Paşa; Yavuz Oğlan), 32, 33_{n52}, 59, 61, 62, 64, 92, 95, 96.
- Ulaş Beğ* (Ustacaoğlu Muhammed Han'ın kardeşi), 37, 39, 40, 45_{n83}, 162.
- Ulu Han Sultan*, 174.
- Uluğ Han Beğ*, 106.
- Ustaca* (veya Usta Hacı), 44, 55_{n83}, 162.
- Ustaca Oğlu Muhammed Han* (bk. Muhammed Han), 24, 30, 45.
- Uzun Ahmed Paşa*, 192.
- Uzun Hasan Beğ* (Ak - Koyunlu Hükümdarı), 10, 11, 14, 16, 30, 38, 49, 53, 55, 102, 159_{n101}.

Ü

- Ürkmez Sultan*, 95.
- Üveys Beğ* (Boz Ok Vâlisi, Ali Beğ Oğlu), 73.
- Üveys Sultan*, 91.

V

- Veled Han* (Dulkadirli, Ali Beğ Oğlu), 71_{n39}.
- Veli Beğ* (Hârûn Âbâd hâkimi), 92_{n113}.
- Veli Beğ* (Rumlu), 159_{n100}.
- Veli Beğ* (Şerefli'den), 165, 169.
- Veli Beğ* (Ulama'nın kardeşi), 62.
- Veli Beğ* (Yasavul başı), 89.
- Veli Can* (Tekelü, Nahcivan Sancak beği), 62.
- Veli Can Beğ* (Han, Türkmen), 36, 141.
- Veli* (Deli) Dündar (Dulkadirli beğzâdelerinden), 78.
- Veli Fakih* (Orta Pârê'den), 79.
- Veli Halife*, 86, 126, 127, 128.
- Veli Halife* (Şamlu'nun Avcı Obasından), 93, 175.
- Veli Halife* (Kara İsalu'dan), 78.
- Veli Han* (Afşar, Kirman Vâlisi, korucubası), 120, 135, 141, 146, 188, 189, 190, 191.
- Veli Han* (Beğ, Tekelü), 135, 137, 139, 170.
- Veli Han* (Kalkancı Oğlu), 181.
- Veli Han* (Şerefli'den), 90.
- Veli Kulu Beğ* (Şamlu'dan), 151_{n84}, 152.
- Veli Sultan* (Şerefeddin Oğlu), 92.
- Veli Sultan* (Han, Zû'l-kadr, Çarhacı başı), 95, 118, 119, 120.

Y

- Yâdigâr* (Muhammed Tarhan), 102, 104.
- Yahya* (Kazvinli), 24_{n35}.

Yahya Paşa, 30.

- Yahya Pehlivan* (Sultan Murad'ın adamlarından), 35_{n58}.
- Yakub* (İbrahim Han Oğlu, Kirman Vâlisi), 94, 100, 180.
- Yakub Beğ* (Afşar), 99, 102_{n181}.
- Yakub Beğ* (Sultan, Ak - Koyunlu hükümdarı), 13, 14, 16, 30, 54.
- Yakub Han* (Zû'l-kadr), 189, 196.
- Yakub Mirza* (Sultan, Çayan Sultan'ın torunu), 90_{n107}, 96, 169.
- Yakub Paşa* (Rûm beğlerbeğisi), 77.
- Yapa Oğlu Emîr Şah Beğ*, 52_{n100}.
- Yar Ali Sultan* (Bayat'dan), 193.
- Yaraş Beğ* (Nur Ali Halife'nin adamlarından), 39.
- Yavuz Oğlan* (bk. Ulama), 59.
- Yeğen Sultan* (Beğ, Tekelü'den), 32, 37_{n61}, 46.
- Yeğen Sultan* (Afşar), 100, 133.
- Yeğen Şah Kulu Sultan*, 114, 120, 126.
- Yol Aldı Ağa* (Hacılar Obasından), 95.
- Yol Kulu Beğ* (Şamlu), 96, 177.
- Yular Kısıdı Sinan Beğ* (bk. Sinan Beğ), 35.
- Yusuf* (Kirman Vâlisi Yakub'un kardeşi), 100.
- Yusuf Beğ* (Ak - Koyunlu, Uzun Hasan'ın torunlarından), 16.
- Yusuf Beğ* (Kemah Kumandanı, Varsak), 39, 50.
- Yusuf Beğ* (Ustacalu), 169.
- Yusuf Halife*, 98.

- Yusuf Han* (Sultan, Kulu Beğ Oğlu; Afşar'dan), 146, 148, 184, 188, 189, 190, 191.
- Yusuf Han* (Kul takımından), 194.
- Yusuf Han* (Urumlu), 160_{n106}.

Z

- Zâl Beğ*, 110.
- Zehr-i Mâr Sultan*, 190, 191.
- Zekeriya* (Er.îr, Kilid-i Âzerbaycan, Şah İsmail'in veziri), 21.
- Zeynel* (Sultan Murad'ın adamlarından), 35_{n58}.
- Zeynel* (Ak - Koyunlu Uğurlu Mehmed oğlu), 28, 29.

- Zeynel Beğ* (İbrahim Han'ın Oğlu), 94.
- Zeynel Han* (Beğdili'den, Rey Vâlisi), 171, 173.
- Zeynel Han* (Şamlu'dan), 48, 98.
- Ziyad Beğ* (Kaçar hânedanının atası), 54.
- Ziyad Oğlu*, 104.
- Zülfikâr* (bk. Nohud Sultan), 56_{n112}.
- Zülfikâr Han* (Karamanlu), 194.
- Zünnun Beğ* (Dulkadir Oğullarından), 73, 76_{n51}, 77.
- Zünnun Oğlu* (Hisar Beğli Oymağından, Zünnun Beğ Oğlu, âsî), 77, 179.

II — EL (KAVİM), OYMAK, BOY, DEVLET VE HÂNEBAN ADLARI

A

- Abdüllü Obası*, 137, 173, 175.
Acem Tâcirleri, 40.
Acem Türkmenleri, 160_{n106}, 186.
Âcirlü (ler), 52, 105, 173, 176.
Afganlı (lar), 149, 156.
Afşar (Avşar) lar, 24, 36, 56, 57, 60, 83, 95, 98, 99, 100, 115, 118, 120, 132, 135, 145, 146, 148, 160, 172, 188, 190, 191, 192.
Ağaç - Eri (ler), 5.
Ağca Koyunlu, 72, 77, 98_{n159}, 184, 186.
Ağcalı, 72, 180, 184, 187.
Ahmedler (oymak), 153.
Ahmedlu, 198.
Ak - Baytlar (bk. Öz Bayatlar), 106, 193.
Ak - Koyunlu(lar), 4, 5, 10, 11, 14, 15, 16, 18, 21, 23, 27_{n38}, 29, 39, 49, 53, 54, 57, 82, 101, 103, 106, 119, 129, 132, 152, 183, 188, 193, 201, 203.
Ak - Koyunlu Beğleri, 24, 44_{n81}.
Ak - Koyunlu Devleti, 3, 13, 182, 202.
Ak - Koyunlu hânedanı, 14, 62.
Ak - Koyunlu Oymağı, 24_{n37}.
Ak - Koyunlu Oymakları, 55.
Ak Koyunlu Türkmenleri, 56_{n112}.
- Ak - Koyunlu Uluğu*, 3, 53, 55, 56.
Alpavut, 106, 197.
Alplu Afşarı, 142, 190, 191, 192.
Amasya Yörükleri, 77.
Anadolu Kızılbaşları, 69.
Anadolu Kızılbaş Türkleri, 2, 22, 69.
Anadolulu Kızılbaşlar, 108.
Anadolulu Kızılbaş Türkler, 201.
Anadolulular, 12, 13, 15, 17, 20, 21, 28_{n38}.
Anadolulu Müridler, 13, 17.
Anadolulu Sofular (müridler), 13, 18.
Anadolulu Türk Oymakları, 72, 201.
Anadolulu Türk Unsuru, 201.
Anadolu'nun Ayağı Çarıklı Türkleri, 32.
Anadolu Selçukluları, 4.
Anadolu Türkleri (Anadolulu Türkler), 1, 3, 7, 10, 19, 22, 25_{n38}.
Annâzoğulları, 2.
Arabgırlü (ler), 50, 51, 104, 173, 176, 177.
Araşlu, 100, 141, 146, 188, 190, 191.
Âsayışlu, 160.
Avcı Obası, 135, 173, 175.
Ayrımlı, 160_{n106}.

B

- Baharlı*, 107, 129, 182_{n205}.
Balabanlı, 177_{n183}.
Baraclı, 160.
Batı Türkleri, 6.
Bayat (lar), 55, 56_{n112}, 106, 139, 142, 148, 157, 160, 172, 192, 193.
Bayburdlı (lar), 18, 20, 21, 107, 160, 194, 195.
Bayındır, 183.
Bayındır Beğleri (Ak - Koyunlular), 27_{n38}.
Bayındır Emîrleri (Ak - Koyunlular), 53.
Beğdili, 154, 171, 172, 173.
Biçerlü, 173, 175.
Bişanlı (Dokuz) Oymağı, 77.
Bozcalı (lar), 52, 105, 160, 169.
Boz Ok'lar (Oğuz kolu), 72, 95.
Boz Oklular (Boz Ok bölgesi halkı), 76.
Boz Ok Oymakları, 72.
Boz Ulus, 119, 173, 186.

C

- Câkirlü (ler)*, 2, 17, 132, 197.
Camuslu, 178, 181.
Celâli (ler), 74, 154, 155, 170_{n147}.
Celâyir (ler), 4, 129, 157.
Cerid, 196.
Cerid Sil Süpür, 196.
Cevanşir, 157, 198, 199, 200.

Ç

- Çağataylar (Babürlüler)*, 3, 4, 93, 105, 108, 152, 156, 157, 203.
Çağatay Devleti, 152.
Çağatay Oymakları, 157.
Çağatay Uluğu, 193.
Çanağı (mülhidlerden), 73.
Çavuşlu Obası, 18, 129, 131, 141, 147, 157, 160, 162.
Çayanlı Oymağı, 44_{n80}.
Çekenî Oymağı (Kürd), 136.
Çemişkezeklü (ler), 53, 160, 180_{n200}.
Çepni (ler), 50, 66, 80, 82, 104, 131, 157, 194.
Çerkes (ler), 11, 68, 112_{n8}, 148, 156.
Çiçeklü Obası, 49, 72, 77, 178, 181.
Çukur - Ova Türkleri, 5.
Çungar Oymağı, 73.

D

- Damlu Obası*, 162, 167.
Danışmendli Türkmeni, 200_{n265}.
Dankaralı, 123.
Demircülü, 180.
Dokuz Oymağı (bk. Bişanlı), 77.
Döğer, 183.
Dönük Kazaklar, 200.
Dulkadır eli (Zû'l-kadr, Dulkadırlı), 15, 18, 19, 30, 48, 178, 186, 187, 192.

Dulkadir(lı) Beğliği, 49, 71_{n39}, 72, 75, 77.

Dulkadirli hânedanı, 76_{n51}.

Dulkadırlılar (bk. Dulkadır Oğulları), 29, 30, 31, 49, 77, 78.

Dulkadirli Oymakları (Boz Ok'da), 72.

Dulkadirli (lar) (bk. Zû'l-kadr, Dulkadır eli), 15, 21, 22, 24, 37, 48, 83, 120, 139, 180.

Dulkadır Oğlu (oğulları), 23, 25, 28, 30, 65, 73, 179.

E

Eberlü Obası (Afşarı), 139, 157, 190, 191.

Ekrad ve Elvâr (Kürdler ve Lurlar), 133.

Erdebilliler, 12.

Erdebil Şeyhleri, 22, 26_{n38}, 138.

Ermeni (ler), 148, 156.

Eşerlü Obası, 46_{n84}, 168_{n145}.

Etrâk (bk. Türkler), 5.

Eymür oymağı, 95, 140, 178, 180, 181.

F

Fars (lar) (İranlılar), 5, 25, 202.

G

Garibler (Osmanlı kapıkulu atlı sınıfının bir bölüğü), 83.

Garibli, 82.

Gerempâ, 89, 90.

Gerelyü, 108, 157.

Göcebe Türkler, 10.

Gökçelü, 198.

Göklen, 178_{n187}.

Gölegîr (Dânişmendli Türkmeninden), 200_{n265}.

Gözü Büyüklü, 142, 160, 162, 168.

Gûriyan, 120.

Gûrlular, 133.

Gündüzlü (Afşarı), 188, 190, 191.

Gürcü (ler), 69, 91, 107, 110, 122, 126, 148, 156, 184, 200.

H

Hacılar Obası, 72, 94, 178, 180, 181.

Haleb Türkmenleri, 47, 50, 52, 71, 172, 173, 174, 176, 185, 187, 190, 191, 193, 196.

Halife (ler. Şi'i halifeleri), 12.

Hamidoğulları, 32.

Harmandalu, 160, 172, 174_{n161}, 200_{n265}.

Hazar Ötesi Türkmenleri, 6, 151, 202.

Hımslu (lar), 24, 53, 105, 195, 196.

Hisar Beğlü, 72, 76, 77.

Horasan Afşarı, 133.

Hüdabendeli, 173, 174, 175.

İ

İğirmi Dört (Yirmidört), 119, 183, 184, 188.

İlhanlı Devleti, 3.

İlhanlı İmparatorluğu, 4.

İlhanlı (lar), 4, 9, 23, 62, 129, 148.

İmanlı Afşarı, 174, 188, 190, 192.

İnallu, 128, 139, 142, 160, 172, 173, 174.

İranlı (lar), 3, 8, 22, 121_{n28}.

İran Selçukluları, 3, 4, 203.

İran Türkleri, 6, 151, 202.

İsmail Hacı Oğulları, 9.

İspirlü (ler), 107, 160, 183, 195, 200.

İtalyan Seyyahları, 42, 45_{n82}.

K

Kaçar (lar), 12, 21, 22, 37_{n61}, 53, 54, 57, 83, 96, 97, 119, 121, 132, 145, 148, 156, 160, 175, 180_{n198}, 183, 184, 185, 186, 187, 188.

Kaçarlı Oymağı, 185_{n218}.

Kafkas Kavimleri, 13.

Kara Bacaklı, 160.

Karabağlılar, 153.

Karabağ Türkmenleri, 198.

Kara Bayatlar, 136, 157, 193.

Kara Börk'ler, 121.

Karaca Dağ Türkleri (Karaca Dağlılar), 12, 15, 153.

Karacalı Oymağı, 77, 176_{n175}.

Kara Çomaklı, 160.

Kara Gözlüler, 196_{n250}.

Kara Hisarlı, 166.

Kara İsalı Kızılbaşları, 78.

Kara - Koyunlu (Otuz İki'den), 198.

Kara - Koyunlu (lar), 2, 3, 4, 5, 7, 10, 11, 18, 53, 54, 61_{n10}, 101, 105, 106, 107, 129, 160, 201, 203.

Kara - Koyunlu Ulusu, 182_{n205}, 197, 198.

Karalı, 200_{n265}.

Karamanlular, 12, 21, 22, 54, 55, 57, 106, 107, 119, 132, 157, 160, 183, 193, 194, 199.

Karaman Oğulları, 51, 52.

Karasarlı, 162, 166.

Karataşlılar, 157.

Kara Tatarlar, 7, 19, 72.

Kara Ulus, 201.

Kaşıkcı (lar), 200_{n265}.

Kavurgalı, 94_{n130}, 141, 178, 181.

Kazaklar (Ak - Koyunlu Oymaklarından), 55, 153, 154, 183, 199, 200.

Kazaklı Obası (Türkmen), 36.

Keçeciler (mülhidlerden), 73.

Kengerlü, 89, 113, 131, 141, 161, 162, 164.

Kerâmetlü, 138, 173, 176.

Kerempâ (bk. Gerempâ), 162, 165.

Kıçlı, 162, 167.

Kırıklı, 160.

Kırıklı, 191.

Kızılbaş askeri (ordusu), 20.

Kızılbaş beğleri, 50, 62.

Kızılbaş boyları, 60.

Kızılbaş Çepniler, 66.

Kızılbaş devleti, 40.

- Kızılbaş emirleri*, 62, 66.
- Kızılbaşlar*, 1, 20, 22, 23, 25, 27ⁿ³⁸, 29, 30, 34, 35, 36, 39, 43, 49, 50, 55, 62, 65, 73, 76, 79, 80, 82, 112, 121, 122, 123, 125, 130, 133, 149, 150, 152, 155, 156.
- Kızılbaşlık faaliyetleri*, 79.
- Kızılbaş Oymakları*, 56, 145.
- Kızılbaş Türkler*, 2, 6, 8, 22, 69, 152, 158, 202.
- Kızıl Kocalu*, 72.
- Kızıllı*, 162, 167.
- Koçulu*, 162, 166.
- Koyla Hisarlı*, 158.
- Koyun Erilü*, 160.
- Kûh Gilâye Afsarları*, 191.
- Kûh Giyulu*, 160.
- Kürd Emirleri*, 32.
- Kürd Hânedanları*, 2.
- Kürd (ler)*, 1, 2, 31, 53, 56ⁿ¹¹², 87, 96, 108, 133, 149, 155, 156, 158, 177, 188, 195.
- L**
- Lekler*, 156.
- Lezgi*, 121.
- Lurlar*, 109, 132, 133, 149, 156, 158.
- M**
- Macarlar*, 75.
- Mâhi Fakihlu*, 162, 166.
- Mahmudlu*, 160.
- Memlükler* 30, 38, 40.
- Mes'udlu*, 77.
- Mervânî Kürdleri*, 2.
- Mevalî*, 183.
- Moğollar*, 4, 7, 9, 10, 65, 76, 83, 149, 157.
- Moğol - Türk kümesi*, 4.
- Muhammed-i Keçecî Ailesi* (Tebrizli), 21.
- Mukaddem Oymağı*, 154, 198, 199.
- Musullu (lar)*, 29, 30, 48, 55, 57, 101, 115, 121, 125, 129, 182.
- Mülhidler*, 73, 74, 79.
- N**
- Nilkaz (Nilkas)*, 173, 177.
- O**
- Oğuz (lar)*, 6, 8, 72.
- Oğuz beğleri*, 195.
- Oğuz boyları*, 173.
- Oğuz (Türkmen) eli*, 202.
- Oğuz (Türkmen) kavmi*, 151.
- Ohlu (Oklu) oymağı*, 87.
- On İki İmam*, 10.
- Orta Pâre (Ulu Yürük'ten)*, 44ⁿ⁸⁰, 79.
- Oryat (Oyrat ?)*, 160.
- Osmanlı (lar)*, 5, 6, 12, 22, 23ⁿ³⁴, 25, 26, 30, 31, 34, 35, 37, 38, 39, 47, 61, 62, 63, 64, 66, 67, 68, 71, 75, 81, 83, 90, 91, 92, 95, 103, 105, 108, 109, 121, 122, 126, 127, 136, 138, 140, 144, 146, 147, 152, 156,

- 165ⁿ¹³⁰, 174, 179, 182ⁿ²⁰⁵, 183, 184, 187, 189, 192, 195, 196, 198, 199, 200, 203.
- Osmanlı askerleri*, 34.
- Osmanlı Devleti*, 34, 68, 80, 130, 153, 154.
- Osmanlı hâkimiyeti*, 33.
- Osmanlı hükümdarları*, 40, 203.
- Osmanlı Kuvvetleri*, 32, 38, 66, 132.
- Osmanlı Müellifleri*, 13, 25ⁿ³⁸, 28, 30, 36, 39.
- Osmanlı Ordusu*, 36, 39, 62, 63, 65, 67, 75, 76.
- Osmanlı - Safevî harbi*, 86.
- Osmanlı Tebaası*, 19.
- Osmanlı Türkleri*, 202.
- Otuз İki (Oymak)*, 119, 131, 153, 157, 183, 198, 199, 200.
- Ozan Oymağı*, 198.
- Ö**
- Ördekli Obası*, 182.
- Öз Bayatlar (Bayat-i Mutlak veya Ak - Bayatlar)*, 106, 193.
- Özbek (ler)*, 24ⁿ³⁶, 31, 48, 52ⁿ¹⁰⁵, 54, 91, 96, 98, 145, 147, 152, 158, 163, 164, 203.
- Özbek hanları*, 4.
- Özbek hükümdarları*, 203.
- Özer Oğulları*, 78.
- P**
- Peyklu*, 160.
- Pürnek (ler)*, 16, 55, 101, 115, 119, 120, 129, 182.

R

- Ramazan Oğlu (Oğulları)*, 78.
- Revâdî Kürdleri*, 2.
- Rumlu (lar)*, 17, 18, 20ⁿ³², 21, 22, 33ⁿ⁵³, 34, 35, 36, 39, 42, 43, 57, 59, 60, 83, 85, 86, 87, 118, 119, 123, 143, 144, 157, 158, 159, 160, 183, 193.
- Rûm Yiğitleri (Anadolulu gençler)*, 71.

S

- Sa'dlu (lar)*, 105, 106, 129, 183, 198.
- Safevî (ler)*, 3, 4, 5, 6, 10, 11, 18, 19, 21, 22, 29, 30, 31, 34, 36ⁿ⁵⁹, 38, 47, 48, 49, 50, 53, 55, 64, 66, 67, 101, 106, 107, 108, 111, 115, 116, 121, 122, 126, 127, 141, 182, 192.
- Safevî devleti*, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 12, 13, 15, 19, 22, 26ⁿ³⁸, 30, 32, 37, 40, 41, 42, 52, 53, 57, 65, 67, 68, 72, 129, 144, 145, 149, 154, 171, 187, 193, 195, 201, 202, 203.
- Safevî kızılbaş boyları*, 183.
- Safevî kızılbaş topluluğu*, 53.
- Safevî kızılbaş Türkler*, 202.
- Safevî müellifleri*, 73ⁿ⁴².
- Safevî müridleri*, 20.
- Safevî müverrihleri*, 39.
- Safevî Ordusu*, 36.
- Safevî Şeyhleri*, 68.
- Safevî tarikatı*, 6, 7.
- Safevî Türk emirleri*, 151.
- Safevî Türkleri*, 202, 203.
- Saru Halillü (Söklen'in bir obası)*, 72, 178ⁿ¹⁸⁷.

- Sarulu Cemaati* (mülhidlerden), 61, 80.
- Saru Solaklı*, 160.
- Saru Şeyhlü*, 49, 178, 181.
- Sâsânîler*, 3.
- Sayın Hanlı Türkmenleri* (bk. Hazar Ötesi Türkmenleri), 157, 202.
- Selçuklu* (lar), 2, 7, 8, 32_{n50}, 34, 172, 182_{n206}.
- Selçuklu devleti*, 149.
- Selçuklu devri*, 5.
- Selmanlı*, 200_{n265}.
- Sermayeli*, 200_{n265}.
- Sevgülen* (bk. Söklen), 178_{n187}.
- Sil - Süpür*, 154, 196, 197.
- Sofular* (Safevî müridleri), 14.
- Sofular* (oymak), 162, 166.
- Sofu Oğulları*, 166_{n135}.
- Söklenler* (Sevgülen?), 72, 75, 76, 95, 178, 179.
- Söklen Oğulları*, 178_{n187}.
- Sulduz*, 129.
- Sultan-ı Rûm* (Osmanlı hükümdarları), 203.
- Süglün*, 178_{n187}.
- Sünnî* (ler), 2, 9, 12, 13, 24, 38, 79.
- Sünnî Türk Oymakları*, 72.
- Ş**
- Şâdi Beğlü*, 96_{n141}, 145, 181.
- Şahı Seven* (Şahsevenler), 111, 154, 173.
- Şam Bayadı* (Türkmenleri), 72, 134, 184, 187.
- Şamlu* (lar), 15, 17, 18, 19, 20_{n32}, 21, 22, 32, 36, 37_{n61}, 40, 47, 48, 51, 57, 58, 59, 60, 62, 64, 82, 83, 93, 104, 105, 114, 116, 117, 118, 120, 124, 126, 127, 128, 129, 135, 137, 139, 140, 142, 144, 145, 157, 160, 169, 172, 173, 174, 176, 177, 178.
- Şeddadî kürdleri*, 2.
- Şemseddinlü*, 153, 178, 179, 181, 199.
- Şerefeddin Oğulları*, 171.
- Şereflü Obası*, 58, 129, 131, 161, 162, 165.
- Şeyhler Obası*, 163.
- Şeyhlü Obası*, 45.
- Şi'i* (ler), 8, 10, 13, 50, 78, 81.
- Şi'i Safevî devleti*, 68.
- Şi'i Türkler*, 72.
- Şirvan askerleri*, 21.
- Şirvan beğlerbeğliği*, 130.
- Şirvanşahlar*, 121.
- T**
- Tâcîk* (ler), 5, 47, 135, 149, 150.
- Tâcîkân* (Tâcikiyye), 5.
- Tâliş* (ler), 12, 13, 21, 22, 142.
- Tat'lar* (Farslılar), 5, 150, 202.
- Tatarlar* (Moğol kalıntısı), 76.
- Teke Etrâki*, 27_{n38}.
- Tekelü* (ler), 12, 18, 21, 31, 32, 33, 34_{n56}, 46, 47, 55, 57, 58, 59, 60, 61, 63, 64, 81, 83, 84, 85, 87, 90,

- 92, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 126, 127, 128, 131, 133, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 144, 160, 169, 170, 171, 183.
- Telli Kaçar* (oymak), 185_{n218}.
- Terekeme*, 198.
- Timurlular*, 7.
- Trabzon Rum devleti*, 10.
- Turgudlu* (lar), 18, 51, 105.
- Turgud Oğulları*, 51, 52.
- Türkler*, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 18, 34, 72, 83, 87, 133, 147, 149, 150, 151, 154, 156, 188, 198, 201, 202.
- Türk beğleri*, 5.
- Türk budun*, 7.
- Türk emirleri*, 47.
- Türkiye Türkleri*, 202.
- Türk Memlükleri*, 2.
- Türk Oymakları* (Iran'da), 4, 5, 65, 201.
- Türkmen* (ler), 6, 8, 10, 19, 36, 38, 55, 81, 101, 103, 108, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 126, 127, 128, 131, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 146, 150, 156, 160, 169, 182.
- Türkmenler* (bk. Hazar ötesi Türkmenleri), 6.
- Türkmen Oymakları*, 49, 176_{n173}, 185_{n218}.
- Türkmenleşmiş Kara Tatarlar*, 7.
- U**
- Ulaş boyu*, 78.
- Ulu Yörük*, 44, 50, 73, 79, 161, 165, 186.
- Usalu Afsarı*, 139, 146, 190, 191.
- Ustacalu* (lar, Ustaclu), 17, 18, 19, 20_{n32}, 21, 27, 28_{n38}, 36, 37, 42, 44, 45, 46_{n84}, 48, 55, 57, 58, 59, 60, 82, 83, 87, 88, 89, 90, 109, 110, 111, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 137, 139, 140, 142, 143, 144, 147, 148, 160, 161, 163, 164, 168, 169, 172, 173, 183.
- Ustacalu ailesi*, 162.
- Uyratlar*, 4.
- V**
- Varsak* (lar), 18, 39, 49, 50, 58, 104.
- Y**
- Yaka Türkmenleri* (bk. Hazar Ötesi Türkmenleri), 87, 88, 93, 157, 193_{n233}, 202.
- Yazır boyu*, 157.
- Yeniçeriler*, 41_{n72}.
- Yeniçeri Ocağı*, 37, 148.
- Yeni İl* (Türkmenleri), 168, 186, 187.
- Yıva* (yuva) boyu, 119, 145, 184, 187.
- 24 Oğuz boyu*, 50.
- Yörükân-ı Büzürk* (bk. Ulu Yörük), 44_{n80}.
- Z**
- Zenüziler*, 156.
- Ziyad Oğulları*, 54, 97, 119, 131, 145, 183, 184.
- Zü'l-kadr* (bk. Dulkadirî ve Dulkadir eli), 18, 21, 22, 24, 37, 48, 49, 57, 58, 60, 62, 94, 95, 96, 107, 115, 120, 135, 140, 141, 145, 148, 160, 169, 178, 179, 180, 181, 190.

III. YER ADLARI

A

- Âbiverd*, 157, 167, 190, 191.
Acem Irak't, 37_{n61}, 57, 62, 103, 115,
137, 145, 146, 147, 157.
Adana, 50, 71_{n39}, 78.
Âdilceviz, 67, 165.
Afyon, 186.
Ağcakale, 196.
Ahıska, 180, 200.
Ahlât, 66, 67, 185_{n218}.
Ahur (Ahır) Konalar, 185.
Akdağ, 79, 178.
Ak - Koyunlu ülkesi, 16, 19, 28, 29.
Ala Dağ, 23.
Alamut Kalesi, 94_{n124}, 166, 167.
Alıktı Yöresi, 76.
Alıncak Kalesi, 53, 136.
Alma Kulağı, 23.
Amasya, 18, 29, 34, 35, 39, 43, 44,
50, 68, 71, 73, 78, 79, 108, 158,
166, 174.
Amasya barışı (andlaşması), 68, 69, 71.
Âmid, 29.
Âmul, 169.

- Anadolu*, 1, 3, 4, 5, 6, 8, 9, 10, 11, 12,
13, 17, 18, 19, 22, 23_{n34}, 24_{n36},
26_{n38}, 27_{n38}, 28_{n38}, 29_{n41}, 32, 34,
35, 37, 39, 40, 43_{n77}, 44, 47, 50,
53, 54, 69, 71, 72, 75, 77, 80, 81,
82, 90, 92, 108, 109, 116, 132, 134,
149, 151, 153, 154, 160, 161, 168,
174, 178, 180, 186, 188, 189, 191,
200_{n265}, 201, 202.
Anadolulular Mahallesi (Rûm Mahal-
lesi, Tebrizde), 15.
Ankara, 30, 155.
Antakya, 40, 186.
Antalya (bölgesi), 12, 32, 46.
Anteb (Ayntab, bk. Gazianteb), 38, 40,
47, 172.
Arabgir, 50.
Arab Irak't, 56_{n112}, 157.
Arasbâr, 195, 199.
Aras Bâran, 143, 145.
Aras Irmağı, 12, 71_{n39}, 183.
Ardahan, 121.
Arpaçay, 68.
Artova (Artuk Ova, Artuk Âbad), 79.
Astara, 17.

- Avusturya*, 153.
Aydın, 185, 186, 187_{n220}, 200_{n265}.
Ayu Yazı (veya Eyu Yazı), 35_{n58}.
Âzerbaycan, 1, 2, 4, 7, 12, 15, 16, 22,
44_{n81}, 57, 61, 62, 65, 80, 119, 121,
126, 135, 136, 137, 138, 141, 146,
152, 154, 157, 173, 177, 194, 197,
199, 202.

B

- Bâdkûye* (Bakû), 179_{n189}.
Bağdad, 10, 23, 31, 55, 56_{n112}, 57, 59,
60, 63, 64, 77, 82, 91, 101, 102,
140, 153, 154, 156, 169, 170, 173,
174, 192, 196.
Baherz, 90, 120, 126, 165.
Bahreyn, 156.
Bakü, 21, 130.
Bâlâ Murgâb, 177.
Baltkesir, 186.
Bargiri Kalesi, 67.
Basra, 64.
Batı Anadolu, 160, 174_{n161}, 185.
Bayburd, 50, 66, 67.
Bayezid Kalesi, 193.
Baykurd Kalesi, 20.
Belgrad, 75.
Belh, 54.
Bender, 159.
Berdâ, 12, 37_{n61}, 57, 106, 184, 188.
Berendi Yöresi, 78.

- Bidlîs*, 96, 108.
Bingöl (Miñköl), 18_{n28}.
Bismil, 165.
Bistam, 59, 98.
Biyepîş (Biyepes), 92, 131, 158.
Boğaziçi, 187.
Boğazlıyan, 181.
Bolu, 72.
Boz - Ok (bölgesi), 19, 31, 48, 53, 71,
72, 73, 75, 77, 79, 97, 138, 178,
179, 180, 181, 187.
Budak Özü kazası, 79.
Bulgar Dağları, 116_{n19}.
Burdur, 46.
Bursa, 187_{n220}.

C

- Câm Şehri*, 94.
Canik (Ordu ve Samsun bölgesi), 50.
Cebânî, 20.
Cemre, 76.
Ceyhan, 78.
Ceyhun Irmağı, 6, 31, 152.
Cinciçe mevkii, 77.
Cirûn, 156.

Ç

Çaldıran, 36, 39_{n67}, 40, 45, 56, 68, 82.
Çaldıran Savaşı, 35_{n58}, 37_{n61}, 38, 42,
43_{n78}, 45, 47, 48, 49, 55_{n110}, 61_{n10},
75, 129_{n41}, 163.

- Çankırı*, 164_{n120}
Çarşamba, 44_{n80}
Çayan (köy), 44_{n80}
Çayanlar köyü, 44_{n80}
Çayan Yurdu köyü, 44_{n80}
Çemişkezek, 53.
Çıldır, 122.
Çorum, 35, 44_{n80}, 79.
Çölâbâd, 200_{n265}
Çubuk Ovası, 33.
Çukak, 165.
Çukur - Ova, 40, 50, 78, 171, 185, 186.
Çukur (Çuhur) Sa'd (bk. Sa'd Çukuru),
 18, 85, 88, 90, 106, 108, 114, 119,
 121, 136, 144, 152, 183, 184, 186,
 193, 196.
Çuşkân (?), 120.

D

- Damgân*, 98, 175, 191.
Dârâbcird, 164, 200.
Dârende, 38.
Debil, 12.
Dede Karğın Düzlüğü, 40.
Dekkan, 86.
Demir Kapı (Derbend), 13, 122, 123,
 126, 130, 168.
Demürlü Kara Hisarı, 79.
Derbend (bk. Demirkapı), 157, 159_{n100},
 161, 193.

- Derguzin*, 64, 65.
Deylem, 16.
Deylemân, 89.
Dinever, 63, 88.
Divriği, 35, 38, 40.
Diyârbekir, 4, 16, 22, 29, 30, 39, 49, 55,
 76, 77, 86_{n83}, 101, 155, 165,
 176_{n173}, 186.
Dizful, 90, 99, 157.
Doğu Anadolu, 2, 4, 5, 16, 38, 39, 56,
 67, 75, 119.
Dokuz Ulâm, 18.
Dört Yol, 78.
Dulkadır ili, 71.
Dulkadır Ülkesi, 29, 30, 55, 75.
Dumdum Kalesi, 194, 196, 199.
Durun, 157.

E

- Eberkûh*, 146, 188, 189.
Ebher, 16, 63.
Edirne, 41_{n72}, 72.
Eher, 15.
Elbistan, 5, 19, 29, 77, 186.
Eleşgirt Ovası, 41_{n72}
Emetçi Köyü, 37_{n60}
Emet kasabası, 37_{n60}
Emetler köyü, 37_{n60}
Emirgân 187.
Erciş, 66, 67, 165.

- Ercuvân*, 17.
Erdebil, 1, 2, 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15,
 17, 59, 62, 68, 82, 130_{n42}, 133, 195.
Erdelân; 108.
Erdevil (bk. Erdebil), 26_{n38}.
Ereğli, 116_{n19}
Ereş, 122.
Erivan, 18, 26_{n38}, 27_{n38}, 28_{n38}, 67, 105
 121, 136, 154, 171, 196, 198.
Ermenistan, 12.
Ermeniyeye, 44_{n81}
Errân, 1, 2, 12, 16, 54, 57, 97.
Erzincan, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 24_{n35},
 29, 35, 39, 44, 47, 51, 66, 67,
 71_{n39}, 107.
Erzurum, 18, 29, 44_{n80}, 63, 66, 67,
 97_{n155}, 107, 122, 131, 154, 194, 195,
 199_{n260}
Esfuzar, 100, 146, 192.
Eskişehir, 52_{n100}
Esterâbâd, 48, 88, 94, 96, 120, 123,
 136, 146, 157, 180, 181, 183, 184,
 189.
Eyâlet-i Râm, 43_{n77}
Eyu Yazı (bk. Ayu Yazı), 35_{n58}.

F

- Fars*, 14, 16, 23, 24, 36_{n59}, 48, 49, 57,
 71_{n39}, 94, 95, 96, 120, 121, 141,
 145, 148, 154, 156, 164, 178, 180,
 181, 189, 190, 196, 200.
Ferah, 100, 113, 146, 192.
Ferah - âbâd, 153.

- Fethiye*, 44_{n80}
Fırat, 31, 38, 186.
Firûz Kûh, 98, 154.
Fâmen, 194.

G

- Garcistan*, 54.
Gazi Anteb (bk. Anteb), 186.
Gedük (Şarkışla), 180_{n198}, 186, 187.
Gence, 12, 37_{n61}, 53, 57, 97, 106, 152,
 160_{n106}, 182_{n205}, 188_{n227}
Gerede, 202.
Gemerek, 172.
Gîlân, 15, 16, 21, 26_{n38}, 27_{n38}, 44_{n81},
 53, 57, 59, 60, 68, 88, 89, 90, 92,
 93, 100, 102, 108, 113, 130_{n42},
 131, 152, 157, 158, 159, 163_{n116},
 169, 171, 194.
Giresun, 50.
Girih Rûd, 106, 148, 192.
Girit, 164.
Gökçe Deñiz (Gökçe Göl), 17.
Gûr, 133, 177.
Gülhandan kalesi, 172.
Gülîstan kalesi, 20, 21.
Gülîstan Savaşı, 24_{n35}
Gümüshane, 50.
Güney Anadolu, 19.
Güney - Doğu Anadolu, 4, 5, 16, 28,
 38, 40, 75.

Gürcistan, 20, 43_{n78}, 97, 121, 122.

Gürün, 172, 186.

H

Hâce Hasan-ı Mâzi, 16.

Hacı Bektaş Dergâhu, 134.

Hacı Yükkü (Bükü) köyü, 80.

Haleb, 47, 72, 172, 186, 187.

Halhal, 17, 119, 144.

Hamîd İli (Isparta - Burdur bölgesi), 46, 171.

Hârım Âbâd, 92_{n113}.

Harizm, 87, 120, 161, 167.

Harput, 19, 30, 38.

Has Bek (nâhiye), 76.

Havaş, (Hvaf), 90, 120, 126, 165.

Hazar Denizi, 12, 16, 17, 130_{n42}.

Hemedan, 23, 37_{n61}, 57, 58, 87, 94, 106, 119, 140, 144, 169, 170_{n147}, 171, 174, 189, 192, 196_{n250}.

Herat, 47, 48, 58, 59, 60, 62, 71_{n39}, 83, 85, 89, 90, 91, 92, 93, 102_{n181}, 113, 114, 120, 124, 127, 137, 142, 145, 147, 175, 176, 177.

Hezârcerîb, 100.

Hicaz, 40.

Hille, 55_{n112}, 56_{n112}, 161, 170.

Hindistan, 174, 176, 177.

Horasan, 11, 24_{n36}, 37, 31, 47, 50, 51, 54, 55, 56, 57, 61, 70_{n38}, 71_{n39}, 89, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 104, 108, 120, 124, 125, 126, 127, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 143, 144, 145, 146, 147, 152, 157, 160_{n106}, 164, 165, 167, 173, 175, 176, 190, 192.

Hoy, 36, 55_{n110}, 86, 96, 119, 121, 143, 196.

Huvâr, 102, 113, 154, 191.

Huzistan, 83, 98, 99, 157, 188, 190.

Hüseyin Âbâd, 79.

I

Irak, 40, 55_{n112}, 56_{n112}, 64, 121, 141.

Irakeyn Seferi, 62, 63, 65, 78, 90, 91, 95, 97, 98, 178_{n187}.

Irak-ı Acem (bk. Acem Irak'ı), 23, 44_{n81}, 62.

Irak-ı Arab (bk. Arab Irak'ı), 23.

Isparta, 46.

i

İç - il (İçel), 76, 185_{n218}.

İki Irak (Irakeyn), 16, 23, 31.

İli Su Çevresi, 76, 187.

Iran, 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 12, 21_{n33}, 22, 23, 24, 25, 28_{n38}, 29, 32, 33, 34_{n56}, 35, 36, 40, 41, 46, 47, 49, 50, 52, 56_{n112}, 57, 60, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 76, 77, 79, 81, 82, 89_{n101}, 91, 97, 105, 106, 108, 109, 112, 117, 133, 134, 145, 148, 149, 151, 153, 154, 155_{n95}, 159, 160, 164, 165, 168, 170_{n147}, 173, 178, 179, 186, 188, 191, 193, 196, 200_{n265}, 201, 202.

Iran seferi, 66.

İsfahan, 5, 8, 16, 24, 57, 58, 141, 142, 145, 146, 151, 162, 166, 167, 190, 191.

İsferâyîn, 89, 93, 120, 163.

İskenderun, 78.

İspanya, 159.

İspir, 107.

İstahr, 14, 189, 190.

İstanbul, 16, 29, 50, 61, 62, 63, 70_{n38}, 78, 88, 89, 90, 91, 95, 97, 113, 114, 131, 159, 163_{n112}, 164, 188, 197.

K

Kabîla kalesi, 188_{n227}.

Kadirli, 178.

Kağızman, 18, 198.

Kahet, 180_{n194}.

Kahkaha kalesi, 109, 111, 112, 137, 170_{n147}.

Kandahar, 68, 93, 96, 97.

Kanak, 76.

Kangırı (Çankırı), 164_{n120}.

Kanık Irmağı, 122.

Kapanat, 182.

Karabağ, 67, 97, 98, 104, 119, 121, 126, 130, 131, 136, 145, 148, 152, 153, 156, 157, 168, 179, 180, 181, 183, 184, 187, 193, 198, 199, 200.

Karaca Dağ, 12, 13, 112.

Kara Hisar (Şebin, Kara Hisar-ı Şark), 34, 43, 44_{n81}.

Kara İsalu, 78.

Karaman İli (bölgesi), 18, 33, 35, 51, 54, 73, 76, 77.

Karınca Kışla, 44_{n80}.

Karı Taşı, 187.

Kars, 66, 67, 127.

Kastamonu, 80, 166.

Kâşân, 119, 125, 139, 146.

Kâverûd, 191.

Kayseri, 19, 33, 72, 76, 77, 168, 180_{n198}, 187.

Kaz Çayırı (Kaz Ovası), 35.

Kâzerûn, 192.

Kaz Ova (bk. Kaz Çayırı), 77.

Kazvin, 37_{n61}, 53, 59, 60, 86, 112, 113, 114, 117, 120, 121, 123, 124, 128, 131, 133, 139, 141, 142, 146, 151, 164, 165, 171, 173, 178, 182_{n206}, 188, 191.

Kebûd Câme, 180.

Keçu, 89_{n104}.

Kelhur, 87, 94_{n124}, 101.

Kelkit vâdisi, 158.

Kemah kalesi, 38, 39, 50.

Kengerlü, 165.

Kerbelâ, 8, 157.

Kerkes, 157.

Kerkük, 170_{n147}, 173.

Kete, 187_{n220}.

Kezzâz, 106, 148, 192.

Kıbrıs, 172, 185_{n217}.

Kırım, 123, 124, 126, 130.

Kırşehir, 44, 134, 186.

Kızıl Ağaç, 194.

Kızıl Irmak, 79.

Kızılkaşa köyü, 32.

Kızıl Künbed, 44_{n80}.

Kızıl Özen, 16, 62, 65.

Kirman, 16, 23, 24, 46, 57, 59, 88, 89, 99, 100, 109, 120, 121, 141, 145, 146, 164, 169, 179, 181, 188, 189, 190, 191.

Koñur Kuyu, 78.

Konya, 34, 186.

Koron (korun), 19, 27_{n38}, 36.

Koyulhisar (Koylahisar), 35, 43, 158.

Koyun Geçidi, 122.

Koyun Ölümü Geçidi, 20.

Köprüce, 165.

Közgölü, 28.

Kûh Gilûye, 49, 57, 83, 98, 109, 115, 120, 130, 132, 133, 135, 145, 146, 148, 156, 188, 190.

Kâh-i Gilân, 89.

Kum, 85, 93, 104, 115, 119, 125, 139, 141, 146, 175, 178.

Kusunlu, 78.

Kûsûye, 120.

Kuzey Azerbaycan, 12.

Kürdistan, 2, 191, 196.

Kür Irmağı, 20, 21, 122.

Kütahya, 37_{n60}.

L

Lahicân, 15.

Lâr, 96, 152, 156.

Lori, 196, 200.

Lur bölgesi, 192.

Luristan, 57, 133, 152.

M

Mahmud Âbêd, 21, 197.

Makû, 23, 193.

Malatya, 38, 40, 50, 134, 174_{n161}.

Maraş, 5, 19, 48, 77, 178, 186.

Maraş - Elbistan bölgesi, 5.

Mardîn, 29, 40

Maruçâk, 157, 167.

Mâverâünnehr, 31.

Mâzenderân, 57, 123, 124, 125, 126, 130_{n42}, 152, 153.

Mecid Özü, 44_{n80}.

Medine, 12.

Memlük - Safevî Sınırı, 38.

Menteşe İli, 46, 74_{n48}, 171.

Merağa, 62, 154, 199.

Mersin, 116_{n19}.

Merv, 48, 167.

Merzifon, 72.

Meşhed, 46, 58, 88, 92, 93, 112, 115, 119, 120, 126, 127, 135, 136, 147, 157, 167.

Mısır, 38, 40, 41_{n72}, 52_{n100}.

Mişkin, 62.

Modon (Motun), 19, 27_{n38}, 36.

Mohaç, 75.

Mora, 36.

Muğan, 2, 37_{n61}.

Muğla, 44_{n80}, 46, 92.

Murgâb, 54, 157, 167.

Musul, 192.

Muş, 67.

N

Nağçivan, 21, 59, 62, 67, 105, 136, 144, 161, 164.

Necef, 157.

Nesa, 157, 161, 167.

Nihavend, 147, 152, 189.

Nişabur, 89, 134, 143, 157, 158, 167, 193.

O

Ordu, 50.

Orta Anadolu, 19, 116_{n19}.

Orta Asya, 7.

Osmanlı ülkesi, 19, 29, 36, 40.

Ovacık, 39.

Ö

Ödemiş, 37_{n60}.

Özer Sancağı (İskenderun - Payas - Dört Yol), 78.

P

Pasin, 198_{n259}, 199_{n260}.

Pasinler, 44_{n80}.

Pasin Ovası, 67, 77.

Payas, 78.

Pınarbaşı, 19.

R

Rakka, 154, 176_{n173}, 185_{n218}.

Reşt, 47, 59, 131.

Revan, 187.

Reyy (Rey), 24, 48, 53, 63, 90, 102, 115, 119, 140, 144, 154, 172, 173, 191, 196.

Rim Papa Bilâdı (Roma), 159.

Rodos Seferi, 75.

Roma, 159.

Rûdbâr, 92_{n113}, 140.

Rûm (bk. Sivas), 73, 74, 76, 77, 86_{n83}.

Rûm (Rûm memleketi, Urum; bk. Anadolu), 4, 7, 26_{n38}, 27_{n38}, 28_{n38}, 44_{n81}.

Rûm eyâleti (Sivas - Amasya - Tokat bölgesi), 71.

Rum İli (Rumeli), 33.

Rûm Mahallesi (bk. Anadolu lular Mahallesi), 14.

Rûmiyye-i Suğra (bk. Rûm eyâleti), 43_{n77}.

Rüstemdâr, 24.

S

Sa'd Çukuru (bk. Çukur Sa'd), 18, 43, 59, 67, 105, 198.

Safevî Ülkesi, 31, 39.

Sâlyân, 123.

Samarra, 196.

Samsun, 44_{n80}, 50.

Sarı Kaya (Hamam), 76.

Sarız, 29, 77.

- Saruhan bölgesi*, 27_{n38}
Saru Kaya, 23.
Saru Kaya Yaylağı, 18.
Sâve, 100, 102, 115, 119, 139, 146, 154, 196.
Savuç Bulağı (Bulak), 48, 120.
Sayın Kale, 139, 144, 169.
Sebzevâr, 126, 135, 136, 160_{n106}, 126, 187_{n223}
Seksençift mevkii, 58.
Selmas, 121, 155.
Serâb (Serâv), 62, 195.
Serâhs, 90, 114, 178, 181.
Süistan, 90, 114, 152, 156.
Simnan, 120, 179_{n189}, 191.
Sincar, 1.
Sivas, 11, 18, 19, 33, 34, 35, 38, 39, 43, 44, 47, 50, 69, 71, 72, 73, 74, 76, 77, 79, 85, 158, 165, 166, 172, 186, 187.
Sultan Dağları, 185.
Sultaniyye, 16, 37_{n61}, 54, 58, 62.
Sungurlu, 44_{n80}
Suriye, 38, 40, 41_{n72}
Suşehri, 38.
- Ş**
- Şâbrân*, 157, 159, 193.
Şah Ruh Beğ Köprüsü, 73.
Şam, 75, 108.
Şamkur, 12.
- Şarkısla* (Şehirkişla, Gedük), 180_{n198}
Şarkî (Şebin) Kara Hisar, 166.
Şebin Kara Hisar (bk. Şarkî Kara Hisar, Kara Hisar), 43_{n77}
Şehr-i Nev, 21.
Şehr-i Zor, 61_{n10}, 68.
Şeki, 97, 197.
Şemahi, 21, 123, 152, 165_{n130}
Şiraz, 48, 59, 94, 96, 118, 133, 148, 150_{n87}, 181, 190.
Şirvan, 11, 13, 14, 20, 27_{n38}, 47, 57, 68, 71_{n39}, 86, 91, 97_{n103}, 103, 104, 119, 121, 122, 123, 126, 129, 131, 132, 143, 144, 151_{n84}, 152, 153, 157, 159, 168, 183, 193, 194, 197, 199.
Şuregil yöresi, 20, 107, 193_{n232}
Şurûr mevkii, 21, 59.
Şuster, 90, 157, 193_{n232}
- T**
- Taberak*, 166.
Tâbes, 104, 164.
Tahran, 171.
Tâlîş, 17, 18, 133.
Tarsus, 19, 49, 50, 78.
Târâm, 16, 17, 119, 144.
Taşköprü, 80.
Taşlık Silifke, 172.
Taûk (Dakuka), 173.
Tebriz, 2, 12, 16, 21, 22, 23, 24_{n37}, 31, 51, 62, 64, 66, 68, 88_{n91}, 89, 93_{n117}, 102, 103, 112, 118, 121, 122, 126, 127, 128, 130, 137, 138, 139, 140, 141, 151, 152, 153, 168, 182, 189, 199_{n260}

- Teke İli*, 27_{n38}, 32, 33, 36, 46, 130_{n42}, 171.
Tekir Yaylağı (Ovacık) yöresinde), 39.
Tengâben, 159.
Tercan, 18, 23, 62.
Tiflis, 90, 114, 122, 126, 127, 152, 179.
Tirebolu, 37_{n60}
Tokat, 18, 34, 35, 39, 43, 44, 50, 71, 73, 74_{n47}, 77, 79, 80_{n62}, 158, 166.
Topkapı Sarayı, 194.
Toros Dağları, 116_{n19}
Trabzon, 10, 50, 66.
Tun, 104.
Tuna, 6.
Tunceli, 39, 53.
Turna Dağı, 30.
Tursüz, 90, 120, 164.
Türkistan, 4, 7, 31, 72, 203.
Türkiye, 4, 6, 25, 40, 46_{n84}, 80, 82, 86, 89_{n101}, 96, 101_{n177}, 112, 132, 150, 151, 152, 154, 160_{n106}, 164_{n120}, 173, 174_{n161}, 178, 185, 186, 187, 189, 192, 196, 200.
Türkmenistan, 6, 202.
- U**
- Ucan*, 23.
Ulu Kışla, 165.
Unavur Mevkii, 77.
Urfa, 38, 54.
- Urmiye*, 95, 121, 155, 190, 191, 192, 194, 196.
Urum (bk. Rûm, Anadolu), 70_{n38}
Uzun - Yayla, 47.
- Ü**
- Üsküdar*, 35.
- V**
- Van*, 61, 64, 66, 67, 104.
Van Gölü, 23, 185_{n218}
Van Gölü Çevresi, 68.
Venedik, 68, 71_{n39}, 111_{n6}
Verâmîn, 92_{n113}, 113.
- Y**
- Yağluca Kışlağı*, 44_{n80}
Yalunlu Köyü, 32.
Yeni İl, 178.
Yezd, 24, 109, 141, 146, 183, 188.
Yozgat, 19, 48, 53, 72, 76.
Yukarı Kanak, 76.
Yüz Ağaç, 185_{n218}
- Z**
- Zemindâver*, 97.
Zencan, 170_{n147}
Zile, 73, 79.
Zincir Kalesi, 89_{n101}
Zonguldak, 166.

IV. MADDELER

A

Aksakal, 115.

Anadolu kızılbaşlığı, 9.

Arzu ile Kanber (Roman), 6, 151, 202.

Aşere-i Mübeşşere, 117.

Âşık Garîb (Roman), 6, 151, 202.

Ata (Dinî ünvan), 8, 32_{n50}.

Atabeğ (Atalık), 7.

Avcıbaşı, 22.

B

Baba (Dinî ünvan), 32_{n50}.

Beğ (Ünvan), 48.

Bektaşî Tarîkatı, 9.

Bozahâneler, 68.

Bukavul, 83.

C

Câferiyye, 201.

Ç

Çağdavul Başlık, 197.

Çağatay Edebiyatı, 202.

Çeribaşı (kumandan), 51.

D

Dede (Dinî ünvan, lâkab), 7, 32_{n50}, 48,

Dede Korkud Destanları, 6, 41, 151, 195.

Devşirme Sistemi, 71, 203.

Dirlik, 46_{n84}.

Divan beğliği, 46_{n84}.

Dönük (tâbir), 199.

E

Emîrül Ümeralık, 22, 42, 43, 46_{n84}, 47, 58, 59, 60.

Erdebil Tarîkatı, 47.

Eşikağası başlığı, 60.

İ

İmamiyye Şî'îliği (bk. *On İki İmam Şî'îliği*), 9, 201.

İsna aşeriyye (İmâmiyye), 201.

K

Kamlar (Şamanlar), 7, 8.

Kan Kalesi (Roman), 151.

Kanturalı Destanı, 41.

Kapı Kulu Ocakları, 156.

S

Kara Düzen (Kuduz Ferhad'ın icadettiği bir çalgı), 81.

Kara - Oğlu (Kul tâifesi), 149, 156.

Kerem ile Aslı (Roman), 6, 151, 202.

Kızılbaşlık, 3, 50, 53.

Kızılbaş tacı, 24, 147.

Korucu (Korçı, Kurcı), 3, 82.

Korucu başı (korçıbaşı)lık, 22, 36, 48, 60.

Koşun, 46_{n84}, 65.

Köroğlu Destanı, 6, 151, 202.

L

Lala (lâkab, ünvan), 47.

M

Miñ (bin) başı, 3.

Mühürdar (lık), 22, 30, 46, 55, 60.

O

Onbaşı (lık), 3.

On İki Hayvanlı Türk Takvimi, 3.

On İki İmam, 22, 70_{n37}.

On İki İmam Şî'îliği, 9.

Orhun Âbideleri, 7.

Osmanlı İdaresi, 40, 67.

Osmanlı İdarî teşkilâtı, 43_{n77}.

Osmanlı Kaynakları, 12, 18, 25.

Osmanlı Mücevvezesi, 147.

Osmanlı Tahrir Defterleri, 50.

R

Raiyyet, 201.

Safevî Askerî Sistemi, 72.

Safevî Dîvanı, 203.

Safevî Kaynakları, 37_{n61}, 48, 55.

Safevî Tarîkatı, 11.

Seyyidlik, 1, 2.

Sofracı başı (lık), 36, 45.

Sünnîlik, 11.

Ş

Şah İsmail (Roman), 151.

Şaman (Kam), 7.

Şeyhavend, 108, 110.

Şıracı başı, 36.

Şî'îlik, 1, 2, 3, 9, 10, 11, 50.

Şî'î mezhebi, 25, 69.

T

Tavacı başı (lık), 22, 47.

Tiyul (Dirlik), 43, 141.

Tüfenk, 21_{n33}.

V

Varsağı (lar), 5, 50.

Y

Yasavul (Teşrifatçı), 60, 83.

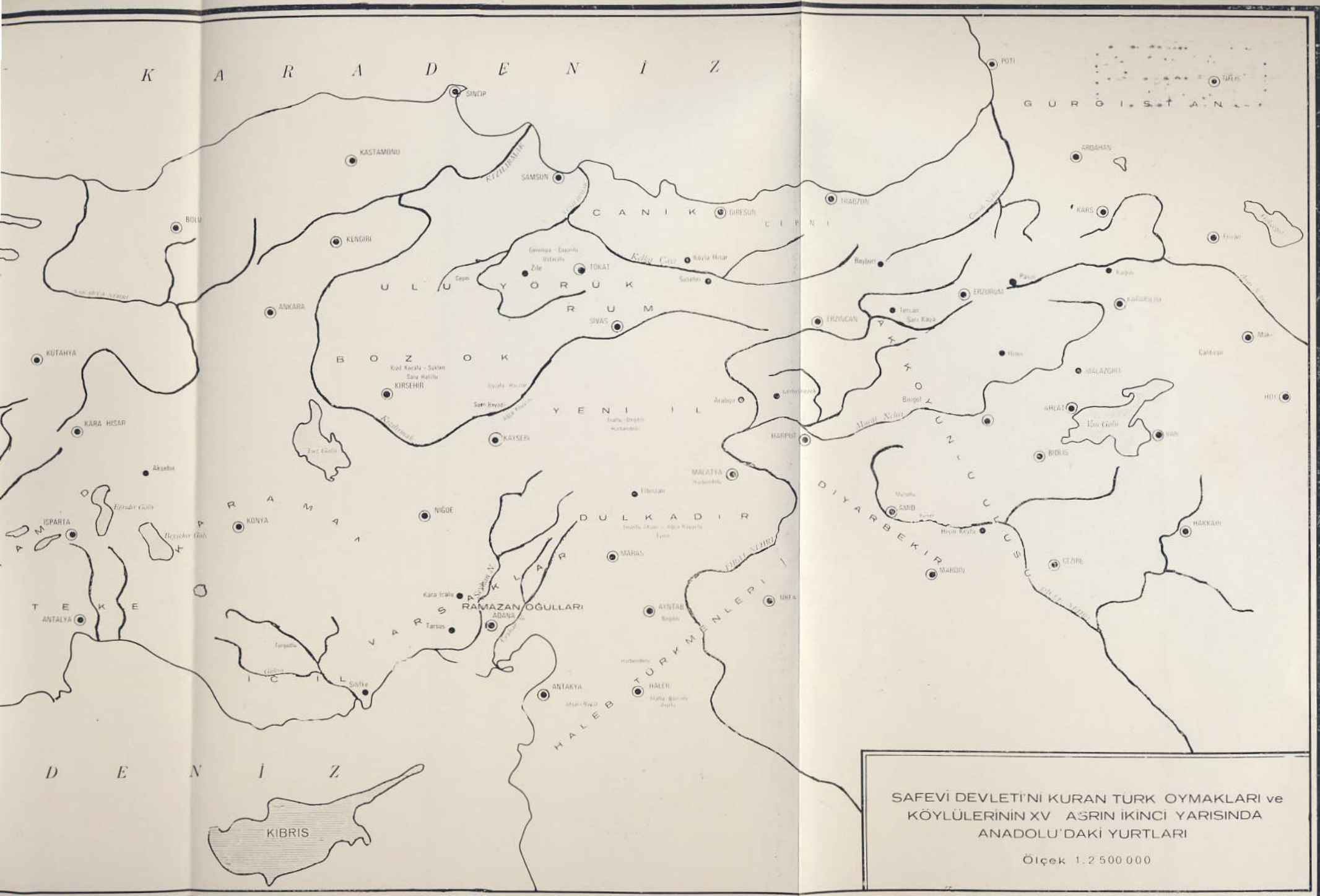
Yasavul-ı Sohbet, 187_{n223}.

Yeşilbaş (Muhammed Şibani Han'ın lâkabı), 31.

Yoldaşbaşı, 128.

Yükünmek, 8.

Yüzbaşı, 3, 83.

K A R A D E N İ Z

G Ü R Ö L İ S T A N

D E N İ Z

KIBRIS

SAFEVİ DEVLETİ'Nİ KURAN TÜRK OYMAKLARI ve
KÖYLÜLERİNİN XV ASRIN İKİNCİ YARISINDA
ANADOLU'DAKİ YURLARI

Ölçek 1:2.500.000

You may order your copies from the following addresses :

Posta Kutusu 224
Yenişehir
ANKARA, TURKEY

Turhan Kitabevi
Kocabeyođlu Pasajı No : 67
Kızılay
ANKARA, TURKEY

Price : \$ 10